

تصویر ابو عبد الرحمن الكردي

میزووی نهده بیاتی جیهان

نهده بیاتی کۆن و سه ده کانی ناڤین

بوگنه ب. تراوتک
وهرگیران چه به که زلم عارف

مندی اقرأ الثقافي

www.ahlamontada.com

لتحميل انواع الكتب راجع: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

پدای (انلود کتابهای مختلف مراجعه: (منتدی اقرا النقای)

بۆدایەزانی جۆریها کتیب:سەردانی: (مُنْتَدَى إِقْرَأِ النِّقَافِي)

www.lqra.ahlamontada.com

www.lqra.ahlamontada.com

للکتاب (کوردی ، عربی ، فارسی)

میژووی ئەدەبیاتی جیهان
ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناڤین

میژووی ئهدهبیاتی جیهان

ئهدهبیاتی کۆن و سهدهکانی ناهین

به رگی یه کهم

بوکنه ر ب- تراویک

ع: عریعلی رضائی

وه رگیرانی له فارسییه وه

حه مه که ریم عارف

ههولێر - ۲۰۰۸

دهزگای توئزینه وه و بلاوکردنه وهی موکیریانی

● میژووی نه ده بیاتی جهان (به رنگی یه که م)

● نووسینی: بوکنهر ب- تراویک

● وه رگیترانی: همه که ریم عارف

● نه خشه سازی ناوه وه: طه حسین

● بهرگ: هژگر صدیق

● ژماره ی سپاردن: (۱۸۴۰)

● نرخ: ۱۰۰۰۰ دینار (دوو بهرگ)

● چاپی یه که م: ۲۰۰۸

● تیراژ: ۱۰۰۰ دانه

● چاپخانه: چاپخانه ی خانی (دهۆک)

زنجیری کتیب (۳۱۰)

هه موو مافیککی بۆ دهزگای موکیریانی پارێزراوه

مالپهر: www.mukiryani.com

ئیمه یل: info@mukiryani.com

پیرست

بەرگی یه کهم:

ئەدەبیاتی کۆن و سەدەکانی ناڤین

بەشی یه کهم:

ئەدەبیاتی رۆژهەڵاتی کۆن

۱- ئەدەبیاتی میسری و ناشووری- بابلی

ئ: ئەدەبیاتی میسری

ب: ئەدەبیاتی ناشووری- بابلی

۲- ئەدەبیاتی هیندی

بەرەمپن مەزەهەبی (ئایینی)

بەرەمپن نە مەزەهەبی

۳- ئەدەبیاتی چینی

فەلسەفە

هۆزان

میژوو

سەفەرنامە

۴- ئەدەبیاتی عیبری

کتیبی موقەدەس

تەلود

کاریگەری ئەدەبیاتی عیبری

بەشی دووهم:

ئەدەبیاتی یونانی کۆن

۵- سەردەمی هۆزانی مەلەمی

۵۳	ھۆمەر
۵۹	ھېسىد
۶۰	بەيتە مەلھەمىيە ۋە زىيەكان
۶۰	داستانە (مەلھەمە) سەرىيە خۇكان
۶۱	مەلھەمەي گائەتە جارى
۶۲	گۆرانى ۋە سىروودىن ھۆمەرى
۶۵	۶- سەردەمى ھۆزان لىرىكى
۶۶	جۆرەكانى شىئەرى لىرىكى
۶۶	شىئەرى شىوۋەن ۋە لاۋانەۋە
۶۷	ئىيامىيەك
۶۷	مىلىيەك
۷۵	۷- سەردەمى ئاتىيەك
۷۷	مىژۋو
۸۳	شانۇنامە
۸۵	تراجىدىيە
۸۷	تراجىدىيە نوۋسانى گەۋرە
۱۰۵	كۆمىدىيە كۆن
۱۱۱	كۆمىدىيە ناۋەراست
۱۱۱	كۆمىدىيە تازە
۱۱۳	رەۋاننىيە ۋە وتارىيە
۱۱۵	فەلسەفە
۱۲۷	۸- سەردەمى ئەسكەندەرانى ۋە رومى
۱۲۷	۱- سەردەمى ئەسكەندەرانى
۱۲۸	كاراكتەرسازى
۱۲۸	ھۆزان
۱۳۰	فەلسەفە
۱۳۱	۲- سەردەمى رومى
۱۳۱	مىژۋو

۱۳۲	ژیاننامە
۱۳۲	فەلسەفە
۱۳۳	شیعری ناویته
۱۳۴	رەخنەى ئەدەبى
	بەشى سىيەم:
۱۳۷	ئەدەبىياتى رومى كۆن
۱۳۷	۹- سەردەمى كۆمارى
۱۳۸	شانۆنامە
۱۴۶	تەنز
۱۴۷	فەلسەفە
۱۴۹	ھۆزانىن لىرىكى
۱۵۱	وتارىيۇى
۱۵۵	مىژوو
۱۶۱	۱۰- سەردەمى ئوگوستوس
۱۶۲	داستان (مەلھەمە)
۱۶۷	ھۆزانىن لىرىكى
۱۷۱	لاوانەوہ و شىننامە
۱۷۷	مىژوو
۱۸۳	۱۱- سەردەمى ئىمپراتورى
۱۸۴	تراجىدىا
۱۹۲	مەلھەمە
۱۹۳	مىژووى سىروشتى
۱۹۴	نامەكان
۱۹۵	مىژووى ئەدەب و رەخنە
۱۹۵	مىژوو و ژياننامە نووسى
۱۹۸	چىرۆك
۲۰۰	ئەدەبىياتى مەسىھىيەت

بەشى چۈرەم:

- ۲۰۷ ئەدەبىياتى رۇڭھەلات لە سەدەكانى ئاڭىندا
۲۰۷ ۱۲- ئەدەبىياتى چىنى
۲۰۸ ھۆزان
۲۱۰ مېژوو
۲۱۱ شاننامە
۲۱۲ رۆمان
بەشى پېنچەم:
۲۱۷ ئەدەبىياتى رۇڭناۋا لە سەدەكانى ئاڭىندا
۲۱۷ ۱۳- ئەدەبىياتى جەرمەنى
۲۲۰ جەرمەنى رۇڭھەلات ((گوتىك))
۲۲۰ جەرمەنى رۇڭناۋا ((ئەلمانى))
۲۲۰ ئەلمانى بالاي كۆن
۲۲۱ ئەلمانى بالاي ناۋەرەست
۲۲۲ ئەلمانى بالاي ئاڭىن: قۇناغى كلاسىك
۲۲۸ ھۆزانىن لىرىكى
۲۲۹ ئەلمانى بالاي ئاڭىن: ئاۋابوون
۲۳۱ جەرمەنى باكوور(نورس، ئەسكەندىناڭىيى)
۲۳۹ ۱۴- ئەدەبىياتى سىلتى
۲۴۲ چىرۆكىن گەيلى
۲۴۵ چىرۆكىن برىتانى
۲۴۹ ۱۵- ئەدەبىياتى فەرەنسى
۲۵۲ ئەدەبىياتى كلېسا و دىران
۲۵۲ ئەدەبىياتى كۆشك و دەراران
۲۵۳ ئەدەبىياتى فيوداليزم
۲۵۶ ئەدەبىياتى سوارچاكي و دلاۋەرى
۲۶۲ ھۆزانىن لىرىكى
۲۶۵ ئەدەبىياتى شارى

۲۶۵	تەنز
۲۶۸	ئەدەبىياتى مەجازى و فىتركارى
۲۷۰	شانۇنامە
۲۷۵	ھۆزانى لىرىكى
۲۸۱	۱۶ - ئەدەبىياتى ئەسپانىيى
۲۸۳	داستان (مەلھەمە)
۲۸۴	وارىقاتنامە
۲۸۵	ھۆزانى لىرىكى
۲۸۶	بالادەكان
۲۸۹	۱۷ - ئەدەبىياتى ئىتالىيى
۲۹۱	دانى ئالىگىرى
۳۰۳	ئەفسانەناسى
۳۰۳	ئەفسانانى كلاسىك
۳۱۱	ئەفسانانى نورس (جەرمەنى)

وتهیهک

خوینهری هیژا:

ئەم کتیبە لە بنچینەدا کتیبیکی ئینگلیزی دوو بەرگییە بەناوی (ئەدەبیاتی جیهان) و لەلایەن بوکنەر ب- تراویک-هوه نووسراوە، کە مامۆستای زمان و ئەدەبیاتی ئینگلیزییە لە زانکۆی ئالابامای ئەمریکا. جگە لەم کتیبە زۆر کتیبی دیکە لە بواری ئەدەبیاتدا نووسیوە کە زۆریان لە شێوەی سەرچاوە و کتیبی دەرسیدان.

نووسەر لەم کتیبەدا پتر بایەخی بەو نووسەر و شاعیر و ئەدیبانە داوە کە زۆرتەری و قوڵترین کاریگەرییان بەسەر ئەدەبیاتی ولاتی خۆیان و جیهانەوه هەبووە و بەرھەمەکانیان بووئە مایەی دەولەتمەند کردنی کە لەپووری ئەدەبیات و کەلتوری جیهانی.

وەرگێڕی فارسیی ئەم کتیبە رێژدار (عربعلی رچائی) بەشی ئەدەبیاتی ئەمریکا و ئینگلیز، و براوەکانی خەلاتی نۆبلی ئەدەبیاتی سالانی (۱۹۰۱ - ۱۹۹۳) ی بۆ کتیبەکە زیاد کردووە. بەمجۆرە کتیبی ئەدەبیاتی جیهان بووە بە سێ کتیبی تەواوەکەر و تەواوکرایی یەکتەری:

کتیبی یەکمە لە ژێر سەر ناوی: میژووی ئەدەبیاتی جیهان لە کۆنەوه تا سەدەکانی ئاھێنە، کە ئەدەبیاتی رۆژھەلاتی کۆن، رۆمی کۆن، ئەدەبیاتی رۆژھەلات و رۆژئاوای سەدەکانی ئاھێنە تاوتووی دەکات.

کتیبی دووەم لە ژێر سەر ناوی: میژووی ئەدەبیاتی جیهان لە رۆژگاری رێنسانسەوه تا رۆژگاری ئێستایە، کە لە بەشی یەکمەدا ئەدەبیاتی ئیتالیا و فەرەنسا و ئەسپانیا شروۆفە دەکات. لە بەشی دووەمدا ئەدەبیاتی نوێی ئەلمان و رووسیا راھە دەکات.

کتیبی سێھەم: لە ژێر سەر ناوی: میژووی ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمانە، کە ئەدەبیاتی ئەمریکا و ئینگلیز لە سەرەتاوە تا رۆژگاری ئەمڕۆ راھە و شروۆفە دەکات.

خوینهری هیژا...

وەختی بەندە لە خویندەنەوهی ئەم کتیبە بوومەوه، سەیرم کرد گەشتیکی پێنج ھەزار سالتیە بە دنیای ئەدەبیاتی جیهاندا، لە ئەدەبیاتی میسری کۆنەوه پێیدا ھاتوووە تا دەگاتە نیووی دووھەمی سەدە بیستەم و ئەم ماوە دوور و درێژە بەسەر سێ قۆناغدا داھەش کراوە:

۱- قۇناغى كۆن

۲- قۇناغى سەدەكانى ناڧىن

۳- قۇناغى تازە...

ھاماج و زەمىنەى مېژووى و كەلتورى و ژيان و بەرھەم و ھەلەسەنگاندن و لىكدانەوہ و شىكردنەوہى بەرھەمى نووسەران و شاعيران و شانۆ نامەنوسانى ھەر قۇناغىك بە جوانى و پوختەيى باسكراوہ، واتە ئەم كىتەبە يەككە لە سەرچاوہ ھەرە دەلەمەندەكانى بوارى خۆى و پىويستە و دەبىٰ لە كىتەبخانەى ھەر مىللەتتەدا ھەبىٰ... ما بېرەكەوہ، چۆنە بەندەش قولى لىٰ ھەلمالم و بېيەكەم بە كوردى و بېيەكەم بە سەرچاوہىەكى كىتەبخانەى كەم سەرچاوہى كوردى و بېخەمە خەمەتى ئەھلى ئەدەب و ئەدەبىستانى كوردەوہ! بۆ ئە! ئەدى كوى چاپدەكەى ھەى خۆلى بىسەر؟! روو لە كىٰ دەنەى.. بە ھەر حال لە دلەوہ بېيارى خۆمدا. پەيوەندىيەكەم بە براى بەرپىژم مامۆستا (شوان يابە)وہ كرد، كە ئەو زەھمەتى كىتەبەو و دەقە فارسىيەكەى بۆ پەيدا كەردبووم، دەست لە كىتەبەكە بشوات، چونكە بەندە لىپراوم بېيەكەم بە كوردى.. ھەلەبەتە زۆر بەخۆشھالىيەوہ كىتەبەكەى پىشكەش كەردم و گەلەكى ھاندەم كە تا زووە وەرى بگىژم.. ئەوجا پەيوەندىم بە براى خۆشەويستەم كاك (ناسۆ كەرىم)وہ كرد بۆ چاپكردنى، ئەويش بىٰ چەندوچوون وەعدى دامىٰ و پشتىوانىيەكى گەرمى لىكردم. ئۆخەيى.. ئىدى دەست لە دەست و ھىژ لە خوا مەم بەم سەفەرە دژوار و درىژوہ نا و قۇناغى يەكەمى مېژووى ئەدەبىياتى جىھانم بېرى و وا (مېژووى ئەدەبىياتى كۆن و سەدەكانى ناڧىن)م بە ديارى بۆ ھىنانون، ديارە ديارى شوانە، و ديارى شوانىش ياشنگە يا ئالەكۆك.. ھەلەبەتە دوو كىتەبەكەى دىكەش بەدەستەوہن و خوا يار بىٰ و تەمەن مەودا بدات بەو زووانە چاپ و بلاودەبنەوہ..

جا گەلۆ مەن ھەر ئەوئەندەم لىئەشاوہتەوہ و ئىدى كورد گوئەنى رىٰ بەراست و بەد بەخوئا.. لە كۆتايى دا وىراى سوپاسى بىٰ پايانم بۆ دەزگای چاپ و بلاوكردنەوہى موكرىانى، لە ناخى دلەوہ رىژ و سوپاسم بۆ ھەردووك براى نىوبراو دووبارە دەكەمەوہ و ھەر بەخورداربىن.

ھەمە كەرىم عارف

كەركوك

۲۰۰۷/۳/۱۱

بەشى يەكەم

ئەدەبىياتى رۆژلەلەتتى كۆن

ئەدەبىياتى مىسىرى و ئاشوورى- بابلى

۱- ئەدەبىياتى مىسىرى

كۆنترىن ئەدەبىياتى جىھان دەدرىتە پال خەلكانىك كە لەدەشەرى بە پىت و بەرەكەتى كەنارەكانى نىل و دىچلە و فورات ئاكنجى بوون. مىسىرىيەكان، ئاشوورىيەكان، بابلىيەكان و نىرانييەكان، ھەر ھەموويان لە ئەدەبىياتى سەردەمى كۆندا بەشدارىي بايەخداريان ھەبوو.

پىششىنەيەكى مېژووى:

رەگى مەدەنىيەت و شارستانىيەتى مىسىرى دەچىتەو سەر رۆژگارانى كۆن، ھەندىك كەس پىياناويە ئەم شارستانىيەتە كۆنترىن شارستانىيەتى جىھانە^(۱)، پىنج ھەزارسال پىش زابىن لە قۇناغىكى پىشكەوتودا بوو.

بەپى دۆزىنەو كانى ئاركولۇژى و سەدان بەردەنوس ئەو دەردەكەوتت كە مىسىرىيانى كۆن، تەرلاساڭى، پەيكەرساڭى، نىگاركىشى، بىركارى، ئابىن، حكومەت و ھونەرى نوسەرايەتپان گەياندەبوو پلەيەكى بەرزى پىشكەوتن.

روانىنىكى گشتى:

دۆزىنەو بەردەنوسى رۆزىتا^(۲) لەسالى ۱۷۹۹ و پاشان كەشفكردى رەمى ئەو بەردەنوسە لەلەيەن (جان شامپولېون)^(۳)، ھو، رىگەى بۆ ناسىنى ئەدەبىياتى چوارەزار سالەى مىسىرى خۆشكرد كە بەرلەو جىھان لىي غافل بوو، زۆرىەى بەرھەمىن ئەدەبى مىسىرى لەبەدىن چوو، بەلام چەند نمونەيەكى گرنگى لەچەپۆكى رووداوەكانى رۆژگار رزگاربوو و ماوەتەو.

گۆرستانەكان، ھەرمەكان، ستونەكان، بەردەنووسەكان و گەلىك نووسراوى دىكە، سى جۆر خەتى (ھىرۋگلىف^(۴)) و (ھىراتىك^(۵)) و (دىموتىك^(۶)) يان لەقالب و شىۋەى بەرھەمى ئەدەبىدا لەخۆدا پاراستوۋە.

يەكەمىن نووسىن لەدەوروپەرى سالى (۶۰۰۰) پىش زايىندا لەسەر بەرد نەخشىنراود، بەلام ئەۋەى لەبەردەستدايە دەگەرپتەۋە بۆ سالىنى (۳۷۰۰-۲۰۰۰) پىش زايىن. زۆرەى ئەۋ نووسراۋە مىسىرىيانەى كە دەتوانرەت بەبەرھەمى ئەدەبى بژمىردىت، بەسەر پىش گروپ يان جۆردا دابەش دەكرەت، ئەدەبىياتى پەند، ئەدەبىياتى مەزھەبى، چىرۆك و جىكايەتەكان، غەزەلىياتى ئەفنىنى و شىعەرىن ھەماسى (رەزمى).

ئەدەبىياتى پەند و ئامۇژگارى:

(ئامۇژگارىيەكانى پتاح حوتپ^(۷)): ئەمە لەسەر تۆمارىكى پاپىرۆسى (لە بان) كە دەگەرپتەۋە بۆ دەوروپەرى (۲۵۰۰) سالى پىش زايىن ماۋەتەۋە، ئەم بەرھەمە كە بە (كۆنترىن كىتەبى جىھان) دەزانرەت، برىتەيە لەكۆمەلىك بىر و ئەندىشەى رۆشنىرەنە و بى پىش و پەنا دەربارەى ژيان و بوونىدادى ژيان و باسى مەسلە باۋەكانى ناو كۆمەلگە، ۋەكو تەلاق و پەيوەندىيە غەمەلى، شىۋە و شىۋازى كىتەبەكە قورسە و تىگەيشتنى بۆ خويەنەرى ئاسايى دژۋار و ئەستەمە.

ئەدەبىياتى مەزھەبى:

مىسىرىيانى كۆن كە يەكجار مەزھەبى و سەۋداسەرى جاۋىدان و نەمرىي بوون (ئەم سەۋدا و خولايەى خۇيان لەرپىگەى دروستكرەنى: ھەرمە و گۆرستانان و مۇمىياكرەنى جەستەكانەۋە نىشانەدا) رەنگە يەكەمىن خەلكانىك بوۋىن كە باۋەرى نەمرىي بىنايەمىيان دەربىرىيەت، خواۋەندى سەرەكىيان ئۆزىرىس^(۷)، خواۋەندى نىل بوو (كەھەندىكجار لەگەل رە^(۸))-ى خواى خۆردا، بەيەك دادەنرەت. ئۆزىرىس، چونكە لەنەتو مردوۋانەۋە رابوۋ، بۆيە بەغۋونەى نەمرى و خواۋەندى ژيانى پاش مەرگ و داۋەرى جىھانى ژىرىن دەۋمىردا.

كىتەبى مردوۋەكان (مردوۋنامە) بەيەكىك لەگرنىگرتىن دەقى مىسىرىيانى كۆن دىتە ژماردن و لەسەرنىزىكەى دوۋەھزار تۆمارى پاپىرۆسى ھاتۆتە نووسىن و تۆماركرەن، ئەم كىتەبە سەد و شەست و شەش بەشە و لەسەردەمى جىاۋازدا، لەنرىكەى سالىنى (۴۲۶۶) ۋە تا (۲۰۰۰) پىش زايىن ھاتۆتە نووسىن. ئەم قەۋالەنامەيە برىتەيە لەدوۋا و وىرد و سرودى پارانەۋە و نىعتىرافنامە و ئەمچۆرە بابەتانە. ناۋەركى سەرەكى كىتەبەكە برىتەيە لەدەربىرىنى چۆنەتەى

گەيشتىنى مەۋزۇ بەزىيانى ھەتھەتايى و نەمرى. (سرودى رەع) و (بەياننامەى بى گوناھى) لەجۈملەى بەشە بەناوبانگەكانى كىتەبى نىۋىراون.

بەرھەمى ھەمەجۋرى مەزھەبى:

جگە لەكتىبى مردوۋەكان (مردوۋنامە) زۆر سرودى ئايىنى و وىرد و گۆرانى لەپاش مىسرىيانى كۆن ماۋەتەۋە كە مەشھورتىنەيان برىتىن لە: (فىستىقالتى ئەنتىف) (كە لەدەۋرۋەرى سالى دوۋەھزار و پىنچ سەدى پىش زايىن نووسراۋە، لەتۆمارىكى پاپىرۋسى (لەبان) دەۋرۋەرى سالى ھەزار و پىنچ سەدى پىش زايىن تۆماركراۋە). ناۋەپۆكەكى برىتىيە لەۋدى كە ھەر گاۋ و دەمىكى ژيان غەنىمەت و دەستكەۋتە و ھەرۋەھا (گۆرانى بۆ نىفىرھوتىپ) كە لەدەۋرۋەرى سالى ھەزار و شەش سەدى پىش زايىن نووسراۋە لەو گۆرانىيەدا داۋاي بەرەكەت لە رەع دەكرىت.

(سرودىك بۆ يوزرتسانى سىيەم) كە لەدەۋرۋەرى سالى سى ھەزار پىش زايىن نووسراۋە و برىتىيە لەستايشى يەكتەك لەفىرەۋنەكان (كەنۆتەرى خواۋەندەنە).

چىرۆك و چىكايەكان:

مىسرىيانى كۆن يەكەمىن چىكايەتى مىللىيان لەپاش خۇ بۆ بەجىيەشتۋوبىن، لەۋانە چىرۆكتىن روۋحان و ئەفسانەتەن جادوو و چىكايەتى پىر شەپ و شۆپ و ناشقىتتى و نەقل، ھەندىك لەو چىرۆك و چىكايەتەنە برىتىن لە: (گرتنى يافا، شازادەى مەحكوم، چىرۆكى جادوۋگەرەن، ناغا و كۆيلە و دوورخستەنەۋە سىنۆھە (چىكايەتى دوۋىرا) يان ئانبو و باتا ئەم چىكايەتە لەدەۋرۋەرى سالى سى ھەزار و دوۋسەدى پىش زايىن نووسراۋە و لەتۆمارى نرىكەى سالى ھەزار و سى سەدى پىش زايىن تۆماركراۋە.

رەنگە كۆنترىن چىكايەت بىت لەروۋى ناۋەپۆكى (ھاۋسەرى فوتىفار) ۋە. ئەم چىرۆكە ناۋىتەيەكە لەجادوو و دۆنايدۆن و ركابەرى، دوو ژنى جەفاكار دەبنە مايەى بەدبەختى مىردەكانىيان، بەلام لەئەلغامدا بەسزاي كار و كرەۋەى خۇيان دەگەن و مىردەكانىيان شاد دەبن (كەشتىۋانى كەشتى شكاو) دەگەپتەۋە بۆ نرىكەى سالى دوو ھەزار و پىنچ سەدى پىش زايىن، لەم چىكايەتەدا كەشتىۋانىك كە تەنبا خۇى رزگارى بوۋە دەگاتە (دورگەى نىعمەتان)، مارتىكى قسەۋىژ پىشنىنى رزگارى ئەو دەكات، پىشنىيەكە تەۋاۋ دەردەچىت و كابراى كەشتىۋان بەدەست و ديارى سەيرەۋە بۆ دەربارى فىرەۋن دەگەپتەۋە.

(چەرۆکی ستنا) لە دەورووبەری سالتی ھەزار و سێ سەدی پێش زاین نووسراوە و لەنوسخەى دەورووبەری سالتی چوار سەدی پێش زاین تۆمارکراوە، نەم چەرۆکە باسی دزینی کتییەکی جادوویی دەکات کە قوتابیەک لەگۆرێکدا دەیدزێت و پاشان ژێوان دەبێتەو و کتییەکە دەگەرێتێتەو بۆ شوینی خۆی و تۆبە دەکات.

شیرێن ئاشقانه (غەزەلیات):

میسریانی کۆن ژمارەیکى زۆرى شیرى ئاشقانهیان لەسەردەمانى جیاوازدا گوتوو، ناوەرۆکی زۆریەیان باسی سەربووردەى ئاشقینی خوشکان و برایانە (کە لەو رۆژگارەدا زەوجینی خوشک و برا باو بوو) ناسکی و زەریفی و جۆش و خرۆش، خەسلەتى ھەردە باوى ئەو شیرانەى.

شیرێن مەلەمى:

لەو بەیتە ھەماسییانەى کە پێ بەمانای وشە ھەماسین تەنیا یەک پارچە ماوەتەو، ئەویش ھەماسەى (پەنتا-ئور) و دەگەرێتەو بۆ دەورووبەری سالتی ھەزار و سێ سەد و بیست و چوارى پێش زاین. کە بابەتەکەى بریتییه لە سەرکەوتنى رامسیس^(٩) ی دووھ بەسەر حیثییەکاندا^(١٠).

بەراۋىز:

- (۱) ھەندىك لە ناركولۇيىستەكان پېئانوايە كە شارستانىيەتى چىنى كۆنترە.
- (۲) بەردەنۈسى رۇزىتا: تابىلۇيەكە بەسى زىمانى ھىروگلىفى و يونانى و دىموتىك، كە لەشارى رۇزىتا (رەشىد)ى نىزىكى رىژگەى رەشىدى رۇبىارى نىل دۇزراۋەتەۋە.
- (۳) جان شامپولىون ۱۷۹۰-۱۸۳۲ مىسرناسىتىكى فەرەنسىيە كە لەنەنجامى كۆشش و ھەۋلىتىكى بىست سالاھدا تۈانى رەمىزەكانى تابىلۇى رۇزىتا كەشف بىكات و چەمكى وشە ھىروگلىفىيەكان ناشكرا بىكات.
- (۴) ھىروگلىف: خەتى مىسرىيە كە يۇنانىيەكان ھىروگلىف-ى پىدەلېن، نەم خەتە لەخەتە وئىنەيىيە سادەكانى سەددە سەرەتايىيەكانەۋە ۋەرگىراۋە و لەنەسلدا ھەۋت سەدە لەمەت (ھەرف) بوۋە.
- (۵) ھىراتىك: نەم خەتە شىۋىدەكى سادەترى خەتى ھىروگلىفى-يە بۇ خىرانۈسىن لەبارترە.
- (۶) دىموتىك: خەتى دىموتىك لەنەنجامى گۇرپىنى شىۋى خەتى ھىراتىكەۋە، لەسەدەى ھەشتەمى پىش زابىن ھاتۇتە ناراۋە.
- « پىتاح ھوتىپ: لەدەۋرۈبەرى سالى دوو ھەزار و شەش سەد و پەنجاي پىش زابىن ژياۋە، بەلام ناۋبانگى (نامۇزگارپىيەكانى) پىتاح ھوتىپ بۇ زۇر كۆنتر دەگەرپىتەۋە، لەۋىدە بۇ سالى سى ھەزار و ھەشت سەدى پىش زابىن بىگەرپىتەۋە.
- (۷) Osiris
- (۸) Ra
- (۹) Ramses يەكېنكە لە لەفۈرەۋنە كۆنەكانى مىسر، كە لەھەزار و دووسەدو نەۋەدو دوۋەدو تا ھەزار و دووسەد و بىست و پىنجى پىش زابىن ھوكمرانىى كىردۋە.
- (۱۰) ھىتىيەكان: قەۋمىتىكى كۆنە كە لەھەزارەى دوۋمى پىش زابىن فەرمانىۋاىى ناسىيى بچۈوك و سورىپايان كىردۋە.

ب- ئەدەبىياتى ئاشوورى- بابلى

پىشېنە يەككى مېژووبى:

گومان لەوەدا نىيە كە دانىشتووانى كەنارە بەپىت و بەرەكەتەكانى نىوان دىچلە و فورات تا نزىكەى سالى دووھەزارى پىش زابىن، لەبارەى پىشكەوتنى ھزرى و مادىيەو گەبىبوونە لوتكەى شكۆ و ناويانگ، تىرە جۆراوجۆرەكانى سۆمەرى، ئەكەدى، عىلامى، كلدانى و كاسى رۆلى خۆيان لەبوونىادى مەدەنىيەت و شارستانىيەتى دەفەرەكەدا گىتارە، ئاشوورىيەكان لەنىوان سالاتى ھەزار و دووسەد تاشەش سەد و ھەشتى پىش زابىن قەومى ھوكمران بوون و پاشان بابلىيەكان تا نزىكەى ھەفتا سال دەسلاتىيان گرتووتە دەست، ناودارتىن رابەرانىان برىتىبوون لە: (سىنا خرىب) كە لەسالانى ۷۰۵-۶۸۱ پىش زابىن ھوكمرانى كىردووە (ئاشور بانى پال) لە سالانى ۶۶۹-۶۲۴ پىش زابىن فەرمانى رانىوہ. (نەبوكد نەسر) كە لەسالانى ۶۰۵-۵۶۲ پىش زابىن ھوكمرانى كىردووە.

نۆرىنىكى گشتى:

قۆناغى زىرىنى ئەدەبىياتى ئاشوورى-بابلى دەكەوتتە ناوەرەستى سەدەى ھەوتەمى پىش زابىن. ئاشوور بانىپال زانست پەرورەنىكى گەورە بوو و كىتبەخانەىكى گەورەى (بەشىوہى بەردەنوس بەخەتى بزمارى) بوونىادناوہ كە ئەمىرۆ بەسەرچاوى ھەر ھەموو بەرھەمى ئەدەبى كۆنى ئەو دەفەرە دىتە ژماردن، ئەم كىتبەخانەى جگە لەھەوال و قەوالەتەن رەسى و فەرمى، ئەفسانە، ھىكايەت و نەقل، سروودى ناىنى، گۆرانى، وىزد، پەند و ئەفسانەى عاميانە و مېژووى جەنگەكانى لەخۆگرتبوو، بەلای كەمەوہ نمونەىك لەھەر يەككە لەم بەرھەمانە ماوہ، لەشىعردا شىوہى ھاوسەنگى و كىش و قافىە باو بوو، واتە ھەمان ئەو شىوہ و شىوازەنى كە لەشىعرى عىبرىشدا باو بوو، (داستانى گىلگامىش) كە دەگەرپتەوہ بۆ دەوروبەرى سالى دووھەزارى پىش زابىن، ھەلبەتە بەگەورەترىن نووسراوى ئاشوورى-بابلى كۆن دەزانرەت، گىرپانەوہى كۆنى ئەم بەيتە دەگەرپتەوہ بۆ ناوەرەستى سەدەى ھەوتەمى پىش زابىن و برىتى بوو لە ۳۴۵۰ بەيت كە لەدوانزە تابلۆى گەورەدا لەكىتبەخانەى ئاشوور بانىپال-دا لەنەينەوا پارىزراوہ، ئەو داستانە ئەمىرۆكە تەنبا نزىكەى ھەزار و پىنج سەد بەيتى بەتەواوى يان بەنوقستانى لىماوہتەوہ، كە لە سى ھەزار تابلۆى جىاوازى ساغ يان شكاوادا ماوہتەوہ كە ھەندىكى بەسۆمەرىيە، ھەندىكى بەبابلى كۆنە و تەنەنەت چەند ژمارەى كىشى بەئەكەدىيە.

نەمڕۆکە واباوە کە داستانی گیلگامیش بریتییه لەکۆمەڵە بابەتێک بەمەبەستی دانانی بەرھەمیکی بەشکۆ و کەم دابیژێک وەزن و کێشدار، لەکۆمەڵێک سەرچاوەی جیاواز و دوور لەیەکدییهو کۆکراوەتەو، هەندێک کەس رایان وایە کە هەندێک مەتنی کۆنتر هەبوو و بەچەند سەد سالیێک بەر لەم بەیتە (منظومە) نووسراوە.

هەرچەندە کە زۆربەی سەرچاوەکانی ئەم داستانە ئەفسانەییە، بەلام هەولدارو تاقارەمانی داستانەکە لەگەڵ میریکی یەکەمین خانەدانی پاشایەتی شاری ئوروک^(۱) دا بگۆنخێش، ئەو میری کە دەیان ئەفسانە و حیکایەتی بەمیژوو و رەگ و ریشەی جۆراوجۆرەو (بەتایبەتی سامی و سۆمەری) دەربارەی کۆکراوەتەو.

ئەم پالەواننامەیە، بریتییه لەباس و شۆڤەی سەرکەوتنە گەورەکانی گیلگامیش، گیلگامیش قارەمانیکی نیمچە خوایه، فەرزەنی خواوەندیەکە بەناوی نینسون^(۲) و بوونەوهریکی فانی کە کاهینیکی خەلکی شاری ئوروکە.

ئیدی زولم و زۆری قارەمانی لاو و خۆپەسند، خەلکی ئوروک ناچار دەکات کە لەپێناوی رزگاریدا، دەستی پارانەو بۆ دەرگای خواوەند ئارورو^(۳) درژێبکەن. و ئەویش ئینکیدۆ^(۴) وەکو هەفرکیکی گیلگامیش، دەنێرتە یارمەتییان، ئینکیدۆ بوونەوهریکی بەتوانایە، بەلام دڕندەخووە، و کینایەیه لە مڕۆفی سەرەتایی، ئەم دوو، لەنەنجامی شەڕیکی سەختدا کە بەسەرکەوتنی گیلگامیش کۆتایی دیت، دەبن بە دوو دوستی گیانی بەگیانی (لەتابلۆی ۱ و ۲) دا تۆمار کراوە، رووداوی دواتر (لە تابلۆی ۳-۵) تۆمار کراوە، دەربارەی سەفەری ئەم دوو دوستەیه بۆ رووبەر و بوونەوهری خۆم بابا^(۵) ی پاسەوانی ئەو بێشەیهی کە ئیرینا^(۶) ی تێیدا دەژی، خۆم بابا دەشکی و دەکوژریت، تابلۆی شەشەم باسی ھەزکردنی عیشتارە لەگیلگامیش، بەلام کاتێ گیلگامیش رووی ناداتی، توورە دەبیت و کاریکی وەها دەکات کە (نانو^(۷)) باوکی کەلەگایە بۆ لەناوبردنی گیلگامیش بنێریت، بەلام گیلگامیش و ئینکید و کەلەگاکە لەناو دەبن، و ئەم رووداوە وەکو نوستورە و ئەفسانەی تەبییەت لێکدەدرێتەو، گیلگامیش، نیشانەی خۆی لاوی ھەتاوی وەرزی بەھاران و عیشتار خواوەندی عیشق و بەرھەمھێنانە، لەتابلۆکانی (۷ و ۸) دا ئینکیدۆ تووشی نەخۆشییەکی قورس دەبیت و دەمڕیت. جا گیلگامیش بۆنەوی دووچاری ھەمان چارەنووسی دۆستەکە ی نەبیت، رینگە دۆزینەوی ئوتوناپیشتەم^(۸) دەگرێتەبەر، ئوتوناپیشتەم ئادەمیزادێکە کە چۆنییەتی خەلەسین لەمەرگ فیروبوو، لەنەنجامی گەڕانی زۆر و رووداوی ھەمەجۆرەو دەیدۆزێتەو (ئەمە لەتابلۆی ۹ و ۱۰

بهشی یه کهم: نه ده بیاتی روزه لاتی کون _____ ۹

تۆمارکراوه) ئوتوناپیشتیم چیرۆکه به ناروانگه کهی تۆفانی بابلی بۆ ده گپرتتهوه (تابلۆی ۱۱) که نه مه تهواو له سه ربووری توفانه کهی نوح ده چیت، وه کو چۆن له ته وراتدا باسکراوه، ئوتوناپیشتیم هه زده کات یارمه تیی گیلگامیش بدات و نیشانه ی ئه و گیایه سهیره ی ده داتی که به خواردنی مروژ گهنج ده کاته وه و گیایه که له بنکی ده ریاده. هه رچه نه ده گیلگامیش گیایه که به ده ست دینی، به لام ماریکی لیهیدا ده بیت و گیایه کهی لینه فریتیت و ده یخوات، له دوا تابلۆدا گیلگامیش سیبه ره کهی نینکیدۆ ده بینیت و نینکیدۆ له چاره نووسی بیزه وه ره ی مردووان ناگاداری ده کاته وه.

هه لبه ت به یتی گیلگامیش ته نیا پاله واننامه یه کی (حماسه) سه رنجاکیش نییه ده رباهری پاله وانیه کی کون، به لکو بایه خینکی ره مزی و نیستیعهاری زۆری هیه، له م به یته دا باسی ته قه لای مروژ بۆ دۆزینه وه ی مانای ژیان و بیته ده یی هه ولتی راکردن له مه رگ ده کریت، نه عجمگیری فه لسه فی به یتی نیوبراو نه مه یه که مادامینکی مه رگ هه یچ چاریکی نییه و ژیا نی پاش مه رگیش خه مناک دیته به رچاوی خه یال، بۆیه مروژ ده بیت له خه می له زه ته دا بیت و نه وه په ری سوود له ژیا نی دنیا یی خۆی وه ربگریت.

(نه فسانه ی تیامه ت) که میژووه که ی دیار نییه و به م شیوه و فۆرمه ی نیستای، بۆ ده ور به ره ی سالی شه ش سه دی پێش زا بین ده گه رپتته وه). بریتییه له زنجیره شیعرێک ده رباهری دروستکردنی جیهان، ده رباهری تیامه ت-ی یه که مین دایکی جیهان و ئاپسو^(۸) ی یه که مین باوکی گیتی، که پێکه وه یه که مین زنجیره ی خوا وه ندانیان پێکه ئینا. نه م نه فسانه یه باسی جه نجه کانی نیوان خوا وه ندان ده کات. مه ردوک^(۹) ی خوا وه ندی هه وره تریشه به سه ر تیامه ته دا سه ره ده که ویت و ده یکوژیت. هه والێن په یدا بوونی خوا وه ندان و جه نگی خوا وندان، له وه هه والانه ده چیت که له سیفری په یدا بوون و له نه فسانه کانی یونان و نه سه که نه دینا وه دا باسکراون.

(ئاداپا وای باشوور) که ده گه رپتته وه بۆ ده ور به وه ی سالی هه زار و پێنج سه دی پێش زا بین، نه فسانه یه کی عامیانه یه ده رباهری ماسیگریک که له حا لێ تو په ییدا بالی بای باشوور ده شکیتیت، بۆ باره گای خوی مه زن ئانو بانگ ده کری و سه رکه وه توه انه ده که ویتته دا کوکی و به ره فانی له خۆی.

(سه روود و وێردین بابلی) (له سه ره ده مین جیا وازدا تۆمارکراون). نه م به ره هه مانه له بار ی فۆرم و بابه ته وه له مزماره دانی عیبری ده چن و به شیوه یه کی گشتیی نزا، شیعرین هه سه ره تبار و سه روودی ستایش له خۆ ده گرن. له نیو نه م به ره هه مانه دا نه م شیعه انه شایانی با سن:

(رەحم بە من بکە)، (جگە لەتۆ هیچ خواپەك نییه تارپێگە راست نیشان بدات)،
(نۆرێك لەبەهەشتەوه).

په راویز:

- (۱) نوروک uruk: شاریکی کۆنی سۆمهریه، ده گهریتیه ده بۆ سالی دوو ههزار و سیسه دی پیش زاین. که باشووری بابل بووه، به گوێرهی تهورات نوروک شاریکی مهمله کهتی نه مرود بووه، له ولاتی شنعار.
- (۲) نینسون، Ninsun: دایکی گیلگامیشه، خواوهندی که له نوروکدا ناکنجی بووه و به ناوهزو و زانایی به ناویانگ بووه.
- (۳) نارورو Aruru: خواوهندی نه فراندن و خولقینهری نینکیدو بووه.
- (۴) نینکیدو Enkidu: گوراپوێک بوو له گل و گیانی یهزدانان که ته بیعهتی مرقفانی هه بوو.
- (۵) خوم بابا Khumbaba: به باوهری خه لکی عیلام خواوهندی که بووه، ئیدی یا ناناتولی بووه یا سوریه.
- (۶) ئیرینا Irnina: ناوه سومهریه کهی نیشتر بووه که خواوهندی ئاسمان و پاسهوانی نوروک بووه.
- (۷) ئانو Anu: خواوهندی سۆمهری بووه، بابی خواوهندان و خوی ترۆپکی ئاسمانان بووه.
- (۸) ئوتوناپیشتم utnapishtim: شای دانا و کاهینی گهره دی ولاتی شوروپاک بووه، نهو تاقه ناده میزادیک بووه که له سر روی زهوی ژیانی جاویدانی هه بووه.
- (۹) ناپسو Apsu: واته ئوقیانوس که له سه ره تادا بابی هه موو شته کان بووه.
- (۱۰) مەردوک Marduk: خواوهندی شاری بابل بووه و پاش دامه زانی نیمپراتۆریه تی کۆنی بابل، بووه به سه رگهره دی هه موو خواوهنده کان.

ئەدەبىياتى ھىندى

پىشېنە يەككى مېژووى:

لەدەۋرۈبەرى سالى دوو ھەزارى پىش زايىندا، دەستەيەك لەقەۋمانى ئارىيى، واتە لقتىك لەنەژادى سې، لەباكوورى خۆزناۋاۋە ھېرش دەبەنەسەر ھىند ھەلبەتە تا بەرلە سەرکەۋتنى دارىوش لەسالى پىنچ سەد و دۈۋدەي پىش زايىندا، زانىارىيەكى نەۋتق لەمەر وارىقات و سەربھوردى وان لەبەردەستدا نېيە، بەلام وىراي نەمەش، ديارە كە لەسەردەمانى پىش مېژوۋدا، شارستانىيەتېكى زۆر كۆنيان ھەبۈۋە، پىدەچىت ئاين و فەلسەفە و ئەخلاقيات و ئەدەبىياتيان زۆر پىشكەۋتوۋ بوۋىت، گاۋتمە (گوتاما) بودا (۵۶۳-۴۸۳ پىش زايىن) گۆرانيكى قوۋلى بەسەر باۋەرى ئايىنى و دەستوورى عىبادەتى نەۋاندا ھىتاۋە و پاشان نامۇژگارىيەكانى نەۋ بوۋە بەبناغەي يەككىك لەپىنچ ئايىنە سەرەككەي جىھان.

نۆرىنىكى گشتى:

بەشى ھەرە سەرەكى و زۆرىيە ئەدەبىياتى ھىند بە سەنسكىرىتى، واتە بەكۆنترىن زمانى ئارىيى نووسراۋە. ژمارەيەكى كەمى شىعەرى لىرىكى و دەقى مەزھەبىش بەزمانى پراكىت، واتە بەشپەۋەزى ناۋچەيى سەنسكىرىتى نووسراۋە، مېژوۋى ئەدەبىياتى ھىندى بەسەر دوو قۇناغدا دابەش دەپىت: ۱-قۇناغى قىدايى كە لە دەۋرۈبەرى سالى ۱۵۰۰-۲۰۰ پىش زايىن بەردەۋام دەپىت و بەرھەمھېن ئەم قۇناغە بەزۆرى لەشىعەرىن مەزھەبى و لىرىكى پىككىن. ۲-قۇناغى سەنسكىرىتى كە لەدەۋرۈبەرى سالى دوو سەدى پىش زايىنەۋە دەستپىدەكات و تا دەگاتە سەدەكانى ناڧىن و بگرە تا رۇژگارى نەمپۆش بەردەۋام دەپىت. لەقۇناغى سەنسكىرىتىدا شپۋە و قۇرمى جۆراۋجۆرى ۋەك شىعەرى ھەماسى (دلاۋەرى) و لىرىكى و پەند و نامۇژگارى، شانۇنامە، ھىكايەتى جن و پەرىيان، ھىكايەت و سەبوورى پەند نامېز،

چیرۆکی نه‌ئینداری و فه‌لسه‌فه‌ جیگیر ده‌ییت، سالتنامه و ته‌قیمی نه‌ده‌بی تاوه‌کو پیتش سالتی پی‌نج سه‌دی پیتش زاین، زیاتر له‌سه‌ر به‌مه‌ی مه‌زنده و قه‌رساندن بووه.

به‌ره‌مه‌یین ئایینی

شیعر:

کۆنترین به‌ره‌مه‌می نه‌ده‌بی پی‌رۆزی هیندی له‌چواربه‌شه‌که‌ی ئیداکاندا (کتیباتی زانست) ده‌یین:

۱-ریگ ئیدا:

ئه‌م کتیبه‌ له‌ده‌رۆبه‌ری سالتی هه‌زار و چوار سه‌دی پیتش زاین نووسراوه. ئه‌مه‌ ده‌فته‌ریگه هه‌زار و بیست و هه‌شت سروودی ئایینی سه‌باره‌ت به‌ستایشی خواوه‌ندانی جۆراوجۆری ته‌بیعه‌تی له‌خۆگرتوه و زۆربه‌ی ئه‌م سروودانه ناسنامه‌ی دیاریان نییه. مه‌زه‌به‌ی زال له‌(ریگ ئیدا)دا ئایینی وه‌حده‌تی وجودی هندۆسه، و بابه‌تی سه‌ره‌کیان په‌رستنی براهمایه، واته خواوه‌ندی جاویدان، (سروودی ئافه‌رین) به‌رجه‌سته‌ترین شیعرێ ده‌فته‌ری (ریگ ئیدا)یه.

۲-سامه‌ئیدا یا (کتیباتی ئاهه‌نگان):

میژووی تۆمارکردنی ئه‌م کتیبه‌ دیار نییه، به‌شیوه‌یه‌کی گشتیی بریتییه له‌مونا‌جات و نادابی مه‌زه‌به‌ی و به‌زۆری دووباره‌کردنه‌وه‌ی سرووده‌کانی ریگ ئیدا.

۳-یه‌جورئیدا یا (کتیباتی ستایشان):

میژووی ئه‌م کتیبه‌ش دیار نییه. ئه‌م کتیبه‌ش بریتییه له‌مونا‌جات و نادابی مه‌زه‌به‌ی و دووباره‌کردنه‌وه‌ی ریگ ئیدا، به‌لام زۆر سیاق و مه‌تنی په‌خشانیشی له‌خۆ گرتوه.

۴-ئاته‌رفا ئیدا یا (کتیباتی جادوو):

میژووی ئه‌م کتیبه‌ دیار نییه، به‌لام له‌سی ئیدا که‌ی دی تازه‌تره.

زۆر سرودی ئایینی، جادوو ته‌لیسم، وێرد و تیوریانی ده‌رباره‌ی گرتنی جنۆکان و جادووه‌گرایی له‌خۆ گرتوه.

په‌خشان:

براهماناس، (میژووه‌که‌ی دیار نییه، ره‌نگه‌ بگه‌رپه‌ته‌وه‌ بۆ ده‌رۆبه‌ری سالتی هه‌زاری پیتش زاین) ئه‌م به‌ره‌مه‌ بریتییه له‌شرۆڤه‌ی سرووده ئایینییه ئیدا‌یه‌کان و سرووده مه‌زه‌به‌یه‌کان که ره‌نگه‌ کۆنترین ده‌قی به‌په‌خشان نووسراوی هیندۆ ئه‌وروپایی ییت.

ئوپانىشاد: (مىژۋوۋەكەي دەگەرپىتەۋە بۆ دەۋروبەرى سالانى ۵۰۰-۸۰۰ پىش زايىن ئەم بەرھەمە برىتىيە لەسەد و ھەشت نامە دەربارەي ناينى براھەمەن. وپراي ئەۋەي كە ئوپانىشاد سىستەمىكى كۆكى ھزرى فەلسەفەيە، زانىارىيەكى زۆرىشى لەمەر مايا (جىھانى ۋەھم) و نىرقانا (فەنابوون لەرۋەجى جىھان)دا لەخۆگرتوۋە، ئوپانىشاد كارى كىردوۋەتەسەر ئەمەرسون و شوپنھاۋەر. سوتراكان: (دەگەرپىتەۋە بۆ دەۋروبەرى سالانى ۵۰۰-۲۰۰ پىش زايىن) برىتىيە لەكۆمەلىك پەيغى يەجگار كورت، كە زياتر شىۋەي نامەفەھومەن دەربارەي ياسا و ئەھكامى ناينى.

بەرھەمى ناائىنى

• بەيتە مەلخەمىيەكان:

ھەرچەندە ئەم بەيتانە، بەبەرھەمى ناائىنى دىتە ژماردن، بەلام ئەم دوو بەرھەمە مەلخەمىيە زۆر بابەتى ئەفسانەيى و ناينى ھىندىيان لەخۆگرتوۋە.

مەھابھاراتا: (دەگەرپىتەۋە بۆ دەۋروبەرى سالى پىنچ -سەدى پىش زايىن).

ئەم بەرھەمە درىژترىن داستان (مەلخەمە)ى جىھانە و نىزىكەي دوۋسەد ھەزار بەيتە، نىزىكەي ھەشت ئەۋەندەي ھەردوۋ داستانى ئىليادەو ئودىسيە، و برىتىيە لەھەژدە كىتەب، ھەيىنى رەمى ئەم بەيتە (كە نىزىكەي ھەشتا ھەزار بەيتە) دەربارەي جەنگى نيوان (كوررو)ۋەكان و (كە غاينەدى ھىزى خراپەن) و (پاندو) ۋەكانە، كە غاينەدى ھىزى چاكەن. ھەندى بەشى دىكەي ئەم بەيتە بۆ ئەفسانان، شەرح و شىۋەي پەيغان، و كۆمەلىك نامەي ناينى و فەلسەفە و بابەتى جەنگى و سوارچاكى تەرخان كراۋن، ديارە ئەم بەيتە دەسكارى زۆر كراۋە و زۆر شتى بۆ زىادكراۋە و ئەمەش واىكردوۋە كە ھەندىجارتىگەيشتىنى زۆرنەستەم و زەھمەت بىت ھەلبەتە دوو غوۋنەي زىادكراۋى ناشكرا برىتىن لە:

۱- بەھاگافادگىتا: (سرودى خۋايى) ئەمە شىعەرىكى درىژ و پەند نامىزە، كە لەو شىعەرەدا كرىشنا (كە دەكاتە نوپتەرى مرقۋانى، ويشنو كە يەككە لەخاۋەندە مەزەكانى ھىند) لەگەل نارجوانادا (كە غاينەدى ھىزى چاكەيە) دەكەۋىتە باسى فەلسەفە و ژيان.

۲- نالو داماياننى: ئەمە چىرۆكىكى دلپىتە دەربارەي سەبر و ۋەفادارى لەزەوجىندا، ئەمەرسونى نوۋسەرى ئەمەرىكايى دلبەندى بەھاگافادگىتا بوۋە.

۳- رامایانا: (لەدەوروپەری سالتی پیتنج سەدی پیتش زاین دەستی پیکراوە و لەدەوروپەری سالتی دووسەدی پیتش زاین تەواو کراوە). ئەم داستانە (مەلەمە) نزیکەی نەود و شەش هەزار بەیتە و بریتییە لەحموت کتیب یان بەش.

ئەم بەیتە بریتییە لەسەرھوردی ژیانی راماو (غەونەکی مەزقانی ویشنوو) سیتای ھاوسەری، سەرگەردانی راماو وەفاداری سیتا لەھەنەبەر وەسوسەری راڤانا (روحو شەپانی) و سەرەنجام تۆپینی راڤانا بەدەستی راماو ئەم بەیتە زۆر لەمەھابھاراتا کورتتر و خۆشترە بۆ خوێندنەو.

نمایشنامان

زانپاری زۆر کەم لەمەر سەرچاوە زۆیدی نمایشنامەی ھیندی لەبەردەستدایە، میتزوونوسانی نەدەبی دەربارەی رادەی کاریگەری یۆنانییەکان لەسەر شانۆی ھیندی ھاوڕەشی نین، واتە رای جیاوازیان لەو بارەیمووە ھەیە. ئەوەی لەپراستیەووە نزیکە ئەمەییە کە دەبێت لەخودی ھیندا بۆ سەرچاوەی نمایشنامە و شانۆی ھیندی بگەڕێت، چونکە یەكەمین شانۆی واقعی لەپێرەسمی پەرسەنی ویشنو-کریشناووە وەرگیراوە و ھەلھێنجرانە. ھەلبەتە شانۆ بەمانا و چەمکی تەواوەتی شانۆ نەبووە، بەلکو چیرۆکەکانی نمایشی و مەیلەو شانۆیی لەتەلاری میوانداری و یا تەلاری سەمای کۆشکی فەرمانرەوایاندا جێبەجێدەکران، لەبارەی سەرنجی میتزوویشەووە رەوتی کاروانی شانۆنامە روون نییە، ئەوەی دیارە ئەو شەست و چەند شانۆنامەیی کە گواہی لەنێوان سالانی سەدی پیتش زاین و شەش سەدی زاینیدا نووسراوە، زۆربەیان ھی سالانی پاش چوار سەدی زاینین. شانۆنامەی ھیندی ناویتەییە کە لەشادی و خەم، لی ھەموو شانۆنامەکان کۆتاییەکی خۆشیان ھەیە، ھەر شانۆنامەییە کە بەپێشەکییە کە دەستپێدەکات و بەسەر چەند دیمەن و پەردەییە کدا (یەك تا دە) دابەش دەبێت، زۆربەی شانۆنامەکان لەپرووی بابەت و ناوەرۆکەووە ھەندئ نالۆژن و کاراکتەرەکانیان واقعییە، دیالۆگیان ناویتەییە کە لەپەخشان و شیعری غەزەلی، ئەوەی بووہ باعیسی لەناوبردنی شانۆی ھیندی و لاواکردنی، بەکارھێنانی ھەردوو زمانی سەنسکریتی (بۆ چینیە بالاکانی کۆمەلگە) و زمانی پراکریتی (بۆ چینیە میللییەکانی کۆمەلگە) بوو لەشانۆنامەکاندا.

(عەرەبانەئ گۆل) گواہی دەگەرپێتەووە بۆ سالتی سەردەمی پیتش زاین، بەلام بەم فۆرم و شیوہیی نیتسا دەگەرپێتەووە بۆ دەوروپەری سالتی چوارسەد و پەنجای زاینی) ئەم شانۆنامەییە دراوہتە پاڵ (شاسوودراکا) و بریتییە لە دە پەردە، قارەمانی ئەم شانۆنامەییە ژنیکی سۆزانییە

که ژيانی بازرگانیک له بهر میهره بانی و دلاوایی رابردوی بازرگانه که رزگار دهکات، لهم شانؤ نامه یدها ههسته واقعییه مروفانییه کان به باشی وه سفرکاون.

(شکوتته لا، یا نه لقهی ته قدیر) ده گهر پته وه بؤ ده ورو بهری سالی پینچ سدهی زایینی) شانؤ نامه یه کی شیعرییه و دراو ته پال (کالیداسا) که به شکسپیری هندوان ناسراوه، له غیایی پاشایه کدا به ناری دووشیانتا، حکیمیکي براهمانی نه فرهت له شکوتته لای هاوسه ری دهکات، له نه غجایی نه م توک و نه فرینه، کاتی پاشا و هاوسه ره که ی ده گنه یه کدی، دووشیانتا شه کوته لا نانا سیتته وه، به تاییه تی له بر نه وه ی که شه کوته لا نهو نه لقه یه ی که دووشیانتا پییدابوو، ونکر دووه، شه کوته لای ناو مید به ناسماناندا ده فریت، روژی ماسیگریک نه نگوستیله که (نه لقه که) ده دوزیتته وه و بؤ پاشای ده باته وه ئیدی نه فره نه که به تال ده بیتته وه و دووشیانتا دوویاره شه کوته لای بیر ده که ویتته وه، پاشای خه مگین سالانیکي زور عودالی شه کوته لا ده بیت و هه موو شویتیکي به دوودا ده گهر پت تاسه ره نجام له کیوینکی پیروژدا دهیدوزیتته وه و ئیدی هه موو شتی به خیر و خوشی ده گهر پت، نه م شانؤ نامه یه فورم و قالبیکي بهتوی هه یه، له وه سفی کاراکته ره کاندا، به تاییه تی شه کوته لا، یه جگار سه رکه وتوه.

حیکایهت و چیرۆکه کان

هیندوانی کون له حیکایهت خوانیدا به توانا و به هره دار بوونه، سه رچاوه ی زۆربه ی نهو حیکایه ته میلیانی که له سه رانه ری جیهاندا به شتیه و قالبی جورا و جور بلاو بوونه ته وه، حیکایهت و چیرۆکی هیندیه، هه ندیک نمونه له م چیرۆکانه، که زۆربه یان به مه بهستی نامۆزگاری یان نایینی نووساون، بریتین له:

(جاتاکا-jataka) (ده گهر پته وه بؤ ده ورو بهری سالی سئ سده ی پیش زاین). نه م به ره مه بریتییه له پینچ سده و په نجا حیکایه تی خه یالی که تاییه تن به له دایکبونی بودا و سه ره تای ژيانی بودا که له گینه خوی نهو به سه ره اتانه ی گیرابیتته وه، گه لیک له م حیکایه تانه چیرۆکی گیاندارانه (فابیل) و زۆربه شیان چیرۆکی میلی پهنه و نامۆزگارین.

(په نچه ته تهره) یان (پینچ کتیب) نه م به ره مه ده گهر پته وه بؤ ده ورو بهری سالی سئ سده ی پیش زاین. نه مه کۆمه له حیکایه تیکه به زمانی سه نسکریتی، که له وه یه وه کو کتیبیک به مه بهستی فیرکردنی شازادان دانرابیت. هه موو حیکایه ته کان له یه که چه شنه فورم و قالبدا هاتونه ته گیرانه وه: حکیمیکي براهمانی به مه بهستی فیرکردنی شه ش شازاده ی لاو، نه م حیکایه ته په ندنا میترانه ده گیریتته وه.

نەم كىتەپ پىنج بابى ھەيە: ۱-دابىرانى دۆستان. ۲-گرتنى دۆستان. ۳-شەرى كوندو قەلان. ۴-لەدەستدانى خوى وەرگىراو. ۵-نەجمادەرى كارى خۆسەرى، ھىكايەتەكانى نەم كىتەپ لەزمانى گيانلەبەرەنەو دەگىرەرتنەو و بەسەرچاوە گەلىك لەھىكايەتەكانى سەدەكانى ناڧىن دەۋمىرەرتىن.

(ھىتو پاشا) يا (كىتەپى پەندىن چاك) (مىژۋى دانانى نەم بەرھەمە ناديارە، دەكەوتتە دواى پەنجە تەنتەرە) نەم بەرھەمە برىتتەپ لەچار كىتەپ كە چل و سى ھىكايەتى لەخۇگرتووە و بىست و پىنج ھىكايەتى لەكىتەپى پەنجەتەنتەرەو وەرگىراو، ھىكايەتەكانى نەم كىتەپ لەچار ھىكايەتە كۆنترەكانەو، كورتەر و بەناوەرۆكتەن.

(شوكاساپتاتى) يا (ھەفتا چىۋكى توتى) (مىژۋى دانانەكە ناديارە) نەمە برىتتەپ لە كۆمەلىك ھىكايەتى پەربىيان.

ھۆزانىن لىرىكى

جگە لەبەرھەمى ئايىنى و سروودىن ستايىشى ئايىنى، زۆربەى شاعىرانى ھىندى كۆن لەسەدەى يەكەمى پىش زايىن بەملاو، زۆر شىعرى لىرىكىيان گوتووە و لەزۆربەى نەم شىعرانەدا جوانى و جۆش و خرۆش شەپۆل دەدات.

ديارە ھەندىك لەپارەرانى نەم لىرىكا بىژانە برىتتىن لە:

۱- كالىداسا (۳۵۰-۵۰۰ زايىن) كە بەشىعرى ناسك و پر سۆز و گوداز بەناوبانگە، لەوانە شىعرى (مگادوتا) و (پەيكى ھەور).

۲- جاياديڧا (لەدەروورەمى ۱۲۰۰ زايىندا ژياو) كە گرنگترىن بەرھەمى برىتتەپ لە: (گىتا گوڧىندا) و (ناوازى گاگەل) كە شىعەرىكى لىرىكى مەيلەو درامىيە لەبوارى ناشقىنى كرىشنادا.

نه‌ده بیاتی چینی

پیشینه‌ی میژوویی:

ره‌گ و ریشه‌ی نه‌ژاد و شارستانییه‌تی چینی به‌ته‌واوه‌تی نه‌زانراوه. توژیینه‌وه‌کانی نهم دوا بیانه نه‌وه نیشانده‌ده‌ن که نزیکه‌ی بیست هه‌زار سالتیک پیش زاین شارستانییه‌تیک له‌مه‌غولستاندا هه‌بوویتی، له حیکایه‌ت و نه‌فساناندا باسی حوکمرانی و کاری کشتوکالی و به‌رکاهیتانی عه‌ره‌بانه‌ی پیچکه‌دار له‌ده‌ووروبه‌ری سالتی دوو هه‌زار و هه‌شت سه‌دی زایندا کراوه، به‌لام به‌دلنیا ییه‌وه له‌و سه‌رده‌مانه‌دا که نه‌ورویا له‌حالی نیچه وه‌حشیه‌دا بووه، شارستانییه‌تی چین له‌قوناغیکی پیشکه‌وتووی پرشنگذاردا بووه، ده‌باره‌ی میژووی چین، تاوه‌کو سه‌ده‌ی هه‌شته‌می پیش زاین قه‌واله‌یه‌کی ئیحتیاردار، له‌به‌رده‌ستدا نییه، له‌وه‌ش به‌دواوه تاسه‌ره‌تای خانه‌دانی تانگ (ده‌ووروبه‌ری سالتی شەش سه‌دی زاین) میژووی چین به‌شیویه‌کی گشتیی میژوویه‌کی پر نا‌زاوه و بی‌سه‌رویه‌ر و میژووی تالان و برۆ و ورده شه‌ران بووه، ده‌توانریت نهم سه‌رده‌مه به‌سه‌ر سی قوناغدا دابه‌ش‌بک‌ریت:

۱. قوناغی فیودالی (۷۰۰-۲۰۰ پیش زاین).

۲. قوناغی خانه‌دانی هان (۲۰۰ پیش زاین-۲۰۰ زاین).

۳. قوناغی خانه‌دانانی بچووک (۲۰۰-۶۰۰ زاین).

نۆپرینتکی گشتی:

مه‌ودای نه‌ده بیاتی چینی کۆن یه‌جگار فراوانه و هه‌موو فۆرمه نه‌ده‌بییه زانراو و باوه‌کان له‌خۆ ده‌گریت، وانا میژوو، فەلسەفە، لیریکا، چیرۆک، شانۆنامه و نامه، له‌خۆ ده‌گریت، زۆربه‌ی نه‌ده بیاتی کۆنی چینی په‌یوه‌سته به‌سی ئاین له‌چار ئاینه سه‌ره‌کییه‌که‌ی نه‌و ولاته-ئاینی

کونفوسیوس، نایینی تاوو، نایینی بودا، و (نایینی مهسیحیهت که دواتر بۆ چین دزی کردو و چوارهمین نایینه)، نیمه ئیستاکئی ناو و بهرهمی زۆر له فیهله سووفان، شروقه کاران، شاعیران، میژوونووسان، فهرههنگنووسان و په یامبه رانی سهرده مانی کونی چینمان له لایه.

فەلسەفە

لایۆتزو (۶۰۰-۵۳۱ پیش زاین) زانا و حکیمکی گهره ی چینیه، بهرهمی تایو-د-جینگ واته شیوه یا رینگه ی ژیان ده دریته پال ئهو (له و شه ئه مه هه له بی)، نهم بهرهمه بونیادی تاويزم واته نایینی نايدیالیستی چینیه کان پیکدیتیت.

کونفوسیۆس: یا کونگ فو-تزو (۵۵۱-۱۷۹ پیش زاین) فیهله سووف، سیاسه توان، ماموستا و دامه زریتهری نده بیاتی چینیه، ههرچنده به گهره ترین رابهری نایینی چین ده ژمیردیت، به لام به خوی پتر شهیداو سهوداسه ری بنه مای کۆمه لایه تی، نه خلاق و سیاسی بوو تا بابه تین نایینی، له واری پراکتیکیدا شتیکی نه وتوی ده باره ی ماهیه تی خوا یا ژیا نی پاش مهرگ، نه ده گوت و زیاتر دل به ندی چۆنیه تی کار بوو له زه مانی حازردا، یه جگار تامه زرۆی فیربوون بوو، هینده مکور بوو له سهر فیربوونی زانستان، تا سهره نجام بوو به زانترین زانایانی زه مان و رۆژگاری خۆی، پاراستن و بلاو کردنه وه ی دابونه ریت و یاسا و ریسایانی به نارمانجی ههره دیاری خۆی ده زانی، بناغه ی زانیاری و نامۆژگاریه کانی ئهو بریتی بوو له گه رانه وه بۆ په ندی پیشینان و پهیره وکردنی زانسته کانی ئه وان.

(پینج کتیبی کلاسیک) (له ده وره ی سالی پینج سه دی پیش زاین نووسراوه) نهم بهرهمه به (پینج کتیبی کلاسیک) به ناوبانگه له لایه ن خودی کونفوسیۆس-ه وه له ده وره ی سالی پینج سه دی پیش زاین کۆکراوه ته وه و ریکخواه.

کتیبی گۆرانه کاری (بی کینگ):

نهم کتیبه ده دریته پال وهنگ وهنگ (ده وره ی سالی ۱۱۴۰ ی پیش زاین) نهم بهرهمه له پیکهاته ی نه ندازه یی شش خه ت پیکهاتوه، له گه ل شه ست و چوار گوتاردا که بریتین له کۆمه لیک روونکردنه وه ده باره ی پیکهاته ی کتیبی ناوبراو، چینیه کان نهم کتیبه یان بۆ پشبینی و غه ییبیژی به کارده هینا و هه ندیکیان پێیان وابوو که فەلسەفیه کی نه یینی و قولی تێدا یه، به لام کهس په ی به و راز و نه یینیانه نه بردوه.

نادابنامه (لی‌کی):

نهمه کتیبی‌کی چهند به‌رگیه ده‌بارهی ناداب و نه‌ریتی تی‌که‌لبوون و معاشره‌ت که له‌لایه‌ن دوو نامۆزای تای-یه‌وه (له‌ده‌روربه‌ری سالی سه‌دی پیش زاین) دووباره نووسراوه‌ته‌وه، بنهما و هه‌وینی کاره‌که‌ی نمو جووته نامۆزایه کۆمه‌له به‌لگه‌نامه و قه‌واله‌یه‌ک بووه که ته‌سه‌ور ده‌کریت له‌لایه‌ن کونفوسیوسه‌وه نووسرابن، به‌ره‌مه‌میکی کلاسیکی شه‌شم به‌ناوی ده‌ستووری خانه‌دانی چو، هه‌یه که له‌سه‌رده‌م و رۆژگارانی‌کدا به‌هاوتای نادابنامه دانراوه.

کتیبی میژوو (شو‌کینگ):

سه‌رچاوه‌کانی نهم کتیبه ده‌گه‌ریته‌وه بۆ سالانی ۷۵۰-۲۴۰۰ی پیش زاین، له‌و کتیبه‌دا باسی یاسا‌کانی نارمانجی سیاسی و پرهنسیپی حکومه‌تی دلخواز ده‌کریت.

کتیبی چامه‌کان (شی‌کینگ):

نهم کتیبه بریتیه له ۳۰۵ شی‌عری هه‌لبژارده (واباوه که نهم شی‌عرانه له‌دیوانیکی سی‌هه‌زار شی‌عریه‌وه که له‌سه‌ده‌کانی کۆندا نووسراوه‌ته‌وه، وه‌رگیراون).

کتیبی چامه‌کان رهنگ‌دانه‌وه‌ی پشکوونی خه‌یاڵ و هه‌ستی پیشینه‌نه، شی‌عه‌کانی نهم کتیبه بریتین له‌و شی‌عه‌ لیریکی و چامانه‌ی که له‌شوین و بۆنه‌ی جۆراوجۆردا گوتراون، هه‌لبه‌ته کتیبی چامه‌کان له‌و رووه‌وه که رهنگ‌دانه‌وه‌یه‌کی روونی ناداب و رسوماتنامه‌ی چینییانی کۆنه، بایه‌خیکی یه‌کجار فره‌ی هه‌یه.

سالتنامه‌ی به‌هار و خه‌زان (چون‌چی یو):

شه‌یدا‌یانی نهم به‌ره‌مه کلاسیکیه بۆیه ناویان ناوه سالتنامه‌ی به‌هار و خه‌زان، چونکه ستایشه‌کانی وه‌کو به‌ره‌ار دلگیر و ته‌رو تازه‌یه و ره‌خه‌نه‌کانی وه‌کو خه‌زان سارد و خه‌مینه، له‌م کتیبه‌دا بابته‌ی فله‌سه‌فی نه‌وتۆ به‌دی نا‌کریت، به‌لام له‌باری نیشاندانی میژووی زی‌دی کونفوسیوسه‌وه له‌سالانی ۷۲۲-۴۸۴ی پیش زاین، زۆر بایه‌خداره.

گوتار و گفتوگۆکان (لون یو):

نهم به‌ره‌مه له‌ده‌روربه‌ری سالانی ۴۵۰-۳۷۵ی پیش زاین دانراوه. نهم کتیبه له‌بیست و چوار فه‌سل پێکهاته‌وه و بریتیه له‌گوته‌کانی کونفوسیوس، که مو‌ریده‌کانی کۆیان‌کردووه‌ته‌وه و به‌باشترین سه‌رچاوه‌ی ناسینی کونفوسیوس ده‌ژمی‌ردی‌ت.

مینسیوس یا مینگ تزو (۲۸۸-۳۷۲ پیش زاین)

سیاسه توان و- فلهلسووف و ماموستا بووه و هوت کتیبی فلهسه فی لهسر بنه مای ناموژگارییه کانی کونفوسیوس داناوه، مینسیوس که پاییه کی نه خلای که متری له ماموستا که ی هه بووه، زیاتر رموده ی نابوری سیاسی بووه.

چوانگ-تزو (له ده و روبه ری سالی ۳۵۰ پیش زاین ژیاوه)

خاوه نی کتیبیکی گهره ی نه فسانه و نه قل و حیکایه تان بووه، که هندی به شی فوتاوه..
نهم پیاهه هیتش ده کاته سر نایینی کونفوسیوس و به ره قانی له نایینی تاو ده کات، خاوه نی شیوازیکی دلگیر و تنز و توانی زیره کانه بووه.

هوزان

له پاش مهرگی کونفوسیوس، قوتابخانه یه کی شیری نوباو هاته ناراهه که له پروی دهر برینی زیندوو، کیتی نازاد و ره مز و نیستیعاره وه مایه ی سرغجه، هوزانین کونی چینی قافیه دار بووه (به ره له سالی شش سده ی زاینی)، دریتی به یته کان جیاواز بووه، به لام به زوری چوار یان پینج هیجایی بووه، له پاش سالی شش سده ی زاینیه وه ئیدی بهیتی هوت هیجایی باوی سهندووه، (بروانه کتیبی چامه کان، کونفوسیوس).

چویوان (له ده و روبه ری سالی سینسه د و په بجای پیش زاین ژیاوه):

شاعیر و سیاسه توان بووه، شیریکی دریتی هیه به ناوی (گرفتاری و دهر دیسری) که باسی ژیان و به سه ره اته سهیره کانی خوی ده کات، نهم شیره پر له پروداوانی خدیا له ننگیزی وه کو سه فهر به گالیسکه ی نه ژدیه و سهردانی کاکیشان.

می شنگ (له سالی ۱۴۰ پیش زاین مردوه):

له پروی فورم و قالبی شیره وه له (چویوان) کوته پاریز تر بووه، می شنگ که له بهر شیره پینج هیجاییه کانی و غه زله ناشقانه کانی به نیو بانگه، به ته واوه تی له ژیر کاریگهری کتیبی چامه کانی کونفوسیوسدا بووه.

وانگ تسان (۱۷۷-۲۱۷ ی زاین):

شاعیریکی هزارفان بوو، کتیبیکی دهر باره ی شیر هیه و گه لیک شیری هسه ره تباری دهر باره ی سهرگردانی خوی نویسوه.

ليولينگ (لەدەۋرۈبەرى سالانى ۲۵۰ى زايىن ژياۋە):

شاعىر و يەككە لەحمەت ھەكىمانى (قوتابخانەى شاعىرانى بادەنۆش) بوۋە، ناو و شۆرەتى بۆ ئەو شىعرانە دەگەرپتەۋە كە لەستايىشى شەراب و ئايىنى تاۋدا نوۋسيونى.

تايۋىچى يىن يا تايۋىوان مىنگ (۳۶۵-۴۲۷ى زايىن):

لەشاعىرىدا ۋەستا بوۋ، زياتر بەۋە شۆرەتى پەيدا كەرد كە دەستى لەپۆستىكى گزىنگى دەزگايەكى ھەكۈمەتى كىشاپوۋە، چۈنكە نەيدەتۋانى (لەپپىنارۋى پىنچ پەيمانە بىرغدا ھەموو رۆژىك سەر بۆ ئەم و ئەو دابنەۋىتتە). شىعرەكانى زياتر رەمزى، سىياسى، فېركارى و ۋەسفىيە و ھەندىكىيانى راستەۋخۆ لەبەر گوتۋە، گەلىك لەسرود و شىعرەكانى بەلگەى ھەستى قول و راستگۈيى و جۆش و خرۆش و كارامەيى ئەون لەۋارى شاعىرىدا.

ۋانگ چى (لەدەۋرۈبەرى سالانى ۶۰۰ى پىتش زايىن ژياۋە):

گەلىك بەرھەمى جۋانى بەشىعر و بەپەخشان نوۋسيۋە و جۋانترىنيان (چېرۆكى سەردانى سەرزەمىنى مەستانە).

مىژۋو

سو- ماچى يىن (۱۴۵-۸۷ى پىتش زايىن).

باۋكى مىژۋوى چىنە، بەرھەمىكى زۆر گەرەى ھەيە بەناۋى بېرەۋەرى مىژۋوى (شى چى) كە مىژۋوى چىنى لەسالانى ۲۶۹۷ ەۋە تا سالانى ۱۰۰ى پىتش زايىن لەخۆگرتۋە، ئەم كىتپە كە بىرىتپە لە ۱۳۰ فەسل، پىنچ بابى ھەيە: ۱. سالنامەى خاقانەكان. ۲. خستە زەمەنىيەكان. ۳. سرود، مۇسقىا، ئەستىرەناسى، قوربانىيان، ناو و ناۋەرۆ، سىياسەتى ئابۋورى. ۴. سالنامەى نەجىب زادانى تىۋلدارو. ۵. ژياننامەى پىاۋانى ناۋدار.

پان پىايو، پان كو، پان چايۋى خوشكىان (دەۋرۈبەرى سالانى پەنچاى زايىن).

ئەم سىيانە كىتپىكى مىژۋويان ھەيە دەربارەى خانەدانى ھان، ئەم كىتپە رووداۋەكانى سالانى ۱۰۰ى پىتش زايىن) لەخۆگرتۋە و بەرھەمىكى مەزنى ۱۲۰ بەرگىيە.

سەفەرنامە

فاهسى يىن يان فا - ھى يىن (لەسالانى نىۋان ۳۹۹-۴۱۴ى زايىن ژياۋە):

نەم گەڕێدە حیکایەتخوانە لەسالی ٤١٤ زایینی سەرفەرنامەی هیندی نووسیوە، کە هەوائی سەفەری زەمینی خۆیەتی لەجەرگەی چینهوێ تا ولاتی هیند و نەوجا درێژەی سەفەرە کە یەتی بەکەشتی بۆ سیلان و جاوێ و گەڕانەوێ بۆ شانتونگ، شێوازی پەخشانە کە ی کورت و دژوارە، بەلام زانیاریەکانی دەربارەی چینی کۆن و هیند، و نایینی بودا، بۆ توێژەرانی یەجگار بە نرخە.

ئه ده بیاتی عیبری

پیشینه به کی میژوویی:

خهلکی فهلهستینی کۆن سامی نهژاد بوونه و په یوهندی نزیکیان له گهڵ عه‌ره‌ب و ناشوورییه‌کاندا هه‌بووه. به‌گوێره‌ی کتییی موقه‌ده‌س نی‌راهییم (باپیره‌ گه‌وره و دامه‌زرینه‌ری قه‌ومی جوله‌که) له‌ نه‌سلدا کلدانی بووه. ئیدی قه‌ومی به‌نی نی‌سرائیل به‌ هۆی قات و قری و وشکه‌ سالییه‌وه له‌ فهلهستینه‌وه بۆ میسر کۆچ ده‌که‌ن و بۆ ماوه‌ی سالانیکی زۆر له‌وئ ناکنجی ده‌بن. سه‌ره‌نجام بۆ فهلهستین ده‌گه‌ڕینه‌وه و ده‌که‌ونه ژێر رکینی حکومه‌تی "داوه‌ران" هه‌ که‌ هه‌م رابه‌ری سوپایی بوون و هه‌م رابه‌ری نایینی.

به‌ به‌رده‌وامی شه‌ر و شوێی بچووک له‌ نیوان عی‌رائیه‌کان و قه‌بیله‌ نه‌یاره‌کاندا روو ده‌دات، تا له‌ نه‌ج‌ام‌دا شاهان جیی داوه‌ران ده‌گه‌رنه‌وه. گه‌وره‌ترین شاهانی ئه‌م قه‌ومه داود (ده‌وروبه‌ری ۹۹۰ ی پیش ز)و سلێمانی (۹۶۰ ی پیش ز) کو‌ری داودن. که‌ له‌ سه‌رده‌می نه‌واندا به‌نی نی‌سرائیل توانا و شان و شه‌وکه‌تیکی زۆر به‌ ده‌ست دێنن.

له‌ دوا‌ی پاشایه‌تی سلێمان ئیدی قه‌له‌مه‌ره‌وی حکومه‌ت تی‌کنه‌چه‌ی و دابه‌ش ده‌بی له‌ باکو‌ر نی‌سرائیل دروست ده‌بی و له‌ باشو‌ر یه‌هودیه‌ دێته‌ ئاراوه، ئۆرشه‌لیم ده‌بی به‌ پایته‌ختی یه‌هودیه‌. جه‌نگ له‌ گه‌ڵ ده‌رو‌درا‌وستی‌اندا به‌رده‌وام ده‌بی.

له‌ سالی ۷۲۱ ی پیش ز دا نی‌سرائیلییه‌کان ده‌که‌ونه ژێر ده‌ستی ناشوورییه‌کان، و دانیشتوانی ده‌وله‌تی باشو‌وریش له‌ سالی ۵۸۶ ی پیش زدا ده‌که‌ونه ژێر ده‌ستی بابیلییه‌کان. له‌ سالی ۵۳۸ ی پیش زدا، به‌ فرمانی کو‌رشی شای پا‌رس له‌ نه‌ساره‌ت ره‌ها ده‌بن و بۆ فهلهستین ده‌گه‌ڕینه‌وه، شاره‌کانیان ناوه‌دان ده‌که‌نه‌وه و زنجیره‌ سه‌ره‌که‌وتنیکی به‌رچا‌و به‌ده‌ست دێنن.

لەو سەردەمانەى كە یۆنانییەكان و رومییەكان بە نۆرە بوون بە زھێزى جیهان، فەلەستینیان خستە ژێر چنگى خۆیانەوه. سەرهجام تیتوس-ی ئیمپراتۆرى روم لە سالى هەفتای زاینیدا، نۆرشەلمى وێرانکرد و هەموو هیوا و نوێدیكى خۆییوونى سیاسى بەنى ئیسرائیلی بە بادا.

نۆرینیكى گشتى:

هەر هەموو نەدەبیاتی كۆنى عیبرى لە راستیدا ناویتهى مەزھەب و نایینه، جولهكه له كۆنى كۆنەوه ناشقه مەزھەب و نایین بوونه و هەردوو بەرھەمە مەزنە نەدەبییەكەیان، واتە: - كتیبی موقەدەس و تەلمود - باسی ماھییەتى پەرورەدگار و یاسا خوایەكان و حوكم و پێوەرە نەخلاقییەكان دەكەن، قەومى یەھود (جولهكه) كە لە سەرەتادا نانیمىست بوون و باوەریان بە فرە خواى هەبوو بەرە بەرە پەریان بە یەكێك لە بەرزترین چەمكەكانى خواناسى بەخشى. لە رۆژگارانی سەرەتا و رابردوو باوەریان وابوو كە یەهفە (خوای تیرە ئیسرائیل) رووگرژ، رغن، هەوسەباز و خوێن رێژە. نەم چەمكە بە درێژیی چەند سەدەیهك پەرى سەند و گۆرا، ئیدی دادپەرەرى، رەحمەت، پیرۆزى، پارێزكارى و گەورەیشى درایە پاز.

زۆربەى بەشەكانى (سەردەمى كۆن - Old testament) لە سەرەتادا بە زمانى عیبرى بوو كە لقێكە لە بنەمالەى زمانانى سامى باكوورى رۆژئاوا و پەيوەندى بە زمانانى نارامى و فینیقییەوه هەبە. نەم زمانە هەر چەندە لەرووى رێزمان و بونیادی رستەوه سادەیه، بەلام توانای ئەوى هەبوو كە بە روونى و رهوانى دەرەقەتى دەرپرینی (سەردەمى كۆن) واتە (تەورات) بێت. چەند بابێكى تەورات بە نارامى نووسراوه. (سەردەمى تازە) واتە ئینجیل پێدەچى هەوڵەجار بە یۆنانى نووسرابى.

نەدەبیاتی عیبرى كۆن هەر چەندە بە شیوەیهكى ناچارى ناویتهى مەزھەب و نایین بوو، بەلام زۆر دەق و نووسینی دیکەى وهكو: میژوو، سروود، نەفسانەى میللى، حيكایەتى غایشى، ژیننامە، نامە، چیرۆكى كۆن، و زۆر بابەتى دی لەخۆ گرتووه.

كتیبی موقەدەس Bible

نەم كتیبه پتر لە هەر كتیبیكى تر لە جیهاندا دەخوێنرێتەوه، پتر لە هەر كتیبیكى تر بۆ سەر زمانان و شیوه زارانی هەمەجۆر وەرگیردراوه. لە زمانى ئینگلیزیدا، ئەو تەرجەمەیهى كە بە تەرجەمە شاجیمز^١ (١٦١١) ناسراوه، وێرای ئەو هەڵانەى كە تیایدايه، بە رەسەنترین

وه رگێزانی نه ده بی کتیبی موقه دهس له قه له م دراوه. نهم کتیبه له راستیدا بریتیه له ۶۶ کتیب (به کتیبه دهستکرده کانهوه ده گاته هه شتا کتیب). که میژووی هه ر یه کتیکان (به گوێره ی نهو شتیه یه ی ئیستای) ده گه رپته وه بۆ نیوان سالانی ۷۵۰ ی پیش ز و ده ور به ری سه دی زایینی. کتیبی موقه دهس بریتیه له سی به ش: تهورات، نینجیل و ئاپوکریف (سفره دهستکرده کان)، که نهم به شهش له وه رگێزانه ئینگلیزییه که ی شاجیمزدا فهرامۆش نه کراوه.

سه ره ده می کۆن (تهورات):

نهمه کۆنترین به شی کتیبی موقه دهسه و بریتیه له شه ریه تی موسا و هه ندی نووسینی جوله که کانی دیکه، تهورات له سی و نۆ سفر، واته کتیب پیکهاتوه که دابهش ده بی به سه ر شهش دهسته دا: میژووی رۆژگاران، کتیبی په یام به ران، هۆزانی لیریکی، چیرۆکی ناییشی، نه ده بیاتی په ندو نامۆژگاری و چیرۆکان. هه لبه ته هه ندی ته قسیم به ندی دیکهش هه ن، له وانه دابهشکردنی کتیبی موقه دهس به سه ر: قانون، میژوو، شیعر، په یام به رانی نولول عه زم و په یام به رانی (واته په یام به رانی خاوه ن کتیب) نه نولولعه زم، هه لبه ته نهم دابهشکردنه نه له باری ریزه به ندی لوجیکیه وه دروسته و نه له پرووی ریزه به ندی میژوویه وه.

میژووی رۆژگاران:

نهم کتیبانه باسی میژووی جوله کان (وێرای چه ند بۆشاییه ک) له سه ره تای دروستبوونی جیهانه وه تا نۆژهن کردنه وه و ناوه دانکردنه وه ی نورشه لیم پاش گه رانه وه یان له تاراوگه و نه سارهت به دهستی بابیلییه کان، ده کات.

شهش کتیبه که ی میژووی رۆژگاران، واته سفری پهیدا بوون، سفری ده رچوون، سفری لاویان، سفری ژماران، سفری دوانی و سه حیفه ی (کتیبی) یوشع، که به کۆی شهش کتیبان ناسراون یه که مین تهورات پینکدیتن. له م شهش کتیبه، پینچ کتیبی یه که میان (تهورات یا شه ریه تی موسا، تا سالانیکی زۆر به هه له ده درانه پال موسا، میژووی شهش کتیبی یه که مین تهورات به م شتیه یه ی ئیستای ده گه رپته وه بۆ ده ور به ری سالی ۳۵۰ ی پیش ز، له وه یه هه ندی به شی له سه ره تا کانی سالی ۹۵۰ ی پیش ز نووسرا بی.

کتیبی پهیدا بوون (دروست بوون):

یه که مین یازده بابی کتیبی پهیدا بوون شروقه یه که ده رباره ی خولقاندن: خولقانی جیهان و مرۆ (۲-۱)، دابه زینی ناده م و هه وا (۳) کوشتنی هایل به دهستی قاییل (۴)، توفانی نوح (۵-۱۰)، بورجی بابل (۱۱). بابه کانی دیکه بریتین له چوار چیرۆک ده رباره ی ئیبراهیم (۱۲-۲۳).

نیسحاق (۲۴-۲۶)، یه عقیوب (۲۶-۳۶)، و یوسف (۳۷-۵۰).

له بابەکانی دیکه‌دا زۆر چیرۆکی به‌ناویانگ تۆمارکراوه له‌وانه: چۆنییه‌تی به‌غه‌کبوونی ژنه‌که‌ی لوت (۱۹)، قوربانی بوونی نیسحاق به‌دهستی ئیبراهیم (۲۲). زه‌ماوه‌ندی یاقوب له‌گه‌ل لیه و راحیل (۲۹). په‌یژه‌ی یاقوب (۲۸)، فرۆشتنی یوسف له‌میسر (۳۷)، سه‌ربه‌وردی ژنه‌که‌ی فوتیفار و یوسف (۳۹)، خه‌ونی فیرعه‌ون (۴۱)، و سه‌فه‌ری یاقوب بۆ میسر.

کتیبه‌ی ده‌رچوون:

نهم سفره (کتیبه) باسی هه‌جهره‌ت و کۆچی ئیسرائیلییان له‌میسره‌وه بۆ فه‌له‌ستین به‌راه‌برایه‌تی موسا ده‌کات. هه‌ندێ له‌ رووداوه‌ گرنگه‌کانی دیکه‌ی ناو نهم کتیبه‌ بریتین له: دۆزینه‌وه‌ی موسا له‌ سه‌به‌ته‌ی هه‌سیردا (۲)، به‌لا‌کانی میسر (۷-۱۱)، بناغه‌ی دروستبوونی جه‌زنی نانی فه‌تیر (۱۲)، سه‌روودی موسا (۱۵)، ده‌ فرمان (۲۰). به‌شی دووه‌می نهم کتیبه‌ زیاتر ته‌رخانه‌ بۆ یاسا و رافه‌ و شه‌رقه‌ و سه‌روود و ری و ره‌سمان.

کتیبه‌ی لاویان:

نهم کتیبه‌ سیسته‌می حه‌ققی و نایینی ده‌گرێته‌خۆ و نه‌و داب و نه‌ریتانه‌ ده‌رده‌به‌ری که‌ په‌یه‌وستن به‌ عیباده‌ت، قوربانی، پاکبوونه‌وه‌ و ره‌فتار و هه‌لسوکه‌وتی ناده‌میزادان. سه‌رچاوه‌ی یاسا و هه‌که‌کانی به‌شیک له‌م کتیبه‌ (هه‌که‌ په‌یژه‌کان، بابی ۱۷-۲۶) بریتییه‌ له‌ سه‌رده‌می بنده‌ستی و نه‌سه‌اره‌تی جوله‌که‌ (۷۲۱-۵۳۸ ی پیش ز). له‌م بابانه‌دا زیاتر ته‌نکید له‌سه‌ر دروستکاری و نیازچاکی کراوه‌ تا ره‌چاوکردنی ورده‌کاری سه‌روود و ری‌وره‌بمی په‌رستنه‌کاری.

کتیبه‌ی ژماران:

له‌م کتیبه‌دا باسی سه‌ره‌ژمیری ئیسرائیلییان و یاسا و فه‌رمانانی نایینی و، کۆمه‌لیک هه‌یکایه‌ت ده‌رباره‌ی موسا کراوه. دیارترین هه‌یکایه‌تی ناو نهم کتیبه‌ بریتییه‌ له‌ ده‌ره‌اتنی ناو "۲" له‌و تاوێره‌ی که‌ موسا دارعه‌ساکه‌ی پێدا کێشا (۲۰)، هه‌روه‌ها هاتنه‌ زمانێ که‌ره‌که‌ی به‌لعم-ی په‌یامبه‌ری سه‌ره‌زه‌مینی دۆلی دوو رووبار "۳".

کتیبه‌ی دووانی:

هه‌وینی نهم کتیبه‌ نووسراوێکه‌ به‌ نیوی (کتیبه‌ی قانون) که‌ له‌ سالی ۶۲۱ ی پیش ز، له‌ په‌رستگه‌ی نۆرشه‌لیم دۆزراوه‌ته‌وه‌، کتیبه‌ی دووانی زیاتر دووباره‌ کردنه‌وه‌ی کتیبه‌ی لاویان ه، به‌لام کۆمه‌لی هه‌یکایه‌تی تازه‌ی تێپه‌دايه‌ که‌ تاییه‌ته‌ به‌ سه‌ره‌گردانی عیبرانیان له‌ ساراو بیاباندا. نهم کتیبه‌ به‌ مردنی موسا (بابی ۳۴) کۆتایی دیت.

کتیبی یوشع:

کتیبی کی میژوویه بریتیه له سه رهووردی یوشع که له پاش مهرگی موسا، ریه رایه تی عیبرانیان له نه ستۆ ده گری. له م کتیبه دا چیرۆکی چوونه که نعان و جهنگ له گه ل تیره و قه بیله نه یاره کاندای به جوړی باسی کراوه، پنده چیت مه به ست له وه دروستکردنی قاره مانیکی جهنگاوهری میللی بووبی. هه ندی له فه سله به رجه سه کانی کتیبی یوشع بریتین له: که و تنی نابلقه ی شاری نه رما (۶) و کوژانه وه و ناوا بوونی مانگ و هه تاو.

کتیبی داوهران:

(کۆترین شیوه ی نه م کتیبه ده گه پیتیه وه بۆ ده ورۆبه ری سالی ۸۵۰ ی پیش ز... نه م شیوه یه ی نیتسای ده گه پیتیه وه بۆ ۵۵۰ ی پیش ز):

له م کتیبه دا میژووی به نی نیسرائیل له دوا ی مهرگی یوشع-وه ده گیردیتیه وه و ژیان و جهنگه کانی جوله کان له سایه ی ریه رایه تی داوهراندا باس ده کری. به شه گرنگه کانی نه م کتیبه بریتین له: سه رکه وتن و سه روودی ده بور (۴-۵) که له گینه له سالی ۱۱۰۰ ی پیش ز نوو سرای. جهنگه کانی جیدعون (۶-۸)، حیکایه تی نابیمک (۹)، چیرۆکی کیژی به فتاح (۱۱) و چیرۆکی شه مشون (۱۳-۱۶).

کتیبی یه که می سمۆیل (ده ورۆبه ری ۵۵۰ ی پیش ز):

درۆیه ی میژووی نیسرائیلیان له سه رده می داوهران و شاتول-ی یه که مین پاشای نیسرائیل، له م کتیبه دا تۆمار و شه رح کراوه. له نیو جوانترین حیکایه تین نه م کتیبه دا ده کری ئاماژه بۆ نه مانه یان بکری: بانگکردنی سمۆیل (۳)، په رۆزاندن و چه ورکردنی شاتۆل (۹-۱۰)، جهنگی داود له گه ل جولیات دا (۱۷)، په یانی داود له گه ل یوناتان دا (۱۸-۱۹). قه سته ی گیانی داود له لایه ن شاتۆل ۵۰۰ وه (۲۰-۲۷).

کتیبی دووه می سمۆیل (ده ورۆبه ری ۵۵۰ ی پیش ز):

نه م کتیبه زیاتر باسی ده سه لات و پاشایه تی داود ده کات. زه ماوه ندی داود له گه ل بتشه ع دا (۱۱-۱۲) و هه رای نابشالوم (۱۳-۱۸) له فه سله جوانه کانی نه م کتیبه ن.

کتیبی یه که می پاشایان (ده ورۆبه ری ۵۵۰ ی پیش ز):

نه م کتیبه باسی میژووی سه رده میتک ده گیردیتیه وه که له مهرگی داوده وه تا ها تنه سه ر ته ختی نه حازیا (ته ختی پاشایه تی نیسرائیل) له خۆ ده گریت. مه به ست و ئاماژه ی نه م کتیبه سه لماندن نه م خاله یه که خوا دۆستانی خۆی رزگار ده کات و دۆشمنان به سزای خۆیان ده گه یه نی.

گرینگترین بهشی نهم کتیبه دهر باره‌ی: بینای پهرستگهی سلیمان (۶)، سردانی شابانووی سه‌به‌ء بۆ نۆرشه‌لیم (۱۰)، دابه‌شکردنی قه‌له‌میره‌وی حکومت (۱۲)، ویشیینی و موغیزاته‌کانی نیلیا-یه (۱۷-۲۲).

کتیبه‌ی دووه‌می پاشایان (ده‌روبه‌ری ۵۵۰ ی پیش ز):

له‌م کتیبه‌دا باسی رووخانی قه‌له‌میره‌وی ده‌سه‌لاتی نیسرائیل (۷۲۱ ی پیش ز) و مه‌مله‌که‌تی یه‌هودا (۵۸۶ ی پیش ز) به‌ دوور و درێژی ده‌گێڕێته‌وه مه‌به‌ست له‌ نووسینی نهم کتیبه هه‌مان مه‌به‌ست و نارمانجی کتیبه‌ی یه‌که‌می پاشایانه، به‌نیویانگترین باب‌ه‌کانی نهم کتیبه دهر باره‌ی موغیزاتی نه‌لیه‌شع (بابی ۱-۸)، رووخانی نیسرائیل (۱۷)، هێرشێ سه‌خاریب (۱۸-۱۹)، ریفۆرمه‌کانی یوشیا (۲۲-۲۳) و رووخانی مه‌مله‌که‌تی یه‌هودایه (۲۵).

نه‌حمیا (ده‌روبه‌ری ۳۰۰ ی پیش ز):

نهم کتیبه بریتیه له‌ بیره‌وه‌ریه شه‌خسییه‌کانی نه‌حمیای رابه‌ر و پیشه‌وای سیاسی جوله‌کان، له‌ سه‌رده‌می گه‌ڕانه‌وه‌یان له‌ نه‌ساره‌تی بابل، کتیبه‌که باسی نۆژه‌نکردنه‌وه و ئاوه‌دانکردنه‌وه‌ی قه‌لات و شورا‌کانی نۆرشه‌لیم و ریفۆرمه‌ نایینییه‌کانی نه‌حمیا ده‌کات.

کتیبه‌ی په‌یامبه‌ران:

په‌یامبه‌ری سه‌رده‌می کۆن کاری به‌ که‌هانه‌ت و پیشگۆزیه‌وه نه‌بوو، به‌لکو به‌پیشه‌وای ریفۆرمی کۆمه‌لایه‌تی و مه‌زه‌به‌ی ده‌ژمێردرا، قسه‌کانی خوای ده‌گوتیه‌وه، خه‌لکی له‌ کرداره ناپه‌سن و نابه‌جیه‌کانیان هۆشیار ده‌کرده‌وه هه‌ره‌شه‌ی فه‌وتان و به‌لایان له‌وانه ده‌کرد که له‌ کاری خۆیان ژێوان نه‌ده‌بوونه‌وه. نیلیا و نه‌لیه‌شع به‌ یه‌که‌مین دوو په‌یامبه‌ر دینه ژماردن، به‌لام هیچ نووسراوێکیان نه‌دراوه‌ته پال. واته هیچ نووسینێکیان له‌ پاش به‌جێ نه‌ماوه. گۆڕانکاریه‌کی زۆر له‌ رێباز و گۆشه‌ نیگای جێگرانی ئه‌وان هاته‌ناراوه —عاموس هه‌ره‌شه‌کانی به‌ ده‌نگی زۆر به‌رز ده‌کرد و هوش به‌ ده‌نگی ئارام و هێمن داوای له‌ خه‌لکی ده‌کرد که رێگهی خوا بگرنه‌ به‌ر، ئیرمیا خه‌مبار و ره‌شبین بوو، و په‌یامبه‌ری گومناو (ئه‌شعیای دووه‌م) زۆر گه‌شبین و یه‌زدان په‌نا بوو، وێرای ئه‌مه‌ش، هه‌موویان خه‌لکیان بۆ دروستکاری هانده‌دا، و هه‌ندێ جاری ئه‌وه‌نده پر خه‌یال و زمان پاراو بوون که شیعی زۆر درێژیان ده‌هۆنیه‌وه. لێره‌دا کورته‌یه‌که له‌مه‌ر مه‌نشورترین کتیبه‌ی په‌یامبه‌ران باس ده‌که‌ین. کتیبه‌کانی دیکه (که ته‌نیا ناویان ده‌برێ) بریتین له‌: سه‌فه‌نیا، ناحوم، عوبه‌یدی، زه‌که‌ریا، یوئیل و ملاکی.

عاموس:

(دەگەرپێتەوه بۆ دەرووبەری نیتوان سالانی ۷۶۵ - ۷۵۰ ی پێش ز، كۆنترین كتیبی تەواوه له كتیبی موقەدەسدا).

عاموس بە زمانێکی توندو بنجەر حكوومەتی ئیسرائیلییان هوشیار دەكاتەوه و ئاگاداریان دەكاتەوه كه نەگەر بەپەله و بێ دواكهوتن نەكهونه ریفۆرمی كۆمەلایەتی، ئەوا دەولەت بە تەواوەتی له نیتو دەچێت. عاموس زیاتر وەكو یەكەمین پیامبەرێك كه پشتیوانی له دادپەروەری خوا دەكات، ریزی لێدەگیرێ.

هوشع (دەرووبەری ۷۴۰ ی پێش ز):

زمانی نەم كتیبه زۆر له زمانی كتیبی عاموس نەرمتەر. هوشع تەئكید لەسەر عەفو و بەخششی خوا دەكات نەك لەسەر دادپەروەری خوا، قسەكانی پارانەوئەنامیزن نەك ھەرەشەنامیز. عەشقی خوا بە گەورە دەزانی و چاوی له عەفوی خوايه.

میکاء (دەرووبەری ۷۲۰ ی پێش ز):

نەم كتیبه بۆچوونەكانی عاموس و هوشع-ی ئاوێتە یەكدی كردووه: میکاء نەك ھەر سزادانی بەدكاران، بەلكو ھاتنی سەردەمی ئازادی و شادمانیش پێشبینی و پێشگۆیی دەكات. رەنگە یەكەمین دانراویك بێ كه ھیوا ی ناشتی گشتی دەرپری بێ.

نەشعیاء (۷۴۰ - ۷۰۱ ی پێش ز):

نەم كتیبه بریتییه له ۳۹ باب نەشعیاء كه بەشێوەیەکی گشتی بەگەورەترین پیامبەری دەزانن، جگە لەوێ پێشەوایهکی ئایینییه، بە ئەھلی سیاسەتیش له قەلەم دەدرا. یەكێك بوو له ھەوادارانێ ھاوکاری لەگەڵ ئاشورییهكاندا. دەگێرێنەوه دەلێن كه له سەردەمی پاشایەتی مەنەسادا شای تاوانکاری یەھود، نەشعیاءیان بە ھەرە دوولەت كردووه، نەشعیاء رۆشنبینییهکی ئەوتۆی دەرپاری پەرورەدی تەواوی نەخلاقێ خەلكی نەبوو. بەلام ئومێدی بە فریاد رەسێك ھەبوو كه بتوانی بڕایەتی و ناشتی له سەرانسەری جیھاندا بەرپا بكات و پەڕە پێ بدات.

حەبەقوق (دەرووبەری ۶۰۰ ی پێش ز):

رەنگە كۆنترین باسی عیبری دەرپاری مەسەلە ی خراپە لەم كتیبهدا ھاتبێ. حەبەقوق بەپێشبینی نەمەدی كه له دوا ی زولمی ئاشور، زولم و ستمی بابل دێت، له پیری ئەوەدايه كه

نایا روژی دئی که بهدکاران بهراستی به سزای خویگمن و دروستکاران پاداشت وهریگرن، بهلام زور زوو و به دلتیاییموه وهلامی نمری ده داتهوه: هر چند لهویه نهغامدانی عهدالت و دادپهروری تا ماویهکی زور دوا بکهوی و کۆسپی بیتته ری. حبههقوق به زمانیکی راستگۆیانه، و نه توند، خراپه کۆمه لایهتی و نایینییهکان مهحکوم دهکات و هپیشان دهکاته سهر.

نیرمیا (۶۰۰-۵۸۶ی پیش ز):

کتیبیکه دهبارهی پیشینی و پیشگۆییه خه مهینهکان. نیرمیا، دژی راهه پیرینی خه لکی له بابلییهکان وهستا و پاشان له کاتی رووخانی نورشه لیمدا له سالی ۵۸۶ی پیش ز نه سیر بوو، یه خسیری کۆمه له پهناهندیهک که بۆ ولاتی میسر ههلاتن. هیچ نومییدیکی به بوژانهوه و تازه بوونهوهی ژیانی قهومهکی خۆی نه بوو، بهلام پشتی به دروستکاری و راستگۆیی خۆی قایم بوو.

شیننامه (دهوروبهری ۵۸۶ی پیش ز):

به ههله نهم بهرهمه دراوته پال نیرمیای په یامبهه، نهم بهیته که ته نیا له پرووی روحی په یقهوه په یامبهه رانهیه، بۆ رووخانی نورشه لیم ده لاوتیتتهوه. له پرووی فۆرمهوه یه جگار هونه رهنه دانهیه، به عیبری رهسن نووسراوه و شیعریکه که هر بهیتهکی به پیتیکی جیاواز دهست پیدهکا.

بهیتهکانی به شیوهی سی بهند یا دوو بهند هۆنراونه تهوه و ریکه خراون و کۆی قهسیده که به جزوی دابهش کراوه که یهک زنجیره لاوانهوه له ناو یهک شیننامه دا پینکدینن.

حزقیال (۵۸۵ی پیش ز):

نهمه کتیبیکه که له بابیلدا و به دهستی خاخامیکی دوورخراوه نووسراوه. نهم کتیبه زور ته نکید له سهر بایهخی نهغامدانی ریتوره سمی نایینی دهکات و نهمهش بووته مایه ی بهرز کردنهوه و به هپزکردنی وری قهومی جولهکه.

به هر حال نهم دانراوه نهو باوه رهت دهکاتهوه که کوپ گوناح و خهتای باوک ههله دهگری. مروژ ته نیا له خودی خۆی بهرپر سه و خوا دهرهق به هر که سیک به گویره ی کردار و رهفتاری نهو که سه داوهری دهکات. کتیبی حزقیال کاریکی فرهی کردۆته سهر سمۆیل دانیال، دانته، میلتن، ویلیام بلیک و زور که سی دی.

په یامبهه رانی نه ناسراو (بابهکانی ۴۰-۶۶ی کتیبی نه شعیا، بهو شیوهی که له وهرگپرا نه که ی شاجیمزدا باس کراوه، ده گهریتتهوه بۆ دهوروبهری سالی ۵۴۰ی پیش ز):

نەم كىتەبە كە دەدرىتە پال دانەرىكى يەخسىر، بەرھەمىكى پرچەزەبە و ۋەجدە. نووسەر تەفسىرىكى تازە بۆ مىژۋى جۈلەكە دەكات: دەرد و رەغبى مەۋە سزاىەكى خۋابى گوناح و تاوانەكانى مەۋە نىيە، بەلكو ھۆيەكە بۆ فېربون و رزگارى تىرەى بەشەر. غوونەى مەسىھى ناشى — غوونەى قەۋمى تىرەى ئىسرائىلىيان — دىنىتەۋە كە بە دەرد و نازارەكانى خۇى كەفارى ھەموو مەۋەن دەدات. واتە لە جىياتى ھەموو تىرەى بەشەر رەغجدەدا و نازار دەكىشىت. بىتس، نووسەرى نەم كىتەبە بە (يەكەمىن مەسىھى، پىنج سەدەى پىش عىسا) دەژمىر. ئەو باۋەرى بە خوا ھەيە و قدوسىيەتى خوا دوۋيات دەكاتەۋە. نووسەر لە نووسىنەكەيدا ۋىتەى سەردەمىكى زىرىنى تازە دەگىت.

ھۆزائىن لىرىكى

شىعرى غىبرى كۆن، ھەندىك لە ھەمان ئەو قۆرم و شىۋانە بەكاردىنى كە لە شىعرى ئەلمانىدا بەرچاۋ دەكەۋى. ۋەكو ھاۋناھەنگى بونىاد و خەيال و دوۋبارە كەردنەۋە، ھاۋسەنگى. شىعەرەكان نە قافىيە و سەروايان ھەيە و نە كىشى تەۋاۋ، بەلام رىتمى دىار و تايىبەتيان ھەيە. ھەلبەتە ھەندى پارچە و كۆپلە شىعرى لىرىكى، بە پەرش و بلاۋى لەناۋ زۆرىيە كىتەبى پەخشاندا دەپىنرى، ۋەكو: ناۋازى دەبۇرە، ھەروەھا لە كىتەبى داۋەران و ھەندى كىتەبى پەيامبەرانىشدا ۋىتەى شىعرى تەۋاۋ ھەيە، بەلام كىتەبى مەزمەرەكان خۇى لە خۇيدا برىتەيە لە كۆ شىعرىكى گەۋرەى شىعرى لىرىكى.

مەزامىر (مەزمەرەكان):

نەمە كەشكۆلىكە سەد و پەنجا سەرودى لەخۇگرتۋە و لە دەۋرەبەرى سالى ۱۵۰۱ پىش ز نووسراۋە. لەگىنە چەند سەرودىك لەو سەرودانە ھى داۋد بن (دەۋرەبەرى سالى ھەزار پىش ز)، ھەندىكىان لە سەردەمى ھىكۈمەتى شاھان و لە كاتى ئەسارەتدا نووسران، و ئەۋانى دىكە ھەر ھەموۋى دەگەرىتەۋە بۆ سەردەمى پاش يەخسىرى و ئەسارەت. مەزمەرەكان لەروۋى تۆن و ناۋەۋك و شىۋازەۋە زۆر ھەمە جۆرن، ھەندى لەو شىعرانە لايەنى شەخسى تىپىدا زالە (۲۳ - ۱۲۱) و بېرى لە سەروودەكان دەربارەى دەستور و ياساى نوۋە (۲۴)، ھەندىكىان توند و رەخەنامىزە (۱۳۷)، ژمارەيەكىشىيان درىژن (۱۹ - ۴۲)، بىنگومان تا ئىستا ھىچ كەشكۆلىك بەۋ راستگۇيى و بىنگەردى و جۆش و خروش و گەرم و گورپىيە مەزمەرەكان نەھاتتە ئاراۋە.

شانۆنامه

نه‌گهرچی له فله‌ستیندا هیچ شانۆیه‌ك نه‌بووه، به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا دوو نمونه له به‌رهمه‌می شانۆیی ماوه‌ته‌وه:

کتیبه‌ی نه‌یوب (ده‌گه‌ریته‌وه بۆ ده‌وره‌یه‌ری سالی ۳۵۰ ی پیش ز):

ئهم کتیبه‌ی شانۆنامه‌یه‌کی فله‌سه‌فی و مه‌یله‌و شیعریه‌ی که پێده‌چیت له‌پرووی فۆرم و ناوه‌پۆکه‌وه له ژێر کاریگه‌ری تراژیدیای یونانیدا بووی. ئهم کتیبه‌ی به‌مه‌به‌ستی نواندن و غایش نه‌نوسراوه به‌لكو ته‌رخانه‌کراوه بۆ مه‌سه‌له‌ی به‌دی و به‌دکاری.

شه‌یتان (نه‌هریمن) مۆلەت له‌ خوا وه‌رده‌گرێ که نه‌یوبی دروستکار و شادمان، به‌ گه‌ری و گولی، به‌ مه‌رگی مناله‌کانی، به‌ نه‌هیشتنی سه‌روه‌ت و سامانه‌که‌ی تاقی بکاته‌وه. سێ دۆستی نه‌یوب، واته‌ سوهر، ئیلفاز، و بلده‌د (که به‌ ته‌وسمه‌ ته‌سه‌لاکارانی نه‌یوبیان پێ گوتراوه) له‌و باوه‌ره‌دان که ئهم به‌لا و نسیبه‌تانه‌ یا سزای تاوانکارییه‌ یا خوا ویستویه‌تی نه‌شق و نه‌مه‌کی نه‌یوب تاقی بکاته‌وه. نه‌یوب ئیعتراز ده‌گرێ و ده‌لێ که راستگۆ و دروستکاره، نه‌شق و مه‌حه‌به‌تی بۆ خۆی په‌روه‌ردگار پایه‌دار و به‌رقه‌راره، به‌لام له‌ چۆنیه‌تی سزای خۆایی دوو دله، و سه‌ر له‌وه ده‌رناکات که بۆچی بێ گوناخان نازار ده‌دات. نه‌جمای فله‌سه‌فی ئهم کتیبه‌ به‌وه ده‌شکێته‌وه که ده‌نگێک له‌ نیۆ گه‌رده‌لووله‌وه هاوار ده‌کات (۳۸ - ۴۱): چۆنیه‌تی سزای خۆایی له‌ سنووری تیگه‌هیشتنی ئاده‌میزاد به‌ده‌ره و مرۆقی خۆپه‌رست ناتوانی په‌ی به‌ مه‌به‌سته‌کانی خوا ببات. ئیدی نه‌یوب سه‌ری ته‌سلیم بوون و ملکه‌چی داده‌نوویتی.

هه‌له‌به‌ته‌ دوو به‌ش بۆ ئهم شانۆنامه‌یه‌ زیاده‌کراوه. به‌شی یه‌که‌م (۳۲ - ۳۷) گوته‌ری تاقه‌ته‌یه‌ری ئیله‌یه‌هۆی چواره‌مین ته‌سه‌لاکار، له‌خۆ ده‌گرێ، که نه‌ك هیچ بابده‌تیکی تازه ناخاته سه‌ر باسی فله‌سه‌فی کتیبه‌که، به‌لكو لایه‌نی دراماتیکی شانۆنامه‌که‌ش له‌نگ ده‌کات. به‌شی دووهم (۴۲) له‌گه‌ل ئهو نه‌جمه‌گیریه‌ی که له‌ نایه‌تانی ۳۸ - ۴۱ وه‌ هه‌لده‌هێنجرێ ناکۆکه: نه‌یوب چاک ده‌بێته‌وه و سه‌روه‌ت و سامان و شادمانی خۆی به‌ ده‌ست ده‌یتێته‌وه.

غه‌زه‌لی غه‌زه‌لان یا غه‌زه‌له‌کانی سلیمان (۳۵۰ ی پیش ز):

بریتییه‌ له‌ کۆمه‌له‌ شیعریکی ناشقانه و نیمچه‌ شانۆیی، که بۆ ئه‌وه‌ دانراوه تا له‌ ئاهه‌نگه‌کانی شای و زه‌ماوه‌نددا به‌ گۆرانی بگوتریتێته‌وه. پێده‌چێ ئهم شیعره‌ جوان و پرسۆز و نه‌شقامیزانه به‌ زمانی زاوا (له‌ ده‌وری سلیماندا) و بووک (له‌ ده‌وری شمۆلیتا) له‌لایه‌ن شایه‌ر و ناشقانه‌وه گوترا به‌وه، تا ئه‌مه‌رۆکه‌ش هه‌ندێ له‌ توژه‌ران وه‌کو پێشینان پێیان وایه که ئهم

بەشى يەكەم: ئەدەبىياتى رۆژھەلاتى كۆن _____ ۳۵
كتىبە غوونەيدەكە لە ئەشقى مەسىح بۇ كلىسا، شىعرەكان ھى سلىمان خويىن و ئەو ئەشقى كە
باسكراوہ ئەشقى مەعنەوييە.

ئەدەبىياتى پەند و ئامۇژگارى

ئەم كىتەبە لە دەرووبەرى سالى ۳۰۰ يىش ز دانراوہ و پەرە لە پەند و ئامۇژگارى بەنرخ و
بە ھەلە دراوہتە پال سلىمان. ھەندى لەم پەندانە لايەنى ئەخلاقيان ھەيە، بەلام زۆربەيان
شرح و شەرھى كاروبارى شەخسەن.

كتىبى كۆمەلگە: (دەرووبەرى سالى ۱۵۰ يىش ز):

ئەم كىتەبە كە بە ھەلە بە ھى سلىمان زانراوہ، كۆمەلە گوتارىكە پر لە نانومىدى، جەبر و
نختيار، و گومان و دوو دللى (جگە لە ھەندى پەند سەبارەت بە ستايشى ھىكمەت كە دواتر
خراوہتە سەر كىتەبى ناوبراو) زمان و تۆنى كىتەبەكە زمانى پىرەمىزدىكى رەشبينە كە بوون
بەشتىكى بىھودە و بى مانا دەزانى "ھەموو شتىك رەوتەنى و بىھودەيە".

ھىكايەت و چىزگان

چەندىن چىزوك (كە رۆژگارلىك بە چىزوكى واقىعى زانراون و ئەمىستا بەگشتى بە دەستكرد
دەژمىزدىن) لە تەوراتدا ھاتوون كە ھەر يەككىيان ئامانج يا پەيامى تايىبەتى خۆى ھەيە.

كتىبى روت (دەرووبەرى ۳۵۰ يىش ز):

چىزوكىكى كورتە، لەرووى ناوەرۆكەوہ نارەزايىيەكى زىرەكانەيە سەبارەت بە ھەرامكردنى
زەوجىن لە نىوان ئەندامانى يەك خىزاندا.

شۆرەتى ئەم چىزوكە لەوہدايە كە روت ئاشقىنى لەگەل زردايىكى خۆيدا دەكات. "داوام لى
بەكە كە تۆ بەجى نەھىلەم".

كتىبى يونس (دەرووبەرى ۲۷۵ يىش ز):

ئەم كىتەبە كە لىكەانەوہى نادروستى زۆرى بۇ كراوہ، دەريارەى ھەزرىتى يونسە كە خوا راى
دەسپىزى بچى بۆ نەينەوا و پەيامى خۆى لەوى رابگەيدەنى و نەغامى بدات. يونس سەرىپچى
دەكات، بەلام پاشان ژىوان دەبىتتەوہ و پەيامى خۆى نەغام دەدا. يونس بۆ جارى دووہم، كاتى
كە خوا لە نەينەوا لىتى خۆش دەبى و دەيەخشى، سەرىپچى لە نەغامدانى فەرمانى خوا
دەكات. زۆربەى خالە ئەخلاقى و مەزھەبىيەكانى وەكو: ئاشىرىنى ياخىبوون و خۆسەرى و

خوپه رستی یونس، ناماده یی خوا و ره همتی خوا له هه موو جیهاندا، چاکی تویه، و زهروره تی سه بری مه زهه بی و نه ژادی، له چاو نهم باسه بی کۆتاییه دا که چۆن ده شیت ناده میژادی که بۆ ماوه ی سۆ رۆژ له ناو سکی ماسیه کدا هه لیکا، ناکه نه هیچ و نایه نه بهر ته سه ور.

کتیپی دانیال: (له ده وریه ری سالی ۱۵۰ ی پیش ز دانراوه):

نهمه چیرۆکی ره مزیه که له سه ر بناغه ی هیکایه ت و نه فسانانی کۆن رۆنراوه و ده رباره ی یه خسری دانیاله. مه به ست له م کتیه هان دان و دنه دانی جوله که کان بووه له ماوه ی جهنگی مه کابیونه کاند، و کتیه که به پینشینی کردنی ناینده کۆتایی دیت. به ناوبانگترین پاژه کانی نهم کتیه بریتیه له: چیرۆکی خستنه ناو گۆلخه نی شدرک، میتشک و عه بدنهر " (۳)، میوانداری به لشمهر (۵) و تورپانی دانیال بۆ ناو بیری شیران (۶).

کتیپی نیستیر (ده گه پیتیه وه بۆ ده وریه ری ۱۵۰ ی پیش ز):

نهم کتیه زۆر دوا ی کتیه کانی دیکه ی ته ورات هاتووه و له پرووی نه خلاقییه وه له هه موویان لاوازتره. مه به ستی نهم کتیه خۆشکردنی زه مینه ی میژوویی بووه بۆ جه ژنی فوزیم-ی جوله که کان "ه".

راسته نهم چیرۆکه شه قلنکی خۆنپیزی و کینه جۆی هه یه، به لām هونه رمه ندانه و دلگیرانه نووسراوه. نیستیر، شابانۆی ناخشوروش (خه شایار شا) به که شفکردن و له قاودانی پیلانیک که هامان-ی تاوانکار بۆ قه تلوعامی جوله که کانی نابووه وه، مورده خای مامی و جوله که کان رزگار ده کا.

سه رده می نوێ (نینجیل):

بریتیه له چیرۆکی سه ره ه لدان و پیتشکه و تنه کانی سه ره تای مه سیحیه ت. نهم کتیه چوار ژیننامه ی عیسا (چوار نینجیله که)، کاری په یامبه ران، بیست و یه ک نامه ی نایینی و موکاشه فدی یوحه نای له خۆ گرتووه که هه موویان به سه ر یه که وه ده که نه ۲۷ کتیب. زۆربه ی نهم کتیه به یا هه موویان له بنه رته دا به یۆنانی دانراون، به لām ره نگه چوار نینجیله که له سه رته دا به نارامی بووین. هه موو نهم کتیه به له سالانی ۴۰ بۆ ۱۲۵ ی ز نووسراون.

نینجیله کان

یه که م چوار کتیبی سه رده می تازه (نینجیلی مورقس، نینجیلی مه تی، نینجیلی لوقا، و نینجیلی یوحه ننا) ژیان و مه رگ و رابوونه ی عیسا مه سیح ده گێتره وه. نهم چوار نینجیله له پرووی په رهنسیپ و ناوه رۆکه وه وه کو یه کن، به لām له ورده کاری و پاژه کاند جیاوازن.

ئىنجىلى مۇرقس:

ۋەرگېترانە يۇنانىيەدە دەگەرېتەۋە بۆ دەۋرۋەرى سالانى ۷۰-۱۰۰ى ز، ۋ ۋەرگېترانى نۇسخە گۇم بۈۋە ئارامىيەدە رەنگە بۆ دەۋرۋەرى سالانى ۴۰-۷۰ى ز بگەرېتەۋە).
ئەم ئىنجىلە لە ھەموو ئىنجىلەكانى دىكە كۆنتر ۋ كورتترە ۋ لەۋەيە لە ھەمووشىيان پېر ئىحتىۋارتر بى. مۇرقس بە سەرچاۋى ئىنجىلەكانى مەتى ۋ لوقا دەۋمىردى، ۋ ئەم سىيانە بە ئىنجىلانى ھاۋتا ناسراۋن. خەلكى كىتېبى مۇرقس بە ھى يۇخنا مۇرقس دەزانن، كە يەككىك بۈۋە لە ھاۋرېيانى پۇترسى ياۋەر لە روم. ئەم ئىنجىلە تەنبا سى سالى كۆتايى ژيانى عىسا - پەند ۋ نامۇزگارىيەكانى، ۋ ھەستانەۋى لە دۋاي مەرگ- لەخۆ دەگىت، نۇسەر ئەم چىرۆكە، كە زۆر زوۋ بە ھەموو شۇنىكدا بىلاۋبۈۋە، لەبەر ئەۋ لەزەت ۋ دىگىرى ۋ موعىزاتەى كە چىرۆكە پىتى بەخشيۋە، دانائە. نۇسەر ھىچ كاتىك دەربەستى جوانى پەيىف نەبۈۋە، سېنەۋە ۋ دۈۋارە بۈۋنەۋە ۋ پەلە پۇرۇتتەكى زۆر بە كارەكەيەۋە ديارە. بۆچۈۋنى گشتى لەسەر ئەم كىتېبە ئەمەيە كە بەشى كۆتايى كىتېبەكە (بابى ۱۶: ئايەتەكانى ۹- ۲۰) دۋاتر نۇسراۋە ۋ خراۋەتە سەرى.

ئىنجىلى مەتى (ۋەرگېترانە يۇنانىيەدە بۆ سالى ۸۰ى ز دەگەرېتەۋە، نۇسخە ئارامىيەدە بۆ سالى ۵۵ى ز بگەرېتەۋە)

ئەم ئىنجىلە دەدرېتە پال مەتى ياۋەرى مەسىح ۋ تارادەيەكى زۆر لە ژىر كارىگەرى ئىنجىلەدە مۇرقسدا نۇسراۋەتەۋە. لەم كىتېبەدا رۈۋى دەم لە بەنى ئىسرائىلە ۋ دۈۋ مەبەستى سەرەكى لەبەر چاۋ گىراۋە:

۱- سەلماندى ئەم خالە بۆ جۈلەكەكان كە عىسا ناماغى ھەموو پېشېبىننىيەكانى پەيامبەرلانى كۆنە، واتە مەسىح ھەقىقىيە.

۲- تۆماركردنى نامۇزگارىيە ئەخلاىيەكانى عىسا.

ئەم كىتېبە بە سەرچەلەنامەى يۇسۇف، مېردى دايكى عىسا دەست پېدەكات، ۋ چىرۆكى لەدايكېۋون، ژيان، لەخاچدان، رابۈۋنەۋە، ۋ ھەلگشانى عىسا بۆ ئاسمانان دەگېرېتەۋە. ھەرۋەھا سەربھۈردى پىۋانى زانا ۋ كۆچى يۇسۇف ۋ مەريەم ۋ عىسا بۇ مىسر لەم ئىنجىلەدا باس كراۋە. ئىنجىلى مەتى لە چاۋ ئىنجىلى مۇرقسدا بە شىۋەيەكى زۆر وردتر ھاۋتە دانان ۋ نۇسەن.

ئینجیلی لوقا (وهرگیزانه یونانییه که ی دهگهریتتهوه بۆ دهووبه‌ری سالی ۹۰ ی ز، وهرگیزانی نوسخه نارامیییه که ی دهگهریتتهوه بۆ دهووبه‌ری سالی ۶۵ ی ز):

ئهم ئینجیله له‌لایهن لوقاوه نووسراوه. لوقا پزیشک و هاوڕیتی پۆلس بووه له سه‌فه‌ره بانگه‌شه‌یه‌کاندا، لوقا ئهم کتیبه‌ی بۆ یونانی و رومییه‌کان نووسیوه و سه‌رچاوه‌ی ئهم کاره‌شی هه‌ردوو ئینجیلی مورقس و مه‌تی بووه. له‌م ئینجیله‌دا لایه‌نی به‌شه‌ری عیسا دووپات کراوه‌ته‌وه. لوقا که‌سیکی شیعر دۆسته. تۆن و زمانی ئینجیله‌که‌ی لوقا هه‌من و به‌شه‌ردۆستانه‌یه. له‌م کتیبه‌دا باسی ژبانی عیسا و واریقاتی له‌دایکبونه‌که‌ی ده‌کات (بابی دووهم: نایه‌تی ۱- ۲۰).

ئینجیلی یوحنا (ئهم شیوه‌یه‌ی ئیستای ده‌گهریتتهوه بۆ سالانی ۱۰۰- ۱۲۵ ی ز):

ره‌نگه به هه‌له ئهم ئینجیله دراڤیته پال یوحنا یاوه‌ر، چونکه وه‌کو دیاره ده‌بی به ماوه‌یه‌کی زۆر، پاش ئهو دانراڤی، کاریگه‌ری فله‌سه‌فه‌ی یونانی و نه‌سکه‌نده‌رانی، به تاییه‌تی له باسی په‌یژدا، له‌م کتیبه‌دا دیار و ناشکرایه. ئهم کتیبه ئولو‌هیه‌ت و خوایه‌تی عیسا دووپات ده‌کاته‌وه، عیسا به نیشانده‌ر و ره‌مزی په‌یف ده‌زانی، هه‌روه‌ها باسی نیمان و باوه‌ر، به‌رجه‌سته‌بوونی عه‌شقی خوا له ئه‌شقی ناده‌میزادا، یه‌کتی سۆفیانه له‌گه‌ڵ هه‌قدا ده‌کات. ئهم کتیبه دوا ی پشه‌کییه‌ک، به یه‌حیای ته‌عمیدکار ده‌ست پێ ده‌کات که عیسا ده‌شوا و ته‌عمیدی ده‌کات، ئه‌وجا دێته سه‌ر باسی په‌یام و مه‌رگ و رابوونه‌وه‌ی پاش مه‌رگ، به‌لام هه‌چ باسیکی چوونه ئاسمانی عیسا ی تییدا نییه.

میژووی کلێسا

نامه‌ی کرداری په‌یامبه‌ران (ده‌گهریتتهوه بۆ سالانی ۶۰- ۹۰ ی ز):

ئهم کتیبه له‌لایهن لوقای دانهری سییه‌مین ئینجیله‌وه نووسراوه. و بریتییه له گیزانه‌وه‌یه‌کی میژوویی زیندووی په‌ره‌سه‌ندن و بلا‌بوونه‌وه‌ی مه‌سیحیه‌ت له ئاسیای بچووک، دو‌رگه‌کانی مه‌یدترانه، یۆنان و روم. باب‌ته‌کانی بریتیین له: به‌ردباران کردنی ئستیفانووسی یه‌که‌مین شه‌هیدی مه‌سیحی، گه‌لیک په‌رچووی کۆن، هه‌وله‌کانی کلێسای لاو، به مه‌سیحی بوونی پۆلس و سه‌فه‌ره ته‌بلیغیه‌کانی، هه‌روه‌ها هاتنه‌ خواره‌وه‌ی روحل قودس و جه‌زنی په‌نجامین.

نامەكانی پۆلسی پەيامبەر (میترووی دانانی ھەموو ئەم نامانە دەگەریتەو بۆ نیتوان سالانی ۵۰- ۶۵ ی ز):

لە ناو ئەو سیازدە نامەییە کە دراوێتە پال پۆلس، شەش دانەیان بایەخ و بەهای تایبەتیان ھەیە. ئەم نامانە ھەر چەندە گرووپ یا خەڵکانێکی تایبەتی دەدوێنێ، و لەرووی جوگرافیەو سنووردان، بەلام بە شاکاری ئەدەبیاتی جیھان دەژمێردرێن و لە ریزی ھەرە پێشەوای ئەو نامانە کە تا ئێستا نووسراون. ئەم نامانە سەرچاوەی گەلیك لە باوەڕ و نامۆگاریەكانی دواتری مەسیحییەتن. تۆن و زمان و شیوازی ئەم نامانە بە گۆیری پێتگە و ھەستی دانەر لە دەمی جۆراوجۆردا دەگۆرێ، ھەندێکیان وشك و راستەوخۆ و بەلگە نامێرە، و برێکی تریان توندو دلگیر و تەنانت پرسیۆ و گودازە. ئەو باسە لۆجیکی و وردانە کە ھەندێ جار لەم نامانەدا ھاتووە، تێگەشتنیانی قورس و زەحمەت کردووە.

دوونامە بۆ تسالونیکیان:

ئەم دوو نامەییە پۆلسی یاوەر لە ئەسینا بۆ کلێسای لاوی تسالونیکیان-ی نووسیوە. پۆلس لەم نامانەدا باوەڕی خۆی سەبارەت بە ھاتنەوای سەرلەنوێی مەسیح دەر دەبێ و خەڵکی رادەسپێرێ و ھاندەدا کە تا زوو ھەر بکەنەو دینداری و پارێزکاری تا بەلکو بتوانن ھاوێرێ لەگەڵ مەسیحدا رابن و ژیاانی ئەبەدی بە دەست بێنن.

نامە بۆ غەلازیان:

ناوێشیانی نامەییە کە پۆلس لە روم، بۆ مەسیحییانی ئاسیای بچووکی نووسیوە. لەم نامەیدا کە بە بەیاننامەی ئازادی مەزھەبدا دەنرێ و ناو دەبێ، تاکیدی ئارەزووی کلێسای غەلازیان لەسەر پەیرەوی کردنی شەریعەتی موسا و توندپەرەیی لە واری رەچاوکردن و جێبەجێکردنی رێبەرەسی ئایینیدا مەحکوم دەکات. نامەیی غەلازیان نیشانەری باوەڕی پۆلس بەو ئازادی و چەمکە کە ئەو مەسیحییەت بە ئایینێکی جیھانی دەزانێ ئەک ئایینێکی ناوچەیی.

نامەییە کەمی پۆلس بۆ قرنتیان لە (فیلیپی دانراو):

پۆلس لەم نامەیدا وەلامی گەلیك لەو پرسیارانە دەداتەو کە کلێسای کورنت-یان ھێنا بوو گیر و گاز. لەو نامەیدا بە توندی رەخنە لە خۆپەسندی و مەقام و پایەخوازی دەگرێ و ھەر چاکە و فەزل و بەخششێک-یش ئەگەر ھەلقولای (مەحەبەت) نەبێ بە بێھودە دەزانێ (بابی ۱۳- فەسلی مەحەبەت).

پۆلس باوەری بتهوی به زیندوو بوونهوی مهسیح ههیه، بۆیه پێشنیاز دهکات که خهڵکی به سهلتی بێننهوه تا بتوانن بایهختکی زۆتر به کاروباری نایینی بدن. پۆلسی پهیامبەر لهم نامهیدا که یهکێکه له درێژترین نامهکانی سهردهمی نوێ و له دهووبهری سالی ٥٥ ی ز نووسراوه، جۆری ههلسوکهوت و رهفتاری مهسیحییان روون دهکاتهوه و ناگاداریان دهکاتهوه که زینا لهگهڵ مهحرهمان دا نهکهن. و باوەری بتهوی خۆی به ههستانهوی عیسا دووپات دهکاتهوه (بابی ١٥) و باوەری خۆی به فهنا نهبوونی شادهمیزاد نیشان دهدات: "ئهی مهرگ جزی تۆ له کوێ و ئهی گۆڕ نینۆکی تۆ له کوێ؟" (بابی ١٥: ٥٥).

نامه‌ی دووهمی پۆلس بۆ قرنتیان:

ئهم نامهیه‌ش وه‌کو نامه‌که‌ی یه‌که‌می پۆلس، له فیلیپی و به یۆنانی نووسراوه. ئهم نامه‌یه‌ له‌رووی به‌ره‌قانی مه‌یله‌و تالی دانهر له‌ خۆی، مایه‌ی سه‌رنجه (بابی ١٠-١٣) نه‌و به‌ره‌قانییه‌ی که زاهیری نه‌جمای یاخی بوونی گروپی هه‌وادارانێ کلتیسی قرنتیان بووه‌ دژی رێبه‌رایه‌تی پۆلس. ئهم به‌ره‌قانی نامه‌یه‌ سه‌رکه‌وتوو بووه‌ و نۆ بابی یه‌که‌می نامه‌که‌ ده‌رباره‌ی ناشتی و ناشتبه‌ونه‌ویه‌.

نامه‌ی پۆلس بۆ رومیان:

پۆلس ئهم نامه‌یه‌ی پێش دوا سه‌فه‌ری خۆی بۆ ئۆرشه‌لیم، له کورنتدا بۆ مه‌سیحییانی روم نووسیوه‌. لهم نامه‌یدا پۆلس به‌ ته‌واوه‌تی راوێچوونی خۆی ده‌ربریه‌. پیتی وایه‌ که نیمان و باوه‌ر مایه‌ و هه‌وێنی رزگارییه‌. به‌م پێیه‌ خوا پشتیوانی له‌ که‌سانێک ده‌کات که باوه‌ری ته‌واویان به‌و خوایه‌ هه‌بێ که مه‌سیح بانگه‌وازی بۆ ده‌کات. ئهم باوه‌ره‌ له‌ راستیدا ته‌واکه‌ری نه‌و را و بۆچوونانه‌یه‌ که له‌مه‌ر مه‌حه‌به‌ت، له‌ نامه‌ی یه‌که‌می پۆلسدا بۆ قرنتیان پێشان دراوه‌. ئهم نامه‌یه‌ درێژترین و قوولترین و تیزترین نووسراوی پۆلسه‌. به‌ شیوه‌یه‌کی گشتی، ئهم نامه‌یه‌ روح و جه‌وه‌ری په‌یغه‌ ده‌رباره‌ی حیکمه‌تی خواپی - "هه‌موو رینگاکان ده‌چنه‌وه‌ روم".

نامه‌ی نوسه‌وانی دی:

جگه‌ له‌ نامه‌کانی پۆلس، هه‌شت نامه‌ی دیکه‌ له‌ ئینجیلا تۆمار کراوه‌ که‌ ته‌نیا سیانیان بایه‌خی تاییه‌تیا ن هه‌یه‌ (پنج نامه‌که‌ی دی بریتین له‌ : نامه‌ی یه‌که‌م و دووه‌می په‌تروس، نامه‌ی دووه‌م و سییه‌می یوحنا و، نامه‌ی یه‌هودا).

نامه بۆ عیبرانیان (سالاتی ٧٠-٨٠ ی ز):

نهم نووسراوه پەندنامەیه‌که که دانەرەکی نادیارە. سەرده‌مانێک بە هەڵە بەهی پۆلس لە قەلەم دەدرا، نهم نامەیه لەسەر شێوه و شێوازی نامەکانی پۆلس نووسراوه، بەلام زۆر سوارتر و ره‌وانتر و خۆشتره.

رووی نهم نامەیه له مەسیحییانی عیبرانی (جوله‌که‌یه. باسه‌کانی نهم نامەیه بریتییه له: فەزلی عیسه‌وییه‌ت به‌سەر یه‌هودیه‌تدا، و دووپاتکردنەوه‌ی بۆچوونه‌کی پۆلسه سه‌بارەت به پاکبۆونه‌وه له رێگه‌ی نیمان و باوه‌ره‌وه.

نامە یه‌عقوب (سالاتی ٤٠-٩٠ ی ز):

نهمه دراوته پال یاقوبی برای عیسا (ره‌نگه به هەڵەش درایته پال نه‌و). نهم نووسراوه نامەیه‌کی کراویه یا پەندنامەیه‌که بۆ دوانزه قەبیله پەراگەنده‌کی به‌نی ئیسرائیل. وا پێده‌چیت نهم نامەیه زادی کاردانەوه‌ی یاقوب بۆ به‌رانبه‌ر به‌و باوه‌ره‌ی پۆلس که باوه‌ر و نیمانی به‌مایه و هه‌ویتی رزگاری ده‌زانی. یاقوب تاکید له‌سەر نه‌وه ده‌کات که کار و کرده‌وه‌ی چاک مایه‌ی رزگاری مرۆفه: "کار به قسان بکه‌ن نه‌ک هەر گوێی لێبگرن" (بابی یه‌که‌م، نایه‌تی ٢٣). هه‌روه‌ها یه‌عقوب به‌ روونی و راشکاوی ره‌خنه له بێدادی کۆمه‌لایه‌تی ده‌گریت.

نامه‌ی یه‌که‌می یوحنا (سالاتی ١٠٠-١٢٥ ی ز):

نهم نووسراوه دراوته پال قه‌شه یوحنا، که "بۆ خاتوونێکی دیندار" نووسراوه. له‌م نامەیه‌دا وه‌لامی بێدعه‌ته‌کانی مه‌زه‌به‌ی غنوسی^٩ ده‌یاره‌ی ماهیه‌تی عیسا دراوته‌وه. یوحنا بۆ دوو دلی له‌ بوونی مه‌سیح دا، یه‌کیته‌ی عارمانه‌ی مرۆڤ و خوا ده‌بینی.

موکاشه‌فه‌ی یوحنا یه‌یامبه‌ر (ده‌روبه‌ری سالی ٩٠ ی ز):

نهم کتێبه که به هەڵە دراوته پال یوحنا، به نه‌گه‌ری نزیک له یه‌قین، له‌لایه‌ن سۆفیه‌کی گومناوی ئیغیسیوسییه‌وه دانراوه. نهم کتێبه نامه ئاسایه، پتر رووی ده‌می له هه‌وت کلێساکی ئاسای بچوکه، وێرای نه‌وه‌ی که نهم نامەیه به رواله‌ت موکاشه‌فه‌ی عیسا مه‌سیحه، به‌لام له‌رووی فۆرمی پەیف و زمانه‌وه پتر عیبریه تا مه‌سیحی، ره‌نگدانەوه‌ی ناره‌زووی هه‌میشه‌یی یه‌هودیه‌یه بۆ رزگاربوون له کۆت و به‌ندی سته‌م و زۆرداری. نه‌و هه‌ز و ناره‌زووی که له گه‌لێک له کتێبان یه‌یامبه‌رانی سەرده‌می کۆن و له کتێبه‌کی دانیال-یشدا باسکراوه. موکاشه‌فه‌کی یوحنا یه‌که‌سەر له پاش توند بوونی چه‌وسانه‌وه و ئازاردانی مه‌سیحیان که به فهرمانی دوومیتیان^٧ ده‌ستی پێکرد، دانراوه. نهم موکاشه‌فه‌یه پێشبینی

رووخانی روم، هەستانەوی عیسا، رابوونی پەيامبەرەکان یەخسەرکردنی نیبلیس، حوکمرانی هەزار سالی مەسیح، شەری کۆتایی نێوان هێزی خوایی و نیبلیس (بە سەرکەوتنی هێزێن خوایی)، رۆژی پەسلان، و بونیادنانەوی تازە ی ئۆرشەلیم، دەکات.

هەر چەندە موکاشەفەکە یوحنا، لە باری سەرئەخەڵاتی ئەخلاقییانەدا لە هەموو کتێبەکانی دیکەدا سەردەمی نوێ (ئینجیل) نەزمرە، بەلام بە شاکاریکی ئەدەبی گەورە و گران دەژمێردرێ. رەزەییەتی عارفانە و دەستی گەش و زیندووی نەبەردی نێوان خێر و شەر، و وێنەی سامناکی کۆتایی دنیا بابەتی زاتی ئەم بەرهەمەن و کردویانەتە کارێک کە بە گەورەترین بەرهەمی دەستی بۆژمێردرێ.

ناپۆکریف (کتێبە دەستکردەکان):

ئەمە ناوێشانی پاشکۆکانی هەموو کتێبەکانی هەردوو سەردەمی کۆن و نوێیە (تەورات و ئینجیل).

ناپۆکریف-ی سەردەمی کۆن بریتییه لە چواردە کتێب کە لە هەردوو وەرگێڕانی هەفتا^٨ کەسە و ئۆلگات^٩ دا ناویان هاتووە. بەلام جولهکانی فەلەستین ئەم کتێبانە بە وەحی و سروشی تەواو نازان. و لە دەقە ئەسلییە عیبریە کەشدا داخڵ نەکران. پرۆتستانەکان لە قۆناغی ریفۆرمی ئایینیدا ناپۆکریف-یان لە کتێبی موقەدەس دەرهایشتوو و ئیعترافيان پێنەکردوو، بەلام لە رێوایەتییکی بەناوبانگدا دراوەتە پال شاجیمز و خراوەتە نێوان هەردوو سەردەمی کۆن و سەردەمی نوێ. کاتۆلیکەکان جگە لە دوعای منسی و ئیسدراسی یەکەم و دوو، هەموو کتێبەکانی دیکە ناپۆکریف بە قانونی دەزان.

کتێبەکانی ناپۆکریف بریتییه لە چوار کتێبی میژوویی، پێنج چیرۆک، دوو کتێبی پەند، یەک نامە، یەک کتێبی قەولان و یەک کتێبی دوعا و نزا. کتێبەکانی دی بریتین لە: پاشاوەی فەسلەکانی ئیستیر، باروخ (لەگەڵ نامەکە یئیرمیا)، هاوڕێیانی دانیل، بەغەل و ئەژدیها، و دوعای مەنسی^{١٠}.

میژوو

ئیسدراسی یەکەم (دەرووبەری ٣٩٠ی ز):

شەرحی چۆنیەتی گەڕانەوی جولهکەکانە لە ئەسارەتی بابیلییەکانەو بۆ فەلەستین. ئەم کتێبە لە بەرپەرەدا نووسینەو و داڕشتنەو کتێبانی دوو، میژووی رۆژگارەکان، عەزرا، و نەحمیا. لەبەر ئەمە لە روانگە ی رەسەنایەتی ئەدەبییەو بایەختیی ئەوتۆی نییه، لەگەڵ

نهمه شدا چیرۆکه شیرینه کهی زۆر بابل^{١١} ده گیریتته وه که به یارمه تی داریوش (٥٥٠ - ٤٨٦ ی پیش ز) پاشای نیران، ده که ویتته نوێکردنه وهی په رستگه کهی بهیتول مه قدیس هاوکاری و پشتیوانیه کهی داریوش کاتی ده بی به راستی که زور بابل له مونا زه ره یه که دا ده باره ی (زانیی به هیزترین ده سه لاتی جیهان) سه رده که وێ. له م مونا زه ره یه دا ره قیبه کانی نه و یه که له دوای یه که ناوی شه راب و شا ده بن، زور بابل ژن له شه راب و شا به ده سه لاتر ده زانی، به لام له هه مان کاتدا رایده گه یه نی که حه قیقه ت له هه موو نه وانه به هیزتر و به ده سه لات تره .

نیسدراسی دووم (ده روه ی ٣٨٠ ی پیش ز):

نهم به ره مه که به درێزه ی نیسدراسی یه کهم ده ژمێردی، له پروی میژوویه وه لاوازه و له باری نه ده بییه وه یه جگه به ره زه . گرنگترین فه سلێن نهم کتیه بریتییه له: خه ونه کان، موکاشه فه ناسمانیه کان، و پیشبینیانی په یوه ست به که و تنی تاوانباران و زرگاری دروستکاران.

مه کابیانی یه کهم و دووم (ده روه ی سالی ٣٨٠ ی پیش ز):

نهم دوو کتیه، میژووی جوله که کانی فه له ستین له سالی ناوه راستی سه ده ی دووه می پیش زایندا له خۆ ده گرن. کتیبی دووم سالی ١٨٥ تا ١٦٨ ی پیش ز ده گریتته وه - واته سه رده می پیش یاخی بوونی جوله که کان دژی نانیتو خوس نه پیفانسی (١٦٣ ی پیش ز) شاسلوکی سوریه، که هه ولی ده دا یه هودیه ت له نیو به ری، و نهمه ش بووه هۆی یاخیبوونی مه کابیانی. کتیبی یه کهم خودی یاخی بوونه کهی (١٦٨ - ١٣٥ ی پیش ز) شه رح و شروقه ده کات. یه هودای مه کابیی رابه ری یه هودیانی، له م یاخی بوون و رابه رینه دا سه ر ده که وێ، جوله که کان نازادی نایینی و سیاسی خۆیان وه ده ست دینه وه و له سالی ١٤٢ ی پیش ز مالباتی کاهینانی جوله که داده مه زرتین که تا سالی ٤٠ ی پیش ز به رده وام ده بی.

هه ر چه نده نهم میژووه له کاریگه ری توندی خه یالات و ئاره زووه نایینییه کانی نووسه ر به ده ر نییه، به لام لیوان لیویشه له روودای سه یر و وینه ی دلزوی. یه هودای مه کابی به قاره مانیک له قه له م ده درێ که سه رکوتن، نه که له سایه ی هیز و بویری زاتی، به لکو له به ر رۆشایی ستایشی پر به دلێ یه هود به ده ست دینی.

چیرۆکه کانی

یه هودییه ت (ده گهریته وه بۆ ده ور به ری سالی ۱۵۰ ی پیش ز):

چیرۆکی خه یالیه ده باره ی ژنیکی جوله که ی خواناس، که کاتی بتولیای زیری له لایه ن هیزه کانی به ختنه سه وه گه مارۆ ده درئ (به زه بری جوانی و زانایی و زیره کی خۆی) خۆی ده گه یه نیتته ناو چادره که ی هالوفره نسی فهرمانده ی هیزی هتیرشکه ری ناسورییه کان، به روالته وا خۆی ده نوینی که تسلیمی هوا و هه وه سی فهرمانده که ده بیت و متمانهی نه و به ده ست دینی، و نه نجام ده توانی له غورابی خه وی مه ستیدا سه ری له لاشه جیا بکاته وه.

یه هودییه ت، به قاره مانی خۆشه ویستی جوله که کان له قه لهم ده درئ و سه ربه ور دی نه و بووه به هه وین و نیوه رۆکی زۆر شیعه ری دلگیر و تابلۆ و نیگاری جوان.

شوشنا و پیران (ده گهریته وه بۆ ده ور به ری ۱۳۰ ی پیش ز):

چیرۆکی کورته ی دلگیره ده باره ی شوشنا. که ژنیکی جوان و داوینپاکه و دوو پیری تاوانباری سه ر به تیره که ی خۆی ده چنه بن کلیشه ی تا فریوی بده ن و له ری ده ربیکه ن. پیره کان که ده بینن شوشنا زۆر سه سه خته و بۆیان نایه ته ره دا، بوختانی داوین پیسی بۆ هه لده ست. شوشنا له سه ره تادا حوکه می مه رگ ده درئ. به لام دانیال که پیره کان ده وینی بۆی ده رده که وی که بوختان ده که ن، ئیدی شوشنا ته بری ده بی و پیره کان به مه رگ مه حکوم ده کات. نه م چیرۆکه له رووی زمانه وه هه ولی داوه که مه ترین وشه به کار بیینی و ته ژیه له ره گزی چاوه پروانی.

توبیت (میژووی نه و چیرۆکه دیار نییه، به مه زنده ده گهریته وه بۆ نیوان سالانی ۳۵۰ ی

پیش ز ۷۵ ی ز):

نه م چیرۆکه خه یالنه نگیزه، که نیشانه ده ری ده سه لات و نیحتوباری میسریان و پارسییانه، باسی جوله که یه کی نیمانداری دوورخواه به ناوی توبیت، و کوره لاوه که ی به ناوی توبیاس ده کات. توبیت که بینایی و دارایی خۆی له ده ست داوه، توبیاس بۆ ولاتی ماد ده نیژی تا نه و زیوانه ی بۆ بیینیته وه که له ویتنهر هیه تی. به درێژایی سه فه ره که روفائیلی فریشته له شتوه ی هاوولاتییه کی توبیاسدا ده رده که وی و رینوینی توبیاس ده کات. نه م دووه تووشی سارا ده بن، سارا کیژیکی جوله که یه و جنۆکان ده ستیان لیوه شان دووه و له رۆژی زه ماوه نده که یدا هه ر هه وت شووه که یان کوشتوه. توبیاس به رینوینی روفائیل جنوکه کان له له شی سارا و ده رده نی و زه ماوه ندی له گه لدا ده کات. توبیاس و سارا به نیوه ی دارایی بابی ساراوه بۆلای توبیت

دەگەرپىنەو ۋ بەزەرداۋى ((زراو)) ى ماسى چارى نابىننايەكەى دەكەن. رۆفائىل-ش پاش ھىئانەۋەى زىۋەكان لەۋلەتلى ماد، خۆى ناشكرا دەكات ۋ كاراكتەرەكانى دىكەى ناۋچىرۆكەكە ھاندەدا كە سوپاسگوزار ۋ شوكرانە بۆتۇرى چاكىيەكانى خودابن.

ئەدەبىياتى پەند ۋ ھىكمەت:

ھىكمەتلى يەسوع (۱۵۰ى پىش ز)

(كۆمەلە كىتەبلىكى ئاپتۇركىفە لەمەر سوپاس ۋ ستايىشى ھىكمەتلى خوا):

ئەم كىتەبە برىتەبە لە كۆمەلەك پەندى شاعىرانەى كورت. بىنەماى ھىكمەت ۋ ئامۇزگارى ئەم كىتەبە، ۋەكو كىتەبى ((پەندان)) لە قانۋونى موقەدەس دا زىاتر سادە ۋ سەرەتايە تا قول ۋ مەنگ بى، ئەمە دوۋپات دەكاتەۋە كە تاعەتلى خوا مايەى شادى ۋ كامەرانىيە: واتە ھەمان ئامۇزگارىيەكانى تەۋراتە. ھەلبەتە ئەم كىتەبە ھەندى پەندى بەرز ۋ بالاشى تەبىدايە.

ھىكمەتلى سلىمان (سال ۵۰ى پىش ز، شوئىن ئەسكەندەرىيە):

كۆمەلە پەند ۋ ئامۇزگارىيەكى دىكەيە. زمان ۋ تۆنى ئەخلاقى ئەم كىتەبە بە ھۆى كارىگەرى رۆشەنبىرىي يۆنانىيەۋە، تا ئەندازەيەك لە كىتەبى پەندان يا كىتەبى كۆمەلگە بالاترە ۋ لە بارى پراكتىكىيەۋە لە رەسەنايەتلى ئەخلاقى مەسىھىيەت نرىك دەبىتەۋە.

تەلمود

تەلمود تۆمارى كۆى ياسا مەدەنى ۋ شەرىعيەكانى جولەكەيە. ئەم وشەيە لە بىنەرتدا بەۋ بەشە دەگوترا كە بە گمارا بەناۋبانگ بوو.

تەلمود چۈر بەشە:

۱- مىشنا (لە دەۋرۋەرى سالى ۲۰۰ى ز نووسراۋە):

كۆمەلە پەند ۋ ئامۇزگارىيەكى رەبەنىانى جولەكەيە بە زمانى عىبرى كە زىاتر لە تەۋراتەۋە ۋەرگىراۋن.

۲- گمارا:

ئەمە بە زمانى ئارامىيە، كە شەۋفە ۋ تەفسىر ۋ پەراۋىز ۋ پاشكۆى مىشنايە.

۳- ھەلاخا:

كۆمەلە ياسا ۋ رىسا ۋ سىروودىكە كە پىرە لە ۋردەكارى.

۴- ھەگادا:

گەلێك چیرۆك، پەند، نوكتە، و نەقل و حیکایەتی لەخۆ گرتووە کە بەدەم روونکردنەوەی ھەندێ خاڵی قانونییەو وەکو نمونە ھینراوەتەو. (نەم کتیبە کاریگەرییەکی زۆری لەسەر رۆمانی تازەى ئەوروپا و سەدەکانی ناخێن ھەبوو).

دوو دەقی چاک کراوی تەلمود ھەیە، یەکەمیان تەلمودی فەلەستینییە، کە لە دەورووبەری سالی ۴۰۸ی ز لەلایەن ھەندێ زانای فەلەستینییەو نامادە و کۆکراوەتەو و دووھەمیان تەلمودی بابلییە، لە سالی ۵۰۰ی ز نووسراوەتەو.

کاریگەری ئەدەبیاتی عیبری

ھەر جۆرە ھەولێك بۆ نیشاندان و دەست نیشانکردنی کاریگەری گەورەى ئەدەبیاتی عیبری -بەتایبەتی کتیبی موقەدەس- و تەنانەت سووكە ناشنايش لەگەڵ ئەو کاریگەرییەدا، بەدەخووە لە کەم و کورپی و کێمەسای بەدەر نابێ. ئەگەر بمانەوی لیستیك بەناوی ئەو نووسەرانی بکەین کە بە تەواوی کاریگەری ئەدەبیاتی عیبرییان بەسەرەو بوو، ئەوا دەبێ لیستیك بە ناوی ھەموو نووسەرانی ئەوروپاییەو، لە سەردەمی ئوگوستینو^{۱۲} سەدە تا ئەمڕۆکە دروست بکەین، کاریگەری گەورەى کتیبی موقەدەس بەسەر واروکایە بەربلاوەکانی ئەدەبیاتی ئەوروپاییەو، وەکو واریت فەلسەفە، ئاین، فۆرم، بابەت و ناوچۆك، و ھەوانبیزی بە زەقی و ناشکرا دیارە. بۆ نمونە لە واری رەخنەى ئەدەبیی ئینگلیزیدا، دەتوانی ناوی زۆر بەرھەم بیری کە لە سایەى کاریگەری و ئیلھامی کتیبی موقەدەسدا نووسران و دانران. کاریگەری کتیبی موقەدەس لەسەر ئەدەبیاتی ئینگلیز ئەوەندە زۆر و قوڵ و سەیرە کە بە تاقى تەنیا ھاوتای کاریگەری ھەر ھەموو فاکتەرەکانی دیکە دەکاتەو. لە ئەدەبیاتی ئینگلیزدا، کتیبی موقەدەس سەرچاوەی ئیلھام و سەرۆی زۆر کتیبی دیکە. وەرگێڕانی کتیبی موقەدەس بۆ سەر زمانی ئینگلیزی داویکی قایمە کە لاقە جۆراوجۆرەکانی نەژادی ئینگلیزی پێکەو گری دەدات. بە کورتی کتیبی موقەدەس بە مایەى یەکیتى و بەردەوامی ئەدەبیات و شارستانییەتى ئینگلیز دەژمێردی، چونکە پرتەوو پرشنگی ئەم کتیبە ئاسمانییە سەرانسەری قۆناغەکانی ئەدەب و رۆشنیری ئینگلستان رووناك دەکاتەو، شارەزابوون لە کتیبی موقەدەس باشتەین شیوەى ھەلسەنگاندن و نرخاندنی ئەدەبیاتی ئینگلیزییە.

بهراویژ:

- ١- شاجیمز (١٥٦٦ - ١٦٢٥) له سالانی ١٦٠٣ - ١٦٢٥ شای نینگلیستان بووه. گهوارهترین وهرگیرانی نینگلیزی کتیبی موقهدهس له زهمانی نهودا، به دهستی تاقمیک له نههلی کلنسا نه بجام دراوه که به دهقی شاجیمز ناسراوه.
- ٢- دارعاساکهی موسا: موسا دهستی ههلبری و دوو کهرپت دار عاساکهی به تاویژه کهدا کینشا و تاوینکی زۆری لیهاته دهی که جه ماعهت و همیواناته کانیان لییان خواردوهوه.
- ٣- کهره کهی به لعام: نهوسا خوا زمانی کهره کهی به لعامی پژاند، که به به لعامی گوت نهی من چم له تۆ کردوه که سی جارن لیت دام.
- ٤- شدرك و میشك و عهبدنهر، سی ناوی بابلین، به عیبری عهزریا و خنیا و میشانیل-یان پی ده لاین، نه مانه هاوویتی دانیال بوونه.
- ٥- فوریم یا پوریم:
- یه کینکه له جهژنه کانی جوله که که ریکهوتی روژانی چواره و پازدهی نازار دهکات (مانگی شهشمی ته قومی نایینی جوله که یه) به به پری خوشی و شادییه وه بهریا ده کری. بهریا یهتی کتیبی نیستی نه م جهژنه یاد کره وهی رزگاری یه هودیسانی تیرانه له قهتل و عام.
- ٦- غنوسی:
- ناوی کۆمه لیک گرووی نایینی پیتش مدهیحیهت و سه ده کانی ههوه لی زاینیه، له ناو نه م گرووپانه دا جۆره مدهریفه تینکی روحانی به مایهی رزگاری مروژ هاتۆته ژماردن، یه کیک له پره نیسه گرنگه کانیان باوهی بون به دوالیزمه، واته جووته پره نیسهی خیر و شهی.
- ٧- دومیتیان (٥١ - ٩٦ م):
- نیمپراتۆری روم بوو که به ده سیسهی ژنه کهی کوژرا.

٨- وەرگێڕانی هەفتا کەسە:

کۆنترین وەرگێڕانی یونانی تەوراتە. نەم وەرگێڕانە لە زەمانی بەتلیموسی دووەمی پاشای میسر (٢٨٥-٢٤٦ی پێش ز) بە هێمەتی ٧٢ کەسی ناو ١٢ تیرەکەمی جولەکە، لە نەسکەندەریە نەنجام دراوە.

٩- فوولگات:

وەرگێڕانی لاتینی کتێبی موقەدەسە لە سەدەی چوارەمی زایینی دا کە بە دەستی قەشە ھیرونوموس (٣٤٠-٤٢١ی ز) نەنجام دراوە.

١٠- ناپوکریف: دوانزە کتێبی ناپوکریف-یش رۆژگارێک لە خانەی کتێبەکانی نینجیلدا دانراون، کە بریتیین لە: کتێبی یەعقوب، نینجیلی نيقوديموس، بەرزبۆنەوی یەعقوب، کارەکانی پۆلس و توکلا، نامەکانی نابگار بۆ مەسیح، نامەکانی پۆلس بۆ خەڵکی لائودکیە و نەسکەندەریە، نامەی سییەمی پۆلس بۆ قرنتیان، نامۆزگاری پەيامبەران، سێ کتێبی ھرماس شوان، و گوته‌کانی عيسا مەسیح.

١١- زوربابیل (لە سالی ٥٢٠ی پێش ز ژیاوە):

شازادەیه‌کی خانەدانی داودی، حاکمی ئورشلیمە.

١٢- نوگوستینوس (٣٥٤-٤٢٠ی ز)

نیجیھادکاری کلێسا و نووسەر بوو، خەڵکی تاگاشتەیه (لە ئەفریقای باکوور).

بەشی دووهم

ئەدەبیاتی یۆنانی کۆن

سەردەمی ھۆزانی مەلحەمی

(٩٠٠ - ٧٠٠ ی پیش ز)

پیشینه یەکی میثرووی:

خەلکی یۆنان تەنیا لە دەڤەری باشووری نیمچە دوڤگەیی بالکان (ھیلاس) ئاکنجی نەبوونە، بەلکو لە ناوچەکانی کەنارین ئاسیای بچوک، بەشیک لە ئیتالیا و دوڤگەکانی دەریای ناوەرێست و ئیجەیی و ەکو کریت و سیسیل-یش. ئاکنجی بوونە. لە خاک و سەرزەمینیی بالکاندا شاخ و کیتی زۆر ھەبوو و ئەمەش ئەو ولاتەیی تەواو پارچە پارچە کردبوو، و زەمینەییەکی لەباری بۆ دروست بوونی دەڤەرین بچوک خۆشکردبوو. ئەم دەڤەرێکە لە پێگەیی دەریاوە پەییوەندییان بە ھەندەرێکە ھەبوو، دايمەن لە شەرا بون لە گەل یەکترا.

دانیشتوانی ھەرێکی نیمچە دوڤگەیی بالکان بریتی بوون لە سێ قەوم:

١- پلاسگییەکان یا ھیلادییەکان:

(ئەمانە دانیشتوانی ئەسلی نایۆنانی بون) کە بە کۆنترین دانیشتوانی سەرزەمینیی یۆنان دەژمێردرین، و لە گینە پەییوەندییان بە دانیشتوانی ئاسیای بچوک ە ھەبوو بۆ و لە ئەزادی ھیند و ئەوروپایی نەبوونە. سەرچاوەی ئەو زانیارییانەیی دەریارەیی ئەوان لەبەر دەستدایە بریتییە لە ھیکایەت و ئەفسانەکانی کۆن و لیکۆلینەوێ ناکولۆژییەکانی شلیمان و "١" ئیغانز "٢"

۲- نیجه‌یه‌کان- کریتییه‌کان:

ره‌نگه له بنه‌ره‌ندا میدیترانه‌یی بووین و له ده‌ورو‌به‌ری سالانی ۱۸۰۰-۱۴۰۰ی پیش ز له‌گه‌ل پلاسیگییه‌کاندا تیگه‌ل بووین.

۳- هیند و نه‌وروپاییه‌کانی باکوور:

نه‌مانه به ناخایانیان، دانانیان و هیلن‌یان به‌ناوبانگن، پیده‌چیت نه‌م قه‌ومه له سالانی دوو هه‌زار- هه‌زاری پیش ز له باکووری یونانه‌وه کوجیان کردی.

له سالی ۱۵۰ی پیش ز به دواوه سی گرووپه نه‌ژادی تاراده‌یه‌کی دیار، واته دورینه‌کان، نایولییه‌کان و یونییه‌کان له ولاتی یوناندا ناکنجی ده‌بن:

۱- دورینه‌کان:

نه‌مانه له پلپوپوز، گه‌لی کورنت، باشووری ناسیای بچووک، کریت، سیسیل، و هه‌ندی ناوچه‌ی ئیتالیادا ده‌ژیان و شاره‌گه‌وره‌کانیان بریتی بوو له نه‌سپارته و کورنت و سیراکوز. نه‌م قه‌ومه خه‌لکیکی جه‌نگاوه‌ر و شه‌رکه‌ر و پاریزکار و دیندار بوون و زمانیکی ساده و زبیریان هه‌بوو.

۲- نایولییه‌کان:

نه‌مانه له بوتیا، لسبوس و باکووری رۆژناوای ناسیای بچووکدا ده‌ژیان. نه‌م قه‌ومه خه‌لکیکی کراوه و جوانی په‌رست و خه‌یالپه‌روه‌ر بوون و به زمانیکی ناسک و خۆش ده‌په‌یقین. نه‌مانه کاریکی زۆریان کرده سه‌ر شیعی جۆشدار و پرسۆز و گوداز.

۳- یونییه‌کان:

نه‌مانه له ناتیک و یوییا و ناوچه‌کانی ناوه‌ندی ناسیای بچووک ناکنجی بوون، شاتین و خپوس گرنگ‌ترین شاریان بوون. یونییه‌کان خۆش ته‌بیعه‌ت و به‌سه‌لیقه و خه‌یال په‌روه‌ر بوونه، زمانه‌که‌یان ره‌وان و دلگیر و خۆش بوو، کاریگه‌ری نه‌وان له واری نه‌ده‌بیاتدا ده‌گه‌ریتسه‌وه بۆ زمانه‌که‌یان که بوو به زمانی هه‌موو یونانیان و زمانی نه‌ده‌بی کلاسیکی یونان له مه‌له‌مه‌وه بیگه‌ر و به شاونامه‌دا پێیدا وه‌ره تا ده‌گاته شیعی لیریکی و په‌خشانی هه‌مه‌ جۆر.

میژووی یونان به‌سه‌ر چوار به‌شدا دابه‌ش ده‌بی:

۱- سه‌رده‌می پلاسیگییه‌کان یا هیلادییه‌کان:

(۳۰۰-۱۸۰۰ی پیش ز). زانیارییه‌کی زۆر که‌م له‌مه‌ر میژووی یونانی پیش سالی ۱۸۰۰ی پیش ز له‌به‌رده‌ستدایه. له‌وه‌یه نه‌م سه‌رده‌مه سه‌رده‌می یه‌کیک له شارستانییه‌ته‌کانی

چاخی بهرد یا چاخی برونز بووبی، رهنکه ههر لهم سهرده مه‌دا دانیش‌توانی نه‌سلی که‌وتبنه بهر هیتیشی قومانی هیند و نه‌ورویایی باکوور، یا که‌وتبنه بهر هیتیش و په‌لامار و تالان و برۆی کریتی.

۲- سهرده‌می کریتی- مینوسی (۱۸۰۰-۱۴۰۰ ی پیش ز):

کریتی که هیتیشکی ده‌ریایی گه‌وره‌ی هه‌بوو، لهم سهرده‌مه‌دا به زهیتیز ده‌ژمیردرا. رۆشن‌بیری و شارستانییه‌تی کریتی (که هه‌ندی سیبهری شارستانییه‌ت و رۆشن‌بیری میسری پتوه دیار بوو) رۆشن‌بیری و شارستانییه‌تی زالی بوو. گهلانی ئەم سهرده‌مه له ده‌وروبه‌ری سالی ۱۴۰۰ ی پیش زدا ده‌که‌ونه ژیر ده‌سلاتی هیند و نه‌وروییه باکوورییه‌کان.

۳- سهرده‌می موکه‌ناییه‌کان (ده‌وروبه‌ری سالی ۱۴۰۰-۱۱۰۰ ی پیش ز):

فهره‌نگ و مه‌ده‌نییه‌تی ئەم سهرده‌مه درێژه‌ی فهره‌نگ و مه‌ده‌نییه‌تی سهرده‌می کریتی- مینوسییه. سهره‌لانی حکومه‌تین بچوک، شهر و نه‌به‌ردان، و هیتیشی باکوورییه‌کان، له تاییه‌قه‌ندییه‌کانی ئەم سهرده‌مه‌ن.

۴- سهرده‌می دورینه‌کان (۱۱۰۰-۹۰۰ ی پیش ز):

به سهرده‌می شهرێ گه‌وره و کۆچ و کۆچه‌ری ده‌ژمیردرا (چاخی ناسن). هیند و نه‌وروییه‌کان لهم سهرده‌مه‌دا ده‌بن به‌سی گروپه‌وه، واته‌ دورینه‌کان و یونیه‌کان و نایولییه‌کان. لهم سهرده‌مه‌دا زۆری هه‌ره زۆری شوینه‌واری شارستانییه‌ت و فهره‌نگی ئیجه‌می له‌ناوچوو. له ده‌وروبه‌ری سالی ۱۰۰۰-۸۰۰ ی پیش ز نه‌لفبای فینیقی جیتی نه‌لفبای ئیجه‌می ده‌گریته‌وه.

له سده‌کانی هه‌شتم و نۆیه‌می پیش ز یۆنان له هه‌لومه‌رجیکی پر نازاوه و ناسه‌قامگیردا ده‌ژیا. له‌لایه‌که‌وه گیرۆده‌ی تالان و برۆ له باکووره‌وه، له‌لایه‌کی دیکه‌وه گرفتاری کۆچ و کۆچه‌ری بوو له ده‌قهرین جیاوازه‌وه. ههر چهنده لهم قۆناغه‌دا هیتیشا شتیک له نارادا نه‌بوو به ناوی یه‌کییتی نه‌ته‌وه‌یه‌وه، به‌لام تیره‌کان له حالی یه‌کییتی و خۆناسیدا بوون، ئەم تیرانه له هه‌لومه‌رجی فێودالیدا له هه‌ول و کۆششی نه‌وه‌دا به‌وون که پهره به‌و داب و نه‌ریت و ریتیه‌سمانه بدن که مایه‌ی شانازی و فخری مالبات و تیره و تایفه بوو.

به ویراست یا بازیل سهرکردایه‌تی تیره‌کان ده‌کرا، که ئەم سهرکردایه‌تییه ده‌سلاتی ره‌های سیاسی هه‌بوو، ئەمه جگه له‌وه‌ی ئهرکی فەرمانده، قازی و کاهینیشی ده‌گرته ده‌ست. بازیل له‌لایه‌ن شورای نه‌شرافه‌وه، که ده‌وری راویژکاری هه‌بوو، پشتیوانی ده‌کرا، شورایه‌کی

(ئەنجومەن) دیکەش ھەبوو کە گۆز یا ئەنجومەنی خەلکی (ناگورا) پیتی دەگوترا. ئەندامانی ئەم ئەنجومەنە دەسلاتی سیاسییان نەبوو، بەلام لە ھەندێ حالتی تاییەتیدا کە پرسیان پێدەکرا، ھەقی رای پۆزەتییە یا نینگەتیفیان ھەبوو. نیدی ئەشراف لە ماوەی سەدەى ھەشتەمدا دەسلاتی ئەو سەرکردایەتیییەیان کەم کردەو و سیستمی دەولەتی شار - کە پاشان بایەختکی فراوانی پەیدا کرد - ھاتە سەرکار.

چینە کۆمەڵایەتیەکانی ئەم سەردەمە بریتی بوون لە ئەشراف (فیودال) و ھاوشاریانی نازاد و کۆیلە، ئەشراف بەشی ھەرە سەرەکی سەرود و سامانیان لەدەستدا بوو، زۆربەى مەسەرفی شەڕ لە ئەستۆی ئەوان بوو. ھاوشاریانی نازاد زیاتر بە کاری کشتوکالی و ئامادەکردنی بۆی و دروست کردنی ئەوزارین سادە و ساکارەو خەریک بوون، کۆیلەکانیش ھەمان کارەکانی ھاوشاریانی نازادیان ئەنجام دەدا و بە شێوەیەکی مرۆشانی مامەڵەیان لە تەکدا دەکرا. سیستمی کۆمەڵایەتی ئەم سەردەمە باب سالاری بوو، بەلام دایکانیش زۆر حورمەت دەگیران و تارادەییەکی زۆریش سەرەخۆ بوون، ژيانى خێزاندارى پیرۆز بوو، میوانپەرەر و نانبدەیی دەرھەق بە بێگانان ئەرکی سەرشان بوو.

کاری سەرەکی خەلکی بریتی بوو لە کشتوکال، مالات بە خێوکردن، ئامادەکردنی سەنەمتی سادە و ئەوزاری جەنگی، میوانداری و خوشگوزەرانى، سروود و گۆرانى، شانۆی سوار چاکى و پێشبرکى و فیستیفال لە ناویاندا باو بوو، زۆریان بایەخى بە وەرزش دەدا و پەرەردەکردن و مەشقەدانی وەرزشکاران لە جوملەى چالاکییە دیارەکانى ژيانى رۆژانەیان بوو، ئەوە بوو لە ئەنجامدا چوار جۆرە گەمەى میللى ھاتە ئاراوە کە بریتین لە: پێشبرکى ئولومپیک لە ئیلیس، پوتیایی لە دیلفی، نیستى لە کورنت، و ئەمى لە ئەنە، بەکەمىن ئولومپید لە سالى ۷۷۶ى پێش ز بەربا بوو.

ناین و مەزھەب ناوتەمى ژيانى یونانیان بوو، خودا یانى ئەوان وەکو مەرۆ و ابوون و تۆزى لە مەرۆ بالاتر بوون. ئەم خواوەندەنە ھەوەسباز، بى ئەخلاق، و ھەندى جار بەدکردارىش بوون، زۆر ھەستى مەرۆفایەتى وەکو ھەسودى و تورەیی و ھەوەسبازى و تۆلەنەستینیان تێیدا بوو. ئەوان نیازی خۆیان لە رینگەى پێشگۆیان و غەیبگۆیانى پەرستگاگانەو (کە دوو گرووپی بەناوبانگیان بریتی بوون لە غەیبگۆیانى پەرستگەى زیوس لە دۆدۆن، پەرستگەى ئاپۆلون لە دلفى) جێبەجێ دەکرد. خەلکی یۆنان باوەریان بە ژيانى ئەو دنیا ھەبوو - ژيانى نالۆز لە

هاديسدا بؤ خه لکی ناسایی، سزا له تارتاروس (بهشیکي تایبه تییه له هادیس) بؤ تاوانکاران، و ره جمه تی بئ سنور له نیلیسمؤم بؤ پالاهوانان.

نؤرینیکی گشتی:

سمرکردهی تایفه کان له سدهی هه شتم و نؤسه می پیش زاینیسدا به گویره ی گۆرانکاریه کان روویان کرده نه فسانه کانی سده کانی پیشوو، واته روویان کرده سمرده می پر رهونق و شکۆداری قاره مانیتی و پالاهوانیتی. ثم سمرکرده پشت و په نای داستان بیژانیک بوون که سمر بهورد و نه فسانه ی سیریان دهره ق به سمر که و تنه کانی گوره پیاوان ده هؤنیه وه، گوره پیاوانی که خویان به نه ژادی خویان و هاو نشین و هاوشانی خودایان ده زانی. ثم نه فسانه و بهیتانه پشتا و پشت له نه وهیه که وه ده گه ییه نه وهیه کی دیکه و سرچاوه ی نیلهام و سروشی هؤمر بوون له نه فراندنی نډه بياتی سمرده می مه لحه میدا.

هؤمر:

هه لبه ته زانیاریه کی زور کم له مپر ژیانی هؤمدری (له ده وره ی ۸۵۰ ی پیش ز دا ژیاوه): گوره مه لحه مه بیژی یونان به نیمه گه یوه. هومر به زمانی یونایی شیعری گوتوه، بؤیه له گینه له ده قمری یونیدا ژیا بئ. به قسمی پیشینان هؤمر که سیکي نایینا بووه و خه لکی نه زمیر یان خیوس بووه (هروه ها شارانی کولوفن، سالامیس، رودس، نارگوس، و ناتینیش به زیدی وی ناوبراون)، به لام له وه ده چی له ناوچه ی یونیا، له ناسیای بچوک هاتبیته دنیاوه.

ده رباره ی هؤمر و نیلیاده و نودیه سه هه میسه دوو پرسیار له گۆرئ بووه:

۱- نایا ثم دوو بهیته ههردووکیان له لایهن هؤمهروه دانراون؟

۲- نایا هؤمر هه نندیک له به شه کانی نیلیاده و نودیه سی داناهه؟

ثم دوو پرسیاره هه وه لچار کسون "۳" و هلا نیکوس "۴" خستویه روو، و تا نیستا به ده قی خۆیانوه مآون. تۆژینه وه ی هه لوه شانه وه گه رایان له سمر بنه ما و بناغهی جیاوازی ثم دوو بهیته له پرووی شتوازی ده رپرین، پوخته یی، تۆن، مه یلی نایینی، و چۆنیته یی هونه ری رۆنراوه. نه یارانی ثم تیتوریه (که یه کم که سیان نارستارخوس "۲۲۲-۱۵۰ ی پیش ز بوو) مه سه له که یان به و جزه شیده کرده وه که گوایه نودیه سه به ماوه یه کی زور پاش نیلیاده نووسراوه و نه مه جگه له وه ی که لیکچوونی نیوان ثم دوو بهیته زور له جیاوازیه کانیا ن بهرجه سه تر و دیارتره.

مهسه لهی دانانی نهم دوو بهیته له لایهن شاعیرانی جیساوازهوه، بۆیه کم جار له لایهن فردریک ولف-ی نهمانییهوه له سالی ۱۷۹۵دا له کتیبی پیتشه کی هۆمهردا خرایه پروو، به لگهی ولف نهمه بوو که:

- ۱- زمانی یۆنانی تا بهر له سالی ۷۰۰ی پیش ز زمانی نووسین نه بووه.
  - ۲- هۆمه ر له دهووبه ری سالانی ۸۵۰ی پیش ز زیاده.
  - ۳- نهم دوو بهیته له وه درییژترو نالۆزترن تا بشیئت بخریتسه خانهی بهرهمه نه دهه بییه کانی سه ره تاوه.
  - ۴- له وه درییژترن که ده ماوده م له نه وه یه که وه بگاته نه وه یه ک و "گوئیگری خۆیان هه بی".
  - ۵- بهیته کان پر ن له ناکۆکی. ولف پیتی وایه که به ده ستووری پیسیتراتوس (حوکمرا نی دیکتاتۆری ناتین، که له سالی ۵۲۷ی پیش ز مردووه) هه ر پارچه یه کی له شوینی کۆکرا وه ته وه، و پاشان له لایهن شاعیرانی جۆراوجۆزه وه خراونه ته قالی دوو بهیته ته وه وه، واته نیلیاده و نو دیسه یان لی دروست کرا وه. هیرمان "ب" به شی سه ره کی هه ردوو بهیته که به دانرا وه ی هۆمه ر ده زانی و باقیه که شیان به هی شاعیرانی دی ده زانی. لاکمان "پ" نیلیاد به هه ژده بهیته ده زانی و هه ر بهیته کی به هی شاعیریک ده زانی.
- نه و بۆچونه ی که به لای هه مووانه وه په سنده نه مه یه که هۆمه ر سه رچا وه ی زۆری به کار هینا وه، هه مووی ریک خستوه و مشتومالی دا وه و نه و جا له شی وه ی دوو بهیته دا ریکی خستوه ته وه و هۆنیویه تی وه. ده شیته دواتر ده ستکاری کرا بن. جیاوازی ریتمی زمان و شته کانی دیکه ش ده گه ریته وه بۆ نه وه ی که نو دیسه زۆر پاش نیلیاد هۆنرا وه ته وه.
- ده ماوده م کردنی نهم دوو بهیته (مه له مه) گه ره یه نه گه رچی بۆ نه مرۆ به دوور ده زانی به لām مه حال نییه. به هه ر حال ره نگه نیلیاد و نو دیسه پاش سالانی نا وه راستی سه ده ی شه شه م دانرا بن.

بهیته کانی هۆمه ر

نیلیاد:

پیتشینیه کی میترووی:

لیکۆلینه وه کانی هنریش شلیمان له سالی ۱۸۷۰دا نه وه یان ساغ کرده وه که شاری میترووی نیلیون (تروا) که وتۆته سی میلی باشووری رۆژناوای ته نگه ی درده نیله وه له ناسیای بچووک، نهم شاره له سالی ۱۸۸۴ی پیش ز له لایهن ناخییه کانه وه داگیر کرا وه.

پېتىئىنە يەكى ئەفسانەيى:

پلىوس-ى شای تسالى، وتيتيس "۸"، ھەموو خواوەندەن و بانۆ خودايان جگە لە ئىريس "۹" (دیسکورد) بۆ ئاھەنگى زەماوەندەكەى خۆيان دەعوەت دەکەن. ئىريس لەم رەفتارە تورە دەبى، بەھەر حال خۆى دەگەيەنئیتە دەعوەتەكە و سىۆيکی زىرین، کە دەستەواژەى ((پېشکەشە بە جوانترین ژنان) ى لەسەر ھەلکەندرابوو بۆ ناو میوانەکان غل دەکاتەو. ھىرا "۱۰"، ئاتینە "۱۱"، و نافرۆ دیتە "۱۲" ھەر سىکیان سىۆەكە بە ھى خۆيان دەزانن و داوا لە زیوس دەکەن بکەوئیتە بەینیانەو و حوکم بدا کە سىۆەكە بە نەسیبى کامیان دەبى. زیوس بە زیرەكى خۆى لەم داوھەریە رزگار دەکات و نەم نەركە بە پاريس-ى کوپى پىرام-ى شای تەروا (تەروادە) دەسپێژى. ھىرا، بۆ دەم چەور کردنى پاريس، بەلئىنى پایە و سەرۆت و سامانى دەداتى. ئاتینە بەلئىنى دەداتى کە لە جەنگدا سەرى بخت، بەلام نافرۆدیتە قەولى دەداتى کە ھیلین-ى جوانترین ژنى جیھانى بکات بە ھاوسەر. پاريس-ى گەنج و میھرەبان، سىۆەكە پېشکەش بە نافرۆدیتە دەکات، و بە ھاوکاری ئەو (نافرۆدیتە)، ھیلینى ژنى مینلايوس-ى شای نەسپارتە دەرفێنى و لەگەڵ خۆیدا بۆ تەروای دەبات. بە گوێرەى پەیمانیکى کۆن، سەرکردەى تایفەکانى یونان کۆبونوئەویەك دەکەن تا یارمەتى مینلايوس بدەن و دووبارە ژنەكەى بە دەست بێنیتەو. سوپایەك بە فەرماندەيى ناگا مەمنون-ى حوکمرانى موکەناو برايەكەى مینلايوس بەرپەكەوئى. نەم سوپایە پاش گێرمە و کیشەى زۆر، نەنجام دەگاتە کەنارەکانى تەروا و شار و دەقەرەکانى دەورەبەرى گەمارۆ دەدات، نەم گەمارۆیە پتر لە نۆ سالان دەخایەنى، کە سەرگوزەشتەکانى ئیلیاد لەو زەمانەو دەست پێدەکات.

حیکایەتەكە: (واتە حیکایەتى ئیلیاد):

ناگامەمنون، کروزيس-ى یەخسیری تەروادەيى وەکو دەستکەوتێك لەلای خۆى گەل دەداتەو. ھەر چەندە کروزس-ى بابى کروزيس و کاهینى پەرستگەى ناپۆلون پېشنيازی ئەو دەکات کە باج بدات، بەلام ناگامەمنون رازى نابى و کێژەكە نازاد ناکات، لەسەر داواى کروزس، ناپۆلون سزای یونانییەکان دەدات و تووشى تاعونیان دەکات. نەنجام ناگامەمنون دەست لە کەللەرەقى و خۆسەرى ھەلەگرت و کروزيس نازاد دەکات، بەلام لە جیاتى وى یریزيس-ى ماشوقەى ناخیلوس (کوپى پلىوسو توتيس و باشترین جەنگاوەرى یونانى) یەخسیر دەکات. ناخیلوس تورە دەبى و نایەوى بەشداری شەر بکات. شەر بەرە بەرە توند دەبى، تا پاتروکلوس-ى دۆستى نزیکى ناخیلوس، بە ئەمانەت زۆتیەكەى لى وەرەگرى و لە جەنگدا بە

دهستی هیکتور-ی سهرکرده‌ی جهنگی تهر و کوری پریام ده‌کوژری. ناخیلوس له‌م رووداوه تورپ ده‌بی و له‌گه‌ل ناخیلوسدا ناشت ده‌بیته‌وه، دووباره دیتته‌وه مه‌یدانی شهر و له‌شهرپتیکی تن به‌ته‌ندا هیکتور ده‌کوژیت (و ده‌ست به‌سهر تهرمه‌که‌یدا ده‌گری). نه‌نجام، له‌بهر شه‌فاعه‌تی پریام و به‌وهرگرتنی غهرامه‌ت تهرمه‌که ده‌داته‌وه. به‌یتی نیلیاد به‌ریوره‌می ناشتنی جه‌نازه‌که‌ی هیکتور و پاشماوه‌ی نیسکه په‌یکه‌ره‌که‌ی کوژایی دیت.

نودیسه:

زهمینه‌ی میژووی:

نهم به‌یته زهمینه‌ی میژووی نییه.

پیشینه‌ی نه‌فسانه‌یی:

پاش مهرگی هیکتور، ناخیلوس به‌دهستی پاریس ده‌کوژری. یونانییه‌کان له‌سهر پیشنیازی نو‌دیسوس یا نودیس (تولیس^{۱۳}) نه‌سپه دارینه‌یه‌کی ناوبه‌تالی گه‌وره ناماده ده‌که‌ن، پری ده‌که‌ن له‌جه‌نگاوه‌ران و وا‌ده‌نوینن که له‌گه‌مارۆی شار ماندوبوون و ده‌یان‌ه‌وی بگه‌رینه‌وه، سینون-ی جاسوسی یونانی، که وه‌کو سهریازیکی هه‌لاتوو خۆی نیشان ده‌دات، خه‌لکی تهر و فریو ده‌دات تا نه‌سپه‌که بۆ ناو شار ببات. شه‌وی جه‌نگاوه‌ره‌کان به‌کو‌مه‌کی سینون له‌ناو نه‌سپه‌که‌وه دینه‌ده‌ری و ده‌روازه‌کانی شار ده‌که‌نه‌وه.

سهریازانی یونانی که گه‌راونه‌ته‌وه، دینه‌ناو شار‌ه‌وه، تهر و ویران ده‌که‌ن و هیلین له‌گه‌ل خۆدا هه‌لده‌گرن و به‌ره‌و ولاتی خۆ ده‌گه‌رینه‌وه.

حیکایه‌تی نودیسه:

کو‌مه‌لێک رووداو و واریقاتی سهره‌کی تان و پۆی حیکایه‌تی نودیسه پێک ده‌هێتن له‌وانه:

- ۱- گه‌رانی تلماخوس به‌دوای نو‌دیسوسدا.
- ۲- سهرگه‌ردانییه‌کانی نو‌دیسوس
- ۳- کیشمانه‌کیشی پنلویه له‌گه‌ل خوازیینیکه‌ره‌کانیان.
- ۴- کوژایی به‌یته‌که، لی‌ره‌دا رووداوه‌کان به‌شیویه‌کی هونه‌رییانه یه‌ک ده‌گره‌وه و ده‌چنرین.

- ۱- تلماخوس، به‌دوای دۆزینه‌وه‌ی نو‌دیسوس-ی بابی دا له‌ئیتاکاوه بنۆ پیلاس، و نه‌سپارته ده‌روات، به‌لام گه‌رانه‌کانی بی‌هوه ده‌بی.

۲- نودیسیوس له‌گه‌ڵ که‌سوکار و ده‌ست و پێوه‌نده‌کانیا به‌ره‌و ئیتاکای قه‌له‌م‌په‌وی حکومه‌ته‌که‌ی خۆی ده‌که‌وتیه‌ ری و له‌ ریگه‌دا تووشی زۆر "۱۴" رووداوان ده‌بی، له‌وانه: شه‌ر له‌گه‌ڵ سیکون-ه‌کاندا، دیستنی کونار خۆره‌کان، شه‌ر له‌گه‌ڵ پولوفموس "۱۵"-ی سیکلوپ "۱۶" دا، تینکشکانی که‌شتیه‌که‌ی به‌ هۆی خالی بوونی موشه‌ده‌مه‌که‌یان "۱۷" له‌ با، دیداری سیرسه "۱۸"، نه‌و ژنه‌ جادووگه‌ره‌ی که‌ هاوڕێیانی نودیسیوسی ده‌کرد به‌ به‌راز، به‌لام به‌ هۆی نه‌و گیایه‌ جادویه‌وه که‌ هیرمیس "۱۹" ناماده‌ی ده‌کرد ده‌بنه‌وه به‌ ناده‌میزاد: گفتوگۆ له‌گه‌ڵ روحی مردوواندا، هه‌لاتن له‌ ده‌ستی سیرنه‌کان "۲۰"، نه‌و په‌رییه‌ جوانانه‌ی که‌ به‌ ناوازی دله‌رفین ده‌بنه‌و باعیمی مه‌رگی ده‌ریاوانان، رزگار بوون له‌ چنگی سکیلاو "۲۱" کار بیدس "۲۲"، نه‌و دیوه‌ ده‌ریاییانه‌ی که‌ له‌ گه‌لی نیتوان سیسیل و ئیتالیادا بۆ شکار خۆیان له‌ بۆسه‌ ده‌دا، کوشتنی نه‌و که‌له‌گا پیرۆزانه‌ی که‌ هی هه‌تاو بوون، و له‌ تۆله‌ و سزای شه‌وه‌دا که‌شتیه‌که‌یان گیرۆده‌ی تۆفان و لافاوینکی ترسناک ده‌بی و ده‌شکی، مانه‌وه‌ی هه‌وت سه‌له‌یان له‌ دورگه‌ی نوگویا له‌لای کالیپسو "۲۳" شکانی که‌شتیه‌که‌یان به‌ ده‌ستی پوزیدون "۲۴" و له‌سه‌ر داوای پولوفموس، دیدار له‌گه‌ڵ ئالکینوس-ی شای فیا‌سینه‌کاندا، و حه‌ره‌که‌تی دووباره‌ به‌ره‌و ئیتاکا.

۳- پهلویه‌ی هاوسه‌ری نه‌مه‌کداری نودیسیوس سالانێکی دوور و درێژ خۆی له‌ قه‌به‌ولن کردنی داوای خوازیینیکه‌رانی ده‌دزیته‌وه. خوازیینیکه‌ران زیاتر سه‌روه‌ت و سامانی نودیسیوس به‌بادا ده‌دن و ته‌نانه‌ت پیلانی کوشتنی تله‌ماخوس-ی (کۆری نودیسیوس)ش داده‌نن.

۴- نودیسیوس و تله‌ماخوس بۆ ئیتاکا ده‌گه‌ڕێنه‌وه و نه‌خشه‌یه‌ک دژی خوازیینیکه‌رانی داده‌نن، پهلویه‌ی نه‌وه‌ی ناگای له‌ گه‌ڕانه‌وه‌ی می‌رده‌که‌ی ببی، قاییل ده‌بی ببی به‌ هاوسه‌ری نه‌و که‌سه‌ی بتوانی که‌وانه‌ کۆنه‌که‌ی نودیسیوس رابکێشیت. نودیسیوس به‌ جلیکی تروه‌ی دی و گریه‌وه‌که‌ ده‌باته‌وه، خوازیینیکه‌ره‌کان ده‌کوژیت و شه‌وجا خۆی ناشکرا ده‌کات. که‌سوکاری کوژراوه‌کان خۆ بۆ تۆله‌سه‌ندنه‌وه ته‌یار ده‌که‌ن، به‌لام نازاوه‌که‌ به‌ ناو‌بژیوانی ناتینه‌ و زیوس کۆتایی دی.

یاسا‌کانی مه‌له‌مه‌بیژی به‌ گۆیره‌ی بنه‌مای به‌یته‌کانی هۆمه‌ر:

أ- ده‌بی سه‌ربه‌ووردی پاله‌وانیک (هه‌لبه‌ته‌ پاله‌وانیکی نه‌ته‌وه‌یی) بکری به‌ بابه‌تی مه‌له‌مه‌که‌.

ب- کۆمه‌ک خواستن له‌ خواوه‌ندانی هۆزان و هونەر (به‌ تایبه‌تی له‌ کالیپوه) "۲۵".

ج- ده‌ست‌پن‌کردنی به‌یته‌که له ناوه‌راستی حیکایه‌ته‌که‌وه و پاشان گێرانه‌وه‌ی رووداوه‌کانی به‌شی یه‌که‌م (مه‌لمه‌می ئیلیاد له ده‌یه‌مین سالی شهر‌دا ده‌ست پێده‌کات، مه‌لمه‌می نو‌دیس‌ه به‌ویستی نو‌دیس‌یوس به‌حه‌ره‌که‌ت له کالیپسوه ده‌ست پێده‌کات.

د- سوود وه‌رگرتن له خه‌سله‌تێن جێگر و هه‌میشه‌یی وه‌کو ناتینه‌ی چاو سه‌وز، نوزیکای باز و چه‌رمگ، ناخیلوس-ی خوشبه‌ز.

ه- لێک‌چوونی مه‌لمه‌می، لێک‌چوونی درێژ، نه‌و لێک‌چوونانه‌ی که ده‌رباره‌ی کار و رووداوه‌کان به‌کار ده‌برێ و زیاتر له ته‌بیعه‌ته‌وه وه‌رده‌گیرێ.

و- سوود وه‌رگرتنی زۆر له مه‌نه‌لوگ، وه‌کو قسه‌کانی نو‌دیس‌یوس له ده‌عه‌ته‌که‌ی ئالکینوسدا.

ز- ته‌ده‌خولی خواوه‌ندان له کاروباره‌ مرو‌فانییه‌کاندا.

ح- کێش و وه‌زن، سوود وه‌رگرتن له کێشی ره‌زمی به‌حری شه‌ش پایه‌یی که هه‌ر پایه‌یه‌ک له سی بر‌گه‌ پێک دێ، بر‌گه‌ی یه‌که‌م درێژ و دوو بر‌گه‌که‌ی دی کورتن.

کورت‌یه‌کی ره‌خنه‌کان:

پتر له دوو هه‌زار ساله‌ که هۆمه‌ر به‌یه‌که‌مین که‌سایه‌تی گه‌ورده‌ی نه‌ده‌بی روژناوا ده‌ژمێردرێ، و تێپه‌ر‌بوونی روژگاران هه‌چی له گه‌وره‌یی پێگه‌ی نه‌و له دنیای نه‌ده‌بیاتدا که‌م نه‌کردۆته‌وه.

وێرای نه‌مه‌ش به‌یته‌کانی هۆمه‌ر پرن له که‌م و کوپی و غه‌فله‌ت. نه‌مه‌ جگه‌ له زۆر پارچه و کۆپله‌ی تاقه‌تبه‌ری وه‌کو پیترس و لیستی تایبه‌تمه‌ندی که‌شتیه‌کان له ئیلیاده، وه‌سف‌ی زریکه‌ی ناخیلوس له نو‌دیس‌ه‌دا. دووباره‌کردنه‌وه و کاویژ‌کردنه‌وه‌ش زیان به‌م چیرۆکه ده‌گه‌یه‌نی... هه‌لبه‌ته به‌یته‌کان نه‌ک هه‌ر له هه‌زری بال‌ای مه‌زه‌به‌یی به‌ده‌رن، به‌لکو خواوه‌نده‌کانیش له نه‌خلاق به‌دوورن و هه‌ندێ جار مایه‌ی ریشخه‌نن.

هه‌لبه‌ته له پاڵ نه‌م که‌م و کوپیانه‌شدا، نه‌و به‌یتانه‌ له‌رووی بونیاده‌وه یه‌جگار به‌رزن، هاوسه‌نگیه‌کی زۆر له نه‌خشه‌ی حیکایه‌ته‌که‌دا هه‌یه، کاراکته‌ره‌کان هاوتان، به‌یته‌که له ناوه‌راسته‌وه ده‌ست پێده‌کات. وشه و زاراوه و زمانی ئیلیاد و نو‌دیس‌ه ده‌وله‌مه‌ند و سوار وه‌وانه، به‌یته‌کان لیتوانلیتوی فۆرمی به‌یانیه‌ی زیندوو و به‌هێزن. هه‌ر چه‌نده لایه‌نی مه‌زه‌به‌یی-ش له به‌یته‌کان وێنه ده‌گیرێ، به‌لام پێگه‌یه‌کی به‌رزی نییه، لێ قاره‌مانانی داستان (مه‌لمه‌مه) به‌ نموونه‌ی به‌رزی ئاکاری نه‌خلاق‌ی ده‌ژمێردرێن، وه‌کو شه‌هامه‌ت و بویری، نه‌قل و ئاوه‌ز، راست‌گۆیی خودی، سه‌بر و دادپه‌روه‌ری. به‌هه‌ر حال هۆمه‌ر رو‌شنبینیه‌کی قوڵ و ده‌وله‌مه‌ندی

لەمەر سىروشت و تەبىئەتى مەۋدە ھەيە. گەلىك لە كاراكتەرى داستانەكانىشى كەسانى جىھانى و بى زەمانن، واتە ھى ھەموو زەمانەكانن.

ھىسىود

ھىسىود (لە دەۋر ۸۰۰ يىل زىاۋە)، شاعىرىكى داستان بىۋى يونانە لە گوندى ناسكرا-ى سەر بە بویتا، لە نىزىكى كىتۈ ھىلىكون لەدايك سوو و ھەموو تەمەنى لەوئىندەر بردۆتە سەر. ھىسىود بە خۆى دەلى كە پاش مەرگى بابى، پىرىس-ى براى بە فىل و بەشە مىراتەكى ئەو بۆ خۆى دەبات. جگە لەمە چ زانىارىيەكى دىكەمان دەربارەى ژيانى ھىسىود لەلا نىيە.

بەرھەمە ئەدەبىيەكانى:

كاران و رۆژان (ئىرگا):

ئەمە قەسىدەيەكى درىژە لەسەر كىشى رەزمى دانراۋە و چوار بەشە، بەشى يەكەم (۱- ۳۸۲) برىتييە لە كۆمەلىك پەند و نامۇزگارى كە پىرىس و ئەو قازىيانە دەدوئىنى كە دەستيان ھەبوۋە لە مەحرۇمكردنى ھىسىود لە بەشە مىراتى خۆى، شاعىر، پىرىس لە نەزانى ئاگادار دەكاتەۋە. بەشى دووم (۳۸۳- ۶۹۴) برىتييە لە كۆمەلە رىئوئىيەك دەربارەى كشتوكال و دەرياۋانى. بەشى سىيەم (۶۹۵- ۷۶۴) برىتييە لە كۆمەلە نامۇزگارىيەكى گشتى و ئاكار و نەخلاقى باۋ، و پىر لايەنى عەمەلى ھەيە. بەشى چوارەم (۷۶۵- ۸۲۸) برىتييە لە كۆمەلىك خورافات دەربارەى رۆژانى خۇش و رۆژانى شوم.

مالباتى خودايان:

ئەمە گىرەنەۋەيەكى شاعىرانەيە لەسەر ۋەزن و كىشى رەزمى، ھەۋلىكە بۆ جۆرە سىستەم بەخشىنىك بە نەفسانان. ھىسىود مالباتى خودايان دەۋمىرى و دەكەۋىتە دەرىپىنى جەنگى نىوان تىتەنەكان و خواۋەندانى ئۆلەمپى و نەفسانەكانى پاندورا و پرومەيوس (يا پرومەتە)، و شىۋەيەك سەبارەت بە چوار سەردەمى ژيانى ئادەمىزاد بەدەستەۋە دەدات: سەردەمىن زىر، زىو، ھەۋجۇش و ئاسن.

بايەخى ھىسىود:

ھۆمەر شىعرى بۆ پاشايان دەگوت و ھىسىود بۆ گوندىيانى دەگوت. ھىسىود وىراى ئەۋەى كە شاعىرىكى وشك، كورت بىن، كۆنەپەرست، خورافات پەرۋەر، خۇپەسند و سست خەيال بوو، توانى

نوه کاره ی که خۆی بۆ تهرخان کردبوو، نهوه ی به خۆی پیتی ده گوت نیشاندانی حقیقهت بگهیه نیتته سهر، هه ندی جار (پرێک تروسکه ی راسته قینه ی شیعر) نیشان ددها. هیسود به یتیکی به نیتوی (بیره وه رییانی دتهاتی راسته قینه) له پاش به جی ماوه. پیساوئیکی ساده و نه هلی عه مه ل بوو و هه میشه "لایه نی راستی له به رانه ر که چی دا ده گرت". کاران و رۆژان-ه که ی کۆمه لێک په ندی پر مانای تپیدایه که هیشتا ش هه ر له سه ر زارانه (وه کو نیوه گه وه تره له گشت) و "خودایانی نه مر له به رانه ر فه زیله تدا شه رمه زارن" کتیی (مالباتی خودایان)-ه که ی گه نجینه یه کی گرانبه های نه فسانانه، رهنگه (نه گه ر چاوپۆشی له به ره مه کانی هۆمه ر بکری) به کۆنترین نمونه بۆمێردری.

به یته مه له مه ییه وه رزییه کان (ده وریه کان)

نهمرۆکه له و به یتانه ی که به ناوی به یتین مه له مه ی ده وری یا وه رزییه وه به ناوبانگ بوون ته نیا هه ندی ناو نیشان و کۆپله ی په راگه نده ماوه ته وه. نه م شیعرانه له به نه رته دا به مه به سستی ته واو کردنی مه له مه و داستانه کانی هۆمه ر دانراون، نه وه ی سه بارهت به ته روا-یه، به ده سستی پرۆکلۆس- که ناسنامه و سالانی ژبانی نه زانراوه- ها ته وته کورت کردنه وه و گۆرین و هه ندی جار شتی شی بۆ زیاد کراوه.

ده وری Thebancycle:

داستان و مه له مه سه ره کییه کانی نه م وه زره بریتین له: مالباتی خودایان. که باسی دروست بوونی ناسمان و زهوی ده کات. ته بییه کان، نو دییدا و ئیپیگه نه کان، که سه ره به ووردی نو دییوس (نو دیپ) ده گێر نه وه.

ده وری ته روا:

داستانه (مه له مه) سه ره کییه کانی نه م ده وریه (وه زره) بریتین له: کوپریا، نیلیادی بچووک، تالان کردنی ته روا، گه رانه وه ی ناترید، و تیلگونیا، که باسی پشینه ی چیرۆکی ته روا له سی سالی به رله جهنگی نیلیاده وه تا زه مانی مه رگی نو دیسیوس ده گێر نه وه.

داستانه سه ره به خۆکان

ناو نیشان یا هه ندی کۆپله (له سه ر کیشی ره زمی) له ده مه مه له مه ی دیکه به ده ست ها ته وه، که هه یچان ناچه خانه ی وه زره مه له مه ییه کانه وه. سیان له م ده داستانه به سه رهاتی هه رکول ده گێر نه وه و دووانیان به سه رهاتی نییه.

مه لمه مدهی گالته جاری

جەنگی بۆق و مشکان "٢٦" (رهنگه بگه ریتتهوه بۆ سالاتی ٤٠٠ی پیش ز):

نووسهره کهی نادیاره. ئەم شیعره لاسایی کردنهوهیهکی گالته جاریانهی داستانهکانی هۆمەر و پهیرهوانی هۆمهره، بۆقان و مشکان به وبقار و سامهوه له گهڵ قاره مانانی هۆمهردا دهکهونه شهر، ئەم جەنگاوه رانه پاش ئەوهی پیس زامدار دهبن یا تەنانەت دهکۆژرێن دووباره لهسهر شانۆ دهردهکهونهوه، بهمجۆره پهیهوهندی نیتوان گیانله بهران و خودایان به شیوهیهکی ناویته له گالته جاری و له جدییەت دهبیته مایه تهوس و گالته جاری. پلۆت یا نه خشیی شانۆنامه که لاسایی کردنهوهیهکی ههجو نامیزی جەنگینکی مهلمه مییه. مشکینک له چنگی پشیلهدیک ههڵدێ، و تووشی پاشای بۆقان دهبێ. پاشا به ریزهوه داوا له مشکه که دهکات که سواری پشتی بێ تا له گۆلاویک بههرپیتتهوه. له کاتی سهفهره که یاندا ماریکی ناویان لێ پهیدا دهبێ و دهترسن، بۆقه که بێ بیر کردنهوه خۆی له ناوه کهدا نقوم دهکات، و مشکه که غهرق دهبێ. مشکان توپه دهبن و شهر له گهڵ بۆقاندا رادهگهیهنن، به تویکی لژییا و گوێز و گهلاوی کاژ دهکهونه ناماده کردنی زری و قهلقان و نیتزه، بۆقانییش به گوئی خهقی، که له م، چهونههر، و نه یهجهی ده ریا بیهوه ناماده و تهیار دهبن.

گوتاری به جۆشی فرمانده کان جەنگاوه ران بۆ شهر هاندهدا. نهنجومهنی راویژکاری خواوهندان پێکدێ تا بریار لهسهر لایهنگری یه کێک له بهره کان بدری. کاتی ناتنه پشتیوانی له هیچ لایهکیان ناکات، مشکه کان جلهکانی دهخۆن و کونی دهکهن. و بۆقه کان به قهقهه تووشی سهریهشی دهکهن، له م کاتهدا تاقه میشیک پرویا گهندهی هێرش و پهلامار بلاوده که نهوه، و شهرتیک گهوره دهست پیدهکات. زۆر قاره مان له ناو دهچن، له م کاتهدا کۆمه له قرژالتیکی زۆر و ههوره تریشقه و بروسکه له لایه زبوسهوه ده نیردرێن و کۆتایی به جەنگه که دێنن.

ههر چهنده ئەم بهیته له پرووی نه ده بییهوه لاوازه، به لام له ههندی لایه نهوه له گالته جاری راسته قینه نزیک ده بیتهوه، ئەمه جگه له وهی که کاریگهریهکی زۆری به سههر شاعیرانی داستانی گالته جارییهوه هه بووه. پێویسته له م بارهیهوه ناماژه بۆ رۆلن هاگن "٢٧"، و پارییل "٢٨" و (که ته رجهمه مدهی نازادی جەنگی بۆقان و مشکانیان کردووه) پوپ بکری.

سرودتین ھۆمەری

زاراوەی (سرودتین ھۆمەرییانە) بە سی و چوار سرودی بی خاوەن (واتە خاوەنەکانیان نادیارە) دەگوترێ کە میژووی ھۆنینەوہیان بۆ سەدەکانی ھەوتەم تا چوارەمی پیش ز دەگەرپێنەوہ: نەم سرودانە کە لەسەر وەزنی ھەماسی دانراون، ژمارە ی بەیتەکانیان لە نۆوان ۳۰ - ۶۰۰ بەیتە، بەلام زۆربەیان کوپتەن. نیتورۆکی سرودەکان ھەمە جۆرە، ھەندیکیان موناجاتە، بڕیکیان چوونە بەر دەرگای خوایە، یان پیشەکی ھیکایەتەن، بەناوبانگترینیان بریتیە لە: سرودی ئافرۆدیتە، سرودی ھرمس، و سرودی دیمتر.

پهراوینز:

- ۱- شلیمان (۱۸۲۲-۱۸۹۰) کهونارا ناسیکی نهلمانییه،
- ۲- نیفانز (۱۸۵۱-۱۹۴۱) نارکولوجیستیکی نینگلیزیه.
- ۳- کسنون (۳۲۵-۲۳۴ پیش ز) نه‌دیب و زانایه‌کی سرف و نه‌حوی یونانییه.
- ۴- هیلانیکوس (۴۹۰-۴۰۵) میژوونووسیگی یونانییه.
- ۵- ناریستارخوس (?) زانایه‌کی سرف و نه‌حو و ره‌خنه‌گریکی یونانییه.
- ۶- هیرمان (۱۰۱۳-۱۰۵۴) شاعیرو میژوونووسیگی نهلمانییه، به هیرمانوس کوتراکتوس-ش ناسراوه.
- ۷- کارل لاکمان (۱۸۵۱-۱۹۷۳) زمانه‌وانیگی نهلمانییه.
- ۸- تیتس - Thetis: خواهن‌دی ده‌ریا و دایکی ناخیلوس.
- ۹- نیریس - Eris: خواهن‌دی بوختان و دوروویی و نازاوه.
- ۱۰- هیرا - Hera: خواهن‌دی ناسمان و مانگ.
- ۱۱- ناتینه - Azhene: خواهن‌دی حیکم‌ت و جه‌نگ.
- ۱۲- نافرودیته - Aphrodite: خواهن‌دی فیان و جوانی.
- ۱۳- نویس - Ulysses: (له نه‌فسانانی یونانیدا) شای نیتاکا، و میتردی پنلوپه و بابی تلماخوس (تلماک) به له ریبه‌رانی جه‌نگی ته‌رواده بووه و به فیث و فه‌ندی جه‌نگی به‌ناویانگ بوو.
- ۱۴- سیکون: تیره‌یه‌کی خه‌لکی تراسن که کاتی نودیسیوس له ولاتی نه‌واندا وه‌ستا، په‌لاماریان دا.
- ۱۵- پولوفیموس: په‌کیتکه له‌و دیوانه‌ی که به‌ده‌ستی نودیسیوس کویر کرا.
- ۱۶- سیکلوپ: هه‌ندی دیوی زه‌لامن که ته‌نیا په‌ک چاویان له ناوه‌ندی ته‌وتلدا هه‌یه.
- ۱۷- موشه‌ده‌مه: په‌گویره‌ی نودیسه کاتی نودیسیوس ده‌گاته دورگه‌ی بایان، خودانی بایه‌کان به دیاری مه‌شکه‌یه‌کی پر له (بای) هه‌مه جوړی ده‌داتس. ده‌ست و پیوه‌نده‌که‌ی نودیسیوس مه‌شکه‌که ده‌که‌نه‌وه و بایه‌کان له شیره‌ی گه‌رده‌لولدا دینه‌ ده‌ری و که‌شتیه‌که گیرده‌ی لافاوو توفان ده‌بی.

- ۱۸- سیرسه - Cirse: ده‌له دتیر، ژنتیکی جادووگر بووه که قوربانیه‌کانی خوی کردووه به حیوانات.
- ۱۹- هریمیس - Hermes: خواوه‌ندی ریگری و بازرگانی و گوتاریبیژی.
- ۲۰- سیرنه‌کان - Sirens: سی‌پهری دهریاین به‌سور ژن و به‌دهن، بالندهن، که له دورگه‌یه‌کی تاویری دا ده‌ژیان، نه‌مانه به ناوازی دل‌رفیتی خویان دهریاوانیان به‌رهو نه‌و دورگه‌یه راده‌کیتشا و له‌وتنده‌ر که‌شتیه‌کانیان تیک ده‌شکا.
- ۲۱- سیکلا - Scylla: تاویریکه له کناری ئیتالیا که پیشینان به ده‌له دتیریان ده‌شوبه‌اند.
- ۲۲- کاربیدس - Charybdis: گیتراویریکه له نریکی دورگه‌ی سیسیل که پیشینان به ده‌له دتیریان ده‌چواند.
- ۲۳- کالیپسو - Calypso: پهریه‌که، و کیژی نه‌تله‌ه.
- ۲۴- پوزیدون: له خواوه‌ندانی دهریایه، و بابی ده‌له دتیرانه.
- ۲۵- خواوه‌ندانی هوزان و هونەر (موز) نۆ دانه بوون.
- ۲۶- کالیوپه - Calliope: کالیوپه خواوه‌ندی هوزانی هم‌ماسی و فەساحت که گه‌وره‌ی هم‌مور (موز - Muse) به‌کانه.
- ۲۷- جهنگی بۆق و مشکان: هر چهنده له‌گینه چوار یا پینچ سده پاش مه‌لمه‌مه و داستانه جدیه‌کان نووسرابی، به‌لام له‌به‌ر سی‌هۆ له باسی سرده‌می هوزانی مه‌لمه‌میدا ناماژه‌ی بۆ کراوه:
- ۱- میژووی دانانه‌که‌ی نادیاره.
- ۲- له رابردودا درا بووه پال هۆمەر.
- ۳- فایشیکی گالته نامیزی مه‌لمه‌مه جدیه‌کانه.

سهردهمی ههۆزانی لیریکی

(٧٠٠ - ٤٥٠ ی پیش ز)

پیشینهی هکی میژوویی:

له ماوهی نێوان سالانی ٧٠٠ - ٥٠٠ ی پیش ز. شیوهی ژیاانی کۆمه‌لایهتی خه‌لکی یونان گۆزانی ته‌واوی به‌سهردا دیت. ده‌سه‌لاتی هوکمرانان که‌م ده‌بیته‌وه و ده‌سه‌لاتی نه‌شراف و نه‌جیمزاده‌کان زیاد ده‌کات. گونده‌کان جوړیک له یه‌کیته‌ی په‌یدا ده‌که‌ن و وه‌کو یه‌که‌ی سیاسی سه‌ریه‌خۆ یا ده‌وله‌تی - شاران جیگیر ده‌بن و ره‌عیه‌ته‌کانیان هه‌موو مافیکی مه‌ده‌نیان ده‌بی. ئاتین، نه‌سپارته، کورنت، ئارگوس، و ئیفسوس، نه‌مانه هه‌موو له ده‌وله‌تشاره به‌ناوبانگه‌کان بوون. له سه‌ده‌ی شه‌ه‌مه‌دا ده‌سه‌لاتی نه‌جیمزاده‌کان به ده‌ستی تیرانه‌کان - که هوکمرانی خۆ سه‌ر بوون و حکومته‌که‌یان له هه‌ر یاسایه‌ک به دوور بوو، و له‌لایه‌ن چینه یه‌که‌گرتوه نائه‌شرافییه‌که‌نه‌وه پشتیوانیان لێده‌کرا - له ناوبرا. گه‌لێک له تیرانه‌کان، له‌گه‌ڵ هه‌موو جه‌ور و سه‌مه‌کیاندا، که‌سانی پیشکه‌وتووخواز و هونه‌ر په‌روه‌ر و شه‌ده‌ب دوست بوون. له دوا ساله‌کانی سه‌ده‌ی شه‌ه‌مه‌دا تیرانه‌کان سه‌رکوت ده‌کری‌ن، و ده‌وله‌تی شاران یا سیسته‌می ئولیکاریشی و یا حکومتی ته‌واو دیوکراتی هه‌لده‌بژێرن.

له‌م رۆژگار و ده‌ورانه‌دا، زۆربوونی خه‌لکی و ئالۆزانی رامیاری، ده‌بیته‌ مایه‌ی سه‌ره‌ه‌ل‌دان و په‌یدا بوونی زۆر موهاجیرنشین. یۆنانییه‌کان له زۆریه‌ی ده‌قه‌ری ده‌ریای ناڤیندا، به تایبه‌تی له سیسیل و ئیتالیا‌ی باشووردا کۆمه‌لێک موهاجیرنشین دروست ده‌که‌ن. بازرگانی و پیشه‌سازی سه‌ره‌وه‌نه‌قیکی زۆر په‌یدا ده‌کات.

له‌م رۆژگاره‌دا، بارودۆخی زه‌مانه له‌گه‌ڵ ته‌مه‌رکوزی ده‌سه‌لاتدا ناگونجی و ئازادی تاک و تاکپه‌روه‌ری ره‌ونه‌ق په‌یدا ده‌کات و ده‌بی به‌ خه‌می گه‌وره و مشووری ده‌خوری.

نۆرینیکی گشتی:

لەواری ئەدەبیاتدا، سەردەمی پالەوانی تەقریبەن فەرامۆش دەکری و پشتگوێ دەخری، ستایشی پالەوانان جێگە بۆ دەربڕینی سۆز و گوداز و ھەستی شەخسی چۆل دەکات. واتە دەربڕینی لایەنە رۆمانسیەکان جێگە ستایشی پالەوانان و سوارچاکی دەگرێتەوە. نێستا و دیتنی نێستا جێگە بە رابردوو و دیتنی رابردوو لەق دەکات، لەم سەردەمەدا ھۆزانی لیریکی دەبی بە تاقە فۆرمی ئەدەبی باو. چونکە لەبارترین قالبە بۆ دەربڕینی ھەست و سۆز و بۆچوونی شاعیران.

جۆرەکانی شیعری لیریکیشیعری شیوەن و لاوانەو:

ھەر چەندە لەوێ یە کەمین شیوەننامە لە قالبی لاوانەو و تازییەباریدا بووی، بەلام ئەم زاراوەیە لە بنەرەتدا دەلالەتی لەو شیعرانە نەکردوو کە بۆ یادێ مەرگی دۆستیک گوترابن، بەپێچەوانەو، لەوێ ناوەڕۆکی جۆراوجۆری وەکو کەرب و کینە، نەفرت و یا تەنانت قیان و ئەوینداریشی لەخۆ گرتی. شیعری لاوانەو فۆرم و قالبی وەزندار و تاییەتی خۆی ھەیە، بریتیە لە کۆمەڵە بەیتیک کە بەرپز یەکیکیان لەسەر کیشی شەش بڕگەیی و ئەوی دیکەیان لەسەر کیشی پێنج بڕگەیی بوو.

تاییەتەندییەکانی شیعری شیوەن یا لاوانەو:

- ۱- بەیتی لاوانەو پتر روونکردنەوەیە تا داستانێ (مەلھەمی) بێ.
- ۲- بە زۆری کورت و چڕ و بە قالبیک لێبار بۆ دەربڕینی پەڕی پەندنامیز و وتە کورت دەمێردی.
- ۳- جۆرە رازیکێ دەروونە، و لەراستیدا قۆناغیک گواستەوێە لە بابەتگەراییی مەلھەمەو بۆ شیعری زەینگەراییی و دەربڕینی ھەست و سۆزی شەخسییە.
- ۴- بە دەم ژەنیی فلوتمەو یا لێدانێ نەوێە دەخوێرتێتەو.

گەرە شاعیرانی واری لاوانەوکالینوس (لە دەرووبەری سالی ۶۸۰ی پیش ز ژیاو):

خەلکی نیفسوس-ە و کۆنترین شاعیری لیریکییە لە واری نیشتیمانپەرەویدا. خەلکی نیفسوس بۆ بەرەقانی دلێرانە لە ھەنەر ھێرش و پەلاماری ماکیسییەکان ھاندەدا. تەنیا بیست و یەک بەیت لە شیعەرەکانی ماوەتەو.

میم نیموس (له ده‌وربه‌ری سالی ۶۳۰ی پیش ز ژیاوه):

خه‌لکی کولوفن-ه به دامه‌زێنه‌ری لاوانه‌وه‌ی نه‌فینداری ده‌ژمێردری. نهم شاعیره شین بۆ خه‌مینی ژیان، ناپایه‌داری جوانی، و کورتی سه‌رده‌می لای ده‌گێژی. شیعره‌کانی ره‌نگدانه‌وه‌ی دارووخان و رواله‌ته‌پرستی یونیاکانه.

سولون (۶۳۸-۵۵۹ی پیش ز):

به یاساری و شاعیری نه‌تینا ده‌ژمێردری. سولون شیعری لاوانه‌وه بۆ په‌ندو نامۆژگاری سیاسی و ده‌رپرینی راوێژچوونی خۆی ده‌رباره‌ی ژیان به‌کار دێنی. تزیکه‌ی دوو سه‌د و په‌نجا به‌یتیک له شیعره‌کانی ماوه‌ته‌وه.

ئیبامبیک

ئیبامبیک جۆره شیعریکی لیریکییه و ده‌دریته پال ئیبامبوس، نه‌مه جۆره شیعریکه که کیشه‌که‌ی له بره‌که‌کاریدا له بره‌که‌یه‌کی کورت و له بره‌که‌یه‌کی درێژ پێک دێت. نه‌و شیعراکه‌ی که له‌سه‌ر وه‌زن و کێشی ئیبامبوس دانراون به زۆری له هه‌جوو داشۆریندا به‌کار هاتوون. دیارترین شاعیری ئیبامبیک ئارکیلوخوسه (له ده‌وربه‌ری سالی ۶۵۰ی پیش ز ژیاوه)، نهم شاعیره خه‌لکی پاروسه که به داهینه‌ری شیعری ئیبامب ده‌ژمێردری. ته‌بیعه‌تیکی ناگرین و توندوتیژی هه‌بووه، زۆربه‌ی شیعره‌کانی لیوان لیوی نه‌فرت و رق و که‌رب و کینن. لی روون و ناسک و کورت و زیندوون. نهم شاعیره شیعری لاوانه‌وه‌شی گوتووه، به تایبه‌تی له قالبی شیندا.

میلیک

شیعری میلیک به ده‌م لێدانی چه‌نگ و سێتار و ته‌موره‌وه ده‌خوێنرایه‌وه. نهم جۆره شیعره له‌سه‌ر کێش و وه‌زنی هه‌مه جۆر دانراوه و بابته‌تی هه‌مه‌ره‌نگی له‌خۆ گرتووه. گرنگترین جۆری شیعری لیریکی میلیک مۆنۆدی و کۆزاله.

۱- مۆنۆدی (تاک بیژ)

به‌و شیعره غه‌مناکه ده‌گوتری که یه‌ک که‌س به ئاوازه‌وه ده‌یلسی، گه‌وره‌ترین شاعیرانی شیعری لیریکی به شیوه‌ی مۆنۆدی بریتین له:

ئالیکوس (له ده‌وربه‌ری ۶۱۲ی پیش ز ژیاوه):

خه‌لکی لسبوسه، نه‌جیمزاده‌یه‌کی کۆنه‌په‌رستی دوزمنی سه‌ره‌ختی دیموکراسی بووه. نهم شاعیره له تاراوکه‌دا کۆمه‌لێک قه‌سیده‌ی (به زمانی ئایولیاتی) بۆ چاره‌په‌شی خۆی نووسیوه.

تالیکوس ده کتیبی شیعی لیریکی دهربارهی جهنگ، سیاست، غهمانی دهروونی، قیان و شراب هدی.

سافو (سافو) (له دهووری سالی ٦٠٠ می پیش ز ژیاوه):

هر چنده تم ومژیکي زور سایهی خستوته سر ژبانی سافو و زانیاریسه کی وردمان له مهر ژبانی واقعی نهو له بمرده ستدا نییه. بهلام نهم شاعیره له بنه ماله یه کی زور دهوله مهنده و له موتیلنهی دورگه کانی لسبوس له دایک بووه و زوربهی تهمنهی لهوتنده قه تاندووه. تاقمیک له خوشکان ههمیشه له لای نهو خرده بوونه و نه همیشه (شاعیریکی نافرهت بووه) موسیقا و ناواز و داب و نهریت و رتوره سمی په یوهندی کومه لایه تی فیر ده کردن. له راستیدا کیژان له ناو نهم گروپه دا فیزی ری و ره سمی ژبان دهیون. به گویزه هیکیاته و ربویه ته جزواو جزره کان وا ده ده کهوی که سافو شوی کردووه و یه کیژی هه بووه، ههروه ها به گویزه ربویه تیکی دیکه نهم شاعیره بز سیسیل دور خراوه تهوه و ماویه کی له تاراوگه دا به سر بردووه. نه نجام ناشقی فانوونی شوان دهی، بهلام فانون رووی ناداتی و نهم شاعیره ژنه له لوتکه می لوکادهوه خوی هه لده دیری و خوی ده کوژی.

به پای خه لکانیکی زور سافو گه وره ترین شاعیری هوزانی لیریکی، له جوری موندییه و جماعت تیکیش به گه وره ترین شاعیری هه موو سهرده مه کانی دهزان، و شه فلاتون به دیه مین خواوهندی شیعی دهزانی. سافو سوودی له پانزه کیشی جزواو جزور و درگرتووه نه مهش به لگی نهویه که له واری کیشی شیعی دا وهستا و زال بووه. جوانی هه لباردنی وشه که یه کیکه له پیدایستییه کانی شیعی لیریکی، رهوانی و دلگیرییه کی تایبه تی به شیعه کانی به خشیوه، بهلام نهم رهوانی و دلگیرییه به زوری له کاتی وهر گیتان له بهین ده چیت، ژماریه که له ره خه گران پیمان وایه که (له نیتو هه موو شاعیرانی جیهاندا، له نیتو گشت نه ده بیانی به رجه ستدا، سافو تاقه شاعیری که هه ره په ییکی شیعه کانی بۆنیک سهر و تایبهت به خوی هدی، په یی سافو نیشانهی که مالی موتله قی ناسکی بی وینهیه).

جوش و خرۆشی نایولیایی نهو ناویتییه شیعه کانی بووه. زوربهی غه زله کانی شه خسی و هه لقلولای کانگای دل و که شفی رازی دهروون. قیان ناوه پۆکی هه ره زالی زوربهی هه ره زوری شیعه کانییه تی، نهو شیعه رانهی که زیاتر کچولان ده دوتن. مه خابن، زوربهی شیعی سافو له نیتو چوون و ته نیا یه که له سهر بیستی شیعه کانی ماونه تهوه، که بریتییه له غه زلیکی تهواو و چندن پارچه غه زلیکی دیکه و هه مووشی به شیوه زاری نایولیاییه. نهو شیعه تهواوهی که له

پاش سافۆ به‌جی ماوه قه‌سیده‌یه که روو له نافرو دیتته که له شیعره‌که‌دا خواز یاری سه‌رکه‌وتنی کیرتیکی لاوه له څیان و نه‌څینداریدا. شیعره‌کانی دیکه‌ی بریتین له گۆزانی موباره‌ک بێ زه‌ماوه‌ند، مالاوایی له دۆستان، ستایشی جوانی کێژان، و چهند غه‌زه‌لیکی ناشقانه.

سافۆ، کارتیکی زۆری کردۆته سه‌ر شاعیران و نووسه‌ران، له‌وانه: تیوکریتوس، کالیماکوس، کاتولوس، هوراس، گریل پارتسر، رونسار، مالرب، بوالو، راسین، دوستال، شاتوبریان، لامارتین، بودلیر، سیدنی، لیلی، هیریک، براونینگ، تنی سن، سوین برن، فرنو، ئالن پۆ و .... هتد.

ناناکریون (له ده‌ورو به‌ری سالی ٥٤٠ ی پیش ز ژیاوه):

خه‌لکی تیوس و شاعیری ده‌رباری پولوکرآتس^١ بووه، پاشان له نه‌سینادا چووه‌ته لای هیپارخوس^٢. یه‌کتکه له داهینه‌رانی شیعی کۆمه‌لایه‌تی. شیعره‌کانی خه‌یاڵ نه‌نگیز و دلگیر و خوش ریتم و ناهه‌نگ بووه. شه‌راب، څیان، ناپایه‌داری ژیان و جوانی و نه‌فوت و بیزاری له جه‌نگ، ناوه‌ڕۆکی سه‌ره‌کی شیعره‌کانی پێک ده‌هێتن. هه‌ر هنده هه‌ندی که‌س پێیان وایه شیعره‌کانی دوورن له قولی و ناسکی، به‌لام وێرایی شه‌وه‌ش یه‌کتکه له سێ شاعیری گه‌وره‌ی واری هۆزانی لیریکی کۆنی یۆنان (دووانه‌که‌ی دی سافو و پیندار-ن).

٢- کۆزال:

ره‌نگه غه‌زه‌لی کۆزال یه‌که‌جار له نه‌سه‌پاره‌ته و له‌سه‌ر ده‌ستی ئالیتاس (له ده‌ورو به‌ری ٦٧٥ ی پیش ز ژیاوه) دامه‌زرا بێ، ئالیتاس هه‌ندی شیعی گۆزانی بۆ کۆرسی کۆزاله‌کان داده‌نا تا پێکه‌وه به‌ده‌م سه‌ماوه له فیستیڤاله‌کاندا بیلێن. غه‌زه‌لی کۆزال بریتیه له سێ به‌ند. به‌ندی یه‌که‌م به‌ وه‌رسووانی کۆرسی کۆزاله که بۆ لایه‌ک ده‌گوتری، به‌ندی دووهم له‌گه‌ڵ وه‌رچه‌رخانه‌وه بۆ دواوه ده‌گوتری، به‌ندی سێهه‌م که له‌رووی بونیاده‌وه له به‌ندی یه‌که‌م و دووهم جیاوازه له‌لایه‌ن هه‌موو کۆرسه‌که‌وه ده‌گوتری.

شیعی لیریکی کۆزال، جۆری هه‌یه -گۆزانی شاباشی زه‌ماوه‌ند، سه‌رکه‌وتن نامه، تازیه‌نامه، سروودی پارانه‌وه له‌به‌ر دیونوسوس^٣ واته گۆزانی (دیتورامب)^٤ به‌ناوبانگترین شاعیرانی شیعی لیریکی کۆزال بریتین له: ئالکمان^٥، ئاریون^٦، سیمونیدس^٧ و پیندار.

پیندار: (٥٢٢-٤٤٣ ی پیش ز):

زۆریه‌ی خه‌لکی به‌ گه‌وره‌ترین شاعیری لیریکی یونانی ده‌زانن. پیندار له نژیکی تب له مالباتیکی زۆر ده‌وله‌مه‌ند و دارا هاتۆته دنیاوه. زانیاریه‌کی که‌م له‌مه‌ر ژیاوی شه‌و له‌به‌ر ده‌ستدایه، ره‌نگه کاهینی په‌رستگه‌ی ناپولون بووبێ. پیندار هه‌ر له گه‌نجیه‌وه رووی کردۆته

په‌راویژ:

- ۱- پولوکراتس (۵۲۲ی پیش ز) هوکمرانیکی دیکتاتۆری یونانی بووه له یه‌کێک له دورگه‌کانی ده‌ریای نیجه.
- ۲- هیپارخوس: هوکمرانیکی دیکتاتۆری ناتین بووه له سالانی ۵۲۷-۵۱۴ی پیش ز.
- ۳- دیونوسوس (به‌گوێره‌ی نه‌فسانانی یونان) خوای شه‌را به‌ له رومدا (باکوس)ی پی ده‌گوێری.
- ۴- دیتورامب: گۆرانییه‌کی ده‌سته‌جه‌مییه که یونانییه‌کان له جه‌ژنه‌کانی خوای شه‌را بدا به‌ کۆمه‌ل و کۆرس گوتووایانه.
- ۵- نالکمان (له‌ سه‌ده‌ی هه‌فته‌می پیش ز ژیاوه) خه‌لکی نه‌سه‌پارته‌یه.
- ۶- نارییون (له‌ سالی ۶۰۰ی پیش ز ژیاوه) خه‌لکی کورنت ه.
- ۷- سیمونیدس (۵۵۶-۴۶۷ی پیش ز) خه‌لکی کیاس ه.

سەرگه‌می ئاتیک^۱

پیشینه‌یه‌کی میژوویی:

سه‌ده‌کانی پینجهم و چواره‌می پیش ز له باری سیاسی، شارستانی و رۆشنبیری، هونه‌ری و نه‌ده‌بییه‌وه به رۆژگار و ده‌ورانی شکۆداری یونان ده‌ژمی‌دری. ئاتین^۱ تا سالی ۴۰۴ ی پیش ز که له‌لایهن نه‌سپارته‌وه شکینرا، به مه‌له‌بندی شارستانی ده‌ژمی‌دررا. ریفۆرمه‌کانی کلیس تینس^۲ له سالی ۵۰۸ ی پیش ز، یه‌که‌مین حکوومه‌تی دیموکراتی واقعی میژووی جیهانی له ئاتینادا هینایه ئاروده. هه‌موو هاوولا‌تییه‌ک مافی سیاسی ته‌واوی خۆی هه‌بوو، به‌لام نه‌مانه ته‌نیا له سه‌دا بیستی هه‌موو خه‌لکه‌که‌یان پێک دینا، چونکه کۆیله‌کان، بێگانان، و ژنان له‌م مافانه بێهه‌ش بوون. له‌سالی ۴۹۰ ی پیش ز، ئێرانیان په‌لاماری یونانیاندا، به‌لام سێ جار شکستیان هینا: له‌سالی ۴۹۰ دا به ده‌ستی سوپاییانی ئاتین و به فەرمانده‌یی میلیتادوس له مارتون شکان، له سالی ۴۸۰ به ده‌ستی هێزی ده‌ریایی ئاتین له سالامیس شکان و نه‌ه‌جام له سالی ۴۷۹ له یلاتیه به ده‌ستی هێزی یه‌که‌گرتووی یونانی شکان، له سالی ۴۷۷ ژماره‌یه‌ک له ده‌وله‌ت-شارانی رۆژه‌لاتی، یه‌کی‌تی لوسی-یان پێک هینا که کۆنفدراسیونی‌ک بوو بۆ به‌ره‌نگار بوونه‌وه‌ی هێرش و په‌لاماری ئێرانییه‌کان، ئاتینییه‌کان رێبه‌رایه‌تی نه‌و یه‌کی‌تییه‌یان له نه‌ستۆ گرت و له سالی ۴۵۴ ی پیش ز، خه‌زینه‌ی یه‌کی‌تییه‌که له دورگه‌ی دیلوس-ه‌وه بۆ ئاتین گوازاریه‌وه.

ئیدی باقی نه‌ندامانی یه‌کی‌تییه‌که خۆییوونی خۆیان له ده‌ست دا و ناچار بوون باج و خه‌راج به ئاتینییه‌کان به‌دن و نه‌مه سه‌ره‌تا و ده‌ستپێکی نیمه‌پراتۆریه‌تی ئاتین بوو. قۆناغی نێوان سالانی ۴۶۱-۴۲۹ ی پیش ز، به سه‌رده‌می پریکلس^۳ ناسراوه. له‌م سه‌ر و به‌نده‌دا پریکلس بوو به فەرمانده‌ی گشتی و رێبه‌ری خه‌لک، واته‌ به‌و به‌ه‌وکه‌رانی غه‌یره

ره‌سمی ناتین. نهم سالانه له‌پروری پیشکه‌وتن و نیحتوباری فهره‌هنگی و شارستانیه‌وه بی‌وتنه‌یه. هه‌موو هاروولاتیان مافی خویندن، نووسین، حساب، نه‌دبیات، موسیقا و گه‌مه‌تین وهرزشیان هه‌بوو.

له‌سالی ۴۳۱ی پیش‌ز، ململانی ده‌سه‌لات و ده‌سه‌لاتداری له‌نیوان ناتین و نه‌سپارته‌دا جه‌هنگی پلوپونزوس-ی لیکه‌وته‌وه. پاش ده‌سال له‌جه‌هنگی بی‌وهر، جه‌نگاوهران له‌سالی ۴۲۱ی پیش‌ز، ده‌سته‌برداری شهر‌بوون و (ناشتی نیسیاس) "یان راکه‌یاند. به‌لام ماوه‌ی سولحه‌که‌که‌م بوو. ناتین له‌سالی ۴۱۵-۴۱۳ی پیش‌ز به‌مه‌یه‌ستی گرتنی سیسینل گه‌مارۆی سیراکوز-ی‌دا. نهم گه‌مارۆیه‌ شکستی هی‌نا و عه‌ماری نازوقه‌نی ناتینیه‌کان که‌وته‌ده‌ستی دوژمن، بارودۆخی ناله‌بار و پر‌قه‌یرانی ناتین کاریکی وایکرد نه‌سپارته‌سه‌رله‌نوی‌په‌لاماری ناتین بداته‌وه و سه‌ره‌نجام به‌سه‌ریدا سه‌ر بکه‌وی. نه‌وه‌بوو ناتین له‌سالی ۴۰۴ی پیش‌ز به‌ناچاری ته‌سلیم بوو.

سالانی نیوان ۴۰۴-۳۵۹ی پیش‌ز، قۆناغی رکابه‌ری نیوخۆ و جه‌هنگی چینایه‌تی ... بوو. نه‌سپارته‌تا سالی ۳۷۱ی پیش‌ز، که‌له‌به‌ره‌ی لوکترا دا له‌لایهن تب-دوه‌شکا، ده‌سه‌لاتی هه‌ره‌زالا بوو. تب تا سالی ۳۶۲ی پیش‌ز رۆلی رابه‌رایه‌تی له‌ته‌ستۆ بوو. له‌م‌ساله‌دا ناپامینونداس-ی ریه‌ری تبی له‌شهریکدا دژی ناتین و نه‌سپارته، له‌مانتینه‌دا مرد و نییدی ناژاوه و پاشاگه‌ردانی ده‌ستی پیکرد، فیلیپی مه‌قدونی له‌سالی ۳۵۴ی پیش‌ز دا ده‌ستی به‌فه‌قی یونان کرد و له‌سالی ۳۳۸ی پیش‌ز دا له‌شهری خارونادا به‌ته‌واوده‌تی سه‌رکه‌وت.

فیلپ دوا‌ی دوو سال مرد و نه‌سکه‌نده‌ری گه‌وره‌ی کوری بوو به‌جینیشینی. نه‌سکه‌نده‌ر تا سالی ۳۳۱ی پیش‌ز به‌سه‌ر سه‌رانسه‌ری جیهانی ناسراوی نه‌و رۆژگاره‌دا، واته‌: یۆنان، میسر، سه‌رانسه‌ری ئاسیای بچوک، ئیران، و ئاسیای ناوه‌ندی و تا ده‌قه‌ری رووباری سن، زال بوو و سه‌رکه‌وت. نه‌سکه‌نده‌ر له‌سالی ۳۲۳ی پیش‌ز مرد و سه‌رده‌می ئاتیک کۆتایی هات.

نۆزینیکی گشتی:

سه‌رده‌می ئاتیک به‌ده‌ورانی به‌رجه‌سته‌ترین نووسه‌رانی ناتین ده‌ژمه‌ردی: هیروودوتوس (هیروودوت)، توسیدیدس و گه‌زنه‌فۆن له‌میژوودا، ئایسوخولوس (ئیشیل)، سوفوکلس، یورپیدس، ئاریستوفانس و مناندر له‌شانۆنامه‌نووسیدا، دمۆست له‌خیتابه‌دا، و شه‌فلاتوون و نه‌ره‌ستۆ له‌فه‌لسه‌فه‌دا شه‌ره‌ت و ناوبانگی عاله‌مگیران هه‌یه.

میژوو

یونانیانی سه‌ده‌ی پینجه‌می پیش ز میژوویان به‌لقیکی تایبته له زانسته ده‌زانی. میژوونووسانی یونانی کۆن، وێرایی کۆمه‌لیک له فهرامۆشکاری و گوێنه‌دان، یه‌که‌مین که‌سانیکن که ده‌ستیان به نووسینه‌وه‌ی رووداوه نیشتمانی و جیهانییه‌کان به شیوه‌یه‌کی سیستماتیک و به به‌لگه‌وه و به گوێره‌ی ریزه‌بندی میژوویی کردووه.

هیرودوتوس (هیرودوت): (له ده‌رووبه‌ری سالتی ۴۸۴ - ۴۲۵ ی پیش ز ژیاوه):

هیرودوت که به (باوکی میژوو) ناسراوه له هالیکارناس-ی ناوچه‌ی باشووری ناسیای بچووک له دایک بووه. له ده‌رووبه‌ری سالتی ۴۵۵ له شه‌ری پارسه‌کاندا به‌شداری کردووه و پاشان به هۆی نا‌زاوه و پاشاگهردانی سیاسیه‌وه ناچار وڵاتی به‌جێهێشتووه. ماوه‌ی ده سالتیک له زۆربه‌ی وڵاتی ناسراوی جیهانی نه‌و رۆژگاره‌دا نا‌واره و سه‌رگه‌ردان بووه -له باکووره‌وه تا ده‌ریای ره‌ش، له باشووره‌وه تا میسر، و له رۆژه‌لاته‌وه تا بابل گه‌راوه. هیرودوت له دامه‌زراندنی تۆری موهاجیرنیشینی ناتینی باشووری ئیتالیا‌دا به‌شداری کردووه و تا مردن، واته ده‌رووبه‌ری سالتی ۴۲۸ - ۴۲۵ ی پیش ز، له‌وتنده‌ر ژیاوه.

به‌ره‌مه‌کانی:

میژوو: زانایانی نه‌سه‌کهنده‌ریه میژووه‌که‌ی هیرودوت-یان به‌سه‌ر نۆ کتیب دا دابه‌ش کردووه. هه‌ر کتیبیکان به ناوی یه‌کیک له خاوه‌نده‌کانی شیعه‌وه نا‌ناوه. نه‌م کتیبه، وێرایی جیاوازی بابه‌ته‌کانی، هه‌ر هه‌مووی له‌رووی ناوه‌پۆکه‌وه گێڕانه‌وه‌یه‌کی رووداوه‌کانی جیهانه‌ تا ده‌گاته شکستی پارسه‌کان له‌لایه‌ن یونانییه‌کانه‌وه. کتیبی یه‌که‌م هیکایه‌تی دوژمنایه‌تی نیوان یونانییه‌کان و به‌ره‌ره‌کان ده‌گێڕێته‌وه که جه‌نگی ته‌رواده‌ی لێده‌که‌وته‌وه، هه‌روه‌ها فتوحاتی کرزوس-ی پاشای لیدی، و دامه‌زراندنی ئیمپراتۆری پارس، تا زāl بوونی که‌مبوجیه به‌سه‌ر میسردا له‌خۆ ده‌گرێ.

کتیبی دووهم گوتاریکی دوور و درێژه ده‌رباره‌ی میسر. کتیبی سێهه‌م ده‌سه‌لاتی که‌مبوجیه به‌سه‌ر میسر و راپه‌رینی داریوش ده‌گێڕێته‌وه. کتیبی چاره‌م باسی له‌شکرکێشی داریوش بۆ سه‌ر وڵاتی سکا‌کان و زالبوون به‌سه‌ر لیبیادا ده‌کات. کتیبی پینجه‌م باسی شۆڕشی یونانییه‌کان دژی پارسییه‌کان ده‌کات. کتیبی شه‌هه‌م به‌سه‌رهاتی جه‌نگ تا سه‌رکه‌وتنی یونانییه‌کان له ماراتوندا شه‌رح و شرو‌فه ده‌کات. کتیبی هه‌وته‌م تا نۆهه‌م ته‌رخان کراوه بۆ گێڕانه‌وه‌ی مه‌رگی داریوش، ته‌داره‌کی له‌شکرکی به‌هێز له لایه‌ن خه‌شایارشاوه، شه‌ری ترموپیل و سالامیس و

شکستی یه کجاره کی پارسییه کان که هاوزه مان له پلاته له رۆژئاواوه و له میکال له رۆژهدلاتهوه دهست پێده کات.

فەلسەفە ی میژوو:

هیرودوت به پێچهوانەی توسیدیدس-هوه ناشنایهتی و شارەزاییه کی ئەوتۆی له فەلسەفە ی میژوودا نییه، بەلام هه‌میشه هه‌ڵده‌دا ده‌خاله‌تی خودایان له کاروباری ئاده‌میان نیشان بدات. به‌پای ئەو خواوه‌ندان له سه‌رکێشی و خۆیه‌سندی و لوتبه‌ری ده‌سه‌لاتدارانی (وه‌کو پارسییه‌کان) رازی نین و هه‌ر له‌ لوتیان ده‌ده‌ن و زه‌لیلیان ده‌که‌ن.

شیوه‌و شیوازی نووسین:

هیرودوت، که‌سیکی ره‌واننووسه‌ و به‌ زۆری له‌ شیوه‌ی گفتوگۆدا ده‌نووسیت و یه‌کێک له‌ خه‌سله‌ته‌ دیاره‌کانی ئەو به‌کاره‌ێنانی دۆزین ناکۆک و بایه‌خدا نه‌ به‌ کاریگه‌ری قولی شته‌کان. شیوازی ئەو زیاتر هه‌ماسی و مه‌له‌مه‌یه‌ تا غایشی، بایه‌خی زۆر به‌ چه‌مکه‌ گشتی و جیهانییه‌کان ده‌دات، به‌لام هه‌ز له‌ پاژ (جزئیات)ش ده‌کات، ئەو پاژانه‌ی که‌ وێنه‌ی وردی خه‌لکی و داب و نه‌ریتی ئەو خه‌لکه‌ نیشان ده‌دات. میژووه‌که‌ی ئەو له‌م رووه‌وه‌ خۆی له‌ ناوه‌پۆکی سه‌ره‌کی و فراوان دووره‌په‌ریز ده‌گرێ، هیرودوت که‌سیکی رۆمانتیکی به‌رزه‌ خه‌یاله‌. زیاتر هه‌زی له‌ گێڕانه‌وه‌ی سه‌ره‌پوردی مرۆفانه‌ تا قولبوونه‌وه‌ و وردکردنه‌وه‌ی هه‌والان و له‌ بنج و بناوان کردنی هۆ و نه‌غجای هه‌وال و رووداوان.

کورتیه‌ی که‌ ره‌خنه‌کان:

هه‌رچه‌ند گله‌یی درشت بینی و ناکۆکویی (به‌ تایبه‌تی ده‌رباره‌ی سه‌له‌کان) له‌ هیرودوت ده‌کری، به‌لام هه‌چ کاتێک به‌ ناقه‌ست هه‌ولێ نه‌داوه‌ خۆنه‌ر گومرا و چه‌واشه‌ بکات، هیرودوت زۆریه‌ کات که‌سیکی ساده‌ و خۆشباوه‌ر بووه‌، و پشتی به‌سه‌رچاوه‌ی بی نیحوتیار به‌ستوه‌. به‌لام هه‌ر کاتی به‌لگه‌نامه‌یه‌ک جینی باوه‌ر و متمانه‌ نه‌بی، ناگادارمان ده‌کاته‌وه‌، که‌ ئەمه‌ هه‌وائێکی زاوه‌کییه‌، یا نه‌فسانه‌یه‌ یا گێڕانه‌وه‌یه‌کی لایه‌نگرانه‌یه‌. زانیاریه‌کانی هیرودوت ده‌رباره‌ی شه‌ر و جهنگان زانیاری ده‌ستی یه‌ک نین، بۆیه‌ به‌ توێژه‌ریکی سوپایی شایسته‌ ناژمێردی. به‌ هه‌ر حال هیرودوت وه‌کو میژوونووسیکی بی لایه‌ن ستایش ده‌کری، وه‌کو چۆن ستایشی بویری و جه‌نگاوه‌ری پارسه‌کان ده‌کات، ستایشی یونانییه‌کانیش ده‌کات. ره‌نگه‌ زۆرجار له‌ خه‌ت ده‌رسچی و په‌راویز ره‌وییه‌کی زۆر بکات و زنجیره‌ی بابته‌ و مه‌به‌سته‌کانی بپه‌چری، به‌لام هه‌ر ئەم خه‌سله‌تی له‌ خه‌ت ده‌رچوون و به‌ تان و پۆدا چوونه‌ش خۆی له‌ خۆیدا یه‌کێکه‌ له‌ نیشانه‌کانی داستان بیژی هیرودوت.

توسیدیدس (توسیدید) (له دهووییه ری ۴۷۰ - ۳۹۸ ی پیش ز):

توسیدیدس یه که مین میژوونووسی ره خه گری جیهانه... له ناتین و له بنه ماله یه کی دهوله مه ند و ده سترۆ له دایک بووه، به یه کتیک له نزیکانی میلیتادس ده ژمیتر درا. له گه نجیدا که وته موتالا و خویندنه وهی به ره مه مه کانی هیرودوت و هه میشه ستایشی ده کرد، له کاتی هه لگیرسانی شهر ی پلوپونزوسدا یه کتیک بووه له ده فرمانده ی ناتینی. له سالی ۴۲۴ ی پیش ز، نهو گه له که شتییه ی که نهو فرمانده یی ده کرد له شهر ی بهرگری له نامفی پولیسدا شکا و نهم موهاجیر نشینه یونانییه که وته ژنیر دهستی نه سپارته. توسیدیدس دادگایی کرا و دوور خرایه وه. تا سالی ۴۰۴ ی پیش ز که شهر که کوتایی هات ههر له تاراوگه بوو و له م ساله دا رینگه ی پیدرا بۆ ناتین بگه رپیته وه.

به مجۆره دهرفتی نهو ی بۆ ره خسا که له نزیکمه جهنگ بجاته بهرباس و لیکۆلینه وه و خویندنه وه.

به ره مه مه کانی:

میژووی جهنگی پلوپونزوس:

نهمه بریتییه له ههشت کتیب. کتیبی یه که م میژووی په نجا سالی یونانی له خۆگرتووه، وپرای نهو بایه خه تاییه تییه که به سی سالی بهرله ده سته پیک جهنگی پلوپونزوس ی ده دات، له هۆیه سه ره کییه کانی نهم جهنگه ش ده کۆلینه وه. له کتیبی دوو مه وه تا کتیبی پینجه م بریتییه له یه که مین ده سالی جهنگی بی ناکام، سولحی نیسیاس، تازه بوونه وهی دوژمنایه تی و شکستی ملوس Melos (۴۱۶ ی پیش ز).

کتیبی شه شم و جه و ته م له شکر کیشی موسیبه تباری خه لکی سیسیل ده گپرتنه وه. کتیبی هه شته م (ناته واره) پاشا گهردانی ناوخۆ و ههرا و ناژاوه ی ناتین (۴۱۳ - ۴۱۱ ی پیش ز) که دوا به دوا ی له شکر کیشیه که ی سیسیل روو ده دات، شهر و شروقه ده کات.

فه لسه فه ی میژوو:

توسیدیدس -یان به (یه که مین فه یله سو فی میژوو) ناو ناوه. نهم میژوونووسه تیژیه کانی هیرودوت رۆنراو له سه ره خوا بهرستی رهت ده کاته وه و تیوری مه ترالیستی په سند ده کات. شهو باوه ری به ده خاله تی خودایان له دیارده و رووداواندا نییه، به لکو پیتی وایه هه موو رووداویک بهنده به خوه ره قایه تییه کانی وه کو خۆیه سه ندی، لاوازی شه خلاق، و که لکه له ی ده سه لاخوازییه وه. ته بیعه ت و خووی ره قانیش هیچ کاتیک ناگۆرێ. ته نیا میژوو دووباره

ده بیته وه. به هر حال، میژووه که ی توسیدیدس سهرمایه کی همیشهی و رینوتینیکی به که لکه بز پیتشهاته کانی ناینده.

شیواز و مامه له:

ناشکرایه هم مووان ستایشی توسیدیدس ده کهن، به لام کم کهس له زهت له خویندنه وهی بهرهمه کانی ده بیته. پهیقی نهو سارد، ده سترکرد، وشک و به تهمومانه و رهوانی و تونی کوتاری هیرودوتی نیسه. راسته وخز له ژیر کاریگه ری ماموستایانی زانسته به لاغی و سؤفستایه کاندایه. توسیدیدس، له چاو هیرودوتا رووداونوویکی هوشیارتره و که متریش له بابه ته که ی درده چی.

نهو به وردی و تاراده یه که به تهوس و توانجه وه نهو نهفسانه، حیکایهت و وتانه رت ده کاتوه که نویسنه کانی هیرودوت-یان دلگیر و شیرین کردوه، به لام له ههمان کاتدا بی نیحتوباریان کردوه. توسیدیدس مامه له یه کی ره خنه گرانه ده گهل سرچاوه کانی بهرهمه کانی خویدا ده کات.

کورتیه کی ره خنه کان:

زۆریه ی خه لکی ئیرادی نهوه له توسیدیدس ده گرن که نویسنه کانی قورس و دژوارن. له پراده به در وشک و پابه ندی نویسنی رووداوانه و نویسنه کانی شیرین و دلگیر نین، نیوه رۆکی میژووه که ی نهو سنوورداره و بایه خ به جوانناسی یان بزافه کۆمه لایه تییه کان نادات. به لام له گهل نه مه شدا بهرهمه مین توسیدیدس زۆر لایه نی پزوه تیقی تیدایه، و به پینچه وانه ی هیرودوت-هوه میژوونوویکی ورد و نه مینه. له هه لبژاردنی سرچاواندا راراو دوودله، و له پرووی تۆمار کردنی رووداوانه وه جیگه ی متمانه و باوه ره. توسیدیدس که به خۆی به شداری شه ری ده کرد، زۆر به وردی رووداوه سوپاییه کان ده خاته بهر ورده بینی شیکردنه وه و هه لسه نگاندنه وه. نه مه جگه له وه ی که یه که مین میژوونووسه که له گوشه نیگیه کی زانستی و ره خنه ییه وه رووداوه میژووییه کانی شهرح و شروقه کردوه، توسیدیدس یه جگار هوشیار و وریایه، و له شیکردنه وه ی هاندهره مرۆفانه کاندایه بی لایه نه. ویریای نه وه ی که ناتین بابه تی سهره کی میژووه که ی نهوه، که چی له گهل نه وه شدا توسیدیدس هیچ جزره لایه نگریه که له ناتین یان نه سپارته ناکات.

گیزنوفۆن (۴۳۴ - ۳۵۵ ی پیش ز):

خەلکی ناتین، میژوونوس و نووسەر، سەرداری جەنگی و، ھاونشینێ سوکرات بوو. گیزنوفۆن لە سایە فەرماندەیی کورشی بچووکێ سازادە ی پارسدا، بە ھاونشینێ دەھەزار سەربازی بەکرێگیرای یونانی، لە شەری نەردەشیری دووھەمی ھەخامەنشیدا (۴۰۱ - ۳۹۹ ی پیش ز) بەشداری کردووە. پاشان لە نەسپارتنە ناکنجی بوو و لە جەنگی کورونیادا "۵" - ۳۹۴ ی پیش ز) دژی ناتین بەشداری کرد. لەبەر نەمە لە ناتین دوور خرایەووە و تاسالی ۳۷۱ ی پیش ز لە نولپیدا ژیا، پاشان چوو بۆ کورنت و تا مردن لە وێندەر ژیا.

بەرھەمەکانی:(دیالۆگەکان)

بەرھەمەن گیزنوفۆن دەربارە ی سوکرات بریتیە لە چوار کتێبان لە شێوە ی دیالۆگدا: بەرھەمەکانی لە سوکرات، زیافەت، بیرەوہرییان، و پەیمای نابووری یان نابوورینامە. بۆچوون و تئوریەکانی گیزنوفۆن دەربارە ی سوکرات سەرڤە سەرڤە. راستە ستایشی سوکرات دەکات، بەلام توانای تێگەشتنی وردەکاریەکانی فەلسەفە ی سوکراتی نییە، گیزنوفۆن شەیدای فەلسەفە ی پراکتیکیە و پەیوەندیەکی نەوتۆی بە ھزرتین تئوریەوہ نییە.

بەرھەمە میژوویەکانی:ھیلنیکا:

دریژە ی میژووەکە ی توسیدیدس-۵ و میژووی رووداوەکانی یۆنان لە سالی ۴۱۱وہ تا سالی ۳۶۲ دەگێرتەوہ. ھیلنیکا وەکو کتیب سەرچاوەکی زیندووە، بەلام زۆر زەحمەتە بتوانرێ بە ھاوتا و ھاوسەنگی میژووە ھەسەنەکە ی توسیدیدس دا بنرێ. گیزنوفۆن بە بێدەنگی بەسەر رووداوە سەرەکیەکانی میژووی ناتیندا تێدەپەرێ و لایەنگرانە دەکەوتێ ستایشی نەسپارتنە.

ناناباز (گەرانەوہ ی دەھەزار نەفەری):

نەمە چیرۆکی "بەناویانگ ترین پاشەکشە ی میژووی سەربازیە". گیزنوفۆن لەم کتیبەدا باسی لەشکرکێشی ناگامی دە ھەزار سەربازی بەکرێ گیرای یۆنانی دەکات کە لە سالی ۴۰۱ ی پیش ز پێشەرە ی دەکات تا یارمەتی کورشی بچووکێ سازادە ی ھەخامەنشێ بدات کە دەسلەلت لە چنگی نەردەشیری دووھەمی برای دەریشتن. ناناباز چیرۆکی نەم قۆشەن کێشییە لە ساردووە و لە رێگە ی ناسیای بچووک و بیابانی ەمرەبستانەوہ بۆ کوناکسا دەگێرتەوہ. لەم شۆیتەدا کورشی بچووک دەکوژرێ. لەشکری دە ھەزار نەفەری دەشکێت و دووچار ی پەشیوی

و پاشاگردانی و په‌راگنده‌یی ده‌بیئت. یۆنانیسه‌کان به‌ ناچار ی گیزنوفون به‌ فەرمانده‌یی هه‌لده‌بوئین و له‌ ریکه‌ی کوردستان و نهرمه‌نستانه‌وه به‌ره‌و سه‌نتی باکوور پاشه‌کشی ده‌که‌ن تا ده‌که‌نه‌ که‌ناری ده‌ریای ره‌ش. له‌وینده‌ره‌وه بۆ کالسدون و بیزانس ده‌رۆن و ده‌چنه ژیر رکیفی سیوتس-ی شای تراکیه.

سه‌ره‌نجام، نزیکه‌ی شەش هه‌زار که‌سیان ده‌میننه‌وه له‌ سالی ۳۹۹ی پیتش ز، له‌ ناسیادا ده‌چنه ژیر رکیفی نه‌سپارته. گیزنوفون-یش بۆ ناتین ده‌گه‌ریته‌وه.

په‌روه‌ده‌ی کورش (کوروپدیا):

نهم به‌ره‌مه‌ بریتیه‌ له‌ هه‌شت کتیبان. وێرای نه‌وه‌ی که‌ درێژ و تاقه‌تبه‌ره‌، به‌لام له‌ باری میژووییه‌وه له‌به‌ر سی هۆ بایه‌خی خۆی هه‌یه:

۱- یه‌کیکه‌ له‌ کۆنترین په‌یامان له‌واری یاسا و ریسای تئوری په‌روه‌ده‌ و فێرکردنه‌وه که له‌ویدا بۆچوونه‌کانی کیزنوفون سه‌باره‌ت به‌ په‌روه‌ده‌ی سیاسی و سه‌پایی پتویست بۆ شازاده‌یه‌کی لاو هاتۆته‌ ده‌رپین. گیزنوفۆن نه‌وه ده‌گێریته‌وه که چۆن کۆرشکی گه‌ره‌ی شای ئیتران (حوکمرانی ۵۵۰-۵۲۹ی پیتش ز) رۆپه‌می راو، سه‌ربازی و ولاتداری، فەرمانده‌یی، جوامیری و پاشایی فێر ده‌بیئت. به‌شیک له‌م نامه‌یه‌ میژوو ده‌گێریته‌وه و به‌شه‌که‌ی تری نه‌فسانه‌، به‌لام فەسل و به‌شه‌ گرینگه‌کانی نهم کتیبه‌ ته‌رخان بۆ ده‌رپینی بۆچوونه‌کانی گیزنوفۆن خۆی، نه‌و پیتی وایه له‌ په‌روه‌ده‌ی حوکمرانیانی نمونه‌ییدا ناوێته‌یه‌که له‌ شیوه‌ی په‌روه‌ده‌ و نه‌خلاق‌ی پارس و نه‌سپارته‌ پتویسته.

۲- نهم نامه‌یه‌ یه‌کیکه‌ له‌ کۆنترین سه‌رچاوه‌کانی بواری کۆمه‌لگه‌ی یوتویایی. کورش ولاتیکه‌ی خه‌یالی دادمه‌زریتنی که‌ ته‌نیا یه‌که‌ شاری هه‌یه. گیزنوفۆن نامه‌زه‌ بۆ نه‌وه ده‌کات که خه‌لکی نهم یوتویاییه هه‌موو خزمه‌تیکه‌ی خۆشگوزه‌رانیان له‌واری زه‌وجین و ساغله‌می گشتیدا بۆ فەراده‌م کراوه.

۳- هه‌ندی به‌شی نهم کتیبه‌ شیوه‌ی جۆزه‌ رۆمانیکه‌ی میژوویی له‌خۆ گرتوه‌وه. ژبانی کورش به‌ شیوه‌یه‌کی مه‌یله‌و نه‌فسانه‌یه‌ ده‌گێردیته‌وه‌وه سه‌ربه‌هۆدی نابرا‌داتاس^۹ و پانتیای هاوسه‌ریشی ته‌قربیه‌ن چیرۆکیکی ریسکی میژووییه.

فەلسەفە‌ی میژوو:

فەلسەفە‌ی میژوو له‌ گۆشه‌نیگای کیزنوفۆنه‌وه به‌ ناسانی پێناسه‌ نا‌کری، هه‌ر چه‌نده‌ نه‌و به‌ جیگره‌ی توسیدیدس ده‌زانن، به‌لام زۆر له‌و میژوونووسه‌ جیاوازه. گیزنوفون زۆری هه‌ز له‌ نه‌قل

کردن و گێڕانه‌وه‌ی رووداوانه، نه‌مه‌ش تارا‌ده‌یه‌ك ده‌گه‌ڕێت‌ه‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ی كه‌ به‌ خۆی له‌و رووداوانه‌دا به‌شداری كردووه و شانازیان پێوه ده‌كات. نه‌و له‌واری پراكتیكیدا هیچ هه‌وێك بۆ هه‌سه‌نگاندن و له‌ بنج و بناوان كردنی رووداوه‌كان له‌ باری سایكولوژییه‌وه‌ نادات.

شێواز و مامه‌له:

په‌یثی گیزنوفۆن ساده و ناسك و ره‌وان و راشكاوانه‌یه، له‌پراستیدا په‌یثی وی په‌یث و ناخفتنی پیاویكی نه‌هلی نه‌ده‌ب و كاره. شێوازی وی له‌واری میژوونوویدا نه‌ مینا هه‌رودوت رۆمانتیکی درێژدادانه‌یه و نه‌ وه‌كو توسیدیدس پر ئاو تاو و ده‌ستكرده.

كوڕته‌یه‌کی ره‌خنه‌كان:

گیزنوفون له‌ مه‌قامی میژوونووسدا نه‌هاوتای هه‌رودوته و نه‌ هاوسه‌نگی توسیدیدسه. دووره له‌ هه‌ر توانا و به‌هره‌یه‌کی ره‌خنه‌گری و له‌ هه‌ر ده‌سه‌لات و کاریگه‌رییه‌کی مه‌عنه‌وی و نه‌خلاقی. له‌واری مه‌سه‌له مه‌عنه‌ویه‌كاندا وردبین نییه، و به‌ ته‌ره‌فداری و لایه‌نگری (لایه‌نگری له‌ نه‌سپارته) و خۆپه‌رستی و لاف و گه‌زاف بیژی مه‌حكومه. له‌لایه‌کی دیکه‌وه له‌ دیستنی رووداوه‌كاندا ورده، به‌ تایبه‌تی لایه‌نگری له‌شته نابرومه‌نده‌كان، و مرۆفانی، و دلێزان‌ه‌كان ده‌كات. راشكاوی و توندی و ره‌وانی، له‌ تایبه‌تمه‌ندییه‌كانی نووسینه‌كاني گیزنوفۆن-ن. گیزنوفۆن كۆنترین گو‌تار (مقاله) نووسی یونانه. یه‌كێكه له‌وانه‌ی كه‌ خالی لاوازی سه‌ره‌کی نیمه‌پراتۆری گه‌وره‌ی پارسی به‌ یۆنانیه‌كان ناساند.

شانۆنامه

تراژیدیا:

سه‌ره‌ل‌دان و په‌ره‌سه‌ندنی:

تراژیدی یۆنان، وه‌كو شانۆنامه‌نووسی له‌ ئینگلیستاندا، له‌ سه‌روود و رسوماتنامه مه‌زه‌ه‌بیه‌كانه‌وه سه‌ری هه‌ل‌داوه، له‌ جه‌ژن و ناهه‌نگ و فیه‌ستی‌قائ‌ه‌كاندا گروپی كۆرس و كورالانی پیاو كه‌وتی بزنیان ده‌پۆشی (ره‌نگه‌ بۆ نه‌وه‌ بووبی كه‌ وه‌كو ساتیره‌كان^۷ بنوێنن) و ده‌ره‌قسین و گۆرانی دیتورامب-یان له‌سه‌ر شه‌ره‌فی دیونوسوس-ی خوای شه‌راب و پیت و به‌ره‌كه‌ت ده‌گوت.

له‌ سالانی ناوه‌ندی سه‌ده‌ی شه‌شه‌می پێش ز تسپیس^۸ -ی شاتینی، كه‌ به‌ باوكی شانۆنامه‌نووسی به‌ناوبانگه، نه‌و نه‌كته‌ره‌ی هه‌تایه ناو جیهانی شانۆزه كه‌ وه‌لامی هه‌ندی

بهشی دیالوگی دهستهجهمی له بهینی پهردهکاندا له بهشی لیریکی نمایشدا دهداپهوه. بهمجوره و لهگهله پهرهسدندی شم بهشانهدا و به زیادبوونی همدی توخم و رهگهزی نهفسانهیی تازه شانۆ هاته ناراهه. پاشان ناسخیلۆس نهکتهری دووهمی هینایه ناو شانۆوه و بهمجوره گفتوگو و دیالوگ له شانۆدا باوی پهیداکرد. دواي ماوهیهکی دیکهش، سوفوکلوس نهکتهری سییهمی هینایه ناو ناوان.

له سهرهتای سهرههاندانی تراژیدییهوه تا رۆژگاری نورپیدس، به ههمان نهاندازهی زیاد بوونی رۆلی نهکتهران، رۆل و بایهخی گروپی کۆرال و کۆرس و کۆمبارس کهم دهبوو. ژمارهی کهسانی گروپهکانی کورال که له سهردهمی تسپیدسا پهخا کهس بوون، له سهردهمی ناسخیلۆسدا هاته سهر پازده کهس، و له رۆژگار و سهردهمی سوفوکلوسدا گروپیتن پازده نهفهری بوو به باو.

شانۆسازی و دهههیتان:

ههر چهنده پههستی دیونوسوس له سهرانسهری یوناندا باو بوو، بهلام له ناتیندا بایهخیکی تاییهتی ههبوو. له نیوان سالانی ۶۳۵ - ۶۳۴ی پیش زدا جهژنیکی گهوههی تازه بو دیونوسوس به ناوی دیونوسیای شار-هوه بهو مههستهی له ناخر و ئوخری مانگی مارسدا نهغهم بدری هاته ناراهه. گروپی کۆرس و کۆرالی دیتورامب و پاشان شانۆنامهی تهواو، بوون به یهکێک له تاییهتهندییه باوهکانی شم جهژن و رۆپهسه. له سهرهتاکانی سهدهی پینجهمی پیش زدا دانی خهلات به شانۆنامه براوهکان بوو به باو. بو ههر یهکێک لهو سی شاعیرهی که له پیشپهکییه کهدا بهشداری دهکرد، ریههیریکی گروپی کۆرال ههلهدهبژێردرا، ریههیری گروپی کۆرس یان کۆرال لهسهر حیسابی خۆی و به پارهی خۆی پیدایهستییهکانی گروپهکهی فهراههم دهکرد و نهکتهرهکانی پهروههده دهکرد و پرۆقهی پیدهکردن. ههر شانۆنامه نووسیتک چوار پارچهی نمایشی (تیتراالوجی) پیشکهش به فیستیاله که یان جهژنه که دهکرد که دهباویه یهک تریلوجی و (سی تراجیدی که دهبارهی یهک بابته بن، وهکو تریلوجی نورستیای ناسخیلوس) یهک شانۆنامهی تهمنز نامیز یان ساتیریک "۹" (وهکو سیکلۆپهکان-ی نورپیدس) لهخۆ بگری:

لهم رۆژگارهدا ههموو نهکتهرهکان پیاو بوون که زیاتر به هۆی رهسایی دهنگیانهوه نهک به هۆی بههره و توانای نهکتهرییهوه، ههلهدهبژێردان. دیمهه شانۆیهکان یان تهختهی شانۆ وهستیانه دهپازننرایهوه و ناماده دهکرا. جلوههرگ و پیدایهستییهکانی شانۆ به تهواوهتی ناماده دهکرا. ههر نهکتهریک دهمامک و کلایگیسیکی بهکار دینا که رهنگدانهوهی تهبیعهت

و خوى وى و نىشانى رۆلە كەى بوو. پىتلۆيىكى پاژنە بەرزىشى لە پى دەكرد تا بەژن و بالا و ھەببەت و شىكۆى بەرزتر و زۆرتىر بىكات. لە سەردەمى ئاسخىلوسدا دوو ئەكتەر و (پاشان بوو بەسى) دەچوونە سەر شانتۆ، بە جۆرى كە ھەر ئەكتەرىك ئاچار بوو لە ھەر يەكەك لەو چوار ئايشەى كە نىشان دەدران چەند دەورىك بگىتېرى.

شانتۆنامە بە جۆرى ئامادە دەكرا كە لە ھاماجىكى كراوھدا ئەنجام بەدى و پىشكەش بىكرى. كورسىيەكان (ھەوئەلجار دارىن، و پاشان بوون بە كورسى بەردىن) بە شىۋەيەكى مەيلەو بازنەبى بەنارى ئۆركستراو دادەنران كە شىۋىنى گروپى كۆرال بوو. لە پىشت بەشى ئۆركستراو شىۋىنى جل گۆرپىن ھەبوو كە شىۋىنى گۆرپىنى جل و دىكۆر بوو. ھەلبەتە گۆرپىنى دىمەن و پەردە لە ئارادا نەبوو. ھەندى جار ئامىتېن ۋەكو سلىنگ "۱۰" بۆ دەرخست و نىشاندانى ھىمدادگەرى غەبىيانى لە سەرووى شانتۆكەو بەكار دەھىتەرا.

بونىادى تراجىدىا:

بونىادى تراجىدى يۇنانى بەشىۋەيەكى گشتى لەم بەشانە پىك دىت:

۱- دەستپىك (ئەمەلە لە تراجىدىا كۆنترەكاندا لادەبرا)

دەستپىك برىتتە لە پىشەكەيەك سەبارەت بەشەرح و شىۋەى شانتۆنامەكە كە بە شىۋەى مەنەلۆگ پىشانەدەرى.

۲- رىگە، مەبەست لە رىگە ئەو ئاوازەيە كە لەلايەن كۆرسەو پىشكەش دەكرى.

۳- رووداوى رەوتەنى و نامۆ (سى يا چوار رووداوى) برىتتە لەو بەشانەى كە كاراكتەرە سەرەكەيەكان ھەندى بەشى نەخشە و پلۆتى شانتۆنامەكەى تىادا نىشان دەدەن.

۴- مەقام، ئەو ئاوازەيە كە گروپى كۆرال لە دوای ھەر رووداۋىكى رەوتەنى و نامۆ دەيخوتىن و دەيلىن.

۵- بەند، بەو شتەنە دەگوتى كە پاش مەقام ئەنجام دەدرىن.

بابەتى تراجىدىا:

بابەتى تراجىدى يۇنان يا ئەفسانەيە يا سەربھووردى پالەوانانە، يا ھەردووكيانە.

كاراكتەرانى سەرەكى شانتۆنامەكان يا خواۋەندەن يان گەورەپىاۋانى سەردەمى پالەوانىن.

شینوی مامه له کردن:

پلوت (نه خشه):

تراژیدی یونانی پلوتیکی تهواوی نه بووه هندی له ته ماشافانان پيشوخته خاله گرنګ و سهره کيیه کانی چیرۆکه که یان ده زانی، و زیاتر بۆ دیتنی نه مه ده هاتن که بزائن ناماده کاری شانۆنامه که چۆن بابه ته که ی بهرهم هیناوه نه ک بۆ دیتنی نه نجامی چیرۆکه که.

له سهر شانۆدا جولە کهم بووه و بگره ههر نه بووه. سنوورداری خودی شانۆکه و وهز و حالی جله کان کۆسپ بوون له بهردهم جولە ی پیویستدا. هندی له رووداوه کان له ده رتی شانۆدا رووی ده دا (وه کو کوشتنی ناگامه منون) یان له رینگه ی جارچییه که وه ده گێر درایه وه (وه کو خۆکوژییه که ی نانیگتونه و هه مۆن).

تراژیدی نووسانی یونان هندی جار یه کیتی کات و شوین^{۱۱} یان ره چاو ده کرد، به لام یه کیتی کار هه میسه ره چاو ده کرا.

زۆریه ی شانۆنامه کانی ناسخیلوس و سوفوکلوس لیوان لیون له هۆکار و هاندهری دراماتیکی بهرز و بالا، له شانۆنامه کانی نورپیدسا، کاتی زنجیره ی رووداوه کان ده ئالۆسکی و گری کۆیره یان تی ده که وی و قاره مان یا کاراکتر ده گاته بنهست، له بری نه وه ی که به دوی یه کدا هاتنی مه نتیقی و لۆژیکی رووداوه کان، نه نجامی چیرۆکه که بهرهم بیتی، گریه کان به دهستی یه کیک له خواوه نده کان ده کریته وه. هیمداد کاری غه بیانی، له شیوه ی نامیژیکی سلینگ ناسادا له سهر شانۆ ده رده که وی و کاراکتره که رزگار ده کات و به شیوه یه که له شیوه کان فریای ده که وی. له شانۆنامه دا که شف و ناسینیش که هۆی کۆتایی چاوه پوانییه باو بووه. پیتشگۆیی، نیلهام و بهخت گرته وه و ههروه ها گرووی کۆرس و کوپال و نه کته رانی سهره کی هه میسه له واری که شف و ناسیندا ده وری گرنگیان هه بووه.

کاراکترسازی:

مامه له کردن له گه له خسه لت و ته بیعه ت و بیوگرافیدا نه گهرچی (به گویره ی بۆچوونی نه ره ست) پاش قوناغی پلوت و نه خشه دیت، به لام له تراجیدی یونانیدا بایه خی فره ی هه بووه. له هندی شانۆنامه یاندا کاراکتره کان تۆزی له ناستی جۆری خۆیان، بالاترن، به لام له زۆر تراجیدی دا، کاراکتر هه م به شیوه ی نه وه ی و هه م به شیوه ی فره ی ده خریته پروو و هه ندیکیان سیمایه کی نه وه نده مرو فانییان هه بوو که ده یان توانی مایه ی ستایشی هه موو خه لکی جیهان بن.

كىش:

لە تراجىدى يۇنانىدا بەشە دىالۆگىيەكان زىياتر لەسەر وەزن و كىشى سىيانى ئىامبىيەك يان لەسەر وەزن و كىشى چواری تروكاىكە^{۱۳}.

ئەو غەزەلىيات و كۆپلە لىرىكىيە دەپراڭەى غەم و شادى، كە گروپسى كۆپال و كاراكتەر نەبجەمى دەدەن، كىش و وەزنى لىرىكى ھەمە جۆريان ھەيە.

تراژىدىا نووسانى گەورە

ئاسخىلوس (۵۲۵-۴۵۶ى پىش ز):

بە يەكەمىن گەورە تراجىدى نووس دەژمىردى، ئوفورىون-ى بابى لە چىنى دەولەمەندانى ئاتىن، و خەلكى ئىلىپوسىس^{۱۳} -، كە لەویدا ئاسخىلوس بە قولى دەكەۋىتە ژىر كارىگەرى داب و نەرتى نەيتى ئامىزى پەرسىتى خواۋەندانەۋە. ئاسخىلوس لە جەنگى ماراتىدا بەشدارى دەكات و لەۋەش دەچىت لە شەرى سالامىس و پلاتە-شدا بەشدارى كەردى. لە سالى ۴۹۹ى پىش ز بە دواۋە لە پىشېركى شائۆنامەنووسىدا بەشدارى دەكات و لە سالى ۴۸۴ى پىش زدا يەكەمىن سەركەۋتن بە دەست دىنى. تا سالى ۴۵۹ى پىش ز درىژە بە شائۆنامەنووسىن بۆ شائۆى ئاتىن دەدات، سەردانى زۆرى سىراكوز، سىسىل و ھەروەھا دەربارى ھىرو^{۱۴} دەكات. لەۋە دەچىت ئاسخىلوس تا سالى ۴۶۸ى پىش ز لە سىسىل ژيا بى.

داھىئانەكانى:

ئاسخىلوس بەشدارىيەكى زۆرى لە پىشېقەبردنى تراجىدى يۇنانىدا كەدوۋە، كە برىتىن لە:
۱- زىاد كەردنى ئەكتەرى دووھ لەسەر شائۆ.

۲- كەم كەردنەۋەى ژمارەى كەسانى گروپى كۆپال بۆ ۱۲- ۱۵ كەس.

۳- كەم كەردنەۋەى بايەخى گروپى كۆپال و زىاد كەردنى بايەخى دىالۆگى ئەكتەرەكان.

۴- داھىئاننى تىلوجى (ۋاتە شائۆنامەى سى بەش) و يەك بابەتى.

بەرھەمەكانى:

ئاسخىلوس نىكەى نەۋەت تراجىدى و شائۆنامەى ساتىرىكى نووسىۋە، لى تەنبا ھەۋت تراجىدى ۋى گەيۋەتە دەستى ئىمە.

ژئانى شىنگىر (دەۋرۋەرى ۴۹۰ى پىش ز):

رەنگە كۆنترىن شائۆنامە بى، و لەۋەشە يەكەم بەشى تىرالوجى يەك (بەرھەمىكى چوار بەشى) بى كە سى بەشەكەى دىكەى لەنىۋ چوۋە، پەيامى ئەخلاقى ئەم شائۆنامەيە ئالۆز و

نادیاره، لہم شانۆنامه‌یہ‌دا باسی ریزگرتنی هەقی پەناھەندەیی کراو، تەنانت ئەگەر بە بەهای جەنگیش بێ. واتە ریزگرتنی مافی پەناھەندەیی ئەو دینێ تەنانت ئەگەر پێویست بکا شەڕیشی لەسەر بکری. پەنجای کێژی دانایوس^{۱۵} لە میسرەوہ بۆ نارگوس ھەلدین. پلاسگوس- ی شای ئەو ولاتە قایل دەبێ کە مافی پەناھەندەییان بدریتی، ئەگەرچی لەو شە ئەم کارە بپیتە مایە ئەوێ کە میسر شەڕ لەگەڵ نارگوسدا رابگەینێ. بەعجۆرہ ئەم شانۆنامە یە لە چاو دوو تراژیدیای تری ئەم بەرھەمە چوار بەشیەدا لە سنووری پێشەکیەکی ھێو تر دەروات. ژنانی شینگێر لەرووی فۆرمەوہ قۆناغێکی گۆران و وەرچەرخانە لە نیوان گۆرانی لیریکی دیتورامب و تراجیدی واقعیەدا. لەم شانۆنامە یەدا جگە لە جارچیەک، دوو ئەکتەری دیکەش ھەن، یەنجای کێژی شینگێریش گروپی کۆرال یان کۆرس پێک دەھێنن، و بە ئەکتەری سەرەکی شانۆنامە کە دینە ژماردن. لەم شانۆنامە یەدا جولە و کاراکتەرسازی ئەو نەندە بە ھەند ئەگراو، بەلام لە جیاتی ئەوہ زۆر شیعری لیریکی جوان و زمانیکی دەولەمەند و مشتومڕیکی دراماتیکی واقعی لەخۆ گرتوہ.

نێرانیان (دەروہەری ۷۲ ی پێش ز):

تاقە شانۆنامە یە کە دەربارە ی میژووی سەردەمی ئاسخیلوس ماوہ تەوہ. بابەتی ئەم شانۆنامە یە سەرشۆری سوپای نێرانە پاش شکستی لە شەری سالامیسا. لایەنی دراماتیکی ئەم شانۆنامە یە، لە ھەموو تراجیدیەکانی یۆنانی کە مەرہ. پیلۆت و نەخشە ی شانۆنامە کە، لە بری ئەوہ ی بچیتە قۆناغی رووناکی و بریار و دیاری کردنی چارەنووسەو، تاییەتە بە کەشفینک کە لە رینگای ناتوسا-ی دایکی خەشایار شاوہ نەنجام دەدری. شانۆنامە کە دیالۆگی تەاو ی لەخۆ گرتوہ، بەلام پلۆتیککی گونجاو و تەاوای نییە. ئەو شانۆنامە یەدا بۆ یەکەجار روو سەرۆکی نامادەبوونی روح دەبینەوہ.

ھەوت کەس دژی تیبە (دەروہەری ۶۷ ی پێش ز):

ئەمە دواھەمین بەشی شانۆنامە یەکی چوار بەشییە (شانۆنامەکانی دی: لایوس، نودیپ و شانۆنامە ی تەنزنامیز ئەبول ھۆل-ە). بابەتی ئەم شانۆنامە یە کەرب و کینە ی نیوان دووان لە کورانی ئۆدیپ، ئەمە جگە لەو بەدبەختییە میراتیییە ناو ئەم مالباتە کە لە ئەوہ یە کەوہ بۆ ئەوہ یەکی دی دیت. پاش مەرگی نودیپ دووان لە کورانی وی (ئیتوکلوس و پولونیکس) لەسەر دەسەلاتی تیبە بەشەر دین و یەکدی دەکوژن.

پرومیتیه له زنجیردا (دەرووبەری ٤٦٦ی پیش ز):

یه‌که‌مین به‌شه له به‌ره‌مه‌مێکی سێ به‌شیدا (تریلوجی) دەربارە ی ئەشکەنجە به‌ نازارە‌کانی پرومیتیه (دوو شانۆنامە‌که‌ی دی رەنگه‌ بریتی بن له پرومیتیه‌ی له به‌ند خە‌له‌سیو، و پرومیتیه‌ی ناگر هە‌لگیرسێن). بابە‌تی شانۆنامە‌که‌ به‌شیوه‌یه‌کی جۆراوجۆر شە‌رح و شروقه‌ ده‌کری، ئە‌فسانە‌ی شە‌ر و بێ‌دادی و دڕنده‌‌گە‌ری له‌‌لایه‌ک، و ژیری و دادپە‌روه‌ری و مرۆ‌قدۆستی له‌‌لایه‌کی دیکه‌وه.

پرومیتیه چونکه‌ ناگر له‌ زیوس ده‌دزی تا به‌ دیاریی بیداته به‌شەر، زیوس له‌ چای قه‌قازدا به‌نجەر به‌ تاوترێکییه‌وه ده‌به‌ستی. پرومیتیه ناگاداری نه‌نییه‌که‌ که‌ ناینده‌ی زیوسی پتیه به‌نده، به‌لام نایه‌وی ئە‌و رازه به‌ وی بلی. ئە‌م شانۆنامە‌یه هەر چه‌نده که‌مترین جوله‌ی تێیدا نییه، به‌لام ده‌شیت قوتلترین و هۆشه‌مدانه‌ترین شانۆنامە‌ی ناسخیلوس بێ، کاریگە‌ری ئە‌م شانۆنامە‌یه به‌سەر نووسەرانی کۆن و تازه‌وه زۆر بووه. جگه‌ له‌ کاریگە‌ریی به‌سەر بابە‌تی شانۆنامە‌کانی شیلی و بریجز، به‌سەر به‌ره‌مه‌کانی میلتن، گوته، بایرون، براونینگ، سوین برن، و توماس هاردی-شە‌وه کاریگە‌ری هە‌یه.

نورستیا (ناگامه‌منون، کویفور، ئومنی‌دس) (دەرووبەری ٤٥٨ی پیش ز):

تاقه به‌ره‌مه‌می ته‌واوی سێ به‌شییه (تریلوجی) که‌ ماوه‌تە‌وه و براوه‌ی خە‌لاتی یه‌که‌می پێش‌ڕکێی ئاتینه، بابە‌تی ئە‌م شانۆنامە‌یه جۆره نه‌حسی و نه‌گه‌تییه‌که‌ که‌ له‌ نه‌جمی تاوانانه‌وه پش‌تاو‌پشت بۆ نه‌وه‌کان دی، لە‌م مالباته‌دا هەر تاوانێک، تاوانێکی دیکه‌ی به‌‌دوودا دی، نه‌فره‌تی ناتس‌الوس^{١٦} به‌ پیلوپس، و له‌وه‌وه به‌ ئاتریوس^{١٧} ده‌گات، پاشان به‌ ناگامه‌منون و سەر‌نجام به‌ نورستیس^{١٨} ده‌گات که‌ له‌ لایه‌ن خوا‌ه‌ندانی تۆ‌له‌وه^{١٩} تاقیب ده‌کری. ئە‌و که‌ دایکی کوش‌تووه دا‌وای بور‌دن ده‌کات، و ده‌به‌خ‌ش‌ری. ئە‌م شانۆنامە‌یه کاری کردۆته‌ سەر سوف‌وک‌لس، سنکا، قوتیر، ئالفیری، ئونیل، و گە‌لیتکی تر.

ناگامه‌منون:

باشترین و یه‌که‌مین به‌شی شانۆنامە‌ی سێ به‌شی نورسیتایه که‌ پلوتیکی چپ و کورتی هە‌یه. کیلی تیم‌سترا به‌ هاوکاری ئیژی‌ستوس- ی دۆستی، که‌ نامۆ‌زای ناگامه‌منونه، وی که‌ بۆ ئە‌و می‌ردێکی بێ وه‌فا و بۆ مناله‌‌کانی بایتکی بێ سەر و به‌ره‌ ده‌کوژی. لە‌م شانۆنامە‌یه‌دا که‌سایه‌تی کیلی تیم‌سترا به‌ شیوه‌یه‌کی به‌رز وێنه‌ گیراوه.

کویغور:

یه کهم شانۆنامهیه که پلۆت و ههویتنی سه ره کی بریتی بی له ده سیسه و پیلانگیتیری. نورستیس- ی فره زه ندی ناگامه منون، ده ست له گه ل دۆسته کهیدا (پیلادس) تیکه ل ده کات و پیلان بۆ کوشتنی کیلی تیمنسترا و ئیژیستوش داده نی، نورستیس ده گاته مه رام، به لام به تاوانی کوشتن ده که ویتته بهر تاقیبی خواوه ندانی تۆله.

ئومنیدهس:

یه کهمین شانۆنامهیه که گۆرانی تهواوه تی له دیمه نه کانیدا هه یه. خواوه ندانی تۆله به تاوانی پیاو کوژی تاقیبی نورستیس ده کهن، به لام چونکه تۆله ی کوشتنی باوکی خۆی کردۆته وه، ناتینه ته بریتی ده کات و ده یبه خشیته. ئه م تراجیدییه له پرووی توانای ده رهینانه وه بایه ختیکی زۆری هه یه.

بیروبوچوونه کانی ناسخیلوس:

ناسخیلوس له تراجیدییه کانی خۆیدا مامه له له گه ل قوڵترین مه سه له ن ئایینی و نه خلاقیدا ده کات: سروشتی خودایان، مه سه له ی شه ر، نیشتیمانه پهره وه ی و بهرپر سیارییه تی مرۆشانی، کورته و پوخته ی بیروبوچوونه کانی به مجۆره یه:

خواوه ندان بهرز و دادپهروه رن. مرۆ ده بی ملکه چی ویستی نه وان بی. گوناح میراتییه، به لام ئاده میزاد بهرپر سیارییه تی فعدی و شه خشیی له سه ره. ده بی به تهحه مولکردنی رهنج و زهحمهت، که مرۆ ناقل ده کات، که فاره ی لوتبه رزی، تاوان و گوناحانی خه لکانی دی بداته وه.

شیوه و مامه له ی ناسخیلوس:

پلۆت و نه خشه له به ره مه کانی ناسخیلوسدا ساده و ناکوکه. رووداو زۆر که مه، کاراکته ره کانی له ناستیکی بهرزدان و له سه مرووی سروشت و خووی ئاده میزاده وه، چاره نووسیان له بری نه وه ی له ده ست خۆیاندا بی زیاتر له دهستی خواوه نداندا یه. زمانه که ی به ریتم و رهوان و سوار و بهرز.

زۆر ده برین و زاراوه ی له هۆمه ر، سولون، هسیود، شاعیرانی لیریکی، سوفوکلوس، و ده ستوره نه یینی نامیه زه کان و سه رچاوه زمانه وانیه کانه وه وه رگرتوه. شیوه ی وه سفی وی بابه تبهانه یه و هزر و بیر لیکدی دوور و پچر پچر و غه ربیه.

کورته یه که له مه ره نه ره خانه ی لینی گیرا ون:

شه رته ی ناسخیلوس زاده ی بونیادی پلۆتی به ره مه کانی نییه، پلۆت و نه خشه کانی له به نه رته دا پایه و بنه مای لۆجیکیان نییه، کار و جو له به به ره مه کانیدا زۆر که مه، کاراکته ری

شانۆنامەکانی ھەر چەند بەشیوەیەکی روون و زیندوو ویتە دەگیرێن، بەلام پەرەسەندن و گەشەکردنێان لاوازه، ھیندەیان موبالغە دەربارە دەکرێ کە لە شتیو و سیمای بەشەری دوور دەکەونەو، گەزافە وێژی، درێژدادری، و ئالۆزیش بە خەوشی وی دادەنرێن. بە ھەر حال لایەنی ئیجابی پەرەمەکانی ناسخیلوس لە لایەنە سەلبییەکانی زیاترە. جگە لە داھێنانە گەرنەکانی، بایەخ و ئیحتویاریش بە تراژیدی دەبەخشێت. ئەگەر چی ھەندێ جار دەرسپەن و گوزارشتی موبالغە نامێژە، بەلام زمانیکێ مەکوم و بتهوی ھەبە. شکۆ و گەورەیی ئەو، ئاریستۆفانس (لە قورباقان)دا و لێدەکات کە ناسخیلوس لە ریزی پێشەوی تراجیدی نووساندا داہینی.

سوفوکلێس (٤٩٥-٤٠٦ ی پێش ز):

دووھەمین تراجیدی نووسی گەورەبە. لە کولون، کە گوندیکێ نزیکێ ئاتینە، لە بنەمالەییەکی بازرگانی دەولەمەن دیتە دنیاو. ھەر بە مندالی دەخریتە بەر خۆندن و پەرورەدە و فێرکردن و زوو دەست بە نووسین دەکات و بۆ یەکەجار لە سالی ٤٦٨ ی پێش زدا لە پێشپرکی ئاتیندا بە پلەیی یەکەم دەردەچێ و تا کۆتایی تەمەنی درێژە بە نووسین دەدات. سوفوکلێس لە پێشپرکیەکانی ئاتین بیست و چوار کەرەت بە پلەیی یەکەم و دووھەم دەردەچێ. وەکو یەکێک لە دە فەرماندەیی ئاتینی-ش ھەڵدەبژێردری. وەکو دەگیردێتەو کۆتایی تەمەنی سوفوکلێس، بە ھۆی ئەو دادگاییەو کە کورەکانی دژی ئەو ریکی دەخەن، بەتالی و ناھەمواری دەگوزەری، لە ئەنجامدا لە ئاتین دەمرێ.

تازەگەرییەکانی:

بەشدارییەکانی سوفوکلێس لە پێشەبەردنی شانۆی یونانیدا بریتیە لە:

- ١- نیگارکێشی و رازانەوی شانۆ و دیمەنان.
- ٢- کەمکردنەوی بایەخی گرووپی کۆژال و راگرتنی ژمارەیان لە سنووری پازدە کەسدا.
- ٣- وەلاتانی شانۆنامەیی سێ بەشی (تریلوجی) و نووسینی تراجیدی تەواو.

پەرەمەکانی:

نزیکەی ١٢٣ شانۆنامە دەدەنە پال سوفوکلێس، بەلام تەنیا ھەوت تراجیدی ئەو لەبەر دەستایە.

ئاجاکس (نزیکەی ٤٤٥ ی پێش ز):

بابەتی ئەم تراجیدیە کەوتنی پیاوێکە لە ئەنجامی خۆپەسندی و لاسارییەو، ئاجاکس کە دەبینی زۆرییەکی ئاخیلوس کەوتۆتە دەستی ئودیسیوس، توپە دەبی. ئاتینە توپەییەکی ئەو

ده گۆرپی بۆ شیتی. له سه ره تای شانۆنامه که دا ناتینه بۆ نو دیسیوس ی ده گۆرپ ته وه که خۆ به سندی و خۆ به رستی و لاساری و سه ره رۆیی، ناجاکس ی به ره و شیتی بر دوه. ناجاکس چاک ده بیته وه، به شمشیره که ی خۆی ده کوژیت. ناگامه منون و منلایوس له رقا به شداری کفن و دفنی وی ناکهن، به لām سه ره نجام نو دیسیوس خۆ به سندی و لاساری له میشکی وان ده ره دکات، و ناجاکس به خاک ده سپێردی. شه م شانۆنامه یه زۆر تاییه ته ندی جیاوازی له شانۆنامه کانی پیشتر هیه، له وانه: نیشاندانی کاری توندوتیژ له سه ر شانۆ، لابر دنی گرووی کۆرال، و گۆرپنی رازانه وه ی شانۆ، دوو خالی قه یرانی شانۆ یه که به سوود و هر گرتن له لیکچوونی لاساری و خۆ سه ری ناجاکس له گه ل ناگامه منون و منلایوس هونه رمه ندانه پیکه وه گرێ ده درین. ناجاکس قاره مانی واقعی تراجیدییه که یه - گونا ه ده کات، و هه روه ها به شیوه یه کی تراجیدی یاخی ده بی که کار ده کاته سه ر، دارووخان و کهوتنی.

نانتیگونه (ده روه ری ۴۴۱ ی پیش ز):

زه مینه ی شانۆنامه ی نانتیگونه خه تایه کی زاده ی خۆ به سندییه کی خۆ سه رانه (بروانه ناجاکس) و روه به روو کرد نه وه ی قانونی دنیایی له گه ل یاسا خوا یه کاندایه. کریون ی شای لاسار ریگه به نانتیگونه که وه کو نه و خۆ سه ر و لاساره، نادات که جه نازه ی پۆلونی کس ی برای به خاک بسپێری. نانتیگونه سه ری پچی له جینه جیکردنی نه و فرمانه ده کات، و کریون وێرای پارانه وه و تکا و رجای هه موون و تیرزیاسی غه یبزان و گرووی کورال، فه رمانی کوشتنی نانتیگونه ده ره دکات. نانتیگونه، هه مون، و نوریدیس ی (ها سه ری کریون) بریاری خۆ کوژی ده دن و کریون ته سلیم ده بی. کاراکته رسازی له م شانۆنامه یه دا وه ستایانه یه، نانتیگونه سیمایه کی ته واه به شه ری هیه. نیسمن وه کو که سایه تییه کی به رانه بری نانتیگونه وینه ده گیرێ، و هه مون به رانه بر به کریونه. تۆنی شه م شانۆنامه یه به جۆریکی ناباو خه ماییه. حاله تی چاوه روانی کاریگه رییه کی ریزه بری هیه: نایا کریون پیش نه وه ی که کار له کار به ترازێ نه رم ده بی؟

نودیپ شا (ده روه ری ۴۳۰ ی پیش ز):

زه مینه ی شه م شانۆنامه یه بریتیه له: ته نزی قه دهر و چاره نووس، که ناکرێ مرۆفی نیچیری مه رگ به به خته وه ر بزانی، مه گه ر دوا ی مه رگ، به گوێره ی پیشگۆیی ده نگه ی په رستگه ی دلف، نو دیپ بابی خۆی ده کوژیت (بی شه وه ی که بزانی لایوس بابی خۆیه تی) و له گه ل دایکی خۆیدا ده زه وجی (بی شه وه ی بیناسیت).

زۆرىمى شارەزايان ئەم شائونامەيە بە بەھىتەرتىن تراجىدى يونان دەزانن، ھۆكار و ئەنجامى كرادارەكانى ئودىپ بە شىۋەيەكى ۋەستايانە ھاتتۆشە دەرېپىن و ۋىنەگرتن، ھەرۋەھا تەنزىي دراماتىكى لەم بەرھەمدە گەبىۋەتە رادەي كەمال.

ھۆكارى تراجىدىيەكە بەرز و بالايە، كار و جولە بلەزو پەي دەر پەيە. چارەنوس و قەدەرى ھەمى ئودىپ كە ھەستى ترس و بەزەيى لەلەي تەمەشافان دەبزوئىنى، رەنگە باشترىن غومونەي نىو تراجىدىيە يۇنانىيەكان بى. گەلەك لە شائونامە نوسانى ۋەكو سىنگا، كورنى، درابدن، لى، و فولتەر لە ژىر كارىگەرى ئەم بەرھەمدە بوونە.

(ژاننى تراخىس) تارخىنىيا (دەرووبەرى ۱۳ى پىتش ز):

شائونامەيەكى تا رادەيك لاۋازە. بابەتەكەي برىتىيە لە مەرگى ھەركول كە لە ئەنجامى پۆشىنى چاكەتتىكى ژەھراۋىدا، كە دژانىرى "۲۰" ھاۋسەرى بۆي دەنىرى، روو دەدات. رازى چىرۆكەكە بە رىزەيەكى يەكسان لە مەرگى ھەركول و خۆكوۋى دژانىردا پەنھانە. دەرېپىنى چىرۆكەكە كال و كىچ و ناپەسندە، گەتوگۆيەكان زۆر درىزن. قارەمانى چىرۆكەكەش تا ۋەكو پىتش بەشى چوارەمى شائونامەكە لەسەر شائۆ دەرناكەۋى. (ھەركول لە ئوتتا-ى بەرھەمى سىنگا، لە ژىر كارىگەرى ئەم بەرھەمدە بوو.

ئىلىكترا (دەرووبەرى ۱۰ى پىتش ز):

بە شىۋەيەكى گشتى پىنگەي ئىلىكترا لە كوفىفور و ئومنىدس-سى ئاسخىلوس كە لە ھەمان زەمىنە و جىھاندايە، بە زىاتر و بالاتر دەزانرى. ھەلبەتە لەم شائونامەيەي سوفوكلىسدا، ئەلىكترا لە جىياتى نورستىس زائە بەسەر شائۆۋە. بەرجەستەترىن لايەنى ئىلىكترا دىالوگ و كاراكتەرسازىيە.

فىلوكتىتس (دەرووبەرى ۹ى پىتش ز):

لە جوملەي ئەم شائونامەندايە كە لە ئاتىندا خەلاتى يەكەمى بەدەست ھىتاۋە. فىلوكتىتس شائونامەي رووداۋانە. ناوەرۆكى ئەم شائونامەيە كىشمانەكىشى نىوان دادپەرۋەرى و نەجابت لەلايەك و نزمى و نىرەنگبازى و بىر كەرنەۋەي دىنبايە لەلايەكى دىكەۋە. كاراكتەرسازى نىۋىتولە (كۆرى ناخىلوس)، ئودىسىوس، فىلوكتىتس يەجگار بەرز و بالايە. پىلوتى شائونامەكە باش چىراۋە، و گەشەكەرن و پىششەچوۋنى شائونامەكە يەكگرتو و رىكۆپىكە، بەلام لە كۆتايى چىرۆكەكەدا سوود لە رىچكەي ھىنانى خودايان بۆ سەر شائۆ، بە مەبەستى كەرنەۋەي گىرنى پىلوت و نەخشەي شائونامەكە ۋەردەگىرى. لە رىگەي تروادەدا،

یونانیه‌کان فیلوکیتس به تنیا به‌جی دیلن، نه‌خوشیه دژوار و له چاره نه‌هاتوه‌که‌ی ده‌بیتسه هۆی نه‌وه‌ی که له دورگه‌ی لمنوس ره‌های بکه‌ن. دوا‌ی ده‌سال کاتی یونانیه‌کان په‌ی به‌وه ده‌به‌ن که به‌بی فیلوکیتس و نه‌و تیر و که‌وانه‌ی که له هه‌رکوله‌وه بۆی ماوه‌ته‌وه ناتوانن ته‌رواده بگرن، هه‌نگی ئودیسوس و نیویتوله ده‌گه‌پینه‌وه بۆ لمنوس و ده‌یانه‌وی هاوکاری فیلوکیتس به ده‌ست بیتن. هه‌لبه‌ته نه‌و یارمه‌تیا نادات، تا هه‌رکول خۆی ده‌گه‌پینه‌وه و به‌لین به فیلوکیتس ده‌دا که نه‌خوشیه‌که‌ی چاره‌سه‌ر بکات.

ئودیپ له کولونوسدا (۴۰۱ ی پیش ز):

نهم به‌ره‌مه تا پینچ سال پاش مه‌رگی سوفوکلیس نمایش نه‌کراوه. له جومله‌ی نه‌و شانۆنامه‌یه که له‌گه‌ل چه‌ندین شانۆنامه‌ی دیکه‌دا خه‌لاتی یه‌که‌می له ناتیندا پی براره. له‌وه ده‌چی نهم به‌ره‌مه ره‌نگدانه‌وه‌ی نه‌و شه‌ره‌ بۆ که له نیوان سوفوکلیس و کوره‌کانیدا (به‌تایبه‌تی یوفون) له ده‌ورو به‌ری سالی ۴۰۸ ی پیش زدا رویداوه. تیمه‌ی شانۆنامه‌که بریتیه له ده‌کردنی ئودیپ له زومره‌ی پالنه‌وانان و نیمچه خودایان. نه‌فرت له کوره‌کانی ده‌کات و پیتیبینی نه‌وه ده‌کات که به ده‌ستی یه‌کدی ده‌کوژرین. ئودیپ ده‌مری و له شوینیکی په‌نا و په‌نه‌اندا به‌خاک ده‌سپێردی. بونیادی پلۆتی شانۆنامه‌که لوجیکیه، کار و جوته‌ بله‌زه و کاریگه‌ری دراماتیکی خۆی هه‌یه. کاراکته‌راسازی ئودیپ - شالیر "۲۱" له تراجیدی یونان - و ناتینگونه‌دا به‌رجه‌سته‌یه. ره‌نگه نهم شانۆنامه‌یه له ژنیر کاریگه‌ری ناسخیلوس و ئورپیدسدا هاتبیته دانان و نووسین.

بیوبزچونه‌کانی سوفوکلیس:

سوفوکلیس خواوه‌ندان به دادپه‌روه‌ر ده‌زانی، به‌لام به نه‌ندازه‌ی ناسخیلوس په‌نایان وه‌به‌ر نابات که ده‌خاله‌ت له چاره‌نووسی به‌شه‌ردا بکه‌ن. به بۆچوونی نه‌و له‌وه‌یه گوناخی باوک یه‌خه‌ی مندا‌ل بگرێ، به‌لام موسیبه‌ت یان لاوازی که‌سایه‌تی (به‌تایبه‌تی بوغرابی و لوتبه‌رز) زیاتر زاده‌ی شه‌ره‌نگیزی مرۆفه. سوفوکلیس باوه‌پێکی نه‌وتۆی به خوداوه‌ندی تۆله یان پاداشت نییه. نه‌ویش وه‌کو ناسخیلوس، باوه‌ری وایه که ره‌نج و زه‌حمه‌ت مرۆف ناقل ده‌کات و قالی ده‌کاته‌وه و هیز و توانا به که‌سایه‌تی ده‌به‌خشیت.

شیواز و مامه‌له:

له شانۆنامه‌کانی سوفوکلیسدا هه‌میشه هه‌موو چیڕۆکه‌که به ده‌وری ته‌وه‌ری یه‌ک که‌سایه‌تیدا ده‌سوورپه‌ته‌وه. نهم یه‌ک که‌سایه‌تییه یه‌کتیه‌کی نه‌وتۆ به شانۆنامه‌که ده‌به‌خشیت

که هەر رووداویک به شیوهیهکی دیار و زهق مه‌دار و لوتکه‌ی خۆی په‌یدا ده‌کات. پلۆتی شانونامه‌کان به وردی چنراوه و زۆر به‌له‌ز روو ده‌دات. گروپی کۆرالی یان کۆرس بایه‌خه‌یکه‌ی که‌می هه‌یه. سوفوکلیس له‌ بواری ته‌وس و توانج و گالته‌جاریدا بی‌ هاوتایه، عیله‌ت و هۆ له‌ پلۆت و تیمه‌ی شانونامه‌کانیدا به‌رز و بالا‌یه. کاراکته‌رسازی وی له‌ چاوی ناسخیلوسدا ناسایی تر، مرۆفانی تر، و ریالیستی تره، به‌لام له‌ گه‌ڵ نه‌مه‌شدا تارا ده‌یه‌ک ناو‌یتته‌ی خه‌لگه‌رایشه.

سوفوکلیس به‌ نیشاندانی کێشمانه‌کێشی که‌سایه‌تییه‌کان، پتر تایبه‌مه‌ندییه‌کانیان به‌رجه‌سته ده‌کات. نه‌و به‌ تایبه‌تی له‌ واری سایکۆلۆژیدا به‌ توانایه. کاراکته‌ره‌کانی هه‌ندێ جار له‌ میانێ یه‌ک شانونامه‌دا ده‌گۆڕین و نه‌ش و نه‌ما ده‌که‌ن و گه‌شه‌ ده‌که‌ن، کریون له‌ شانونامه‌ی ئانتیگۆنه‌دا نمونه‌ی نه‌مه‌یه. هه‌روه‌ها له‌ دراما‌کانی ویدا ره‌گه‌زی گالته‌جاری نوو‌دیکه‌ی که‌می هه‌یه.

کورته‌یه‌ک له‌ مه‌ر ره‌خنه‌کان:

ناقه‌ نیراد و عه‌یبێ که‌ به‌ هه‌ق له‌ سوفوکلیس ده‌گیریت ده‌رباره‌ی کاراکته‌ره‌انی شانونامه‌کانیه‌تی که‌ هه‌ندێ جار زۆر نمونه‌یی و ناییدیالی و یتنه‌ ده‌گیرێن. به‌ هه‌ر حال، کاراکته‌رسازی نه‌و زۆر جارانی‌ش زۆر سه‌ره‌که‌وتوو. پلۆت و نه‌خشه‌ و تیمه‌ی شانونامه‌کانی گونجاو و هاونا‌هه‌نگه، و ره‌وتی رووداوه‌کانیش روو له‌ یه‌ک ناما‌جبه. له‌رووی هونه‌ر و شیوازی‌شه‌وه له‌ ناسخیلوس بالا‌تره.

نورپییدس (۴۸۰ - ۴۰۸ ی پیش ز):

شاعیری تراجیدی ئاتینییه. له‌ دورگه‌ی سالامیس، و له‌ گینه‌ له‌ رۆژی سه‌ره‌که‌وتنی مه‌زنی ده‌ریاییدا "۲۲" هات‌بێته‌ دنیاوه. له‌ قسان زۆرانبا‌ز و بۆکسه‌ریش بووه. له‌ گینه‌ نه‌مه‌ش بۆ نه‌وه‌ بگه‌ڕێتسه‌وه که‌ بابی بۆ وه‌رش هانی ده‌دا. له‌ گه‌نجیدا ماوه‌یه‌کیش خوری داوه‌ته‌ نیگارکێشی. نورپییدس یه‌که‌مین شانونامه‌ی خۆی له‌ سالێ ۴۶۲ ی پیش ز نووسیوه، لێ هیچ شانونامه‌یه‌کی تا سالێ ۴۵۵ ی پیش ز ده‌رنه‌هێنراوه. وا به‌واه که‌ سه‌فه‌ری ئاتینی کردوو و له‌ شاگردانی ئاناکساگوراس "۲۳" پروتاگوراس "۲۴"، و سوکرات بووه. له‌ قسان نورپییدس گرفتاری کێشه‌ین زه‌وجین بووه و له‌ شه‌که‌فتێکی که‌ناری سالامیس وه‌کو عاییدان رۆژگاری قه‌تاندوو. له‌ ده‌وره‌یه‌ی سالێ ۴۰۹ ی پیش ز له‌ مه‌قدونیا ریی ده‌که‌وتیه‌ ده‌رباری ئارکلاپوس، و سه‌ره‌نجام له‌ سالێ ۴۰۸ ی پیش ز دا ده‌مری، ده‌نگۆیه‌کی وه‌ها هه‌یه که‌ سه‌گه‌ راوییه‌کانی ئارکلاپوس کوشت‌بیتیان.

تازه گهریبه کانی:

گرن گرتین داهینانی یورپییدس لهواری شانۆنامه ی یونانیدا بریتیه له:

- ۱- که مکردنوهی بایه خی گروپی کورال.
- ۲- سوود وهرگرتنی زیاتر لهو پیتشه کییهی که له شتوهی مه نه لۆگی سه ره تای غایشدا که راسته وخۆ ته ماشافانان ده دوتینی.
- ۳- سوود وهرگرتن له نه شقی رۆمانتیکی وه کو هه ویتنی سه ره کی غایش.
- ۴- سوود وهرگرتن له مونودی.

به ره ده مه کانی:

نزیکه ی نه وه د شانۆنامه ده درتیه پال یورپییدس، لی ته نیا هه ژده شانۆنامه ی وی وه کو: منالانی هه رکول، ناندروماک، هیکاپ، و ژنانی شینگێر له بهر ده ستدایه. شانۆنامه یه کی دیکه ی وی بریتیه له:

نالیست (ده ورو به ری ۴۳۸ ی پیش ز):

نه مه جواره مین به شی شانۆنامه یه کی چوار به شیه (تترالوجی) که جینی درامای ساتیریکی گرتۆته وه. نه م شانۆنامه یه کاریکی تراجیدی - کۆمیدی ریا لیستیه که چه ن دین دیمه نی خه نده داری (وه کو جوینه مه ستانه کانی هه رکول- ی تیدایه) و نه خجامیکی خۆشی هیه. بابه تی شانۆنامه که بریتیه له چاک بوونه وهی ناد میتوس له نه خجامی مه رگی ژنه کهیدا که نالیست- ه که به تاسه وه گیانی خۆی فیدای نه جاتی گیانی شووه که ی کردووه. که سایه تی نالیست، که له کۆتایی شانۆنامه کهدا به دهستی هه رکول له هادیس (بنکی دۆزهخ) رزگار ده کری، به جوړیکی کاریگه ر و جوان پهروه ده کراوه.

میدیا (۴۳۱ ی پیش ز):

یه کیکه له ناودارترین و دلگیرترین شانۆنامانی یونانی و شاکاری یورپییدس- ه، بابه تی شانۆنامه که بریتیه له سه ر کردنی هه ستین میناتوریه ی و هه سودی که له گینه به سه ر ناوه زدا زال بی و نه ده میزاد به ره و کاری نامرۆقانی، کاره سات و خۆکوژی بکیش بکات. میدیا که ژازونی میردی نه وی ته رک کردووه، ده که ویتته بیی تۆله نه ستاندنوه. گلۆسه- ی ماشوقه ی تازه ی شووه که ی ده ره ماغوارد و نه و دوو مناله ی خۆی که له ژازون- بوونی ده کوژی و پاشان جه نازه کانیان ده خاته به رده می میرده که ی. له م شانۆنامه یه دا سیمای میدیا که له نیوان مه نگه نه ی خۆشه ویستی منداله کانی و نه فره ت له بابی منداله کانی دا گیرۆده

بوو، ۋەستايانە ۋېنە گىراۋە ۋ بەرجەستە كراۋە. يورپىيدىس لە كۆتايى شانۆنامەكەدا دىمەننىكى دىلگىر ۋ سەبىر دەخولقۇننى، مىدىيا بە گالىسكەيەك كە چەند ئەژدىھايەكى بالدار رايىدە كېتىش بەرەۋ ئاتىن ھەلدى.

ھىپوليتوس يان ھىپوليت (۴۲۸ى پېتىش ز):

ئەمە پاشماۋە تىرالوجىيە كە خەلاتى پى براۋە (سى بەشەكەى تىرى لە بەين چوون) ئەم بەرھەمە كارى كىردۆتە سەر نووسەرانى ۋەكو: ئوقىيد، سىنكا، راسىن، ۋ دانونزىو. بابەتى شانۆنامەكە برىتتە لە ميانپەرەۋى لە ئەفئىندارى ۋ زالبوون بەسەر ھەست ۋ سۆزى خۇدا. تىزىيوس ۋ فەدرا لە ھەلچوونىناندا ئەۋپەرە توندىرەۋى دەنۇنن، ۋ ھىپولت ئەۋپەرە توندىرەۋى نىشانەدا. كاتى ھىپولت-سى كوپى تىزىيوس، ئەشقى فەدراى ژنى بابى رەت دەكاتەۋە، فەدرا دەست بە خۇكۇزى دەكات ۋ لە يادداشتىكدا كە بۆ تىزىيوس-سى بەجى دىلى ھىپولت بەۋە تاۋانبار دەكات كە دەست درىژى كىردۆتە سەرى. ھىپولت بە دەستى پوزىدون ۋ لەسەر داۋاى تىزىيوس، كە زۆر درەنگ پەى بە ھەقىقەتەكە دەبات، دەكۇزى.

ھەركولى تورە (دەۋرۋەرى ۴۲۲ى پېتىش ز):

شانۆنامەيەكى سىياسىيە كە بەرپىز ۋ شىكۆۋە باسى ئاتىن ۋەكو بە ھەشتى بەدبەختان ۋ دورور خراۋان دەكات. ئەم شانۆنامەيە ھەر چەندە تارادەيەك لە ئاستىكى نىزمدايە، بەلام لە بارى تۆۋىنەۋە رەنج ۋ نازايەتتەۋە بايەخى جىھانى ھەيە. ھەركول، داگىركەر دەكۇزى ۋ بە خۇشى لە ئەفغامى ئەۋ كارەۋە دوۋچارى شىتى دەبى. تىزىيوس بۆ ئاتىن سى دەبات ۋ ھەركول لەۋىندەر پاك دەبىتەۋە ۋ دىتەۋە سەرخۆ.

يون (دەۋرۋەرى ۴۱۷ى پېتىش ز):

ئەم بەرھەمە مىلودرامايەكە كە لەسەر بناغەى ھار ۋژاندىن رۆنراۋە. ئەم شانۆنامەيە ھەۋلىكە بۆ ئەۋەى كە يونىيەكان بە ۋەجاخى خودايان بۇمىرئى ۋ خىزمایەتتەيان لەگەل يونانىيانى ئاتىندا نىشان بدات. زىاتەر ھەست دەۋرۋىننى تا تراجىك بى. بەلام ھالەتى چاۋەرۋانىيەكى جوان لەلامى تەماشافان چىدەكات.

يون-سى كوپى كرىوزاۋ ئاپولون نىكە بە دەستى دايكى بىكۇزى. دايكى ۋا بىردەكاتەۋە يون لە مېردەكەى ئەم ۋ ژنىكى دىكەيە. ئاپولون لە كاتى خۇيدا ناسنامەى يون كەشف دەكات ۋ رىزگارى دەكات.

ژىنانى فېنىقى (دەۋرۈبەرى ۴۰۹ ى پېتىش ز):

شانۇنامەيەكى عەۋام پەسندە كە چىكايەتى نەمانى بىنەمالەى نودىپ دەگېرېتەۋە. پىلوتى شانۇنامەكە برىتىيە لە جەنگى پۇلونىكس و ئىتوكلىس. سىبەر و كارىگەرى ئەم شانۇنامەيە بەسەر ئاكسىوس، سىنكا، راسىن، شىلر و شانۇنامەنوسانى دىكەشەۋە ديارە.

ئورستىس (۴۰۸ ى پېتىش ز):

شانۇنامەيەكى جوان و دلگىرە، لەرووى بابەتەۋە لە نومندس-ى ئاسخىلوس دەچىت، بەلام لەرووى تۆنى دىالۇگەكان و ھەلسوكەوتى ئەكتەرەكانەۋە جىاۋازىي زۆرى لەگەل دراماي ئاسخىلوسدا ھەيە، كار و جولە لە شانۇنامەى ئورستىسدا تارادەيەك لاۋازە، گرى ئەبەۋونى كۆتايى چىرۆكەكەش ئابەجى دېتە بەرچاۋ بە ھەر حال ئورستىس لاسايى كردنەۋەيەكى دىكەى شانۇنامەكانى ترى ئورپىدس-ە، بە تايىبەتى ئىلىكترا، مىدىا، ئىقى چىنى لە تاۋرىس.

فېدايىانى دىونوسوس (دەۋرۈبەرى ۴۰۵ ى پېتىش ز):

ئەم شانۇنامەيە كە پاش مەرگى ئورپىدس دەرھىتراۋە تراجىدىايەكى بەھىزە، و بەراى گوتە و مكولى، يەكىكە لە جوانترىن دراماكانى ئورپىدس. چىرۆكى شانۇنامەكە يەكىكە لە كۆتەرىن بابەتتىن تراجىدى: سزاي پانتەيوس-ى بى باۋەر، بە دەستى دىونوسوس، مىنادەكان "۲۶" و (ژىنانى پاسەۋان و فېدايى دىونوسوس) ئاگافە، داىكى پانتويوس، لە جىھانى مەستى و بى ئاگايىدا بەدەنى پانتەيوس پارچە پارچە دەكەن. شەرح و شەرۋەى شانۇنامەكە دژۋارە.

جوانترىن دىمەننى شانۇنامەكە برىتتىن لە:

۱- ھاتنى ئاگافەى سامگرتوۋ پۇ سەر شانۇ بە گورزىكەۋە كە سەرى مىندالىكى بە سەرەۋەيە.

۲- خەمبارى ئاگافە پاش مەستى و بە ھۆش ھاتنەۋە.

ئىقى چىنى لە ئاولىسدا (دەۋرۈبەرى ۴۰۵ ى پېتىش ز):

ئەم شانۇنامەيە تەۋاۋ نەبۋە، چونكە ئورپىدس بە سەريا مردوۋە، ئەم كارە لەگەل شانۇنامەى (فېدايىانى دىونوسوس)دا دەرھىتراۋە، مىلودرامايەكى رۆماتىكى و پىر جۆش و خرۆشە. چىكايەتى شانۇنامەكە برىتىيە لە بە قورىانى كردنى ئىقى چىنى بە دەستى ئاگامەمنوۋن، تا پايەكانى سەر بە ئاولىس ھەلېكەن و كەشتىگەلى يۆنانى بەرەۋ تەرۋادە بىرانن. كۆتايى شانۇنامەكە لەگىنە رزگارى ئىقى چىنى بۋوبى كە بە دەستى ئارتىمىس ئەنجام دراۋە، ئورپىدس لەم درامايەدا وىتەيەكى زىندوۋى قارەمانىكى ژن نىشانەدەدات. سەربھووردى ئىقى چىنى ئىلھام بەخشى راسىن، گلوک، شىلر بۋوۋە.

ریزوس:

دانەر و میژووی دانانی ئەم شانۆنامەیە دیار نییە. پێدەچێت بە ھەڵە دراڤتتە پال ئورپیدس. سەرچاوەی شانۆنامەکە، کتێبی دەیمەمی ئیلیادەییە کە بەشیوەی شانۆنامە نامادە کراوە. ئودیسیوس و دیومیدس^{۲۷} بە ھاوکاری ناتینە بە دزییەو خۆ بە نۆردوی تەرودا دەکەن و ریزوس-ی ھاوپیەمانی تراکییە تەرودا دەکوژن. ئەم شانۆنامەیە لاوازترین تراجیدی یونانییە، نە کەسایەتیەکی تراجیدی ھەیە و نە ھونەر و شێوازیکی ناسک و زەریفی ھەیە.

سیکلۆپە کان (دەرووبەری ۴۲۳ی پیتش ز):

تا قە شانۆنامەی ساتیریکە (تەوسنامیز).

چیرۆکی سیکلۆپە کان لاسایی کردنەووبەکی ھەجونا میژی بەسەرھات و واریقاتی پولوفیموس-ە، کە بە دەستکارییەکی زۆر ھەلە کتێبی نوێەمی ئودیسیە ھۆمەر ھەوەر وەرگراوە. ئەم شانۆنامەیە پراوپرە لە شۆخی خۆش و ناخۆش.

بیوبۆچوونەکانی ئورپیدس:

ئورپیدس وەکو ھەرفانێک زۆر پیتش زەمانی خۆی کەوتبوو، لە باری بۆچوونی نایینی و مەزھەبییەو ئەگەرچی کافر نەبوو بەلام لەبەر روشنائی ئەقل و ئەخلاقی، بەتوندی ئیراد و رەخنە لە خواوەندان دەگرت، بە ئارەزووی خۆی دەستکاری ئەفسانەی خۆدایانی دەکرد و دەیگۆزین، گالەتی بە قارەمانانی تەقلیدی دەکرد، و ھێرش دەکردە سەر باوەڕین پرۆپوچ و فال و پیتشینیان. ئەگەرچی بە تەواوی لە سیاسەت دوور بوو، بەلام ھەستی دەکرد دیموکراسی ناتین لە سەردەمی ئەودا کەوتۆتە گومرایی و لە ژێر دەسەلاتی ئورستوکرات و دەولەمەندان دایە. ئورپیدس بە تەماو بە ھیوای دیموکراسییەک بوو کە لەسەر پایە ئەقل و لیھاتوویی و راستگۆیی رۆنرا بی. سیاسەتی دەرەو بەلای ئەو ھەوەر بریتی بوو لە بەرەقانی ئەتاتین لە ھەنبەر دوژمناندا، لی بە دەگمەن باسی کاروباری سوبایی دەکرد، زۆربە کات ھێرش دەکردە سەر جەنگ و بە بەلا و نسیبەتی مۆتەقە دەزانی.

تەوەر و بناغە تیوری و بۆچوونی ئەخلاقی ئەو بریتی بوو لە بایەخی سروشت و تەبیەتی ھەر تاکێک، و نیحتوباری ئەقلانی و ئەخلاقی ئەو تاکە. ئورپیدس ھاوسۆزی دەگەڵ ھەژاراندا دەکرد بەلام باوەڕی بە جەماوەری خەلک وەکو چینێکی تاییەتی نەبوو، روانینی وی دەربارە ی ئن روون و ناشکرا نییە، بەلام وا باوە کە گواپە لە ژنان دوروور پەرێز بوو. ئورپیدس ھەر بە تەبیەت ئادەمیژادیکی رەشبینە. ھیچ شتێک زامنی بەختەوهری

نییه، بۆ وینه نارمانجین مه عنهوی نه شق، منداډ، یا ته نانهت نه بوونی منداډیش، هیچیان زامنی به خته وهری نین. نه ره ستو له کتیبی هونه ری شیعر دا (فه سلی سیازده یه م) نوریدس به تراجیدی ترین شاعر ناو ده بات.

شینواز و مامه له:

شانۆنامه کانی نوریدس ناوینته یه که له کون و نو، له لایه که وه پابه ندی پره نسپ و ریچکه کون و باوه کان و له لایه کی تره وه روو له داهینان و تازه گهریسه، و له زور به ره مه میدا نه ونده گو، به ره چاوکردنی قالب و شیوه تهقلیدی و باوه کان نادات. فورم گهرایی نوریدس له ده سپیکي شانۆنامه کان، له پرسیار و وهلامی دوو نه فهری، هاوسهنگی دیالوگ و ههندی جار سوود وهرگرتن له گری کردنه وه به دهستی خودایان-دا بهرجهسته ده بی.

نوریدس بۆ ده برینی تیورییه تازه کانی گۆرینی زوری هونه ره کونه کان به پیتیست ده زانی. رهنگه دیارترین گۆرانکاری له کاره کانی نهودا له کاراکترسازیدا بی. نهو دهست له وینه گرتنی پیاوان و ژنان به شیوه یه کی نیمچه خودایان و پالەوانانی به ته بیعه له مروؤ بالآتر هه لده گری و له جیاتی نهوه کاراکترهانی مروؤانی تر و نزیک له عهوامی خه لک وینه ده گری و ده خولقینی.

سوفوکلېس ده لیت که نهو به خوی خه لکان به که یفی خوی وه کو چونی بوین ناوا وینه ده گری، به لام نوریدس وه کو چون هه ن ناوا وینه یان ده گری. نوریدس دهروناسیکی بالآ دهست و به دهسه لاته، به ته بیته ی له وه سف کردن و وینه گرتنی ژناندا- هه م ژنانی نه جیب و هه م ژنانی هه رزه. نوریدس له واری پلوتی شانۆنامه شدا خاوه نی کۆمه لیک داهینان و تازه گهریسه، له دراما کانی نهودا نیوه روکی سۆزداری و پر جوش و خرۆش، میلودراما و کاریگهری بی نه ندازه به زوری جیگه ی ساده یی و ساکاری به ره مه کانی ناسخیلوس ده گریتته وه.

نوریدس له زهت له وه سفکردنی شیتایه تی و دهستیوه ردانی خواوه ندان له گری کردنه وه به مه بهستی چیکردنی ترس و دله راوکی لای ته ماشافانان ده بیینی. سوود له منداډانیش بۆ هاروژاندنی ههست و سۆز وهرده گری. پلوت و نه خشه ی شانۆنامه کانی له چاو نهوانه ی پیش خۆیدا ئالۆزتر و پر پیچ و په ناتره، نه مهش پلوتی شانۆنامه کانی یوریدس ده خاته خانه و ریزی باشترین پلوتین سوفوکلېس-وه، هه ر چهنده هه ندی جار بی دهوامه، به ده گمه ن چاره نووس و قه ده ره دکات به پلوت و هه وینی شانۆنامه.

نوریدس له بایه خی گرووی کورال کم ده کاته وه و له واری پراکتیکیدا په یوه ندی سه ره کی گرووی کورال له رووداوانی شانۆنامه که جیا ده کاته وه. زور وه ستایانه دیمه نارایی، جلویه رگ

و که‌رسته‌ی شانۆ ناماده ده‌کات. زۆر سوود له شۆخی و نوکته ده‌بینی و زمانی ساده و واقعی و هه‌ندی جار له‌پرووی پی‌وه‌رین ره‌وانبێژییه‌وه جوان و ره‌وانه.

کووته‌یه‌کی ره‌خنه‌کان:

نورپیدس شانۆنامه‌نووسی‌که که تاییه‌مه‌نییه ناکۆکه‌کانی زۆر له ناسخیلوس و سوفوکلیس زیاتره. به‌لامی ره‌خنه‌گرانه‌وه تراجیدییه‌کانی نه‌وه‌م لایه‌نی نیجایی و هه‌م لایه‌نی سه‌لبیان تێدایه، واته هه‌م ستایش هه‌لده‌گرن، هه‌م زه‌م.

نی‌وه‌په‌رۆکی شانۆنامه‌کانی هه‌ندی جار سواوه و هه‌ندی گا‌پ په‌یه‌وستن به شوین و کاتی تاییه‌ته‌وه، به‌لام به شی‌وه‌یه‌کی گشتی زه‌مین و هاما‌جی شانۆنامه‌کانی سه‌روساخت له‌گه‌ڵ ژیا‌نی روژانه‌دا په‌یدا ده‌کهن و گشت‌گیریه‌کی جیهانیان هه‌یه. هه‌ر چه‌نده هه‌ندی له کاراکته‌رانی یه‌کم له به‌ره‌مه‌کانیدا ره‌هه‌ندی قاره‌مانیان نییه، به‌لام زۆریه‌ی هه‌ره زۆریان مرۆف، حا‌له‌تی هه‌سته‌وه‌ری، په‌ر سۆز و گودازی و میلی‌ودرامی به‌ره‌مه‌کانی یورپیدس مایه‌ی ئیراد و عه‌یب‌گیری ژماره‌یه‌ک له ره‌خنه‌گرانه به‌لام زۆری دیکه‌ش ستایشی ده‌کهن، پلۆتی هه‌ندی له شانۆنامه‌کانی له‌پرووی هۆکاره‌وه لاوازه، به تاییه‌تی په‌نا بردنه به‌ر خودایان بۆ گری‌ کردنه‌وه، به‌لام پلۆتی هه‌ندی له شانۆنامه‌کانی بونیادیکی مکوم و وه‌ستایانه‌ی هه‌یه، و شی‌وه‌ی گری‌دان و گری‌چن له رووداوه‌کاندا یان کردنه‌وه‌ی گری‌سه‌کان به یارمه‌تی و کۆمه‌کی خودایان به مه‌به‌ستی چێکردنی کاریگه‌ری غمایشی، سه‌رکه‌وت‌وانه نه‌ه‌جام ده‌دری. نه‌ه‌جام شرو‌قه‌کاران ره‌خنه‌ی نه‌وه له نورپیدس ده‌گرن که زمانه‌که‌ی قو‌ڵ نییه، به‌لام به ده‌گه‌ن ره‌خنه‌گری‌ک په‌یدا ده‌بی که بتوانی نکۆلی له ساده‌یی و راشکاوی و روونی و ره‌وانی زمانی وی بکات.

به‌راوردی نیتوان ناسخیلوس و سوفوکلئس و ئورپیدس

ژ	ناسخیلوس	سوفوکلئس	ئورپیدس
۱	به‌که‌مهن شانۆنامه‌نووسی گه‌وره‌یه	دووهمین شانۆنامه‌نووسی گه‌وره‌یه	سییه‌مین و دوا تراجیدیانووسی گه‌وره‌یه
۲	زیادکردنی نه‌کته‌ری دووهم	زیادکردنی نه‌کته‌ری سییه‌م	
۳	داهیتانی شانۆنامه‌ی سی بهشی	ده‌ست هه‌لگرتن له شانۆنامه‌ی سی بهشی په‌یه‌سته	
۴	که‌مکردنوه‌ی ژماره و بایه‌خی گروویسی کۆژاڤ	جینگه‌کردنی ژماره‌ی گروویسی کورڤاڤ له سنووری پازده که‌سدا و که‌مکردنوه‌ی پتری بایه‌خی گروویسی ناویراڤ	که‌مکردنوه‌ی زیساتری بایه‌خی گروویسی کۆژاڤ و په‌یه‌هندییان به‌ کارو جوله‌ی غاییش
۵	سوودهرگرتنی که‌م له دیمهن نارایی	داهیتانی نیگارکێشی دیمهن و شانۆ	زیادکردنی دیمهن و شانۆنارایی جیل و سه‌مرگ و که‌ره‌ستهر پتیه‌سییه‌کانی شانۆ
۶	دهرباره‌ی خودایان و قه‌ده‌ر و چاره‌نووس دوودلی رها نییه، رهنج و زه‌جه‌مت زاده‌ی گوناوه‌و گوناوه میراتییه رهنج مرۆڤ ناقل ده‌کات	خواوه‌ندان دادپه‌روه‌رن به‌لام بایه‌ختکی نه‌موتیان نییه. چاره‌نووس هه‌قییه. رهنج هه‌ندی جار (نه‌ک هه‌میسه) زاده‌ی گوناوه. گوناوه میراتییه، گوناوه مرۆڤ ناقل ده‌کات	خواوه‌ندان به‌ زۆری نا نه‌خلاق و زۆردارن. ژیان مسیبه‌تبار، ژیان مسیبه‌تبار، به‌لام له بنه‌ره‌دا نه‌تاهمی مملاتیسی مرۆڤ له‌گه‌ڵ ته‌بیعه‌تی خۆی دایه.
۷	که‌سایه‌تی شانۆنامه‌کان بالان، له‌ میانه‌ی غاییدا نه‌شوفا و گه‌شه‌ ناکن	که‌سایه‌تی شانۆنامه‌کان له‌ خه‌لکانی واقیعه‌یه‌وه‌ نزیکترین، به‌لام هه‌شتا هه‌ر بالان، ده‌روون‌شیکاری به‌مرزه. که‌سایه‌تییه‌کان گه‌شه‌ ده‌کهن، و خالی به‌رانبهر په‌کن	که‌سایه‌تی شانۆنامه‌کان مرۆڤی ناسین. نه‌شوفايان زۆره. ده‌روون‌شیکاری به‌مرزه، به‌ تابه‌تی له‌ وینه‌گرتن و وه‌سفی ژاندا. چه‌خت له‌ سه‌ر تاك ده‌کرتیه‌وه.

۸	پلوتەکان سادەن، چولە کەمە، بەردەوامی هەندێ جار نوقستەنە، سوودی کەم لە شێوی گرتیکردنەو بە دەستی خۆدایان	پلوتەکان ئالۆزترین، چولە زۆرترە، هۆکار و پەيوەستەکی بەرز، سوودەرگرتن لە گرتیکردنەو بە یارمەتی خۆدایان	پلوتەکان یەجگار ئالۆزن، چولە هەندێجار تونو پڕخروۆش و پڕ هەستە. بونیادی شانۆنامە هەندێجار سستە، هۆکارو لاواژە، سوودەرگرتن لە شێوی گرتیکردنەو بە دەستی خۆدایان لە دوازدە شانۆنامەدا.
۹	زمان بتمو، شکۆدارو هەندێ جار ئالۆزە	زمان نەرسۆگراتی، بتمو و روون	زمان سادە، راستەوخۆ رەوان
۱۰	سوود وەرگرتنی کەم لە تەنزی دراماتیکی	سوود وەرگرتنی زۆر لە تەنزی دراماتیکی	هەندێ جار سوود وەرگرتن لە تەنزی دراماتیکی و هەندێجار لە نوکتە
۱۱	بابەتەکان کەمتر بابەتی رۆژن، تەنیا یەك شانۆنامە (نێرانیان) دەرباری رووداوەکانی رۆژە	سوود وەرگرتنی کەم لە بابەتین رۆژانە یا سوود وەرگرتنی تەواو	زۆربەی شانۆنامەکان دەرباری بابەتی باوی سەردەم: شەرحی جەنگ و سیاسەتی رۆژە
۱۲	بێ گالتە و شۆخی	گالتە و شۆخی کەم	گالتە و شۆخی زۆر هەبرونی دەهەنی تەواوی پێکەنیناوی
۱۳	ناوکاری عەسری خۆیەتی. سیازدە خەلاتی یەكەمی پێشپڕکیانی بردۆتەو	ناوکاری زۆر گەورە عەسری خۆیەتی، خاوەنی ۲۴ خەلاتە	تا رادەیهك لە رۆژگاری خۆیدا گومناو بوو، خاوەنی تەنیا ۵ خەلاتە. بەلام لە سەردەمانی پاش خۆیدا، زۆر لەو دووانە دی پتر کاریگەری بەسەر درامای لاتینی و درامای کلاسیکی فەرەنساوییهو هەبۆه.

کۆمیدیای کۆن

سه‌ره‌تا و سه‌ره‌لداڤ:

سه‌ره‌تا و گه‌شه‌کردن و په‌ره‌سه‌ندنن کۆمیدیای یۆنانی به ته‌واوه‌تی دیار نییه. به گۆیره‌ی بۆچوونی نه‌ره‌ستۆ کۆمیدیا دره‌نگ هاتۆته ناراه، و یه‌که‌مین نه‌که‌ترانی کۆمیدیاخه‌لکانیکی خۆیه‌خش بوونه، دیار نییه که چ که‌سیک ده‌مامک و ده‌روازه‌ی هیناوه‌ته ناراه و چ که‌سیک ژماره‌ی نه‌که‌ترانی زیاد کردوه. به رواله‌ت کۆمیدیا له دوو سه‌رچاوه‌ه هه‌لده‌قۆلێ. یه‌که‌م: کوموس-ی ناتینی (ره‌گ و ریشه‌ی وشه‌ی کۆمیدی) یا ناوازی شادمانی بۆدیونوسوس، که له بۆنه جۆراوجۆره‌کاندا خۆیندووینه. کوموس به تایبه‌تی له دوو جه‌ژنی گه‌وره‌ی سالانه‌دا، واته جه‌ژنی لینی له مانگی ژانویه‌دا، و دیونوسیای شار (جه‌ژناتی تایبه‌ت به دیونوس) له هه‌یقی مارس‌دا، خۆتێراوه و گوتراوه. نه‌م ناوازو گۆزانیانه پتر پارانه‌وه بووه بو ده‌فعی به‌لا، یان دوعای به‌ره‌که‌ت بوونه، نه‌که‌تران جلویه‌رگی سه‌یر و غه‌ریبیان له‌به‌ر ده‌کرد و به کۆمه‌ل به ده‌وری شاردا ده‌گه‌ران، له حاڵی هه‌لگرتنی نیشانه‌کانی فالیکدا^{٢٢}، گۆزانیان بۆ دیونوسوس ده‌چری و وشه و ده‌سته‌واژه‌ی بازاری و پر ته‌وس و توانجیان به ته‌مه‌شافان ده‌گوت، پاشان نه‌که‌تران ده‌بوون به دوو ده‌سته‌وه و وه‌لامی یه‌که‌تریان ده‌دايه‌وه. دووم: دووم سه‌رچاوه‌ی کۆمیدیا بریتی بسوه له ده‌مه‌لاسکی و لاسایی کردنه‌وه یا غایشی خه‌نده‌داری سیسیلی که به شیۆیه‌کی گشتی بۆ پێکه‌نیناندنی ئاماده‌بووان بووه، دیاره روون نییه که چ که‌سیک کوموس و نه‌دا و ده‌مه‌لاسکی و لاسایی کاری سیسیلی بۆ نه‌بجامدانی هه‌ولێن کۆمیدیاکان به‌کار هیناوه. نه‌وه‌ی ده‌گێردیتسه‌وه نه‌ویه که نه‌م کۆمیدیاiane یه‌که‌مین جار له شاری میگارا، یان ناتیندا نه‌بجامدراون.

دیمه‌نسازي و ده‌ره‌هینان:

کۆمیدیای یۆنانی له‌رووی دیمه‌نسازي و شانۆسازي و ده‌ره‌هینانه‌وه زۆر له تراجیدیای یۆنانی ده‌چیت. له جه‌ژن و بۆنه‌کاندا، پاش هه‌ر شانۆنامه‌یه‌کی تراجیدی، پینچ کۆمیدیای پینچ نووسه‌ر غایش ده‌کرا و خه‌لات بۆ باشت‌ترین ته‌رخان ده‌کرا، نه‌که‌تره‌کان سوودیان له ده‌مامک و پیتاوی پاژنه‌نم و ده‌ره‌گرت. گروپی کۆرال له ۲۴ پیاو پیتک ده‌هات که زۆریه‌یان جلویه‌رگی سه‌یر و سه‌مه‌ره‌یان له‌به‌ر ده‌کرد.

ناریستوفانس (۴۴۸ - ۳۸۵ ی پیش ز):

گه‌وره‌ترین کۆمیدیا نووسی یونانییه. له بنه‌ماله‌یه‌کی سه‌نگین و ئاپرومه‌ند، له ده‌وره‌یه‌ری ناتین هاتۆته دنیاوه. زۆر زوو روویکرده نووسینی کۆمیدی، یه‌که‌م به‌ره‌می له سالێ ۴۲۷ ی پیش ز دا غایش کراوه. ره‌نگه وه‌کو نه‌که‌تر له چه‌ند شانۆنامه‌یه‌کی خۆیدا به‌شداری کردبێ.

بونیا دی کۆمیدیاکانی ئارستوفانس:

بونیا دی کۆمیدیاکانی ئارستوفانس یە جگەر جۆراوجۆرن و پەڕەوی هیچ غومونەیک ناکات. نەگەر چاویۆشی لە وردە کارییەکان بکەین دەتوانین بڵێن شانۆنامەکانی ئارستوفانس دوو بەش لەخۆ دەگرن: لە بەشی یەکەمدا (نەندیشە شاد) دەخریتەرۆو، و لە بەشی دووەمدا نەم نەندیشە نەنجام دەدری. بەشە سەرەکییەکانی ئارستوفانس بریتین لە:

- ۱- سەرەتا و دەستپێک، کە باسی ئەو نەندیشە شادە یان ھزرە ھۆشەندانەییە دەکات کە لە زەبەنی نەکتەردا گەڵاڵە بوو، ئەم نەندیشەییە عادیەتەن نابەجێ و ناواقیعییە.
- ۲- رینگە، یەکەمین ئاوازی گروپی کۆرالە لە کاتی ھاتنە سەر شانۆ.
- ۳- مەملانس، باسێکە لە نێوان لایەنگرانی پلۆتی شاد و نەیارانی پلۆتی شاد، ھەمیشەش لایەنگران سەردەکەون.

۴- گۆرانی بە کۆمەل، کە گروپی کۆرال لە پشوو نێوان پەردەکانی شانۆدا بەرانبەر تەماشافانان دەبێژن و دەرپری بۆچوونەکانی نووسەرە.

نەم گۆرانییە دەستەجەمییە عادیەتەن لە نێوان مەملانس و پاشاوەی کۆمیدیا نەنجام دەدری، لێ ھەندێ جار لە کۆتایی شانۆدا دەخوێنرێ.

۵- رووداوی تێھەلکێش، زنجیرە رووداویکە کە لە دواي گۆرانی دەستەجەمییەو دیت و نەندیشە شاد وێنە دەگرێ و بەرجەستەیی دەکات، نەم واریقاتە تێھەلکێشانە ھەندێ جاریش لە یەکتر جیا و سەربەخۆن.

۶- مەقام، ئەو گۆرانییە لیریکییە دەستەجەمییانەییە کە لە نێوان دوو رووداوی تێھەلکێش دەخوێنرێ.

۷- دەرچوون، دوا سروودی گروپی کۆرالە لە کۆتایی شانۆنامەدا. ھەر شانۆنامەییەکی کۆمیدی چەندین گۆرانی و سروودی جدی یان پێکەنیانەوی لەخۆ دەگرێت.

بەرھەمەکانی:

ئارستوفانس نزیکەی چل شانۆنامەیی کۆمیدی نووسیوە. کە تەنیا یازدە دانەیان ماوەتەر، لەوانە:

ئاخارنەییەکان (۴۲۵ی پێش ز):

ئەمە کۆنترین شانۆنامەیی کۆمیدی، و لە پێشپرکییەکانی ناتین خەلاتی یەکەمی پێدراوە، تیمەیی شانۆنامەکە بریتییە لە داواکردنی ناشتی لە گەڵ نەسپارتەدا، و لاسایی

کردنه‌وه‌یه‌کی هه‌جونا میژی لایه‌نگری یورپیدسه له‌ جه‌نگ (رۆژه‌کانی هه‌رکول و ناندروماک). له‌م کۆمیدیا یه‌دا پێشه‌وای ماندوو و بێتاقه‌ت له‌ جه‌نگی ناتین که‌لکه‌له‌ی نه‌وه‌ی ده‌که‌وێته‌ سه‌ر که به‌ دزییه‌وه سۆلج له‌ گه‌ڵ نه‌سه‌پارته‌دا بکات، به‌لام رووبه‌رووی ناڕه‌زایی توندی جه‌نگ‌خوazan ده‌بیته‌وه.

ئارخانه‌یه‌یه‌کان شائۆنامه‌یه‌کی جوانه و گه‌لیک دیمه‌نی دلگیری تێدا یه (وه‌کو فروشتنی کێژانی برسی میکارایی، یان گۆژانی و هه‌له‌سه‌رکی له‌ ئاهه‌نگ و جه‌ژنی دیونوسوس له‌ کۆتایی شائۆنامه‌که‌دا). ئه‌م شائۆنامه‌یه له‌رووی ها‌پوژاندنی هه‌سته‌وه، شائۆنامه‌یه‌کی یه‌جگار به‌هێزه.

دلاوه‌ران (٤٢٤ی پێش ز):

براه‌ی خه‌لاتی یه‌که‌مه، بابته‌ی شائۆنامه‌که هه‌جوی ته‌ره‌فدارییه له‌ دیموکراسی. باسی نه‌و گه‌نده‌لییه‌یه که له‌ پڕیکا ره‌گ و ریشه له‌ هه‌موو شوی نه‌ داده‌کوته‌ و رابه‌رانی گه‌نده‌ل یه‌ک له‌ دوا یه‌ک ده‌فه‌وتینی. له‌م کۆمیدیا یه‌دا جاریکی دیکه داوا ی ناشتی و مه‌سه‌له‌تی نیوان ناتین و نه‌سه‌پارته ده‌خه‌رته‌پوو. "نه‌ندیشه‌ی شاد": نیسیاس "٣٠" لێده‌پری به‌عه‌وام خه‌له‌تینی و نێره‌نگیکسی زۆتر له‌ کلیون "٣١" ببی به‌ جیگری نه‌و. ئه‌م شائۆنامه‌یه، کۆمیدیا یه‌کی تارا ده‌یه‌ک تاقه‌تبه‌ره، به‌لام له‌ دیمه‌نانی دلگیر، پشکنینی وردی پێگه و پایه‌ی سیاسی، و ته‌نزی به‌هێزه به‌ده‌رنیه‌یه.

هه‌وران (٤٢٣ی پێش ز):

ئه‌م کاره ده‌ستکاری کراوه و دا‌پۆزراوه‌ته‌وه. بابته‌ی شائۆنامه‌که گالته‌کردنه به‌ سوکرات و سوفستاییه‌کان. "نه‌ندیشه‌ی شاد": سترپسیادس-ی ساویلکه له‌ ده‌ستبلاوی کۆره‌که‌ی بی تاقه‌ت ده‌بی و بریار ده‌دا که بیه‌نیری بۆ قوتا بخانه‌که‌ی سوکرات تا فیری هونه‌ری نه‌بخامگیری و به‌لکه‌هینانه‌وه ببی و بتوانی به‌ باس و گه‌نگه‌شه له‌ چنگی خودان قه‌مزان رزگار بی، هه‌وران به‌ ناودارترین و کاریگه‌رترین کۆمیدیا ی ئاریستوفانس دێته ژماردن. چاره‌ دیمه‌نی سه‌ره‌کی و یه‌ک مه‌لامه‌لاتی له‌خۆ گرتوه. بونیادی تان و پۆی شائۆنامه‌که شاشه. ره‌نگه ئه‌م شائۆنامه‌یه ده‌وری له‌ توندی عه‌سه‌بییه‌تی ناتینییه‌کاندا هه‌بووی، که بووه مایه‌ی مه‌حکومه‌یه‌تی سوکرات.

زه‌رده‌زیران (٤٢٢ی پێش ز):

ئه‌م شائۆنامه‌یه باسی په‌رۆشی شیتانه‌ی یونانییه‌کانه بۆ بوونه نه‌ندام له‌ هه‌یشه‌تی دادوه‌ریدا- نه‌و په‌رۆشییه شیتانه‌یه‌ی که زیاده‌کردنی هه‌قه‌ده‌ستی نه‌ندامانی هه‌یشه‌تی نیوبراو له‌لایه‌ن کلیون-وه دروستی کردبوو. "نه‌ندیشه‌ی شاد": فیلوکیون-ی دۆستی کلیون، که

پیره میتزوی دلتاسکه و مکوپه لهسهر نهوهی که له ههینهی داده ودریدا کار بکات دهنا له داخا دیق دهکات. کوپره کهی که له سوور سوونی نهو بی تاقهت دهبی دادگایه کی تاییه تی داده نی و به مه حکمه می سه که کهی ماله وه، که به پهنردزی تاوانباره، سه رگه رمی دهکات. زهره زیړان شانۆنامه یه کی خوشه، به لام رهنگه له بهر نهوهی که له راده به دهر پابه ندی بابه ته تاییه تییه کانی سه رده می خویه تی، بۆ روژگاری نه مړۆ نه و نه ده مایه ی سه رنج و په سند نه بی.

سولج (۴۲۱ ی پیش ز):

بابه تی نه م شانۆنامه یه ش بریتییه له داوای سولج و ناشتی له نیوان شاتین و نه سپارته دا، "نه ندیشه ی شاد": تروگایوس لیده بری بجی بۆ لای زیوس و داوای سولج و ناشتی بکات. ململانیی دراماتیکی له م به ره مه دا که مه.

بالنده کان (۴۱۴ ی پیش ز):

ناوه رۆک و هه ویتی شانۆنامه که ئیراد و ره خنه هه لده گری هه ندی له لیکدانه وه کان گازانده ی نه وه ده کهن که نه م کۆمیدیا یه ته نیا نه خشه یه کی خه یالییه، شتیکی پیکه نیناوییه ده رباره ی له شکر کیشی سیسیلییه چاو چنۆک و ته مه عکاره کان، یان به رگریه که له شۆرشیکی واقعی یان گۆزینی حکوومه ت "نه ندیشه ی شاد": دوو پیاوی بیزار له ناتین، ده که ونه گه ران له ژیانیکی نمونه یی له سه رزه مین و ولاتی بالنده اندا، نه م شانۆنامه یه له پرووی وینه سازی جوان، ناسکی خه یال، پلۆتی به رز و کاراکته رسازییه وه زۆر به جیژه. هه یچ شوینه واریکی ره گه زین کۆمیدیا ی میلیلی و عه وام په سندی تیدا نابینری. به شیوه یه کی گشتی به شاکاری نه ریستوفان داده نری.

ژنان له تسموفوریا (۴۱۱ ی پیش ز):

نه م به ره مه لاسایی کردنه وه یه کی هه زه لیا ته کانی نوریدس و هه جووی ژنانی ناتینه. "نه ندیشه ی شاد": نوریدس پاش نه وهی ده زانی که چه ند ژنیک له هه ولتی نه وه دان باشتین تۆله له و بکه ونه وه به هۆی ناشکر اکر دنی خه وش ی سیکسی وان، بیهوده هه ولده دا تا ناگاتون^{۳۲} که تراژیدیا نوویکی دیکه یه، ناچار بکات که خۆی بخته شیوه ی ژنیکه وه و به ره فانی له نوریدس بکات. له م شانۆنامه یه دا به مه به سستی شوخی و ته وس و توانج لاساییه کی زۆری شیوازی نوریدس کراوه ته وه، زۆریه ی نه و ره خانه ی له م به ره مه گه راو، دروست و به جین، به لام تاراده یه ک زیده ره وییان تیدایه.

لوسیسترات (۴۱۱ ی پیش ز):

ناریستوفانس، لهم شانۆنامهیدا جاریکی دی داوای ناشتی و سولخی نیتوان ناتین و نهسپارته دهخاتهروو، "نهنديشه ی شاد": لوسیسترات که له رابه رانی ناشتیخوازی ناتینه، بۆ نهوه ی پیاوان مل بده نه ناشتی له گه ل نهسپارته دا، داوا له ژنان دهکات که کاری سیکیسان له گه لدا نهکهن، یانی له گه لیان نهخهون. نهخام، نهسه کۆمیدیایه کی جه ماوه ری پر هه را و ههنگامه و لیوان لیوه له بێشهرمی و پرپرووی، نهخشه و دارشتیتکی هونه رمه ندانه ی هه یه، نه م کۆمیدیایه نه مۆکه له ریزی باشرین کۆمیدیاکانی ناریستوفانس دابه.

قورپاقان (۴۰۵ ی پیش ز):

نه م بهرهمه براوه ی خه لاتی یه که مه. بابه ت و تیمه ی شانۆنامه که رهخه نه له ناسخیلوس، سوفوکلیس و به تایبه تی نوریدس. ههروه ها هێرشیکه بۆ سه ر گهنده لی سیاسی و نه ده بی ناتین. "نهنديشه ی شاد": دیونوسوس که ده بینێ تراجیدیانوسان زۆر لاوازن لیده برێ بچی بۆ هادیس و تراجیدیانوسیکی شایسته بۆ نه م دنیا بگه رنیتته وه. ناریستوفانس لهم شانۆنامهیدا ناسخیلوس و نوریدس دهخاته بهر رهخه ی لوژیکی، لی لایهنگری شهو له ناسخیلوس دیار و خویایه، شانۆنامه ی قورپاقان دواهمه مین و رهنگه جوانترین نمونه ی کۆمیدیای کۆن بی.

نهنجومه نی ژنان (۳۹۳ ی پیش ز):

نه م شانۆنامه یه هه جو به کی ته به عه تی بی قه رار و که لکه له ی نوێخوازی ناتینییه کانه. "نهنديشه ی شاد": ژنان به را و ته گبیری پراکساگورای ریه ریان، خو ده کهن به پیاو، کورسییه کانی په رله مان داگیر ده کهن، و حکومه تی دلخوازی خویان داده مه زرتن که له و حکومه ته دا ژن، منال و سامان هاویه شه. نه م شانۆنامه یه له چاو شانۆنامه کانی دیکه ی ناریستوفانسدا نابوخته یه، هه ندی ره گه زی کۆمیدیای تازه و ناوه راستی تیدا به دی ده کریت.

پلوتوس (۳۸۸ ی پیش ز):

بابه تی شانۆنامه که هێرشه بۆ سه ر تیره ی به شهر به گشتی و ناتینییه کان به تایبه تی، که له پیتاوی کۆکردنه وه ی سهروه ت و ساماندا په ناوه بهر شیوازی بیدا ده گرانه و نه م ده بن. "نهنديشه ی شاد": کرمولوس ی قاره مانی هه ژاری ده ستکورت به لام شه ریف و نابرومه ند، داوا له نه سکلیپوس ی خوی پزیشکی دهکات که چاوانی پلوتوس ی خوی سهروه ت و سامان بداته وه تا بتوانی جاریکی دی به شیوه یه کی دادپهروه رانه سهروه ت و سامانان دابه ش بکاته وه. نه م شانۆنامه یه هه جو به کی گشتی و خو شه، و تارا ده یه ک ناسکه و شوخی و هه نه کچیاتییه

توندوتیژه کانی کۆمیدیاکانی پېشووتری ناراستوفانس-ی تئیدا نییه. نهو گۆرانکارییهی که له بونیادی شانۆنامه کهدا کراوه ههنگاوێکه بهرهو کۆمیدیا ی تازه (وهکو نهو دیمهنهی که کۆیلهیهک دهوړنکی گرینگ دهینی).

نه ندیشه کانی ناراستوفانس:

ناراستوفانس که سێکی موحافیزکار بووه و باوهری به پزیزگرتنی که له پور هه بووه، له زۆریه ی هه ره زۆری کۆمیدیاکانیدا که لکه له و ناره زووی رۆژه خۆشه کانی رابردو و ناشکرایه و هه می شه نیع تازی له سه ر شته نوێه کانی وه کو داب و نه ریت و مه زه به ی نوێ، فه لسه فه ی نوێ، نه ده بیاتی نوێ هه بووه. نهو ههستی ده کرد هه ر شتێک نوێ بێ له وه یه بیهوده و بێ که لکیش بێ، به کورتی دراما کانی وی نیع تازی که له سه ر گه نده لێ سه رده م و زه مان ی وی.

تاییه تمه ندیه کانی کۆمیدیاکانی ناراستوفانس:

تاییه تمه ندیه به رچاوه کانی کۆمیدیه کانی ناراستوفانس بریتیه له وه ی که: بابته کانی بابته ی باوی رۆژ بوون، ته نزی بیژی، راشکاوی، به دزمانی و جویندان، ته وس و توانج، پلۆتی سووک و تارا ده یه کهم بایه خ، وینه گرتنی کاراکته ره کان هه م به شیوه ی فرد و هه م به شیوه ی نمونه، سوود وهرگرتن له دوو جوړه شیعه ی لیریکی: شیعه ی زیره کانه و ناسان و سووکی کۆمه لایه تی، و شیعه ی لیریکی قوول و پر هه ست و جوان، روودانی کاری پێشبینی نه کرا و نه گونجاو، په نابردنه بهر هه ستین و رۆژینه ره له جیاتی په پره ی کردنی نه قل و لۆجیک، و نه نجام ره چاو نه کردنی سێ یه کی تییه کلاسیکه که و (یه کی تی کات، یه کی تی شوین، یه کی تی کار) و پره نسپی حه قیقه ت نمایی.

کورته یه کی ره خنه کان:

هه ر چه نه کۆمیدیاکانی ناراستوفانس پر ن له شوخی زۆر مه کشف، به لām له گه ل نه وه شدا مایه ی پێکه نین و خۆشین، هه ر چه نه ناراستوفانس تونده ته بیعه ته و له ره خنه گرتندا توند و بێ په روایه و له خوه گیریدا ده که ویتته مو یاله غه بیژی، به لām وێرای نه مه ش قامک له سه ر کهم و کوپی و کی ماسیه واقعییه کان داده نی. پلۆتی شانۆنامه کانی نه گه رچی زۆریه ی کات سست و نامه نتیقیه، به لām ده کری، هه مان پلۆتین سست و لاواز وه کو قالبی ده پرینی هه جوو شوخی بیژی وی قه بوول بکری و له قه لām بدری. ههروه ها، وێرای نه وه ی که کاراکته رسازی ناراستوفانس ناتمه او و نو قستانه (چه مندانه یه که له کاراکته ره کانی بهرجهسته و زیندوون، و زۆریان کاریکاتیر ناسان یان نمونه ی گشتین) به لām له واری لاسایی کردنه وه ی هه جونا میژدا به ره یه کی دره خشان و پرشن گداری هه یه.

كۆمىدىيى ناوۋاپاست

كۆمىدىيى ميانە يا ناوۋاپاست كە لە ماوۋى نىئوان سالانى ۳۸۰ - ۳۳۶ى پىتىش ز برەوى سەندوۋە، پردىكە لەنىئوان كۆمىدىيى كۆن و كۆمىدىيى تازە و ھەندىك لە تاييەمەندىيەكانى ھەريەكىك لەو دووانەى لەخۆ گرتوۋە. كۆمىدىيى ناوۋاپاست ئەو جورئەت و بويرىيەى كۆمىدىيى كۆنى تىيىدا نەبوو، و كەمتر سەروساختى دەگەل سىياسەت و مەروۋشانى زىندودا ھەبوو. لە جىياتى ئەو لە ەلەبى نەفسانە و تراجىدىيان دەدا. لەم جۆرە كۆمىدىيەدا ناوازىن گروۋبى كۆزال شىۋە و قالىبى غايىشى بەينى پەردەكانى ۋەرگرت، ھىچ جۆرە غوونەيەكى كۆمىدىيى ناوۋاپاست لەبەر دەست دا نىيە، مەگەر ئەنجوومەنى ژنان، و پلوتوسى نارىستوفانس بە كۆمىدىيى ناوۋاپاست دابەنەين.

كۆمىدىيى تازە

كۆمىدىيى تازە كە لە سالانى ۳۳۶ - ۲۶۲ى پىتىش ز، برەوى پەيدا كرد، لە بىنەرەتدا كۆمىدىيى رەفتاران بوو، كە بە درىژەى كۆمىدىيى ناوۋاپاست دەژمىردى، لەم شانۆنامەدا كۆمىدىيى پلوت و كەسايەتى ناو ژيانى رۆژانە بەرە بەرە جىيى كەسايەتتىيانى نەفسانەى تراجىدىى ئورپىدس-يان گرتەو، ناوازىن گروۋبى كۆرس يان كۆزال ھەر بە شىۋەى غايىشى نىئوان پەردەى باوى سەردەمى كۆمىدىيى ناوۋاپاست بە دەقى خۆيەو مایەو و بەردەوام بوو، ئەنجام ژمارەى ئەم نىئوان پەردانە لە چوار غايىشدا جىگىر بوو. بەجۆرە شانۆنامە بەسەر پىتىش پەردەدا دابەش بوو.

تاييەمەندىيەكان:

كۆمىدىيى تازە سى خەسلەت و تاييەمەندى بەرجەستەى ھەيە:

۱- پلوتى رىك و پىنك:

پلوتى كۆمىدىيى تازە لەسەر پايە و بىنەماى دەسىسە و ئەشقابزى نەينى، شاراوۋبى و پەنھان ناسنامان، كەشف و ناسىنمەوى دۆستان يان كەسوكارىن گوم بووى كۆن، يان پىتكەتەيەك لەم سىانە رۆژراو و رۆدەنرى. ۋەزە و ھالەكان بە زۆرى پىتكەنىناوى و نابەجى دىتە بەرچاۋ، و بە زۆرىش لە پال نەخشە و پلوتى سەركىدا، نەخشە و پلوتىكى لاۋەكىش قوت دەيتتەو.

۲- كاراكترەين غوونەيان تىپىك:

لەو غوونانەى كە لە كۆمىدىيى تازەدا بەرچاومان دەكەون، دەكرى ناوى مېردى سافىلكە، بابى رەزىل و پىسكە، كورپ بەردەفتار بەلام لايەق، قەچپە، كۆيلەى بى شەرف، مېمل و مەشخۇر، نۆكەر و خولامى دەسىسەكار، و سەربازى فەشەكەر، بېرى.

۳- کهم هدیاتی:

کۆمیدیی تازە سەرواسختی دەگەڵ بەشیکی بچوکی کۆمەلگەدا هەبە و لە بری خۆی لە قەرەبی مەسە قوولە ئەخلاقییەکان بەدات و لە باری ھونەرییەوە مامەڵەیان دەگەڵ بکات، زیاتر رەفتار و داب و نەزیت و بۆنەکان دەخاتەرۆو.

کۆمیدیانووسان

دیفیلوس (لە دەوروبەری سالی ۳۰۰ی پیش ز ژیاوە):

لە سینوپ^{۳۳} ھاتۆتە دنیاوە، و پاشان بۆ ناتین کۆچی کردووە. دیفیلوس نزیکەی سەد شانۆنامەی نووسیوە کە تەنیا بەشێک لە یەک شانۆنامەی وی گەیەوتە دەستی نێمە. کاریگەری بەسەر پلاتوس- ەو ھەبوو.

میناندر (۳۴۳- ۲۹۱ی پیش ز):

خەلکی ناتینە (نەسینا) بە چاکترین و مەشھورترین نووسەری کۆمیدیی تازە دەژمێردی، لە بنەمالەییکی دەولەمەندی گوندی سفیزیا-ی نزیک ناتین لە دایک بوو. میناندر لە لاویدا لە ژێر کاریگەری کۆمەڵێک شاعیردا بسووە لەوانە: ئالکسیس-ی مامی کە شاعیریکی بەرجەستە کۆمیدیی ناوەراست بوو، تیوفراستس، ئەپیکوروس، و بە تایبەتی ئورپیدس. یەکەمین شانۆنامەی لە سالی ۳۲۱ی پیش ز نووسیوە و لەوساو و تا کاتی مردنی پتر لە سەد شانۆنامەی نووسیوە. میناندر لە ژیاوە وەک شانۆنامەنووس شۆرەتی کەمی ھەبوو. (تەنیا ھەشت جار لە پیشبێکیاندا سەرکەوتنی بەدەست ھێناوە). بەلام شاعیریکی کۆمیدیی خۆشەویستی یۆنان و رۆم بوو. میناندر بوو، نەک ئاریستوفانس، کە شیوازی کۆمیدی لاتین و کۆمیدی رەفتارانە لە ئەوروپای باکووردا دامەزراند. تەنیا یەک کۆمیدیی تەواو لە پاش میناندر بەجێ ماوە و ناوی (دووسکالوس- ە، ۳۱۶ی پیش ز).

پلۆت و بابەتی کۆمیدیی ناوبراو دەربارەی نمونەییەکی تایبەتیە: باوکیکی بەدخو سەرەنجام ناچار دەبێ بە شووکردنی کێژەکی بە خوازیینی کورپێکی لاوی دەولەمەند قاییل بێ. ئەو بەشە کە لە درامای داوهری (۳۰۰ی پیش ز) ماوەتەو، دەربارەی پیاویکە کە گومانی بێ وەفایی لە ژنەکی دەکات و زۆر توپە دەبێ. پاشان پەڕی بە بێ تاوانی ژنەکی دەبات و لە گەلیا ناست دەبیتەو. میناندر تارادەییە کە راشکاوی ئەو پرنسپ و یاسا و رێسا ئەخلاقیانە دەخاتە بەرباس و لیکۆلینەو کە لەسەر جیاوازی نەژادی، بە تایبەتی سەبارەت بە رەگەزی ژنان رۆژنراون.

ره‌وانیپێژی و وتاریپێژی

مامۆستایانی کۆنی زانستین ره‌وانیپێژی:

کوراکس، و تیزیاس-ی شاگردی (٤٣٠ی پێش ز) به دامه‌زرینه‌رانی هونهری به‌لاغه‌ت و ره‌وانیپێژی دژمێردرێن نه‌م دووانه به قسه قوتی و زیره‌کی و حازر وه‌لامی و شوخی بازی به‌ناوبانگ بوون، نه‌م مامۆستایانه کاریگهری گه‌وره‌یان به‌سه‌ر خوتبه‌پێژانی ناتیینه‌وه هه‌بووه.

سوفستایان:

سوفستایه‌کان کۆمه‌لێک موعه‌لیمی پێشیمی بوون که له سه‌ده‌کانی پێنجده‌م و چواره‌می ی پێش زاینیدا له ناتیندا ناوبانگیان په‌یدا کرد. نه‌وانه فێرکردنی هه‌موو لقه‌کانی زانستیان، که یه‌کتێک بوو له پێداوایستیه‌یه‌کانی سه‌رکه‌وتنی لاوان له ژیا‌نی کۆمه‌لایه‌تیدا، کردبوو به ئه‌رك و پێشه‌ی خۆیان. شوڤه‌ت و (هه‌روه‌ها به‌دناوی) سوفستایه‌کان ده‌گه‌ڕێتیه‌وه بۆ زیره‌کی، سه‌رفه‌ سه‌رفه‌پروانی، جلوه‌به‌رگ و هه‌لس و که‌وتی نه‌شاز، وردبینی، و شیوه‌ی گه‌نگه‌شه و مونا‌قه‌شه‌ی حيله‌نامی‌زبان که ده‌یکرده کارێک خراپترین شیوه‌ی باس و گه‌نگه‌شه له‌لای خه‌لکی به‌باشترین شیوه‌ بنویسن. گه‌وره‌ ناوداران‌ی سوفستایی بریتی بوون له:

- ١- پروتاگوراس، که خه‌لکی ئابده‌را و له‌دایکبووی سالی ٤٨٠ی پێش ز، مرۆڤ دۆستێکی گه‌وره و دامه‌زرینه‌ری ده‌ستووری زمان بوو.
- ٢- هېپياس، خه‌لکی ئیلس بووه و له ده‌وره‌به‌ری ٤٥٠ی پێش زدا ژیاوه، پیاویکی فره‌ زانیاری بووه و مامۆستای نه‌ستیره‌ناسی و جوگرافیا بووه.
- ٣- گورگیاس، خه‌لکی سیراکوز بووه، له ده‌وره‌به‌ری سالی ٤٢٥ی پێش زدا ژیاوه، خه‌تیب و خوتبه‌پێژێکی مه‌زن و مامۆستای زانسته ره‌وانیپێژه‌یه‌کان بووه.

وتاریپێژان:

له سه‌رده‌می کۆندا په‌یشی ره‌وان و سوار و کاریگه‌ر له‌شه‌هامه‌ت و بو‌یرێ پتر مایه‌ی سه‌رنج بووه و به نه‌ندازه‌ی نازیه‌تی و بو‌یرێ شایانی قه‌درزانی بووه. (پلیوس^{٢٤})، سیمورخ راده‌سپێژی که ئاسخیلوس فێر بکات که هه‌م نه‌هلی گوتار بێ و هه‌م پیاوی کردار، رابه‌ران و پێشه‌وا‌یانی کۆنی وه‌کو قیستوکلیس^{٢٥} و پریکلس^{٢٦} هه‌ر سه‌رده‌ری جه‌نگی نه‌بوونه به‌لکه‌ وتاریپێژی‌ش بوونه.

خیتابهت (وتاریژی) وه کو هونه ریک له سایه چاودیری و سه ره رشتی ماموستایانی کونی زانسته رهوانیژییه کان و سوفستاییه کاندای رووه پهره سندن و گه شه کردن چوو، له ده وره بری سالی ۴۵۰ ی پیش ز بوو به لقیك له نده بیات.

دیوستن (۳۸۵-۳۲۲ ی پیش ز):

خهلکی ناتینه و گه وره ترین خه تیپ و وتاریژی کونه. دیوستن له هه وه لی ته مه نییه وه لیده بری لهواری وته بیژی و زمانه وانیدا خۆی پمروه ده بکات تا بتوانی له بهردهم دادگادا بهوستی و به شه میراتی خۆی لهو سه ره رشتکارانه ی که لییان داگیر کردبوو، وه برگیرته وه. ده گپرنه وه ده لین گوایه دیوستن زمانی گرتوه، ورده بهردنیکی ده خسته ناو زاری و مه شقی قسه کردنی ده کرد، تا له نه بامدا به سه ره نهو زمانگرته دا زال ده بی، و ههروه ها له بهرانه بر خروش و هاژه ی شه پزلانی ده ریادا هاواری ده کرد و بهوجوره توانای دهنگی خۆی زیاد کردوه، له پاش پینج وتاریژی پاشاوه ی سهروهت و سامانه زهوتکراوه که ی خۆی به دهست هیناوه ته وه. ئیدی له وه به دواوه وتاریژی کردوه به کار و پیشه ی خۆی، له بهردهم دادگا و نه غبومنه ی پیراندا وتاریژی ده کرد و له کاروباری ولاتداریدا به شداری ده کرد، پاشان دیوستن که وته هپرش کردن بۆ سه ره نارمانجه کانی فیلیپی مه قدونی و قه ناعه تی به خهلکی تب کرد تا په یوهندی به ناتینه وه بکن، پاش سه رکوتنی فیلیپ له خارونه نا (۳۳۸ ی پیش ز)، دیوستن له ناتین هه لات و له نه بامدا بۆ رزگار بوون له دهستی مه قدونییه کان ژه هری خوارد و له سالی ۳۲۲ ی پیش ز، له دورگی کالوریادا مرد.

وتاره گرینگه کانی:

شۆرهت و ناوبانگی دیوستن له بنه رته دا ده گپرنه وه بۆ خوتبه کانی که بریتین له: ده رباره ی نازادی رودس (۳۵۳ ی پیش ز): که به ره فانی و داکوکییه له دیوکراسی. سۆ فیلیپیک (۳۵۱-۳۴۱ ی پیش ز): دژی فیلیپ-ه، سۆ نولونتیاک (۳۴۹-۳۴۸) نه مه شیان دژی فیلیپ-ه، و ده رباره ی تاج (۳۳۰ ی پیش ز)، که به ره فانی و داکوکییه له ریبازی سیاسی نهو و به شاکاری وی (دیوستن) ده ژمیردی.

شیوازی دیوستن:

دیوستن لهواری زانستی به لاغتهت و رهوانیژییدا تهواو کارامه و سپر نه زمونه. خوتبه و وتاره کانی به جۆش و خروشن، شیوه و شیوازی ده برپینه کانی له هیژه مه زنه کانی ته بیعهت و سهروشته وه وه رگرتوه. وه کو هیزین نوقیانوس، هه وره تریشقه و تۆفان و بۆران، زۆریه ی خوتبه

و وتارەکانی بەووردی رازاندوونەتمووە. بە دووبارەکردنەوەی هەندێ بەرگە و پەرەگرافی تەرجیع بەند ناسا و، هەمە جۆری رستە و دەستەواژان بەناوبانگە. سوودی لە شیۆه رەوانبێزییەکانی وەکو تیباق و پرسیار و وەلام، جۆرەکانی رەگەز دۆزی، وەزن و کێشی هەمەجۆر وەرگرتووە.

فەلسەفە

یونانییەکان یەکەمین خەلکانێک بوون کە کەوتنە بیری دامەزراندنی سیستەمیکی فیکری دەربارەی جیهان، ئەوەندە لە توانایاندا بوو کەوتنە دژایەتی بیروباوەڕێن خورافی و پوچ، و هەولیاندا لەبەر روشنایی دیتن و تێفکرین پەی بە نەیتییەکانی دۆز و مەسەلەین مینا پەیدا بوون و جەوهەر و ماهیەتی ماددە، هزر، باشی، حەقیقەت، جوانی و واقعییە بێسەر، مەتریالیستانی کۆن بەو ئەفسانە قایل نەبوون کە لافی ئەوەیان لێدەدا کە گواوە سەرچاوەی پەیدا بوون و نەسلی شتەکان بوون. بۆیە بە پشتیوانی هەست وەکو سەرەتای ئیدراک، هەولیانداوە جیهان بە گۆڕەوی رەگەزە مەتریالیستیەکانی بناسن، لەلایەکی ترەوە، خەیاڵگراکان باوەڕیان وابوو کە سەرەتا و سەرچاوەی حەقیقەتەکانی جیهانی بوون، زەین یا خەیاڵی ئادەمیزادە.

هەوێن پەیرهوکارانی رێبازی ئەسائەتی ماددە:

تالیس (٦٤٠ - ٥٤٦ ی پیش ز):

خەلکی ناتینە و بە "باوکی فەلسەفە" ناسراوە و باوەڕی وابوو کە رەگەزی نەسلی پەیدا بوونی جیهان ناوە.

هیراکلیتوس (٥١٣ ی پیش ز):

لە نیفسوس لە دایک بووە. بەبۆچوونی هیراکلیتوس هەرچی شتێک هەمە لە حاڵی جۆلەدایە - هەموو شتەکان دەجۆلێن و ناگر رەگەزی بنەرەتی پەیدا بوون و دروستبوونی جیهانە.

ئاناکسیمنس (٥٠٠ ی پیش ز):

خەلکی میلوتوسە^{٣٧}، پێی وایە کە هەوا رەگەزی بنەرەتی پەیدا بوونی جیهانە

ئامپدوکلس (٤٤٤ ی پیش ز):

خەلکی ناگرېنتویە^{٣٨}، پێی وایە جیهان بەرھەمی هەر چوار رەگەزی خاک، هەوا، ناو و ناگرە، رەگەزە نەسلییەکان لە ناو ناچن و هەر دەمێن، هێزی ئەشق ئەو رەگەزانە ناوێتە یەکدی دەکات، و رق و کینە لێکدییان جیا دەکاتەو.

هه‌وه‌لین په‌یره‌وکارانی ریپازی نه‌سالتی خه‌یال:

فیثاغورس (۵۸۲ - ۵۰۷ ی پیش ز):

خه‌لکی ساموس^{۳۳} ه. باوه‌پری به‌ دۆنای دۆنی روحان هه‌یه، له‌ نه‌نجامی توژینه‌وه‌ ده‌رباره‌ی ژماران ده‌گاته‌ نه‌م نه‌نجامه‌ی که‌ ژماران دوا حه‌قیقه‌تی شتان.

کسنوفانس (۵۷۶ - ۴۸۰ ی پیش ز):

خه‌لکی نیلیا^{۴۰} یه‌ و له‌وه‌شه‌ یه‌ که‌مین فه‌یله‌سووفی یه‌ که‌تاپه‌رستی یونان بی.

ئاناکساگوراس (۵۰۰ - ۴۲۸ ی پیش ز):

خه‌لکی کلازومن ه‌ و یه‌ که‌مین فه‌یله‌سووفه‌ که‌ نه‌قل و شاهز به‌ ریکه‌خه‌ری کاروباری جیهان ده‌زانی.

سوکرات (۴۷۰ - ۳۹۹ ی پیش ز):

خه‌لکی ئاتینه، به‌ باوکی زانستی نه‌خلاق و به‌ گه‌وره‌ترین که‌سایه‌تی میژووی هزر و بیری یۆنانی ده‌ژمیرن، سوکرات، وێپرای نه‌وه‌ی که‌ هه‌رگیز هیچی نه‌نووسیوه^{۴۱}، به‌لام کاریگه‌رییه‌کی قوولێ به‌سه‌ر ره‌وتی فه‌لسه‌فیه‌وه‌ هه‌بووه، سوکرات ماوه‌یه‌کی سه‌ره‌تای ته‌مه‌نی به‌سه‌ربازی و به‌ردتاشی بر دۆته‌ سه‌ر، لی‌ دوا‌ی نه‌وه‌ نه‌و هه‌موو ته‌مه‌نی خۆی وه‌قفی بیرکرنه‌وه‌ و تیئفکرینی فه‌لسه‌فی کردوه. له‌ هه‌ر شوینی گۆیگرانی ده‌ستکه‌وتبا تیکه‌لاویان ده‌بوو چونکه‌ پیتی وابوو که‌ له‌ ژياندا نه‌رکیکی خوایی له‌سه‌ره‌ که‌ خه‌لکی له‌ جه‌هاله‌ت و نه‌زانی خوێان بیدار بکاته‌وه‌ و تاسه‌ی حه‌قیقه‌تزانیاان له‌لا ده‌مه‌زه‌رد بکاته‌وه‌. هه‌میشه‌ ده‌سته‌ گه‌نجیکی تاسه‌داری زانست له‌ ده‌وری خه‌ر ده‌بوونه‌وه‌. (له‌وانه‌ کسنوفانس نه‌فلاتون)، سوکرات به‌وپه‌ری بی‌ فیزی ده‌که‌وته‌ فێرکردنیاان. زانیارییه‌کانی پتر له‌ شیوه‌ی پرسیار و وه‌لامدا ده‌خسته‌پروو.

سوکرات پشته‌ی کرده‌ زانست و ماده‌ده‌گه‌رابی. به‌ شیوه‌یه‌کی تایبه‌تی شه‌یدای حیکمه‌تی عه‌مه‌لی و پراکتیکی بووه، سوکرات له‌گه‌ل یاسای نه‌سالتی نه‌زموونی ماده‌ده‌گه‌رایاندا نه‌بوو. سوکرات له‌ هه‌ولێ نه‌وه‌دا بووه‌ که‌ په‌ره‌نسیپ و یاسا و رێسایانی نه‌خلاقێ بنه‌جێ به‌رقه‌رار بکات و دا‌به‌زرینی. نه‌و به‌ ناشکرا خواوه‌ندانی یونانی کۆن نینکار ناکات، به‌لام باوه‌پری به‌ یه‌ک بوونه‌وه‌ی بالا هه‌یه‌ که‌ رێنوینی به‌شه‌ره‌ له‌ واری نه‌خلاقیاتدا، و هه‌روه‌ها باوه‌پری به‌ نه‌مری روح هه‌یه‌.

تیۆرییه‌کانی سوکرات ده‌رباره‌ی ریفۆرمی بنه‌په‌تی و شیوه‌ و شیوازی بانگه‌شه‌کردن بۆ نه‌و تیۆرییاانه‌، دۆژمنانیکی زۆر ده‌پوژینی و سوکرات هه‌رزوو ده‌که‌وێته‌ به‌ر هێرش و په‌لاماری

نەیاران. لە سەرەتای سالی ۴۲۸ی پێش ز ناریستوفانس لە شانۆنامەی ھەرواندا گالتەیی (بە سوکرات) پێ دەکات. پاش بیست و چوار سال لەوێ دوا سوکرات بە لە ری دەکردنی لاوان و بیدعەتکاری لە ناییندا تاوانبار دەکری، ئیدی دادگایی دەکری و حوکمی مەرگی دەدەن. سوکراتیش بە ناچاری ژەھراو دەخواتووە و شەھید دەبێ.

ئەفلاتوون (۴۲۷ - ۳۴۷ی پێش ز):

ئەفلاتوون، فەیلەسووف، سیاسەتوان، مامۆستا، نووسەر و شاعیر، لە بنەمالەییەکی دەولەمەندی ئاتینی لە دایک بوو، خۆشەوارییەکی بەرزی ھەبوو و پاشان رێبازی موریدانی فەیلەسووفی ھیراکلیتی، کراتیلوس، و دواتر رێبازی سوکراتی گرتووەتەبەر، ئەفلاتوون لە گەنجیدا چەندین وتار و شیعری نووسیوە. ماوەیەکی خۆی داوایەتی، بەلام لە سالی ۳۹۹ی پێش زدا تەرمی کردوو. ئیدی لەوێ بە داوای نزیکی دە سالتیکی بە جیھانگەری بردۆتە سەر، و سەفەری میسر، ئیتالیا و سیسیل کردوو. لە دەوروبەری سالی ۳۸۹ی پێش ز بو ئاتین گەڕایووە و ئاکادیمیای (یەكەمین زانستگەیی جیھان)ی دامەزراند، و دوو جاری دیکەش سەفەری سیسیل کرد و ھەولێ دا بۆچوونە سیاسییەکانی خۆی لەوێندەر لەواری پراکتیکیدا نەبەجێ، بەلام ھیچ سەرکەوتنێکی بە دەست نەھێنا، ئەفلاتوون دووبارە بۆ ئاتین گەڕایووە و تەمەردن ھەر خەریکی دەرسگوتنەووە و نووسەری بوو.

بەرھەمەکانی:

نامەکان:

سیازدە نامەی ئەفلاتوون لەبەر دەستدایە، کە رەنگە تەنیا یەك نامەیان بە راستی ھێ ئێو بێ.

بەرھەمەکانی لە سوکرات (ناپۆلۆژی):

سەربوردەییەکی لە قەلبی مەنەلۆگدا دەربارەی دادگایی سوکرات، ئەفلاتوون لەم نووسینەدا وێنەیەکی ئێوونەیی ژیان و پەیامی مامۆستاکی دەگری و بەرجەستەیی دەکات.

گفتوگۆکان:

ئەم بەرھەمە لە قەلبی گفتوگۆ و دیالۆگیکیی شانۆیدایە و بە شێوێ پرسیار و وەلامە. گفتوگۆکاران سوکرات و موریدانی سوکراتن، چل و دوو گفتوگۆ دراوێتە پاڵ ئەفلاتوون کە رەنگە تەنیا بیست و شەشیان بەراستی ھێ ئێوین، گرنگترین گفتوگۆکانی ئەفلاتوون بریتین لە:

۱- فیلون:

کە سەربھووردی مەرگی سوکرات و بۆچوونەکانی ئەفلاتوون دەربارەی ئەمەری باس دەکات.

مامۆستایانی کۆنی زانسته ره‌وانبۆیه‌کان به به‌ره‌مه‌کانیه‌وه دیاره، به‌شیویه‌کی گشتی نووسینه‌کانی نه‌فلاتوون روون، خوش، جوانن و دلگیر.

نه‌ه‌ستۆ (۳۸۴ - ۳۲۲ ی پیش ز):

نه‌ه‌ستۆ فه‌یله‌سووف، مامۆستا و نووسه‌ره، له ستاگیر-ی باکووری یونان له دایک بووه. نیکوماخوس-ی باوکی پزیشکی نامینتاس-س دووه‌می شای مه‌گدونیا بوو. نه‌ه‌ستۆ له موریدانی نیسوکراتیس^{۱۲}-ی وتاریبۆ و پاشان (له ده‌وره‌ری بیست سالی‌دا) بوو به موریدی نه‌فلاتوون.

نه‌ه‌ستۆ، پاش مردنی نه‌فلاتوون تاتینی به‌جۆ هیشت و بۆ ماوه‌ی سی سالان له ناتانیوس و ناسوس ناکنجی بوو. له‌سه‌ر داوای فیلیپ-ی مه‌قدونی، وه‌کو مامۆستای نه‌سکه‌نده‌ری مه‌قدونی چوو بۆ مه‌قدونیا و له سالی ۳۴۲ - ۳۳۵ له‌م پۆسته‌دا مایه‌وه و خزمه‌تی کرد. نه‌ه‌ستۆ له سالی ۳۳۵ لۆکیون^{۱۳} ی که دوهم زانستگه‌ی جیهان بوو، له تاتیندا دامه‌زراند. پاش مردنی نه‌سکه‌نده‌ره له سالی ۳۲۳ ی پیش زدا، کاردانه‌وه‌ی ناتین دژی مه‌قدونیا، نه‌ه‌ستۆی ناچار کرد که بۆ خالیس هه‌لێت و له سالی ۳۲۲ ی پیش زدا مرد.

به‌ره‌مه‌کانی نه‌ه‌ستۆ:

هه‌لێک له نووسین و به‌ره‌مه‌کانی نه‌ه‌ستۆ له‌ناوچوون، به‌لام نه‌و به‌ره‌مانه‌ی که ماونه‌توه (تزیکه‌ی سی و دوو به‌ره‌مه) زۆر به‌وار ده‌گرته‌وه و نه‌وه نیشانده‌ده‌ن نه‌ه‌ستۆ شاره‌زای هه‌موو زانست و زانیاریانی زه‌مان و سه‌رده‌می خۆی بووه و هه‌ولیداوه هه‌موو نه‌پستمۆلۆژیا مرۆفانییه‌کان ریزه‌بندی بکات و به‌سیسته‌میکی تاییه‌تی پۆلێنیان بکات. هه‌ندی له به‌ره‌مه‌ گرنگه‌کانی بریتین له:

نۆرگانۆن:

سه‌رناوی کۆی به‌ره‌مه‌کانی نه‌ه‌ستۆیه له‌بۆاری لۆژیکدا. نۆرگانۆن له‌چهند نووسینی‌ک پێکهاتوه که به‌م ناوانه‌ن: کاتیگوریاس، تۆبیکا، قاره‌مانانی غه‌له‌تکاریان، که ده‌ربه‌ری لۆژیکی نه‌بجامگیری و خۆپێندنه‌وه‌ن، هه‌روه‌ها نامه‌ی شیکاری ئانالوتیکا، که ده‌ربه‌ری پێوانه و سه‌لمانده.

هونه‌ری شیعر (پۆتیکا):

کۆترین نووسینه ده‌ربه‌ری ره‌خنه‌ی ته‌ده‌بی. نه‌ه‌ستۆ له‌م کتێبه‌دا پاش پێشه‌کیه‌ک ده‌ربه‌ری ماهیه‌ت و نیوه‌پۆک و جۆره‌کانی شیعر، ده‌که‌ویته‌ باسی تراجیدیا و به‌ش و

کۆله‌که‌کانی شیعر، پیتی وایه هەر تراژیدیایه‌ک ده‌بی شەش کۆله‌که‌ی سەرەکی هەبێ- پلۆت، کاراکتەر، فیکەر، دەربرین، دیمەنساز و مۆسیقا. لەم کتێبه‌دا باسی ئەم مەسەلانه‌ کراره‌: مەلەمە، هۆ و هاندەر، یه‌کیتی کات و یه‌کیتی کردار، ماهیه‌ت و سروشتی کاراکتەرەن، کاروباری ماقوول و له‌گوین، و پاکبوونه‌وه‌.

نۆرگانۆن له‌ سەرچاوه‌ گرینگه‌کانی هونهری شیعر و ره‌خنه‌یه‌ و له‌ سه‌ده‌ی شازده‌یه‌م به‌ دواوه‌ کاریکی بێ نه‌ندازه‌ی کردۆته‌ سەر ره‌خنه‌ی دراما له‌ ئیتالیا، فەرهنسا و ئینگلتەرا.

به‌رهمه‌کانی دیکه‌ی نه‌ره‌ستۆ:

نه‌خلاقى نیکوماخوس، روح، کتیبی سیاسەت، کتیبی وتاریژی و (نه‌ره‌ستۆ داهینەری هونهری وتاریژی، له‌م کتێبه‌دا له‌ بنج و بناوان و به‌کارهێنان، و زاراوه‌کانی هونهری ره‌وانبیزی، به‌کارهێنانی باری ده‌روونی، شتواز و پتکهاته‌ی وتاریژی ده‌کۆلیته‌وه‌).

به‌بووژچوونه‌کانی نه‌ره‌ستۆ:

ده‌روژانی و فەلسەفەى میتافیزیک.

نه‌ره‌ستۆ تیسۆری ئایدیالی نه‌فلاتوون ره‌تده‌کاته‌وه‌، و له‌ جیاتى شه‌وه‌ به‌ نه‌سالت و نه‌وله‌ویه‌تى واقع قابیل و باوه‌ری وایه‌ که‌ شته‌ هه‌ست پتکاره‌وه‌کان بوونی ده‌ره‌کیان هه‌یه‌ و ده‌کرێ په‌یان پێ ببری. وینه (نایدیال) به‌بی بوونی ماده‌ بوونی نابێ، به‌ هه‌مان شتیه‌ ماده‌ش به‌بی وینه نابێ. هەر به‌ هه‌مان شتیه‌ روح و به‌ده‌نیش له‌ یه‌کتر جیا نین، به‌لکو ته‌واوکه‌ری یه‌کترن. خوا نامانج و سەرچاوه‌ی جیهانه‌. جیهانیش له‌سەر مه‌یل و تاسه‌ بۆ خوا، ده‌سوپێته‌وه‌.

نه‌خلاقیات:

نه‌ره‌ستۆ باوه‌ری وایه‌ که‌ شادمانی خێری بالا‌یه‌ و ته‌نیا له‌پرتگی شتانی ده‌ره‌کی، نه‌قل، فه‌زیله‌تى نه‌خلاقى، میان‌ه‌ویه‌وه‌ ده‌توانی پیتی بگهی. مەرۆف خودانی ویست و نیراده‌ی نازاده‌ و پتویسته‌ هوشیارانه‌ عموداتی فه‌زیله‌ت بێ.

به‌بووژچوونه‌ سیاسیه‌کانی نه‌ره‌ستۆ:

نه‌ره‌ستۆ له‌چاو نه‌فلاتووندا که‌متر بایه‌خى به‌ ژبانی هاویه‌ش داوه‌. به‌ باوه‌ری نه‌و ده‌ولت له‌ شارۆچکه‌کانی بچوک پتکدی و خێزان به‌ردی بناغه‌ و هه‌وینیتی. نه‌ره‌ستۆ کۆیله‌دارى به‌ره‌وا ده‌زانێ و په‌روه‌رده‌ و فێرکردنی به‌لاوه‌ زۆر گرنگ بووه‌.

شینوازی نەرستۆ:

زۆریه‌ی نەو بەرھەمانە کە لەپاش نەرەستۆ بەجی ماون، شیۆه و فۆرمی یاداشتیان هەیه، دەلێی کورتەو سەرە قەڵەمی هەندێ بابەتن کە بە شیۆه‌ی یاداشتێن دەرسی تۆمار کراون و لەوەش دەچێ بە نیازی بلاوکردنەوە نەنووسرابن، تەنیا بەهەرمی (یاسای بنەرەتی شاتین) لەم حالە بەدەرە، ئەم بەرھەمە روون، راشکاو و سادەیه.

نەرەستۆ زۆری مەیل لەسەر پۆلێن و پێناسە ھەبوو. بەرھەمەکانی نەرەستۆ لەچاو بەرھەمەکانی ئەفلاتوندا کەمتر شاعیرانە، و کەمتر عاتیفین، و ئەو رەوانییە شینوازی ئەفلاتونیشیان نییه.

په‌راویز:

- ۱- سهرده‌می ئاتیک: ئاتیک ناوچه‌یه‌ک بووه له به‌شی رۆژه‌لاتی یونانی ناوه‌ندی کۆن، له ده‌وره‌یه‌ری ئاتین.
- ۲- کلیس تینیس، سیاسه‌توانیکی یونانی بووه له ده‌وره‌یه‌ری سالی ۵۰۷ی پێش زدا ژیاوه.
- ۳- پریکلیس، سیاسه‌توانیکی ئاتینی بووه، له سالی ۴۲۹ی پێش زدا ژیاوه.
- ۴- نیسیاس، سهردار و سیاسه‌توانیکی ئاتینی بووه و له ده‌وره‌یه‌ری ۴۱۳ی پێش زدا ژیاوه.
- ۵- کورونیا: شاریکی کۆنی یونانی بووه له باکووری رۆژناوای تب‌دا که مه‌یدانی دوو جه‌نگی گهره‌ بووه.
- ۶- ئابرا‌دا تاس: فهرمان‌په‌وی شوش بووه، که له شه‌ری ناشوریه‌کان له‌گه‌ڵ کورشد، هاو‌په‌یانی ناشور بوو، پانته‌نا‌ی خیزانی به‌دی‌لی ده‌که‌و‌یتته ده‌ستی سوپاییانی کورش، و به‌ هۆی ره‌فتاری جوام‌په‌رانه‌ی کورش له‌گه‌ڵیا، ئابرا‌داتاس په‌یوه‌ندی به‌ کورش‌ه‌وه ده‌کات.
- ۷- ساتیره‌کان Satyrs (له نه‌فسانه‌کانی یۆناندا) له‌ خواوه‌ندانی جه‌نگی به‌رون که‌ لاق‌ی بزنیان هه‌بووه. نهم به‌ونه‌وه‌رانه‌ پتر کاتی خۆیان به‌سور و سه‌ما و رابوارد‌سه‌وه ده‌گوزه‌رانده‌ و له‌ موریدان و خولامانی دیونوسوس به‌رون.
- ۸- تمپیس (ده‌وره‌یه‌ری ۵۳۴ی پێش ز): شاعیریکی یونانییه. به‌ داهینه‌ری تراجی‌دییا ده‌ژمیره‌ری، و په‌که‌مین نه‌که‌تیه‌ که له‌ شان‌نیه‌دا به‌ تاقی ته‌نیا ده‌وری به‌نیه‌وه.
- ۹- ساتیریک: جۆره‌ شان‌نیه‌که، نه‌مه‌ پتر گه‌مه‌ی پێکه‌نیناوی بووه و نه‌که‌تران به‌ده‌م سه‌ما و سازه‌وه و به‌ج‌ل و به‌رگی ساتیره‌انه‌ له‌ ستایشی دیونوسوسدا نه‌ج‌امیان داوه.
- ۱۰- سلینگ: له‌ هه‌ندی غایشی یونانی کۆندا له‌ ساتی به‌یاردراودا خودایانیان به‌هۆی شامیتری وه‌کو سلینگه‌وه داده‌په‌زانده‌ سه‌ر شان‌ن تا قاره‌مان له‌ ته‌نگانه‌ رزگار به‌کن و گرێه‌کان به‌که‌نه‌وه.
- ۱۱- په‌کی‌تیی کات و شوین: له‌و شان‌ن‌نامه‌دا په‌کی‌تیی کات ره‌چاو ده‌کرێ هه‌موو کاره‌کان له‌ ماوه‌یه‌کی ۲۴ سه‌عاته‌دا روو ده‌ده‌ن. له‌و شان‌ن‌نامه‌دا که په‌کی‌تیی شوین ره‌چاو ده‌کرێ گۆڕینی ج‌ددی دیکۆر و دیمه‌ن ژۆر پتو‌یست نییه. له‌و شان‌ن‌نامه‌دا که په‌کی‌تیی کار ره‌چاو ده‌کرێ، پلۆت و نه‌خشه‌که‌شی ساده و تایبه‌ته.

- ۱۲- تروکایک: شیرینکه که کیشه‌کمی له برگه برگه کردندا له هيجایه‌کی دریز و له هيجایه‌کی کورت پتک بی.
- ۱۳- نیلیوسیس: شاریکی کۆنی رۆژه‌لاتی یونانه له ناتیک که ویزان بووه.
- ۱۴- هیرو، فرمانپه‌وای زۆرداری سیراکوز بووه و له سالی ۴۶۶ی پیش. ز. دا مردووه.
- ۱۵- دانایوس: یه‌کینکه له که‌سایه‌تییه نه‌فسانه‌یییه‌کانی یونان که په‌نجا کیژی به‌ناو دانانیده‌کان هه‌بووه.
- ۱۶- تانتالوس: کوپی زیوس و بابی پلوس بوو. نه‌مه پاشای لیدیا بووه و چونکه کوپه‌که‌ی خۆی بۆ خواردنی خودایان کرده قوربانی به توندی سزای خۆی وهرگرت.
- ۱۷- ناتیریوس: بابی ناگامه‌منونه.
- ۱۸- تورستیس: کوپی ناگامه‌منون و کلی قنسترایه.
- ۱۹- خواوه‌ندانی تۆله: نه‌مانه به‌شیوه‌ی سێ کیژی بالداری گینسو به‌مار به‌رجه‌سته ده‌کران و تاوانبارانیان تاقیب ده‌کرد و نه‌شکه‌نجه‌یان ده‌دان.
- ۲۰- دژانیر: له قسان کیژی پاشای کالیدون و هاوسه‌ری هه‌رکوله، نسوس که یه‌کینکه له سه‌نتوران و خه‌لقه‌نده‌یه‌کی سه‌یره که نیوه‌ی به‌ده‌نی تاده‌میزاده و نیوه‌که‌ی تری نه‌سه‌په) ده‌یه‌وی ده‌ست درێژی بکاته سه‌ر دژانیر، به ده‌ستی هه‌رکول ده‌کوژری، نسوس له کاتی گیانه‌للادا ده‌رمانیکی به خویینی خۆی ناویتی به‌ناوی (شه‌رابی نه‌شق) ده‌داته دژانیر، دژانیریش بۆ نه‌وه‌ی هه‌رکول بیتیته سه‌ر سۆز و نه‌شق، له‌پرووی ساده‌یی و نه‌زانیه‌وه چاکه‌ته‌که‌ی له‌و ده‌رمانه هه‌لده‌کیشی و بۆی ده‌نیری، هه‌رکول که چاکه‌ته ژه‌هراویه که له‌به‌ر ده‌کات تووشی خارش و سوتانه‌وه‌یه‌کی سه‌یر ده‌بی و ته‌حه‌مول نا‌کات و له کیوی توتای نزیککی تراخیس خۆی ده‌سویتی، دژانیریش که په‌ی به ماهیه‌تی ده‌رمانه‌که ده‌بات خۆی ده‌کوژیت.
- ۲۱- لیر: پاشای نه‌فسانه‌یی به‌ریتانیا و قاره‌مانی تراجیدیای (شالیر)ی شه‌کسپه‌ر.
- ۲۲- سه‌رکه‌وتنی مه‌زنی ده‌ریایی: مه‌به‌ست له‌سه‌رکه‌وتنی یونانه به‌سه‌ر هێزی ده‌ریایی تیرانی سه‌رده‌می هه‌خامنه‌شی دا له‌گه‌لی سالامیس.
- ۲۳- ناناکساگوراس (۵۰۰-۴۲۸ی پیش ز) فه‌یله‌سووفیکی یونانی بووه.
- ۲۴- پروتاگوراس (۴۸۵-۴۱۵ی پیش ز): فه‌یله‌سووفیکی یونانی ره‌واقی بووه.
- ۲۵- نارتیمیس: به‌گوێزه‌ی نه‌فسانه‌یی یونان خواوه‌ندی مانگ و گیانه‌به‌رانی هۆفی و شکار بووه.
- ۲۶- مینه‌اده‌کان: ژنانی نیمچه‌ رووتی هاوڕێی دیونوسوس بوون، که ژیراویژر خه‌ریکی مه‌ی نۆشی و مۆسیقا بوون، روومیه‌کان پێیان ده‌گوته‌ن باکانت.
- ۲۷- دیومیدس: له‌جه‌نگاوه‌رانی ناوداری جه‌نگی ته‌رواده‌یه و له (نیلیاد)دا باسی دلاوه‌ری و قاره‌مانیه‌ته‌کانی کراوه.

- ۲۸- کۆمیدای کۆن: به کۆمیدای یونانی پیش سالی ۳۸۰ی پیش ز ده‌گوتری و له راستیدا مهبست له کۆمیدای ئارستوفانس-ه.
- ۲۹- فالیک: له فالوسهوه وه‌رگراوه که به مانای کتری پیاو دیت و له یوناندا په‌رستنی باو بووه.
- ۳۰- نیسیاس: سه‌رداریکی ناتینی بووه.
- ۳۱- کلیون: رابه‌ری سیاسی ناتین و دوژمنی سه‌ره‌ختی نه‌سپارت بووه.
- ۳۲- ناگاتون: (۴۴۵- ۳۹۹ی پیش ز): شاعیریکی تراجیدی یونان بووه.
- ۳۳- سینوپ: له شاره‌ کونه‌کانی ئاسیای بچووک بووه، له باکووری تورکیای نیستا.
- ۳۴- پلیوس: پاشای مورمیدونه‌کان و بابی ئاسخیلوس بووه.
- ۳۵- تمیستوکلیس (۵۲۷- ۴۶۰ی پیش ز) سه‌ردار و سیاسه‌توانی ناتینی بووه.
- ۳۶- پریکلیس (۴۲۹ی پیش ز): سیاسه‌توانیکی ناتینی بووه.
- ۳۷- میلوتوس = ملاتیه: شاریکی کۆنه له ره‌خی رۆژناوای ئاسیای بچووک.
- ۳۸- ناگریمنتویه: شاریکه له باشووری سیسیل که له رابردوودا له شاره‌ گه‌وره‌کانی یونان بووه.
- ۳۹- ساموس: دو‌رگه‌یه‌که له یونان که‌وتۆته ده‌ریای نیجه‌وه، نزیککی که‌ناری رۆژناوای ئاسیای بچووک.
- ۴۰- نیلیایه: شاری لوکیا-ی کۆنه، له باشووری نیثالیایه.
- ۴۱- زانیاریه‌کانی نیتم له‌مه‌ر سوکرات و بیروبۆچونه‌کانی وی له‌پێگه‌ی گه‌زنه‌فۆن و نه‌فلاترونه‌وه‌یه.
- وه‌لامی نه‌م په‌رسپاره‌ش که کام ه‌زری فه‌لسه‌فی تاییه‌تن به سوکرات و هی خودی سوکراتن، مه‌حاله.
- ۴۲- نیسوکراتیس (۴۳۶- ۳۳۸ی پیش ز): خه‌تیپ و وتارییۆیکی یونانی بووه.
- ۴۳- لوکیون: یه‌که‌مین زانسته‌گه، نه‌کادیماکه‌ی نه‌فلاترونه.

سهردهمی نه سکه نده رانی و رومی

۱- سهردهمی نه سکه نده رانی

۳۲۳-۱۶۶ ی پیش ز

پیشینه یه کی میژوویی:

نه سکه نده ری مه قدونی له سالی ۳۲۳ ی پیش ز مرد و نیمپراتوریه ته کدی له نیوان فرمانده کانیدا دابهش بوو. به تلیموس-ی یه کهم، ناسراو به سوتیر^{۱۱} بوو به پاشای میسر و نه سکه نده ری یه گه وره ترین شاری بازرگانی جیهانی کرد به پایته ختی خزی. نهمه جگه له وهی که هه موو زانایان، هونه رمه ندان و نووسهرانی گه وره ی سهردهمی له ده رباری خویدا خپر کرده وه، به تلیموس سهره بجام کتیبخانه ی نه سکه نده ری یه دامه زراند که به له ز پهره یسه ند و نه بجام کۆی کتیبه کانی گه میه حموت سه د هه زار کتیب. هه لبه ته پاشان جینشینانی به تلیموس در یژه یان به ریگا که ی نه ودا.

نورینیکی گشتی:

قوناغی شکۆداری نهده بیاتی یونانی له گه ل مه رگی نه ره ستۆدا ۳۲۲ ی پیش ز ده گاته کۆتایی و ده بریته وه. چالاکیه نهده بییه کانی یۆنان بۆ نه سکه نده ری یه ده گوازیته وه. له ماوه ی قوناغی نه سکه نده ری یه دا ده رفه تی فیترکاری و هونه ری فره و فراوان ده بی. به لاهم خوڤسکی و بلیمه تی که مه. به ره مه می نه ده بی بۆ خه لکانیکی که م له نه هلی مدعریفه ت و رۆشنبری ده هاته ناراه، نه ک بۆ هه موو خه لکی.

تیمون فیلوس-ی^{۱۲} شاعیری ته نزنوس له م باره یه وه قسه یه کی جوانی هه یه: له میسری پر هه را و هه نگامه و ناژاهه دا، که سانیتی زۆر قه له و ده بن، نووسهرانی قرژال و قورباغه نووس له سه ر له بانان، قاله قالتیکی بی پایانیان له ناو قه فه سی خواوه ندانی شیعر دا ناوه ته وه.

کاراکتەر سازی

تیوفراستوس (۳۲۷-۲۸۷ ی پیش ز):

خەلکی لسبوس بوو، شاگردی نەرەستۆ و جینشینی ئەو بوو لە لۆکیون. هەر چەندە بەرەھەمیکی زۆری نووسیوە، بەلام تەنیا سی بەرەھەمی بە تەواوی ماوەتەو و لەبەر دەستدان. دوو بەرەھەمیان- میژووی رووکان (نۆ کتێبە)، و گیاناسی تیوری (شەش کتێبە)- بۆ ئەمەڕۆ بایەخێکی ئەوتۆیان ئەماوە، بەلام بەرەھەمی سییەم کە لەژێر سەرناوی کاراکتەرە-ە بە درێژی چەندین سەدە بەناویانگ و کارا و کاریگەر بوو.

کاراکتەرە، کۆی سی کورتە وەسفە دەربارەی جۆری جیاوازی ئەو کاراکتەر یا کەسایەتییانەی کە تیوفراستوس لە کۆمەلگەی ناتیندا دەبینین. پێدەچیت تیوفراستوس لە وێنەگرتن و بەرجەستەکردنی ئەم کەسایەتییانەدا لاسایی میناندیر-ی دۆستی خۆی کردبێتەو لە سایەی کاریگەری ئەودا بووبی، چونکە هەندێ لەو کەسایەتییانە لەو کەسایەتییانە دەچن کە لە کۆمیدیاکانی میناندیردا بەرجەستە کراون.

ئەم کەسایەتییانە زۆربەیان سۆجەتچی و رووخۆش و خوش تەبەع و تەببەتەن. هەر یەکیەک لەم جۆرە کەسایەتیە وەسفکراو و بەرجەستە کراوانە لاوازی ئەخلاقێ خۆی هەیە، و هەر یەکەشیان بەو لاوازییە ئەخلاقییە خۆیەو ناو دەنرێ و بانگ دەکری وەکو: خەبەرەساز، ماستاوجی، دوو زمان، خانەگومان و کەودەن. شیوازی تیوفراستوس، کورت و سادە و راستەوخۆ و راشکاوانەییە. وەسفەکانی زۆرجاران لاسایی کراونەتەو و دووبارە کراونەتەو. زۆر نووسەرانی وەکو هال، ئیرل، نوربری و لابرویر کەوتونەتە ژێر کاریگەری وی.

هۆزان

تیوکراتیوس (۳۱۵-۲۶۴ ی پیش ز):

شاعیریکی یۆنانی ئەسکەندەرانییە و زۆر هۆزانی شوانکارەیی هەیە. زانیاری زۆر کەم دەربارەی سەرەتاکانی ژیانی وی لە بەر دەستدایە. لە سیراکوز ھاتۆتە دنیاو، ماوەیەکی لە کاسدا بەسەر بردوو، ئەنجام چوو بۆ ئەسکەندەرانییە و بەتلیموسی دوویم (فیلاذلفوس) پشتیوانی لێکردوو.

بەرھەمەكانى تىوكرىتوس:ئىپىگىرام: كورتە قەسىدەى پەندنامىت:

بىست سى كورتە قەسىدەى پەندنامىت دراوتە پال تىوكرىتوس، بەلام تەنيا نۆ دانەيان ساغ بوونەتەو و بە تەواوتى ھى ئەون.

گۆرانى شوانكارەى:

تىوكرىتوس، ھەمورى سى گۆرانى شوانكارەى گوتوۋە و ئەم جۆرانەى خوارەوۋى لە خۆ گرتوۋە.

شانۆنامەى بى گىتوگۆ (Mimes):

پىندەچىت ئەم كۆپلە نىمچە دراميانە، زياتر بۆ خويندەنەو نووسراين تا نىشاندان و غايش كردن.

لە نىتو ئەم سروودانەدا (ژنانى سىراكوزى) و (ژنى جادووگەر) لە ھەمويان بەناويانگىرن.

شانۆنامەى دىھانتى:

تىوكرىتوس، باوكى شانۆنامەى گوندىيە، و زۆربەى پرەنسىپ و رىساكانى دانائە:

۱- ناوەرۆك: پىشپىكى ناواز، ئەشقى نەبەكام، مەرگى دۆست.

۲- زەمىنە و ھاماج: چەمەنزارانى جوانى كەنارى جۆگە و جۆيارانى پرشەپۆلان، درەختان، لەوەرگەى پەزان.

۳- كاراكتەران:

شوانان

۴- خەلات و ديارى:

جامىك لە عاج يان دار، گول، بەرخ، كۆتر، ميوە، شىر، خورى و ئەو جۆرە شتائە.

بەناويانگىرىن كارى تىوكرىتوس لەم وارەدا ((مەرگى دافىنس)) و ((جەژنى درەوى دىمىتر))^۳ ھە.

وردە مەلخەمان:

ئەمە كۆمەلە شىعرىكى داستانى كورتىن كە بابەتى رەزمى (مەلخەمى) يا ئەفسانەبىيان

لەخۆگرتوۋە. كە بەناويانگىرىنيان (ھىلاھس)^۴، كە باسى خەم و پەژارەى ھەركول لە دوورى ھىلاس دەگىرتەتەو.

شىۋازى تىوكرىتوس:

بەرھەمەكانى تىوكرىتوس زۆربەيان ئالۆز و دەستكردن، بەلام ھەندى جار ئاسايى و

سروشتىن. خۆشەويستى سروشت، بەھرەى شانۆنامەنووس، تەنز و تەوس، و كاراكتەرسازى لە سەرانسەرى ئەم بەرھەمانەدا ئاشكرايە.

گولبژیری نه‌دهی یۆنان:

ناگا^۶ "سیاس-ی خەلکی نایولیا، له سەده‌ی شەشەمی زاینیدا دەستی بە کۆکردنەوەی کۆمەڵە شیعریک کرد که ئەمۆ بە (گولبژیریک له نه‌دهی یونان یان گولبژیری پالاتین^۷) به‌ناویانگه. دوا ریکخست و بلاوکردنەوەی ئەم بەره‌مه له‌لایەن سفا^۸ س-ی خەلکی بیزانسەوه له سەده‌ی دەیه‌می زاینیدا ئەنجام دراوه. ئەم گولبژیریە نزیکە‌ی چوار هەزار شیعەر و کۆپله‌ی نووسەرانی جیاوازی یۆنانی، له سەده‌ی پینجەمی پێش زاینەوه تا سەده‌ی شەشەمی زاینی له‌خۆگرتوه.

فەلسەفە

زۆن کیتیومی (له دە‌ورو‌به‌ری ۳۱۰ی پێش ز له دایک بووه):

ئەم فەیلەسوفە یونانییە خەلکی قوبرسە و دامەزرێنەری قوتابخانە و رێبازی ره‌واقییە. باوە‌ری وایه که خۆشبه‌ختی و به‌خته‌وه‌ری زاده و به‌ره‌نجامی ره‌هایی له له‌زه‌ته به‌ده‌نییه‌کان و په‌یره‌ویکردنی ویستی خودایانه. فەزیلەت خیری بالاییه، و ده‌بی چارپۆشی له ره‌نج و زه‌حمەت بکری، زۆن، کاریگەری به‌سه‌ر سنکا، ئیپیکتتوس^۹، ماسارکوس ئولیسوس، و زۆر نووسەری دیکه‌وه هه‌بووه.

ئێپیکوروس (۳۴۲-۲۷۰ی پێش ز):

خەلکی ساموس ە و دامەزرێنەری رێبازی ئەسائەت و ئەوله‌ویه‌تی له‌زه‌ته (Hedonism). ئێپیکوروس به‌خته‌وه‌ری به‌شه‌ر له شادی و شادمانی و رزگاری له ره‌نج و زه‌حمەتدا ده‌بینیتەوه. به‌بی ئەوه‌ی به‌ ناشکرا نكۆلی له بوونی خودایان بکات باوە‌ری وابوو که خودایان که‌مه‌تر خەمی جیهان و مړۆ‌ده‌خۆن، که‌م بایه‌خ و نه ئەخلاقین، و بۆیه نابێ لێیان بترسی.

لایه‌نگری گۆشه‌گیری و دووره‌په‌ریزی له هه‌را و هوربای جیهانه، هه‌لبه‌ته سه‌رچاوه‌ی له‌زه‌تگه‌ری و له‌زه‌تخوازی وی ته‌نیا له‌سه‌ر بناغه‌ی ئامانجین نه‌فسه‌پرستانه و له‌زه‌تین به‌ده‌نی، وه‌کو هه‌ندێک له په‌یره‌وکاره‌کانی دوا‌ی ده‌یانگوت، رۆ نه‌نرابوو، به‌پێچه‌وانه‌وه ئێپیکوروس پتی وابوو که فەزیلەت، ناوه‌ز، راستگویی و ناسینی ته‌بیعه‌ت مړۆ‌ده‌گه‌یه‌ننه له‌زه‌ت، ئەو هاوار ده‌کات که له‌زه‌تین به‌ده‌نی ده‌بی ساده‌ بن و مړۆ‌ده‌بی میانه‌وه‌ بی، ئێپیکوروس کاریگه‌ریه‌کی زۆری به‌سه‌ر فەلسەفە و فەیلەسوفانی جیهانه‌وه هه‌بووه، به‌ تایبه‌تی به‌سه‌ر هوراس، و لوکرتیوس.

۲- سەردەمی رۆمی

۱۴۶- پێش ز - ۵۲۹ ز

پیشینه یەکی میژوویی:

روم لە ساڵی ۱۴۶ی پێش ز کورنت-ی گرت و بەمەش یونانی بە تەواوەتی فەتح کرد و ئیدی لەمە بە دواوە میژووی یونان پەیوەندیدەکی زۆر نزیکی لە گەڵ میژووی رومدا پەیدا کرد. داخستنی قوتابخانە کفرپەرورەکان بە دەستی ژوستی نین (۵۲۵ ز)، نیشانی کۆتایی ئەدەبیاتی کۆنی یۆنانە.

نۆرینیکی گشتی:

لە سەردەمی رومیدا نووسراوانی پر بایەخ تارادەیهك كەم بوو. شیعری گەورە نەنووسراوە، ژمارە ی پەخشانی نووسانی پلە یەك-یش كەم بوو. پەخشانی ئەم قۆناغ و سەردەمە زیاتر بایەخی بە میژوو، ژیاانامە، فەلسەفە، تەنز، و رەخنە داوە.

میژوو

پۆلویوس (۲۰۵ - ۱۲۵ی پێش ز):

خەلکی میگالوپولیس-، لە ساڵی ۱۶۷ی پێش. ز. دا وەكو بارمەتە بۆ روم نێردرا، لەوێندەر ناسنایەتی دەگەڵ كۆمەڵێك دۆستی فەرماندە ی رومی و پیاوی ئەدەب پەرورەر سیپیونافریكانوس مینوردا^۱ پەیدا كرد، و لەوێ دەچیت هەر لە رێگەی كۆمەکی سیپیو وە زەمینە ی بۆ خۆشکراوی كە لە ساڵی ۱۵۰ی پێش. ز. دا بۆ یۆنان بگەڕێتەو. پۆلویوس، لەو ماوەیدا كە لە روم ناكنجی بوو، زۆری بەشەكانی كتیبه كە (میژووی گشتی) لە چل بەرگدا نووسی، كە تەنیا پێنج بەرگی بە تەواوەتی ماوەتەو، ئەم بەرهمە كە باسی گەورەیی و شكۆی روم دەكات، میژووی ئەو سەرزەمینە ی لە ساڵی ۲۶۶ی پێش. ز. وە تا ساڵی ۱۴۶ی پێش ز لەخۆگرتووە. ئەم كتیبه كتیبنی تاقەتەر و دوورە لە هەر هونەریه تێك، لەرادی بەدەر بایەخی بە حەقیقەتە رووتەكان داوە. رسته كانی درێژ و ئالۆزن، ناوەكان نابەجێن و لە شوێنی خۆیاندا نین، بەلام وێرای ئەمەش رەوشی لێكۆڵینهو، گشتگیری میژوویی، و بۆ لایەنی رەچاو كردووە.

یوزفوس (۳۷ - ۱۰۰ی ز):

یوزفوس لە نۆرشەلیم هاتۆتە دنیاو و بە رەوشی یەهودییان پەرورەدە کراو و گەورە بوو، پاشان لەگەڵ ئیمپراتۆر تیتوس^{۱۱} دا بۆ روم رۆی، یوزفوس فێری زمانی یونانی بوو و میژووی

جهنگی جوله کدی، که شرح و شروقهیه کی جوانی راپه پرنی جوله کان و دامرکاندنه ویه تی به دهستی تیتوس (۶۶ - ۷۰ ی ز) به یونانی نووسیوه.

بهره می دووه می وی (میژووی کونی جوله کیه) که میژووی قهومی جوله که له سهره تای بوونه تا سالی ۶۶ ی ز تۆمار دهکات و نیشاندهدات. نهم بهره مه له بهره می یه که می یوزفوس تاقه تبهتر و لاوازتره.

ژیاننامه

پلوتارک (۴۶ - ۱۲۰ ی ز):

له خارونه نا هاتۆته دنیاوه، له ناتین خویندویه تی، پاشان چوه بۆ روم و له ویندهر خه ریکی دهرس دانوه بووه، بهره می گهره وی بریتییه له (ژیانین هاوته ریب) که بریتییه له په نجا ژیاننامه ی پیاوانی ناودار، چوار ژیاننامه یان به جیا و سهر به خۆن و نهوانی دی دوو به دوون له ههر جووته ژیاننامه یه که ناوداریکی یۆنان له گهل پیاویکی رومدا بهراورد ده کری، وهکو دیوستن و سیسرون، نه سه کهندهر و ژول سزار، پلوتارک له م بهره مه یدا نه دییان بشتگو ی ده خات، ههول دراوه له ههر جووت ژیاننامه یه که دهرسیکی نه خلاق دابدری. نهم ژیاننامه نه تاراده یه که بعی نیحتوبارن و متهمانه یان پی ناکری، به لام له رووی لیتهاتووی دراماتیکی و گپرا نه ووه، ناسک و جوان و ته پ و تازهن و پرن له مه سه له تین مرۆفانی و لایه نی نه قلانی بهرجه سه ته. وهرگپرا نی نهم بهره مه (وهرگپرا نه کانی نورت) سهرچاوه یه که بوو بۆ شه کسپیر.

فه لسه فه

مارکوس نورلیوس ثانتونینوس (۱۲۱ - ۱۸۰ ی ز):

نورلیوس-ی ئیمپراتۆری روم (۱۶۱ - ۱۸۰ ی ز) دوا فیه له سوونی گهره وی رهواقی بوو. یه کتیک بووه له نه یارانی مه سیحیه ته و چهوسینه ری مه سیحییان. بهره می ههره گرنگی نهو ده رباره ی (خود نه ندیشه یه)، نهم بهره مه دوا نزه بهرگه، کۆمه لیک تیفکرین و بیر ناینه، نورلیوس باوه ری وایه که روحی مرۆ رینوینی باتینییه - باقی شته کان هه موو به تالین، مرۆ ده بی گو ی به نازار و چهوسانه وه نه دات و چاپۆشی لیبکات، مرۆفان به برا بزانی، زه همت و رهنج و مهرگ به سه بر و هه سه له وه تهحه مول بکات، نورلیوس شیوازیکی توند و زیر و ناویته بهزاراوه تین لاتینی هیه، به لام نیوه رۆکی بهره مه کانی ره سه ن و مرۆفانییه.

پلوتینوس (فلوتین ۲۰۵ - ۲۷۰ ی ز):

خەلکی لوکوپولس^{۱۳} - ە. خاوەنی بەرھەمی نۆمینیە کە بریتیە لە پەنجا و چوار کتێب. دەربارەي فلسەفەي ئەفلاتوونی^{۱۴}، و باوەری بە پەکتایی ەببوو و خۆدای وەکو حەقیقەتی بالا کرد بە جیگرەوی تیۆری نایدیالی ئەفلاتوونی، ئەو تیۆری ئەفلاتوونی دەربارەي شەیتانان، یا پیتاوانی بەینی خۆدا و ئادەمیان پێ قەبوڵ و ئەوانە بە باعەسی سەرەکی شەر لە جیھاندا دەزانی. نووسین و بەرھەمەکانی پلوتینوس شاعیرانە و رەمزین و کاریگەرێکە ی زۆریان بەسەر هنری مور، هنری وان، سپنسر، میلتن و وردز ورس ەو ەببوو.

شیعری ئاوێتە^{۱۴} Satire

لوکیانوس (لوسین ۱۲۵ - ۲۰۰ ز):

ەجەنووسێکی یونانییە کە لە سیمسات (ساموساتا) کە شارێکی کۆنی سوریا یە هاتۆتە دنیاو، سەفەری میسر، ئیتالیا و یونانی کردوو و تەجەربە یەکی زۆری لەم سەفەرانە وەرگرتوو و بە تەواوەتی خۆی بە روشنبیری یونانییە وەرگرتوو.

بەرھەمە گرینگەکان:

دیالۆگی خۆدایان:

بریتیە لە گفتوگۆیەکی خەيالی کە گالته بە باوەربوون بە خۆدایانی یونانی دەکات.

دیالۆگی مردوووان:

گفتوگۆیەکی خەيالییە لە هەجوی فەیلەسوفان و هاوچەرخان، ئەم دیالۆگە جۆرە وریاکردنەوەر ناگادار کردنەوێکە لە گەوچایەتی ژبان.

میژووی راستەقینە:

سەفەرنامەیەکی خەيالییە کە هەجوی ئەفسانان و میژووی یونان دەکات. قارەمانانی حیکایەت و چیرۆکەکانی لوکیانوس لە ئەنجامدانی کارێن غەریب و سەیردا لە ەممو قارەمانانی یونانی پیتشو بالاترین، قارەمانەکانی وی بۆ ەهتاو، بۆ مانگ و دورگەکانی بەهەشت^{۱۵} سەفەر دەکەن.

میژوونوسین:

وتاریکە کە گالته بە زێدەویژی، نادروستی و تەعەسویی میژوونوسان دەکات.

تایبە ئەندییە کان:

لوکیانوس، فریو و ریاکاری لە ئاین و لە ئەدەبیات و لە کۆمەڵگەدا سەرزەنشت و ریسوا دەکات، بەلام زمانەکی زۆر توند و تیژ و تالّ نییە، بەلکو رەخنەگریکی ئارام و خۆشەبەق و تەبەبەت و تارادەیک رەشبینە، هەندێ جار خەمینه، بەلام هیچ کاتێک جەلەوی بۆ هەست و سوز شل نەکردوو و زۆربە کات هەر رووخۆش و ھەنە کچی و سوعبەتچی بوو، لەواری نووسین و نووسەراییەتیدا متمانەی تەواوی بە خۆی ھەبوو و لاسایی ھۆمەر، سوفستایان، ئەفلاتوون، گەزەنفۆن، و کۆمیدیای یۆنانی دەکردوو، بەلام پتر ھەزی لە لاسایی کردنەوی کار و بەرھەمە جیدیەکان بوو. ھەلبەتە کاری زۆری کردوو ھەتە سەر ئاپولیوس، نیراسموس، لاندور، و رەنگە کاری کردییەتە سەر سویفەت-ش.

رەخنە ی ئەدەبی

لونگینوس یادینوسیسوس (دەوروبەر ۸۰ ی ز):

فەیلەسوف، رەخنەگر و دانەری نامەییەکی رەخنەیی بەرز و مەزنە، هیچ زانیاریەک لەمەر ژبانی وی لەبەر دەستدا نییە، توێژەرانی ئەمڕۆ چیت دانەری ئەم نامەییە لەگەڵ دیونوسیوس کاسیوس لونگینوسدا (۲۷۳ ی ز) کە دانەری شابانو زەنوبیای پالمیرایی بوو، تیکەڵ ناکەن. لونگینوس پتی وایە کە ئەدەبیاتی بەرز و بالا لە ھەر کات و شوێنێکدا بێ پتۆستە بێتە مایە ی خۆشحالی، بۆیە دەبێ ھەلقولای روحیکسی مەزن و ھاندەرێکی روحی گەورە بێ، شتوازی بەرز و بالا تارادەییەکی زۆر دەکاتە دەربڕینی روون و کاریگەر، سوورە لەسەر لاسایی کردنەوی نووسەرانی کۆنی یۆنان، بە تایبەتی ھۆمەر، ئەفلاتوون، دیموستن، و ھەر سێ تراجیدیای نووسە گەورەکانی یۆنان (ناسخیلوس، سوفوکلێس و یورپیدس). رەخنەگرانی ئیتالیایی، فەرەنساوی و ئینگلیزی قۆناغی رینسانس و ئەو کلاسیزم "۱۶"، نامە مەزنە رەخنەییەکی ئەو بە پریشحتیاریترین و پڕبەھاترین ریتوئێ دەزانن. ھەندیک لەو نووسەرانی کە بە تەواوەتی کەوتوونەتە ژێر کاریگەری قوولی ئەم نامە رەخنەییەو بریتیین لە: بوالو، درایدن و ئەلگزاندر پۆپ.

به‌راویژ و ژیده‌ران:

- ۱- سوتیر (۲۸۳ی پیش ز): به‌که‌مین پاشای مه‌قدونی میسری کۆنه، و دامه‌زرتنه‌ری خانه‌دانی به‌تالیسه‌یه. وشه‌ی "سوتیر" به‌مانای رزگارکه‌ر دێ.
- ۲- تیمون فیلوسی (ده‌رویه‌ری ۲۸۰ی پیش ز): شاعیریکی یونانییه و شیعری ته‌نزنامه‌یزی گوتوه.
- ۳- مەرگی دافینس: له‌نه‌فسانه‌ یونانییه‌کاندا دافینس شوانیکی سیسیلییه که به‌ دامه‌زرتنه‌ری شیعری شوانکاره‌یی ده‌ژمیردێ.
- ۴- دیمیت: دیتەر له‌ نه‌فسانه‌ی یۆنانی دا خواوه‌ندی به‌ره‌که‌ت و به‌پیتیه.
- ۵- هیلان: لاونیک بوو له‌ هاوړتیانی هه‌رکول که له‌ یه‌کتک له‌ له‌شکرکێشییه‌کاندا، جوانیه‌که‌ی سه‌رنجی خواوه‌ندان راده‌کێشیت و بۆ لای خۆیان بانگی ده‌که‌ن تا جاویدان و نه‌میری بکه‌ن.
- ۶- ناگاسیاس (۵۳۶-۵۲۸ه‌ ز): میژوونووس و شاعیریکی بیزانسی بووه.
- ۷- گولبۆژی پالاتین: چونکه‌ ده‌ستنووسی (گولبۆژی نه‌ده‌بی یونان) له‌ کتێبخانه‌ی پالاتین، له‌ نیتالیا دۆزراوه‌وه به‌ (گولبۆژی پالاتین)یش به‌نیوانگه‌.
- ۸- سفالاس (سه‌ده‌ی ده‌یه‌می ز) زانایه‌کی بیزانسی بووه.
- ۹- نیپیکتوس (۶۵-۱۳۵ی ز): فدیله‌سووفیتیکی ره‌واقی یونانی بووه.
- ۱۰- ئافریکانوس مینور (۱۸۵-۱۲۹ی پیش ز): فەرمانده‌یه‌کی رومییه.

۱۱- تیتوس (۴۰- ۸۱ ی ز):

نیمپراتوری روم بووه (۷۹- ۸۱ ی ز).

۱۲- لوکوپولس: ناوی کۆنی شاری نسیوت-ی میسره که که وتوده ره خي روژناوای رووباری نیل.

۱۳- نهو نهفلاتوونی: په کیکه له قوتابخانهی فلسهفیه کانی دنیای کۆن که داکۆکی له باوهړین نایینی و فلسهفی له همنبر مهسیحیه تدا کردووه.

۱۴- Satire (شعیری ناوېته):

نهم زاراویه به شعر یان بهیتهک دهگوتری که له نیتوهړۆکی جیاواز پیک هاتی، رهگ و ریشه که ی (Saturac) به لوسیوس داهینهری نهم زاراویهیه و پاشان هوراس تهواوی کردووه. روژناواییان له سده کانی دواتردا به هله پیتیان و ابووه که له ریشهی Satyr ده و هرگراوه، و سرچاودی هله کهش نه میه که پیستی یونانی Y به شیوهی U دهگوتری، بۆیه نهم دوو ریشهیه تیکه له به په کتر بوون.

۱۵- دهرگه کانی به هشت Elysium:

(له نایینی یونانی) دا شوینی قاره مانان و روحانی چاکی پاش مهرگه.

۱۶- نیوکلاسیزم (نهو کلاسیزم):

راپهړینی گهړانه وی کلاسیسزمی کۆن و بهرهمی کلاسیکی کۆن، واته یۆنان و روم، نهم راپهړینه پاش رینیسانس روویدا و له سدهی هه فدهدا گهیه لوتکه ی خۆی. لیره دا سرنجی خوینه ران بۆ نهوه راده کیشم که هندی جار راپهړینی نیوبراو تنیا به کلاسیزم ناو ده بری و زاراودی نهو کلاسیزم به گهړانه وی ژمارهیه که له نووسه رانی سدهی بیستم بۆ سر هندی تاییه ته ندی کلاسیک دهگوتری که له سهرووی هه موویانسه ده بی نیوی جیمز جویس-ی گهوره نووسه ری نیرله ندی بیهین.

بەشى سىيەم

ئەدەبىياتى رۆمى كۆن

سەردەمى كۆمارى

(۲۴۰-۲۷۰ يىل)

پىشپىنە يەكى مېژوۋىيى:

بە گۈيرە بۆچۈنى ھوراس، ئەدەبىياتى روم يان لاتىن لەسالى ۲۴۰ يىل پىشپىن. ز. ھە،
واتە لە سالى پاش كۆتايى يەكەمىن جەنگى كارتاژى، لەگەل لىويوس ئاندرو نىكوس دەست
پىدەكات. روم لەو بە دواوہ بۆ ماوہى دوو سەدە سەرگەرمى جەنگ و چەسپاندنى
دەسەلاتى خۆى بەسەر ھىزەكانى رۆژھەلاتى ئافىنى وەكو مەقدونىيە، سوريە، يۇنان،
كارتاژ، نوميديا، ئەسپانيا، گول و مىسر دەبى، لە سالى ۱۴۶ يىل پىشپىن. ز. دا يۇنان و
كارتاژ دەست لە بەرخودان و بەرھەقانى ھەلدەگرن. لەگەل فەتھى گول لە سالى ۵۰ يىل پىشپىن
بە دەستى ژول سزار، روم دەبى بە بووكى بى ھەفركى ولاتانى مەديترانە (رۆژھەلاتى ئافىن)
ھەلبەتە پىويستە مەملەتلىك چىنايەتى و جەنگە ناوخويەكانىش بچەينە سەر ئەم قۇناغ و
سەردەمە پىر ئاژاۋە و ئانارامىيە.

ئەگەرچى روم بە روالەت خودانى رۇيىمى كۆمارى بوو، بەلام لەراستىدا ھكۈومەت و
دەسەلات بەدەستى چىنە ئەرستۇكرات و دەولەمەندەكان بوو. دەسەلاتى ئەنجۈومەنى سينا
(پىران) ھەمىشە لە رىنگە پۆمپى "۱"، ژول تزار، و خەلكانى ترەوہ كەم دەكراپەوہ. خۆ لە
سالى ۲۷ يىل پىشپىن. ز. دا نوكتافىوس تزار رۇيىمى كۆمارى بۆ نىمپراتۇرى گۆرى.

نۆرینیکی گشتی:

تاوه کو پیش سهرده می لیویوس نده بیاتی ئیتالیا بریتی بوو له وێرد و دوعایان، ئاوازی جهژن و ناههنگان، هۆزانی تهنز نامیز، و کورته شانۆنامانی پینکه نیناوی سهرده تای. ههلبهته تنیا چهند پارچه یهك له م نده بیاته ماوه تهوه. لیویوس و جیگرانی وی كهوتنه وهرگیران، وهرگرتن و لاسایی کردنهوی نمونه کانی نده بیاتی یونانی. تا پیش سالی ۲۷ ی پیش ز به دهگهن بهره میکی لاتینی، چ له هۆزان و چ له پهخشان بهرچاو دهكهوی كه کاریگهری نه ده بیاتی یونانی پتوه دیار نه بی. یه كه مین نمونه تین تراجیدیا، کومیدیا، مهلهمه، هۆزانی لیریکی، وتاریتۆ و میژووی روم بهریز له بهره مه کانی یورپیدس، میناندیر، هومر، ساقو، دیوست، و توسیدیدسهوه وهرگیراون. تاقه فۆرمیکی نده بی که له سهرده می کۆماری دا سهری هه لدا. تهنزه که شیعریکی تهواو رومی بوو.

شانۆنامه

لیویوس (الوسیوس لیویوس ئاندرونیکوس ۲۷۲-۲۰۷ ی پیش ز):

مامۆستا و نه کتهر و یه كه مین شانۆنامه نووسی لاتینییه لیویوس له بنه چهوه یونانی و خه لکی تارانت بوو که له سالی ۲۷۲ ی پیش ز وه کو زیندانی جهنگی بۆ روم براوه. له وێندهر بوو به کۆپله ی پیاوێك به نیتی لیویوس. ئیدی ناوی خۆی له ناوی نهوهوه وهرگرت و یونانی و لاتینی فیری مهاله کانی نهو کرد.

لیویوس پاشان ئازادی خۆی وهرگرتوه. له سالی ۲۴۰ ی پیش. ز. دا ئودیسهی به شیوه ی وهرگیرانی ئازاد کرد به لاتینی که به یه كه مین بهره می نده بی لاتینی ده ژمیردری. له م وهرگیرانه، که به شیوه ی شیعری ناهه مواری ساتورنی^۳ یه چهند کۆپله یهك ماوه تهوه. سه رناو و کۆپله ی نۆ تراجیدیا و کۆمیدیا ی لیویوس-یش له بهر ده ستدان که وهرگیرانی ئازادان له بهره مه تین یونانییهوه. هۆزانی شانۆنامه کانی لیویوس له وهرگیرانی ئودیسه که ی باشتن، به لām نه م شیعرا نه ش دژوار و مردوون.

نافیوس (گینوس نافیوس ۲۳۵-۲۰۱ ی پیش ز):

خه لکی کامپانی و پیاوێکی سوپایی بوو، به دووه مین شانۆنامه نووسی لاتینی ده ژمیردری. سی و چوار کۆمیدیا و ههوت تراجیدیا ی نووسیوه، که تنه نیا چهند کۆپله یه کيان ماون، شانۆنامه کانی کیشیکی ئازادتر و زمانیکی زیندووتریان له شانۆنامه کانی لیویوس هه یه.

ناثوس يه که مين شاعيري مه زنی رومي و يه که مين شانۆنامه نووسه که بابته تي نووسينه کانی له رومه وه وهرگرتوه و هه لتي نجاوه.

نينوس (کوينتوس نينوس ۲۳۹-۱۶۹ ی پيش ز):

نهم شاعيره ستيه مين شانۆنامه نووسي لاتينييه. نينوس کۆمه لتي که بهرهمي له واره جوراوجۆره کانی وه کو کۆميديا، تراجيديا، شانۆنامه ي ميژووي، بهرهمي هيجايي و مه له مي نووسيوه و له پاش به جيتاوه. سه رناو و کۆيله ي بيست و دوو شانۆنامه ي وي له بهر ده ستدايه. نينوس به يه که مين نه ديي ته واره له جيهاني رۆژئاوا و به باوکی شيعري لاتيني ده ژميژدری. نهم شاعيره يه جگار پابه ندي هونه ره شيعريه کان بووه.

پلاوتوس (تيتوس ماسيوس پلاوتوس ۲۵۴-۱۸۴ ی پيش ز):

نهم شاعيره کۆميديانوسه رومييه له مالباتيکی هه ژار له ناوچه ي نومريا "۳" هاتۆته دنياوه. چوه بۆ روم و پنده چيت له ويندەر کاری نه کته ري يا دارتاشي ديکۆري شانۆي کردبی. سهروه ت و سامانيکيش پيکه وه ده نيت، به لام له کاری بازرگانيدا نه وه سهروه ت و سامانه ي له ده ست داوه و نه وسا بووه به شاگرد نانه وا، شويني خویندنی ديار نييه. کاتي کهوتۆته شانۆنامه نووسين، زۆر زوو ده وله مه ند بووه، پلاوتوس له روم کۆچی دواي کردووه.

به ره مه کانی:

پلاوتوس نزیکه ي چل يا چل و پينچ شانۆنامه ي نووسيوه، به لام سه د و سي شانۆنامه ده ده رتته پال وي. بيست شانۆنامه ي کۆميدی له پاش به جيتاوه که هه ره هموي له به ره مه کانی مينانديره وه هه لتي نجاوه و وهرگيراوه.

شانۆنامه ين ته زوير و گۆري ني ناسنامه:

نامفيريون:

نهم شانۆنامه يه له سه ره بناغه ي نه فسانه يه کی کۆن رۆژراوه. زيوس خۆي ده خاته پيستي نامفيريون-ه وه و له گه ل نالکه من-ي هاوسه ري وي دا ده که ويته ناشقيني و نه شقبازي.

مير کوري "۴":

مير کوري له شيوه ي سوسيادا که کيله يه ده ره که وي. نهم کۆميديايه به شيوازيکی شاد و زيندوو نووسراوه و پره له ريسوايی. زۆر نووسه رانی وه کو مولير، روترو، درايدن، کليست، و ژيروود کوميديان له وه به ره مه وه وهرگرتوه و نووسيوه.

شانۆنامەتین دەسیسە و پیلان:

یەخسیرانی جەنگی:

دوو یەخسیری جەنگی، یەکیکیان کۆیلە و ئەوێتریان ئەریاب و ئەشراف، دەکەونە گۆرینی سیما و جلۆبەرگی خۆیان تا زەمینە بۆ هەلاتنی کابرای ئەریاب (ئەشراف) خۆش بکەن. هێریو کە هەردووکیانی کۆپووە پەیی بەو دەسات کە کۆیلە کە کۆپە گوم بوو کە یەخسیری. لەم شانۆنامەیدا مێملێک بە ناوی ئیرگاسلوس، بە دەم شۆخییەو جۆرە خوشی و ناسکییە ک بە شانۆنامە کە دەبەخشیت.

نووێر سوودیکی زۆری لە تەنزی دراماتیکی وەرگرتووە، ئەم بەرھەمە عەوام پەسەندە (میللی) رووداوە ناشرینەکانی زۆر کەمە، و لایەنە کۆمیکییە کەشی لە چار بەرھەمەکانی دیکە پلاوتوسدا زۆر کەمە، سێبەر و کاریگەری ئەم بەرھەمە بەسەر زۆر نووسەرەو دیارە لەوانە: ئاریوستو، جانسون، و روتزو.

بازرگان:

لەم سوکە کۆمیدییەدا باوک و کۆرێک لەسەر خۆشەویستی کێژێک دەکەونە رکابەری. ئەم شانۆنامە یە زۆر دیمەنی خەندەداری تێدا یە. پلۆت و بابەتە کە یەخسیری دەچیتە پێش، و لوتکە یەکی یە جگەر جوان و دلگێری هە یە.

مالی رووحان:

ئەم بەرھەمە سوکە کۆمیدییەکی خۆشە کە لایەکی خۆشگوزەران هەلێدەدات بەدەنۆشییەکانی لە بابی بشاریتەو. پلۆتی ئەم شانۆنامە یە زۆر لاوازە. شەکسپیر، هیود، رنبارد و هولبرگ "تیلھامیان لەم کۆمیدییە وەرگرتووە و لە بەرھەمی خۆیاندا سوودیان لێوەرگرتووە.

نێرەنگباز:

یەکیکە لە کۆمیدیا خۆش و میللییەکان. بابەتی شانۆنامە کە بریتی یە لە دەسیسە کاری و پیلانگێری ناشقێکی لاو کە بۆ رزگارکردنی ماشوقە کە ی خۆی لە چنگی رەقیب پێویستی بە پارە دەبێ. رووداوەکانی شانۆنامە کە بە خێراییی روو دەدەن، بەلام نەخشە و پلوتە کە ی هەندێ ناوکی لاو کە تێدا یە. دوا دیمەنی شانۆنامە کە بە مەستی قارەمانە کەووە جوان و دلگێرە.

ستیخوس:

نهم شانۆنامه‌یه نه‌گهرچی فۆرمی‌کی دیاری نییه به‌لام جوانه و ژبانی ناسوده و ساده‌ی کۆبیه نیشانداده‌ت. نه نه‌خشه و پلۆتیکی نه‌وتۆی هه‌یه و نه‌ حاله‌تی چاوه‌ڕوانی له‌لای بینه‌رو ته‌مه‌شافان دروست ده‌کات. باوکێک هه‌ولده‌دا که دوو کیژه‌که‌ی قاییل بکات که به‌ ئومیدی گه‌ڕانه‌وی هاوسه‌ره‌کانیان، که ده‌میکه‌ بێ هه‌والن، نه‌بن. به‌ هه‌ر حال ئه‌و جووته‌ هاوسه‌ره‌ به‌ ده‌له‌م‌ه‌ندی ده‌گه‌ڕینه‌وه و به‌ گهرمی پیشوازییان لێده‌کری.

ترینوموس:

نهم شانۆنامه‌یه ده‌رباره‌ی پیاویکی گه‌نج که ناتوانی جیازی بۆ خوشکه‌که‌ی فهاهم بکات. یه‌کیک له‌لایه‌نه‌ غه‌ریبه‌کانی نهم شانۆنامه‌یه ئه‌وه‌یه که ده‌وری ژنی تیدا نییه.

دوویاکید:

نهم شانۆنامه‌یه پلۆت و نه‌خشه‌یه‌کی کۆن و ساوی هه‌یه که بریتییه له‌ حیه‌یه‌ک بۆ وه‌ده‌ست هێسانی پاره. وه‌سفی کاراکته‌ری شانۆنامه‌که زۆر سه‌ره‌که‌وتوه، به‌لام خودی شانۆنامه‌که تارا ده‌یه‌ک ناپوخته‌ دیته‌ به‌رچاو.

کاسینا:

شانۆنامه‌یه‌کی دوور له‌ نه‌زاکه‌ته‌ له‌ بونیادی شانۆنامه‌که‌دا گری کردنه‌وه به‌سوود وه‌رگرتن له‌ دووباره‌ ناسینه‌وه نه‌ه‌جام ده‌دری. بونیادی شانۆنامه‌که وه‌ستایانه و تۆنه‌که‌ی مکوم و ته‌وه.

شانۆنامه‌ی کاراکته‌ر (که‌سایه‌تی):

سه‌ربازێکی خۆ هه‌لکێش: ته‌مه‌ درامایه‌کی ناپوخته‌یه و له‌سه‌ر به‌مه‌ی که‌سایه‌تی سه‌ربازێکی فشه‌که‌ر رۆنراوه. کاریگه‌ری نهم درامایم به‌سه‌ر ترنس، یودال، دولچی، بانیف، مارشال، گریفیوس، و هولبرگ-هوه به‌ زه‌قی دیاره.

گه‌نجی ته‌لا:

کۆمیدیا‌یه‌کی وه‌ستایانه‌یه که به‌ ده‌وری ته‌وه‌ری که‌سایه‌تییه‌کی پیسکه‌دا ده‌سوپێته‌وه. هه‌ندی که‌س پێیان وایه نهم به‌ره‌مه‌هه‌ لاسایی کردنه‌وه‌ی شانۆنامه‌یه‌کی ونیووی میناندیره. سه‌لکرده‌وه و پارێزی له‌پاده‌ده‌ر ده‌بێته‌ هۆی ته‌وه‌ی که‌ کابرای پیسکه‌ گه‌نجه‌که له‌ ده‌ست بدات. تانوپۆو چینی پلۆتی دراما که‌ لوژیکیه.

شانۆنامه ین ناسینه وه:کارتۆنی جه واهێرنیشان:

نهم شانۆنامه یه نه خشه و پلۆتیکی بازاری و سواوی ههیه، کارتۆنیکی چکۆله ناسنامهی کیۆنکی کۆیله که له بنه ماله یه کی نه سلزاده یه ناشکرا ده کات، ههنگی باوکیک قایل دهی که کۆره که ی له گهلا نهو کیژه دا زه ماوه ند بکات. نهم کۆره به بویرترین ناشقی ناو کۆمیدیا ی تازه ده ژمیردری. هه لبه ته چهند دیمه نیتیکی ناشیرین و نا په سندی شی تێدا یه.

دهقی شانۆنامه که دهستکاری زۆر کراوه.

جهمکانان:

نهم به ره هه مه به ناویان گهترین شانۆنامه ی پلاوتوسه جیاپو نه وه ی جهمکانه کان ده بیته مایه ی هه لای سهر و سهرنج راکیش. سهره بجام گرتی شانۆنامه که به یه کتر ناسینه وه ی نهم دووه، ده کریتته وه. شه کسپهر له دانانی شانۆنامه ی (کومیدیا ی هه له کان) دا له کاری گه ره ی نهم شانۆنامه یه به ده ره نه بووه، به لām کۆتایی نهم دوو شانۆنامه یه چوونیه که نییه.

پهت:

بابه تی شانۆنامه که رزگاری ژنیکی نابرومه نده له چنگی کابرایه کی دلپه شی پزۆرخز. پیاویک به دیتنی نهو په ته ی که به جاتسای ژنی قاره مانی چیرۆکه که وه به ستراره، په ی به ناسنامه ی نهو ده باته وه و بۆ ده ره ده که وێ که نه مه کیژه ونبووه که ی خۆیه تی. نهم درامایه له پرووی هاما جیرو مانتیکی، کاراکته رسازی لوژیکی، رووداوی دراماتیکی، هونه ری ته وس و توانج و زیندوویه تییه وه زۆر سه رکه وتووه، هیوود دل به ندی نهم به ره هه مه بووه و له کاری گه ربی به ده ره نه بووه.

شانۆنامه کانی دیکه ی پلاوتوس:

گوندی، کۆمیدیا ی باج، نیپیدیکوس، نیرانیان، کارتاژیان، قالدونچان.

تاییه تمه ندیه کانی شانۆنامه کانی پلاوتوس:

۱- لیكدانی ره گه زانی یونانی و رومی (دیمه نه کان له یونان-ن، به لām شوین و داب و

نه ریته کان هه موو روومییه.

۲- پلۆتی گوغاو و سفت چنراو (به لām نه که هه میشه).

۳- کاراکته رانی قه راردادی (ته قلیدی).

۴- كېش و وەزنى نازاد و ھەمە جۆر، پتر تروكائىكى ھەوت يا ھەشت كۆلەكەيى، و ھەندى جار نيامبىك.

۵- دىالۆگ لەگەل روھاندا.

۶- تۆن و ناوازی زۆر.

كورتە يەككى رەخنەكان:

رەنگە گەورەترىن كەم و كوپى بەرھەمەكانى پلاوتوس كۆنى و دووبارە كۆرەنەو بى، بۆ نمونە نەخشە و پلۆتى چوار شانۆنامە لە كۆى بىست شانۆنامەكەى وى لەسەر بناغەى ئەو ھەند و فېلانە رۆنراون كە ناشقان بە مەبەستى ھەراھەمكردنى پارەو پۆل پەنایان بۆ بىردوون. ھەروەھا كەم و كوپىيەكەى دىكەى بەرھەمەكانى پلاوتوس سوود وەرگرتنە لە كاراكتەرانى تەقلیدى، وەكو ناشق و ئەفئىندارى لات و دەستكورت، مېمل، كۆيلەى پېلانگىيەر. ھەندى تەگبىرى دىكەش كە بۆ نیشانەدانى روخۆشى و شۆخ تەبەى بەكار براون، كۆنن وەكو ترساندنى كۆيلەيەك و لەو بابەتە شتانە. بەلام وێپراى ئەمەش، لە چۆنەتتى مامەلە كۆنن لەگەل پلۆت، كاراكتەرسازى، و شىوہەكانى پىشانەدانى شۆخى و سوعبەتدا، ھەمە رەنگىيەكەى ناشكرا لە بەرھەمەكانىدا بەرچاودەكەوى.

پلاوتوس، بايەخ بە يەك گۆشەى ژيان سەشيوہەكەى گشتىش بە گۆشەيەكەى بى بايەخ- دەدات، ھەلبەتە نايى ئەوە ژيەر بىكرى كە ئەو بە مەبەستى فېركردن نانوسىت، بەلكو بە مەبەستى سەرگەرمكردن دەنوسىت و لەم كارەشدا سەرگەوتووە.

پلاوتوس، پابەندى يەك جۆرە تەكنىك نىيە، پەلەكارى پلاوتوس لە وارى نووسىندا دووچارى زۆر ناكۆكى و دووبارە كۆرەنەو و كاويژكۆرەنەو كۆرەو، بەلام وێپراى ئەمەش لە وارى كېش و وەزن، ھالەتتى سروشتى دىالۆگ، زمانى زىندوو، سادە، رەوان و دوورەپەريزى لە زاراوہەين يۆنانى، مايەى ستايشە.

دوا قسە سەبارەت بەوہى كە پلاوتوس بە ھۆى زېرى و شاشى و ناپەسندى وشەوہ بووہ بە مايەى سەرزەنشەت و گازاندا، دەتوانىن بېلېن كە بە خۆشەبەى بەرەدەوام و (جگە لە شانۆنامەى گۆندى) زىتەلى و چەلەنگى و خۆشەفتارى خۆى، ئەوہى قەرەبوو و پېركۆدۆتوہ.

ترنس (پوبلىوس ترنتىوس ئافر ۱۸۵- ۱۵۹ى پيش ز):

شاعىرىكى كۆمىدىيانووسى رومىيە، لە كارتاژ ھاتۆتە دنياوہ، ترنتىوس بوكانوس ئەوى بە كۆيلەيەتتى بۆ روم ھىتاوہ، فېرى خويئەدەوارى كۆرەو و پاشان نازادى كۆرەو. وا باوہ كە ترنس

له دۆستانی نژیکې سیپیونافریکانوس مینور بووه، شش شانۆنامه ی نووسیوه که له چه پوکی روژگار دهر باز بوون، ترنس له رومه وه بۆ یونان چوو و پیده چی مه بهستی له م سه فیره کوکړدنه وه ی شانۆنامه کانی میناندير بووې. هندی پتيان وایه له یونان مردوو و هندیکی دی لایان وایه له دهریادا، له کاتی گهرانه وه ی بۆ روم مردوو.

به ره مه کانی ترنس:

هر هه موو شانۆنامه کانی ترنس ماونه ته وه. چوار شانۆنامه ی له به ره مه کانی میناندير وه وهر گراون و دوو شانۆنامه یشی له به ره مه کانی ناپولودوروس "ی خه لکی کاريستوس" وه وهر گراون که به خوی له موریدان و په پره وانی میناندير بووه.

ژنی ناندروس (ناندريا):

نهم کۆمیدیا یه له بنه پره تا وهر گپران یه کتیک له شانۆنامه کانی میناندير-ه، پلوت و نه خشه که ی ساده یه: لایکی ناتینی هز له کیوکی بیانی ده کات، به لام ناچار ده بی له گه ل کیوکی دیکه دا زه ماوند بکات. سه ره نجام ناسنامه ی کیوه بیانییه که، که تانییه، ناشکرا ده بی. سیته ری نهم کۆمیدیا یه به سه ر ستیل، بلامی، و تورنتون وایله ره وه دیاره.

خود نازاری:

نهم شانۆنامه یه له میناندير وه وهر گراوه، پلوت و نه خشه که ی کۆن و سواوه، میندیوس باوکیکه که له به دگومانی دهریاره ی کوره که ی ژتیوان ده بیته وه و گیرۆده ی عه زاب ده بی. کوره ناشقی کیوکی ده بی و به ره زامه ندی بابی زه ماوند له گه ل کیوکه ده کات. کریمیس باوکیکی دیکه یه و له راده به دهر متمانه به کوره که ی ده کات و لاف و گه زافیک زۆری پتوه لی ده دا به لام کاتی پدی به وه ده بات که کوره که ی ناشقی ژنیکسی سوزانی بووه، نه ویش گیرۆده و گرفتاری عه زاب ده بی. سه ره نجام بوو که که ی میندیوس کچی کریمیس دهره چی، نهم درامایه په یامیتکی جدی له خوگرته وه که: مرۆ ده بی خوی له بیر و خه می کاری خویدا بی، ترس له پتگی روویه روو کړدنه وه ی باب له گه ل باب، و کوپ له گه ل کوپدا تاییه تمه ندی کاراکته رانی جوړاوچۆر ناشکرا و به رجسته ده کات.

خواجه:

نهم کۆمیدیا یه له شانۆنامه یه کی میناندير وه به هه مان سه رناو وهر گراوه. سه رکه ووتو ترنس شانۆنامه ی ترنس-ه، نه گهرچی له رووی نه خلاقیه وه هندی جار نیرادی لیده گیري، به لام شانۆنامه یه کی شادییه خش و سه رگه رمکه ره و له باری هونه رییه وه پوخته یه. له نه خشه و

پلۆتی شانۆنامه کهدا نه شقبازی، رووداو، گۆرپینی ناسنامه و ناشکرا بوون و ناسینهوه زۆر وهستایانه ناویته کراوه. کاراکتهرسازی شانۆنامه کهش مایه ی سه رنجه. شه م کۆمیدیا یه کاری کردۆته سه ر یودال، شه کسپیر، و کۆمیدیا ی تازه.

فورمیو:

له شانۆنامه یه کی ناپولودروس-هوه وهرگیراوه. کۆمیدیا یه کی خه نده داره که ناشکرا بوون و ناسینهوه و پاره، بابته ی سه ره کی پلۆته که ی پیک دهه یتن. که سایه تی ئانتیفو و ده میفو زۆر سه رکه وتوانه وینه گیراون.

نیره نگه کانی سکاپین-ی مولیر له ژیر کاریگه ری شه م دراما یه دا نووسراوه.

برایان:

شه مش له سه ر شیوه ی شانۆنامه یه کی میناندر نووسراوه. به زه نی ترین به ره مه ی ترنس ده ژمیتردی، که پلۆتیکی دوو لۆنه ی هیه، به لام نه ده سیسه له ئارادایه و نه ناسینهوه: بابته ی شانۆنامه که له سه ره تاوه بریتیه له باس و خواس و گه نگه شه و لایه نگری له زه بت و ره بت له هه نه به ر بی موپالاتی له وهاری پهروه ده و فیژکردندا، شانۆنامه که به وهرچه رخانیه کی سه رسامکه ر کۆتایی دی، کاراکته رسازی زۆر وهستایانه نه بجامدراوه. یه کی له لایه نه ناباوه کانی شه م به ره مه به کاره ینانی زۆری مه نه لۆگ و گفتوگۆ له گه ل خوددایه. سیبه ری شه م کۆمیدیا یه به قوتا بجانده ی میتران-ی مولیر و باوکان-ی فیلدینگ-هوه دیار و ناشکرایه.

تاییه ته ندیه کانی شانۆنامه کانی ترنس:

واری بابته ی شانۆنامه کانی ترنس سنوورداره، بنه مای پینچ له سه ر شه شی شانۆنامه کانی وی بریتیه له زه ماوه ند و زه وجینی نابه کام، له م پینچ شانۆنامه یه ش گرتی چواریان به ناشکرا بوونی ناسنامه ی کیژیک وه کو هاوولا تیه کی ئاتینی، ده کریتسه وه. له شانۆنامه کاند زنجیره ی رووداوه کان وهستایانه پیکه وه ده چنری و کاراکته رسازی زۆر دلگیر و سه رکه وتوه. غیاپی هه موو شت زانیک که کاراکته رانی شانۆنامه که به ره و چاره نووسی هه تمییان ئاراسته بکات، یه کیکه له تاییه ته ندیه هه ره گرینگه کانی شانۆ نامه کانی ترنس.

کورتیه یه کی ره خنه کان:

به شوشی و رووخوشی له بوونی ترندا که مه، شانۆنامه کانی له نه ندازه به ده ر جدین، شادمانیان که م تیدایه و له توانای پیکه ناندن به ده رن، نه گه رچی پلۆته کانی بونیادی به وهیان هیه، به لام زۆر بازاری و سواو و دووباره ن، به لام ویرای شه مش شانۆنامه کانی ترنس لایه نی

نیجایی زۆریان هەیه: ناسکی و رازاوهییان مایە سەرغە. مەسەلە و بابەتی واقعی دەخەنە بەر باس. وێنەگرتنی کەسایەتی و کاراکتەرەکان وردو لوژیکییە. زمانی ترنس سروشتی، سادە، پوختە، راشکاو و راستەوخۆ و کورتبەر.

بەروردی نیوان پلاوتوس و ترنس:

شیواز: شیوازی ترنس پوختەتر، یەکیارچەتر و هونەرمندانترە.

تۆن: ترنس تۆنیکی ناگرانەتر، خۆشتر، و مەرفەئە تری هەیه.

پره‌نسیپی نەخلاقى: ترنس لە چاو پلاوتوسدا هیچ جۆرە رێگەیکەى پیشە‌چوونى پره‌نسیپی نەخلاقى نادات.

خۆشەبە: بەره‌مه‌ی ترنس کە مەتر پێکەنین ناوهره‌. شانۆنامەکانی سوعبەت و شوخییان تێدا یە بە‌لام نەم شوخییانە مولائیم و ناگرانە یە و لە چاو شانۆنامەکانی پلاوتوسدا جدیترن. پلۆت: پلۆتی شانۆنامەکانی ترنس لە‌رووی هەمه‌ جۆرییه‌وه‌ هه‌زاره‌، بە‌لام هاونا‌هه‌نگی و روونی و یه‌کی‌تی و یه‌کیارچەیی زیاتریان تێدا یە.

کاراکتەرسازی: هەمه‌ جۆری کاراکتەرەکان لە بەره‌مه‌ی ترنسدا کە‌مه‌تره‌، و نۆرینی وی سنووردارتره‌، بە‌لام کاراکتەرسازی وی دیارتر و گونجاو‌تره‌.

دەرپرین و گوزارشت:

زمانی ترنس سادە‌تر و رازاوه‌تره‌ و کە‌مه‌ترین نزیک‌ی لە زمانی خە‌لکی کوچه‌ و بازاره‌وه‌ هەیه‌.

Satire ((ته‌نز))

لوسی‌لیوس (گایوس لوسی‌لیوس ۱۸۰-۱۰۲ ی پیش ز):

نەم شاعیره‌ رومییه‌ به‌ دامە‌زرێنە‌ری بەره‌مه‌مێکی ناوهرۆک جیاواز وه‌کو ژانریکی نە‌ده‌بی سەر‌به‌خۆ دە‌ژمێردی. وتاریژی کۆری سیپیو (سەرداری بە‌ناویانگی رومی) بوو. سی به‌یتی ناوهرۆک جیاوازی داناوه‌ کە ته‌نیا هەندێ پارچه‌ و کۆیله‌ی (تزیکی ۱۳۰۰ بە‌ند) ماوه‌ته‌وه‌. لوسی‌لیوس شیعرە‌کانی بۆ خە‌لکی ناسایی و ره‌مه‌کی مه‌ردم داناوه‌. زیاتر لە روح و گیانی کۆمیدیا‌ی کۆن نزیک بووه‌. لە هەندێ شیعریدا هێرش ده‌کاته‌ سه‌ر خە‌لکانی‌کی دیار، یان لاوازی نەخلاقى مه‌ردم ده‌داته‌ به‌ر پلار و توانج. بە‌لام گه‌لێک لە شیعرە‌کانی دیکە‌ی وی به‌ مانا و چه‌مکی تازه‌ ناچنه‌ خانە‌ی هه‌جووه‌. به‌‌لکو بریتین لە هه‌والی سه‌فه‌ران، ستایشی سیپیو و شه‌رح و شو‌فه‌ی داد‌گایه‌کان. نەم شاعیره‌ دوژمنی دو‌رووی و ریاکارییه‌. زمان‌ییکی

تیژ و توند و راشکاوو نه‌باوی هه‌یه. لوسیلیوس وه‌زنی تروکانیکی هه‌وت سیلایی، نیامیییک، یان شین و لاوانه‌وه به‌کار ده‌بات، نه‌و شیتواز و قالبی شیعی تیکه‌لی لاتینی بونیادنا و سوودهرگرتنی له‌حیکایه‌ت و نه‌فسانه و رووداونووسی و گفتوگۆ کرد به‌باو.

فهلسه‌فه

لوکرتیوس (تیتوس لوکرتیوس کاروس ۹۹-۵۵ ی پیش ز):

شاعیر و فه‌یله‌سووفتیکی رومییه، له‌روم له‌دایک بووه، نێمه‌شتیکی نه‌وتۆ ده‌رباره‌ی ژیا‌نی نازانین، وا‌دیاره‌له‌بنه‌ماله‌یه‌کی خانه‌دان و له‌دۆستانی سیسرون و میموس "په‌نا و هانده‌ری شاعیران، له‌وانه‌کاتولوس) بووه، وا‌باره‌که‌لوکرتیوس له‌نه‌نجامی خواردنه‌وه‌ی شه‌رابیکی نه‌شق ئاره‌دا تووشی جۆره‌شیتیه‌کی ناو‌به‌ناو بووه و که‌جار‌جاره‌به‌هۆش هاتوه‌ته‌وه‌له‌و به‌ینه‌دا به‌یتیکی ده‌رباره‌ی سروشتی شتان نووسیوه و سیسرون‌ی‌وتارییژی به‌ناویانگ به‌و به‌یت‌دا چوه‌ته‌وه‌و راستی کردوه‌ته‌وه‌و. لوکرتیوس له‌ته‌مه‌نی چل و نۆ سالی‌دا خۆی ده‌کوژیت.

به‌رده‌مه‌کانی لوکرتیوس:

ده‌رباره‌ی سروشتی شتان:

به‌یتیکی ته‌واو نه‌کراوی فه‌لسه‌فیه‌له‌شه‌ش به‌رگدا (۷۴۱۵ به‌یته) له‌سه‌ر وه‌زنی شه‌ش کۆله‌که‌یی سی‌سیلایی هۆنراوه‌ته‌وه‌و. کاریگه‌ری دیموکرتیوس، ته‌مپدوکلێس، هۆمه‌ر، نه‌نیوس و نه‌پیکوروس به‌م به‌رده‌مه‌وه‌دیار و ناشکرایه‌و. کوکرتیوس له‌م به‌یت‌دا هه‌ولنده‌دا به‌شه‌ر له‌ترسی خودایان رزگار بکات، و نه‌وه‌به‌سه‌لمێنی که‌روح شتیکی ماددییه‌له‌گه‌ژ له‌دایک بوونی به‌شه‌ردا له‌نیو ده‌چیت. ئه‌م به‌رده‌مه‌هه‌ندی مه‌زنده‌و پێشبینی سه‌یر و وردی له‌خۆ گرتوه‌و (به‌گۆژه‌ی تیتوریسه‌زانستییه‌کان و که‌شفیات‌ی سه‌د سالی رابردوو) ده‌رباره‌ی بونیاد و پێکهاته‌ی نه‌تۆم، په‌ره‌سه‌ندن، مڕۆف ناسی، و گۆزانکاری رێکه‌وته‌کی له‌زینده‌وه‌رزانیدا.

بیه‌بونیادییه‌کان:

تیتوری نه‌تۆمی: (پتر له‌کتییی به‌که‌م و دووه‌م دا هاتۆته‌ ده‌رسین، و ته‌قریبه‌ن به‌شیوه‌یه‌کی گشتی له‌دیموکرتیوس و نه‌پیکوروس-هوه‌وه‌رگه‌راوه‌).

هیچ شتی که‌له‌نبه‌رونه‌وه‌نایه‌ته‌نارا و هیچ بوونیک له‌نیو ناچیت. جیهان بێ کۆتاییه‌و له‌هاماج و گه‌ردیله‌ی بێ کۆتایی، واته‌له‌نه‌تۆمان پێکهاتوه‌و. ژماره‌ی نه‌تۆمان بێ کۆتاییه‌

بەلام جۆره کانی ئەتۆم کۆتاییان هەیه. جیاوازی ئەتۆمان لە کیشدا، ئەندازە و فۆرمی ئەتۆمانە. ئەتۆمان نەگۆڕ و پایەدارن و هەمیشە لەجولەدان.

تیۆری روح و گیان (کتیبی سییەم):

روح دەبێ بەتەواوەتی بە گوێزەیی ماددە بێتە رونکردنەوە - ئەتۆمانی زۆر ناسک، نەرم و جولەدار، یەکەیکە دێننە ئاراوێ کە لە دوو بەش، لە نانیم و لە نانیموس پێک دێت. نانیم چەق و هۆی ژیانە، و نانیموس شوێنی ئاوەز، هەست و ویستە. ئەتۆمانی روح لە کاتی لە دایک بووندا دەبن بە بەشێک لە بەدەن، لە کاتی مردندا بەدەن بە جێ دەهێلن تا بێنە پاژی تر لە تەبیعەتدا (لوکرتیوس بێست و هەشت بەلگە بۆ سەلماندنی مردنی روح دێتیتەوه).

باوەڕین ئایینی:

باوەڕی پنجەر بە خۆدایانی یونانی و رومی - خواوەندانی بە توانای داھێنانی مەزن و بەهرەیی ئەخلامی کەمەو - باوەڕپێکی درۆیە، و لە ترس و خورافاتەو هەڵدەقوڵی. چونکە ئەم جۆرە خۆدایانە هەرگیز بوونیان نییە. (ئیدی ئایا لوکرتیوس باوەڕی دروستی بە یەک خوا یان چەند خواوەیک هەبوو، ئەمە روون و ناشکرا نییە - چونکە هەندێ جار بە خۆدایانی گۆشەگیر، تەواو ئارام و خۆشحاڵ، و بێ خەبەر لە کاروباری دنیا، کە لە فەزای درەخشانێ نێوان دنیایەکان ناکنجین، هەندێ جاری دی بەهێزین سروشتیان دەزانێ کە لە شێوەی ئەتۆماندان و لەهەموو شوێنێکی جیهان بوون و نامادەگیان هەیه):

ئەخلاق:

لوکرتیوس مۆرید و پەڕپەری پرنسپیی لەزەتخوازی - ئی ئیپیکۆرە. خۆشەختی و بەختەوهری لە رەهایی و رزگاربوون لە ترس لە خۆدایان، ترس لە مردن، و ترس لە ژيانی پاش مردن و باوەڕی وایە مۆژ بۆ ئەوەی بگاتە شادی و بەختەوهری دەبێ خۆی لە کۆمەلگە بە دوور بگرێ و رێگەیی ئەقل و فەزێلەت بگرێتە بەر. هەلبەتە ئەو هەرگیز خۆی لە قەرەیی پێناسە کردنی فەزێلەت نادات، بەلام ژمارەیکەکی زۆر لە فەزێلەت و لە رەزێلەت دەژمێری.

شیوازی: شیوازی لوکرتیوس لەرادەبەدەر راستەوخۆ و تاقەتەبەرە، بەلام هەندێ جار هەست و سوزی بەگەڵ دەکەوێ و جوان و دلگیر دەبێ. سوودی زۆر لە زاراوەتێن کۆن، دەستەواژەیی غەریب و گونجانی حەرف و پیتان، حەرفی هاودەنگ و هاوسەدا و رەمز و خواست وەرەدەگرێ.

کاریگەری لوکرتیوس:

لوکرتیوس، کاریگەرییەکی زۆری بەسەر کارتولوس، هۆیس "A"، روسو، و فولتیرەو هەبوو.

هۆزانیڭ لیریکی

کاتولوس (گایوس فالیریوس کاتولوس ۸۴-۵۴ یېش ز):

شاعیریکی رومییه، له بنه‌ماله‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ند، له فیرونا^{۹۹} هاتوته دنیاوه، کاتولوس له ده‌ورو به‌ری سالی ۶۲ یېش ز کلودیا (لسبیا، نیله‌هامبه‌خه‌شی شیعه‌ره‌کانی) له روم بیینی، نزیکه‌ی پینچ سال په‌یوه‌ندی نه‌فینداری له‌گه‌لدا هه‌بوو، و زوره‌ی نه‌م سالانه‌ی له روم گوزهراندو به‌سمر برد، له سالی ۵۷ یېش. ز. دا وه‌کو نه‌دامی گروپی میموس سه‌فه‌ریکی بتینیا^{۱۰۰} -ی کرد، پاش گه‌رانه‌وه‌ی بۆ نیتالیا له سیرمیو^{۱۰۱} و فیرونا دا نیشه‌جی بوو، و جار جاری سه‌فه‌ری روم -ی ده‌کرد.

به‌رهمه‌کانی:

کاتولوس، له ژیر کاریگه‌ری راسته‌وخوی گه‌وره شاعیرانی لیریکی وه‌کو سافو، نالسیوس، کالیماکوس، شاعیرانی نه‌سکه‌نده‌رانیدا بووه، هم‌روه‌ها قه‌رزارباری شاعیرانی لاوی رومی و موریدانی قوتابخانه‌ی نه‌سکه‌نده‌رییه -ی وه‌کو سینا^{۱۰۲} و کالفوس^{۱۰۳} -ه، کاتولوس سه‌د و سازده شیعه‌ری له پاش به‌جیماوه.

شیعه‌ری دریژه‌کانی:

شیعه‌ری دریژه‌کانی کاتولوس بریتین له دوو شیعه‌ری شایی و زه‌ماوه‌ند (۶۱-۶۲)، شیعه‌ریکی غه‌زل (۶۳)، به‌یتیکی مه‌لمه‌می کورت (۶۴)، و پینچ شیننامه^{۱۰۴} (۶۵، ۶۸، ۷۴). به شیه‌یه‌کی گشتی شیعه‌ری دریژه‌کانی شاعیر له چاو شیعه‌ری کورته‌کانی دا زیاتر بایه‌خ به دیوی ده‌روه ده‌دن و که‌متر سۆز و سۆزداري له‌خۆ ده‌گرن، بابه‌ته شیعه‌رییه‌کانی تری کاتولوس (شیعه‌ری زه‌ماوه‌ندی، مه‌لمه‌می و لاوانه‌وه‌ن) نه‌گه‌رچی له شیعه‌ری لیریکییه‌کانی دوورن، به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا بابه‌ت و تیمه‌ی لیریکی فره‌یان له‌خۆگرتوه.

شیعه‌ری کورته‌کانی:

هۆزانیڭ لیریکی (نزیکه‌ی ۶۵ غه‌زله):

به ناسانی ده‌اتواری شیعه‌ری لیریکییه‌کانی کاتولوس له چوار گروپیدا ریزه‌ندی بکړین:

- ۱- ده‌ریاره‌ی نه‌فینی (به‌تاییه‌تی بۆ لسبیا) که به گرنه‌ترین بابه‌ت ده‌ژمیردری، نه‌م شیعه‌رانه باسی په‌یوه‌ندی کاتولوس له‌گه‌ل کلودیا -ی هاوسه‌ری میتلوس سیلر -ی کونسول و حوکمرانی باکووری نیتالیا ده‌کن. کلودیا ژنیکه‌ زیره‌ک، جوان، بی موپالات و سه‌ریه‌ست. غه‌زله‌کانی کاتولوس لیوان لیون له هه‌ستین جۆراوجۆر و هه‌لچوون و جۆش و خرۆشی توند

(۵۰، ۵۱): ستایشی جوانی کلودیا (۸۶)، دوو دلی له نه‌فینداری نهو (۸۵-۹۲)، غیره و هسودی (۷۶-۷۷)، بی موبالاتی (۱۱).

۲- شیننامه‌کان:

ناودارترینیان شیوه‌نیکه بۆ براکه‌ی (۱۰۱).

۳- کۆمه‌لێک شیعەر ده‌بارهی سه‌فه‌ر و گه‌رانه‌وه بۆ نیشتمان (۳۱-۴۶).

۴- هۆزانیڤن جۆراوجۆر:

نهم گرووپه بریتیه له حیکایه‌ت (۱۰-۵۳)، سه‌ره‌نشتان (۳۰، ۳۸، ۴۰)، دوعا و درودان (۹، ۱۳، ۲۸)، یه‌ک تازینه‌نامه (۹۶)، یه‌ک سه‌روودی ستایش (۳۴)، گۆزانییه‌کی باده‌نۆشی (۲۷)، هه‌ندێ شیعری دیکه.

شیتواز و جۆری مامه‌له‌کردن:

ده‌روونگه‌رای، گه‌رمی، ناسکی، جوانی، جۆش و خروۆش و راستگۆیی خه‌سه‌له‌تی شیعره‌کانی کاتولوس بووه، ده‌رپرین و گوزارشتی وی ناسایی و ساده و دیالۆگییه-په‌ر له کورتپه‌ری و خوازه و خواست. کاتولوس نزیکه‌ی دوازه‌ وه‌زنی جۆراوجۆری به‌کار هێناوه، به‌تایبه‌تی شیننامه، شه‌شینه (شه‌ش سیلابی)، نیامبیک، و یازده سیلابی.

کاریگه‌ری کاتولوس:

کاتولوس کاری کردۆته سه‌ر نه‌ده‌بیاتی رومی (به‌تایبه‌تی فیرجیل، مارشال^{۱۴} و نوئید). کاریگه‌ری وی به‌سه‌ر نه‌ده‌بیاتی رۆژه‌لایه‌وه له‌ ساڵی ۱۵۰۰ ی ز به‌دواوه و (به‌تایبه‌تی به‌سه‌ر ویات، سیدنی، کمپیون، جونسن، فولتیر، هریک، سویفت، بایرون، لاندور، تینی سن، و سوین برن) هوه ناشکرا و دیاره.

بایه‌خی کاتولوس:

نهمه‌رچی قه‌واره‌ی شیعره‌کانی کاتولوس زۆر که‌مه‌ یان بچووکه (به‌هه‌مووی نزیکه‌ی ۲۳۰۰ به‌یته) له‌ گه‌ل نه‌مه‌شدا به‌ یه‌کیک له‌ سێ شاعیری گه‌وره‌ی لیریکی لاتین (دوانه‌که‌ی دی هۆراس فیرجیل) نه‌ده‌مێردی، شه‌قلی مۆفانی، به‌هوی و کۆکی، راستگۆیی، و هونه‌ریه‌تی شیعره‌کانی ده‌یفه‌نه‌ریزی شاعیرانی وه‌کو سافو و شیلییه‌وه. میکاولی به‌ شاعیریکی چاکی ده‌زانێ و تینی سن-ش به‌ هه‌سا‌ست‌رین شاعیری رومی ده‌زانێ.

وتاریژی

سیسرون (مارکوس تولیوس سیسرون ۱۰۶-۴۳ی پێش ز):

خه‌تیب، سیاسه‌توان، نووسهر، فه‌یله‌سووف، نامه‌نووس و شاعیره. له‌ ئاپینوم، له‌ بنه‌مائه‌یه‌ك له‌ چینی جهن‌گاوه‌ران له‌ دایك بووه. خۆینه‌واریه‌کی زۆر باشی هه‌بووه. له‌ سالی ۸۹-۸۷ی پێش ز خۆمه‌تی زۆر باشی کردووه. پاشان ده‌روات بۆ روم و خه‌ریکی خۆیندنی ماف، زانسته ره‌وانبێژیه‌كان و فه‌لسه‌فه‌ ده‌ییت. سیسرون له‌ واری هیکمه‌تی تیوریدا به‌لای نه‌فلاتووندا (لایه‌نگرانی گومانی میان‌ه‌و) دایه‌شکێتی و له‌ واری هیکمه‌تی پراکتیکی و عه‌مه‌لیدا رێچه‌کی ره‌واقیه‌كان هه‌ڵده‌بژێری. سیسرون یه‌که‌مین وتاریژی گشتی خۆی له‌ سالی ۸۱ی پێش ز نه‌جم ده‌دات.

له‌ سالی ۷۵ی پێش ز ده‌بی به‌ کویستور "۱۶"-ی سیسیل، و له‌ سالی ۶۶ی پێش ز ده‌بی به‌ پرایتور "۱۷" و له‌ سالی ۶۳ی پێش ز ده‌بی به‌ کونسول "۱۸". له‌ سالی ۵۸ی پێش ز ره‌وانه‌ی تاراوگه‌ ده‌کری، به‌لام پاش هه‌ژده‌ مانگ جاریکی دیکه‌ ده‌گه‌ڕێته‌وه، له‌ سالی ۵۱ی پێش ز. دا ده‌بی به‌ حوکمرانی کلیکیه "۱۹". له‌ سالی ۴۹ی پێش ز. دا دژی ژول تزار ده‌هه‌ستی و په‌یوه‌ندی به‌ پومپیه‌وه ده‌کات، به‌لام پاش ته‌واو بوونی جهن‌گی ناوخۆ تزار ده‌یه‌خشیت، سیسرون له‌ سالانی ۴۴-۴۳ی پێش ز له‌ گه‌ڵ مارک ئانتونی "۲۰" دا (مارکوس ئانتونیس) ده‌که‌وێته‌ رکابه‌ری و دوژمنایه‌تی، پاش نه‌وه‌ی نوکتافیانوس (نوگوستوس "۲۱") ده‌ستی به‌سه‌ر رومدا گرت، سیسرون نه‌فی ده‌کری و نه‌جم به‌ ده‌ستی سه‌ربازه‌کانی ئانتونینوس ده‌کوژی.

به‌ره‌مه‌ گرنه‌گه‌کانی:

کۆمه‌له‌ نووسراوی‌ك له‌واری زانسته ره‌وانبێژیه‌یه‌ کاندای:

ده‌رباره‌ی وتاریژی (۵۵ی پێش ز):

ئهم به‌ره‌مه‌ دیالۆگ و باسیکه‌ له‌ سێ کتێباندا که‌ چۆنیه‌تی هه‌لبژاردنی بابته‌، دارشتن و رێکخستن، چۆنیه‌تی گوزارشت و ده‌ربهرین، به‌کارهێنانی په‌یثان-ی له‌خۆگرتووه. ئهم نووسراوه هه‌رگیز و نه‌ له‌ دوور و نه‌ له‌ نزیک خۆی له‌ قه‌ره‌ی شیواز به‌گشتی یا ره‌وانبێژی به‌تایبه‌تی، نادات. به‌لام بایه‌خ به‌ رووداوه عه‌مه‌لی و پراکتیکیه‌كان ده‌دات. ئهم به‌ره‌مه ره‌نگدانه‌ویه‌کی چاکی شیوازی سیسرون-ه.

بروتوس (ده‌روبه‌ری ۴۶ی پێش ز):

ئهمه‌ دیالۆگیکه‌ ده‌رباره‌ی میژووی وتاریژی روم.

وتاریتۆ (۴۶ ی پیش ز):

بەلگەنامەییەکی گرتگە لە شیوەی نامەییەکی کراوەدا کە باسی ھونەرکارییەکانی جوانکاری، درکاندن، جۆری دەربڕین و گوزارشت، نەزمی پەیفان، و ھەزن و کێش دەکات.

وتارە گشتییەکانی:دەربارەی یاسای دابەشکردنی زەوی (۶۴ - ۶۳ ی پیش ز):

نەم بەرھەمە بریتیە لە چوار خۆتە یان وتار (سیانیان ماوەتەو) کە ھێرشن بۆ سەر دەسیسە و پیلانی دیوکرەتەکان دژی دەسلاتی پومیی.

دەربارەی کاتی لینا (۶۳ ی پیش ز):

چوار وتاری جوان و دلگیرە کە پیلانی کاتی لینا "۲۲" ناشر دەکات و سزایەکی بۆ پیلانگیران پێشنیاز دەکات.

فیلیپیەکان (۴۴ - ۴۳ ی پیش ز):

فیلیپیک ناویکە کە لە خۆتەکانی دیوستنەو وەرگیراوە، نەمە چوار دەتارە لە نەخوومەنی رومدا دژی مارکوس ئانتونیوس خۆنراوەتەو.

وتارە تایبەتیەکان:بۆ ئارکیاس-ی شاعیر (۶۲ ی پیش ز):

نەم بەرھەمە داکوکیانەمەییە کە سەبارەت بە رومی بوونی ئارکیاس "۲۳"، نەم بەرھەمە وەکو ستایشیکێ نەدەبیات بە شیوەییەکی سەیر مایەیی سەرئە.

بۆ میلون (۵۲ ی پیش ز):

نەمە داکوکیە کە لە ئانیوس میلون "۲۴" لە ھەنەر قەتڵدا. نەمە داکوکیە لەو چەند شکستەیی کە سیسرون لە دادگادا تووشی بوو.

دەقی خۆتە کە بەر لە بلایوونەو دەستکاری و چاک کراوە.

نووسراوە سیاسییەکانی:دەربارەی کۆماری (۵۴ - ۵۱ ی پیش ز):

نەم نامەییە (لە شەش کتیب) دایە دەربارەی دەستور و حوکمرانی ولایتیکی بێ کەم و کوپی، کە وەکو روم بە شیوەییەکی یوتویایی، لە ڕێگەی ئاوەز و نیشتمانپەرورەییەو ڕێبەرانی خۆی ئاراستە و ڕێنویستی دەکات. شۆرەت و ناوبانگی نەم بەرھەمە لەو وێنەدایە کە لەمەڕ دنیایەکی دیکە نیشانی دەدات (دەربارەی "خەونەکانی سیپیو").

دەرباری یاسا (۵۲ی پیتش ز):

نەم نامەیه لە پیتنج بەرگدایە (کە تەنیا سێ بەرگیان ماونەتەوه). بایەخی نەم بەرهمە لەو زانیاریانەداوە کە دەرباری قانونی واقعی و تییوری قانونی رۆژ بە دەستیەوه داوه.

نووسراوه ئەخلاقییەکان:

دەرباری ناکامی چاکی و خرابی (۴۵ی پیتش ز):

نامەیهکی رەسەن نییه، بەلام بە وردی بە شێوهیهکی دیالۆگ (لە پیتنج کتیب) دا نووسراوه و تۆمار کراوه، نەم بەرهمە شروۆفە و رەخنەیه لە قوتابخانەکانی ئەپیکوری، رەواقی و ئەرەستویی. سیسرون بە تەواوی لەگەڵ هیچ یەکیەک لەم سێ قوتابخانەیهدا نییه، بەلام لەم سیانەدا زیاتر بەلای سییهمدا دایدهشکێت.

دەرباری پیری (۴۴ی پیتش ز):

دیالۆگیککی جوان و دلگیرە کە خوشی و سوودەکانی رۆژانی پیری دەسەلمێت.

دەرباری دۆستایەتی (۴۴ی پیتش ز):

نامەیهکی کورت و دلگیرە دەرباری کرۆک و جەوهەری دۆستایەتی.

دەرباری فەرمان (۴۴ی پیتش ز):

نامەیهکە لە سێ کتیباندا کە سیسرون بۆ کۆرەکەیی خۆیی نووسیوه، نەم نامەیه زیاتر بیرو باوەری رەواقییهکانی لەخۆگرتووه و ململانێی نێوان فەرمان و وهزیفە و بەرژێوهەندی شەخسی بەرجەسته دەکات و نیشاندەدات.

نووسراوه پەییقییهکان:

دەرباری ماهیەتی خودایان (۴۵ی پیتش ز):

نامەیهکە دەرباری بەرپەرچدانەوهی ئیلحاد و خوانەناسی دەرباری ماهیەتی خودایان (۴۵ی پیتش ز): قوتابخانەکانی ئەپیکوری، رەواقی و خواناسی دەخاتە بەر باس و لیکۆلێنەوه. نەم بەرهمە جگە لەوهی کە لە حیکمەتی رەسەن و قولی خودایی بە دوورە، شاش و درشت و پچرپچریشە، و پێدەچێ بە پەلە نووسرابێ.

نامەکانی سیسرون:

نامەکانی سیسرون وەک بەرهمەنێن هونەری و سەرچاوەنێن مێژوویی و بێوگرافی یەکجار گەرم و پرپایەخن.

بۆ ئاتیگوس:

زۆریه نامه کانی سیسرون و گرنگترینان له شازده کتیب) دا کۆکراوه تهوه. نهم نامانه که له نیوان سالانی ۶۷- ۴۴ ی پیش. ز. دا نووسراون، به شیویه کی راستگۆ و دلسۆزانه و نه ره سمی نووسراون.

بۆ ناشانیان (له سالی ۴۱ ی پیش ز بلاو بوونه تهوه):

کۆمه له نامهیه که (له شازده کتیب) دا که خه لکینکی زۆر ده دویستی و ده باره ی بابسه تین جیاواز و جۆراوجۆره. لهم کۆ نامهیه دا هه ندی وه لامی نمو که سانه ش کۆکراوه تهوه که نامه کانیان بۆ نێردراوه.

بۆ کوئینتوس (نامه کانی سالانی ۶۰- ۵۴ ی پیش ز):

کۆ نامهیه که له سی کتیبدا، بۆ براکه ی نووسهر.

بۆ پروتوس و وه لامه کانی وی (۴۴- ۴۳ ی پیش ز):

بریتییه له دوو کتیب. نهم نامانه هی دوا ساله کانی ته مه نی سیسرون-۵.

شیوازی سیسرون:

سیسرون هه ولده دات به جۆریکی سه ره که وتوانه ریگه یه کی میانپه له نیوان شیوازه ناسیایی و ئاتینییه کاندای بگریته بهر. خه سه له تی دیاری شیوازی وی بریتییه له رسته و ده سه ته واژه ی کورت و وه زندهار و هاوسه نگ، سه روا، رازانه وه ی فراوان، به هره داری له ده برپینی مه به سه دایه به رسته ی جیاوازو ده برپینی شاعیرانه. به لام له شیوه ی ئاتینیدا هه ولتی نمو ده درێ که زمانی رۆژانه به کار به یترێ و دووره په ریزی له هه ر جۆره تونده وه ی و ده سه تکر دیه که بگری. سیسرون به لای شیوازی ئاتینیدا دایه ده شکینێ و پێ له سه ره هه لپژاردنی په یقان، وردی و دروستی به کاره ینان، دووره په ریزی له وشه ی بیگانه و نا باو و روونی و ره وانی زمان داده گریت. گه وه ترین خه سه له تی وی زالی و ده سه لاتدارییه تی به سه ره زمانی لاتینیدا، نهم ده سه لاتدارییه یارمه تی ده دات که له لیکدانی سیلابین کورت و درێژ وه زنی خۆش ناهه نگ و نه وای دروست بکات، به جۆری که وه زنی خۆش ناهه نگ و رازانه وه ی زمان به سه نه ته جوانکارییه کان به تابه ته نه دیه کانی په خشان ی ویتته ژماردن.

گوتار و خوتبه کانی پرن له شوخ ته به ی و هه نه کچیتی، ته وس و توانج و توانج پۆشی و زهین روونی. نه ویش مینا دیمۆستن زیاتر پابه ندی هه ست و سۆزه تا سه قل و نه وه. نامه و نووسینه کانی سیسرون له چاو به ره مه و تاربیژییه کانی که مه تر لایه نی و تاربیژییه کان له خۆگرتوه

و پتر فۆرم و شیوهی دیالۆگیان ههیه. لێ ئهو ههمیشه پابه‌ند و وه‌فاداری بایه‌خ و ورونی و ره‌وانی و جوانی زمانه. شۆره‌تداری سیسرون له زمان و شیوازی وی دایه.

کورتیه‌کی ره‌خنه‌کان:

سیسرون وێرایی زۆرییه‌یه‌کانی، له‌پرووی ره‌وانی نووسینه‌وه له پله و پایهی که‌مالدایه و له ناستیکی به‌رزدایه. زمانی وی بۆ ماوه‌ی شازده سه‌ده وه‌کو زمانی جیهانی شارستانییه‌ت به‌رده‌وام ده‌بێ، و ئهم زمانه ده‌خاته خزمه‌تی شیوازیکه‌وه که تا ماوه‌ی نۆزده سه‌ده هه‌یج شیوازیکی دیکه نه‌توانی جێی به‌گریته‌وه، و له زۆر رووه‌وه گۆڕانیکی ئه‌وتۆ به‌سه‌ر ئهم زمانه‌دا نه‌یه‌ت. به‌بۆچوونی ره‌خنه‌گران، په‌خشانی تازهی ئه‌وروپا له‌سه‌ر بناغه‌ی شیوازی سیسرون دامه‌زراره. سیسرون مرۆڤیکی خۆه‌لکێش و خۆپه‌سنده، به‌لام هه‌نێ جار جه‌وه‌هر و کرۆکی باسه‌که‌ی ئهم خۆه‌لکێشانه ده‌خوازی، بۆ نمونه له به‌ره‌قانی و داکوکی له پلانی‌کوس^{۲۶}. ئهو هه‌ندێ جار له نه‌سلی مه‌به‌ست دوور ده‌که‌وتیه‌وه و په‌نا وه‌به‌ر خه‌یال، حمز و رق‌ی نابه‌جێ ده‌بات، که ئهمه‌ خۆی له خۆیدا سییه‌ر ده‌خاته سه‌ر به‌ره‌قانی و داکوکیه‌کانی ئه‌و. سیسرون وه‌کو فه‌یله‌سووفیک، نه‌ توانا و به‌هره‌ی داهینانی هه‌یه و نه‌ سیسته‌میکی ئایدیۆلۆجی، به‌لام وه‌کو شروقه‌کاری هزره‌ فه‌لسه‌فیه‌یه‌کان یه‌جگار به‌توانا و ده‌سه‌لاتداره.

به‌ هه‌رحال له‌ واری نامه‌نووسینه‌دا پایه‌یه‌کی گه‌وره‌ی هه‌یه‌و به‌ سه‌رقافله‌ی هه‌ر هه‌موو هونه‌رمه‌ندانی ئه‌و به‌اره ده‌ژمێردرێ.

هه‌یژوو

سزار (گایوس یولیوس سزار ۱۰۰ - ۴۴ی پێش ز):

سزار فه‌رمانه‌، سیاسه‌توان، مێژوونووس، شاعیر و نامه‌نووسه.

شروقه‌کانی جه‌نگی گول:

ئهمه‌ بریتیه‌ له‌ جه‌وت کتێب، که‌ جه‌نگی گول و به‌ریتانیا له‌ سالانی ۵۸ - ۵۲ی پێش ز وینه‌ ده‌گرێت. سزار ئهم شروقه‌انه‌ی ده‌رباره‌ی داکوکی له‌ سیاسه‌تی سوپایی خۆی له‌ گول و هه‌روه‌ها پێگهی قانونی خۆی له‌ سالێ ۵۲ی پێش ز نووسیه‌وه. ئهم شروقه‌انه‌ له‌ هه‌ر جه‌وره‌ به‌خۆشینیک، نه‌گه‌ر به‌ ناماژه‌ش بۆ دووره‌، به‌لام پرن له‌ به‌لگه‌ی قه‌ناعت به‌خش ده‌رباره‌ی شیوه‌ی رابه‌رایه‌تی وی.

شۆرەت و نژیوانگی نەم شرۆفانە دەگەریتەوه بۆ سادەیی، راستگۆیی گوتار، وردی، کورتبەری و روونی و راشکاوی کە بوون بە نموونە بۆ نووسەرانی دواتر.

شرۆفەکانی جەنگی ناوڤۆ:

نەم شرۆفانە لەسێ کتێبدا تۆمار کراون، کە گەنگەشە و کێشمانەکیشی نیتوان تزار و پومپی ۴۹- ۴۸ی پێش ز لەڤۆ گرتووه. نەم شرۆفانە لە سالی ۴۴ی پێش ز نووسراوه و لە چاوا شرۆفەکانی جەنگی گولدا ناڤوختەیه و رەنگە نووسەر پێیدا نەچوویتەوه و پاکنووسی نەکردیتەوه.

سالوست (گایوس سالوستیوس کریسپوس، ۸۶- ۳۴ی پێش ز):

سیاسەتوان، و میژوونووس و مورید و پەڕەوی توسیدیدس-ه. تایبەتەندیەکانی شیوازی سالوست بریتییە لە: سادەیی، ناکۆکی، کورتبەری، بەکارهێنانی زاراوەتێن کۆن، و پەڕەوکردنی رۆشنبیری یونانی. سالوست لە واری میژوونووسیدا بێ ئەندازە ئەمین و بێ لایەنە، لێ هەندێ جار دەربارەی شرۆفە و شەرحی رووداوه میژووییەکان جۆرە بێ موبالاتی و خەمساریەک دەنوێت و سالوست ناشق و شەیدای لە بنج و بناوانکردنی ھۆکاری رووداوه کاتە.

دەربارەی جەنگی یوگارتا "۳۷":

نەم میژووه راپۆر و ھەوالنامەیەکی زیندووه دەربارەی جەنگ و شەری نیتوان ئەفریقاییانی باکووری بە سەرکردایەتی یوگارتا و رومییەکان بە سەرکردایەتی متلوس "۲۸"، ماریوس "۲۹" و سولا "۳۰" (۱۱۱- ۱۰۶ی پێش ز) شۆرەتی نەم کتێبە لە جوانی وێنەگرتن و بەرجەستەکردنی سەرانی سوپایی و ھەسفی زیندووی داب و نەریت-ی ئومیدیا "۳۱" دایە.

دەربارەی پیلانی کاتی لینا:

تاقە نووسراوی سیاسییە کە دەربارەی رەتکردنەوه و بەرپەرچدانەوهی ھاودەستی تزار، لە دەسیسە و پیلانی کاتی لین نووسراوه. لەم بەرھەمەدا سیسرون بە زیرەکی و ناسکی مەحکوم دەبێ.

میژوو:

راپۆر و ھەوالنامەیە کە دە سال پاش مەرگی سولا (ز- ۷۸ی پێش ز) لەڤۆ دەگریت. تەنیا چەند پەرەگرافیک لەم بەرھەمە ماوہتەوه.

ڤارۆ (مارکوس تزیوتوس ڤارۆ ۱۱۶- ۲۷ی پێش ز):

تەنزنووس، میژوونووس، و دانەری شەش سەد یا ھەوت سەد کتێبە، کە زۆربەیەکیان لە بەین چوون. ئەوێ ماوہتەوه شەش کتێبە دەربارەی زمانی لاتینی، و نووسراویکە دەربارەی مەسەلە

گوندییەکان. ئەم بەره‌مانە تاقەت‌بەرن و دوورن لە هەر توانا و بەره‌یه‌کی وەسفکاری و
 دراماتیکی، بە‌لام وەک سەرچاوە زۆر بایە‌خدارن. بەره‌میکی دیکە‌ی نێو‌براو کە فەوتاوە
 بریتییه‌ لە ژیا‌ننامە‌کان (دە‌ربارە‌ی ناوداران‌ی یونانی و رومی)یە کە بە یە‌که‌مین کتیی
 وێنە‌داری جیهان دە‌ژمێردرێ. نزیکە‌ی شەش سە‌د بە‌ند-یش لە تە‌نزی مینی‌پو "٣٢" س ماو‌ە.

ژێده‌ر و به‌راویز:

- ۱- پومپی: (۱۰۶-۴۸ ی پیش ز):
فرمانده و سیاسه‌توانیکی گهره‌ی رومی بووه.
- ۲- ساتورنی به‌ناوی ساتورن-هه (زوجه‌ل و خوای کشتوکال له رومی کۆن) ناوئراوه. جۆره شیعرێکی لاتینییه که لیویوس یه‌کێک بووه له پیشه‌نگه دیاره‌کانی و پاش وی نافیس نالاکی هه‌لگرتووه.
- ۳- نومبریا: ناوچه‌یه‌که له نی‌تالیا ی ناوه‌ندی.
- ۴- میرکوری: خواوه‌ندیکی رومییه، خواوه‌ندی وتاریژی و بارزگانی و زمانپاراوییه. یونانییه‌کان هرمن-ی پی ده‌لێن.
- ۵- هولیرگ (۱۶۸۴-۱۷۵۴): نه‌دیپ و دامه‌زرتنه‌ری نه‌ده بیاتی دانیمارکییه.
- ۶- ئاپولودوروس (له ده‌وره‌ی سالی ۲۸۵ ی پیش ز ژیاوه):
شاعیر و نه‌فسانه‌ناسیکی یونانی بووه.
- ۷- میموس (۵۴-۶۶ ی پیش ز)
شاعیر و خه‌تیبیکی رومی بووه.
- ۸- هۆیس (۱۵۸۸-۱۶۷۹ ی پیش ز)
فه‌یله‌سووفیکی ئینگلیزی بووه.
- ۹- فیرونا:
ده‌فه‌ریکه له باکووری رۆژه‌لاتی نی‌تالیا.
- ۱۰- بتی نیا:
ولایتیکی کۆنه له باکووری رۆژناوای ناسیای بچووک.
- ۱۱- سیرمیو: گوندیکه له باکووری نی‌تالیا.
- ۱۲- سینا (۷۰-۴۴ ی پیش ز): شاعیریکی رومییه.

۱۳- کالفوس (۸۲-۴۷ ی پیش ز): خه‌تیب و شاعیریکی رومی بووه.

۱۴- شیننامه Elegy: جزره شیریکه تاییهت به لاوانوه که به‌یتیکی شش برگه‌یی و نه‌ویتری پینج برگه‌یی بووه.

۱۵- مارشال: ناوه لاتینییه‌که‌ی (Marcus Valerius martalis)

۱۶- کویستور: له رومی کؤندا، نه‌و مامورانه برون که له سرده‌می پاشایه‌تیدا، قازی و یاریده‌ده‌ری

کونسولان برون له که‌شفکردنی خه‌تا و تاوانان و پاشان پؤستی خه‌زنه‌دارسان پی‌ سپیرداوه.

۱۷- پرایتور: له رومی کؤندا، پرایتور یه‌کیتک بووه له‌عینوانی کونسولان و پاشان سووه به‌ عینوانی کارگیژان و به‌ریوه‌برانی کاروباری دادوهری.

۱۸- کونسول: له رومی کؤن، هر یه‌کیتک له دوو پؤستی گه‌وره که پاش سرده‌می پاشایه‌تی ده‌سه‌لاتی به‌ریزی به‌ریوه‌بردی ولاتیان گرتنه ده‌ست.

۱۹- کلیکیه: ناوچه‌یه‌که له باشووری تورکیای نه‌مرۆ.

۲۰- مارک نانتونی (۸۳-۳۰ ی پیش ز) خه‌تیب و فرمانده‌یه‌کی رومی بووه.

۲۱- نوگوستوس (۶۳ ی پیش ز- ۱۴ ی ز): یه‌که‌مین نیمپراتۆری روم بووه (۲۷ ی پیش ز- ۱۴ ی ز).

۲۲- کاتی لینا (۱۰۶-۶۲ ی پیش ز):

سیاسه‌توانیکی پیلانگیتری رومی بووه.

۲۳- ناریکاس (۱۲۰-۶۱ ی پیش ز):

شاعیریکی یونانی بووه که ده‌بیت به‌ هاوولاتی رومی.

۲۴- نانیوس میلون (ز- ۴۸ ی پیش ز): سیاسه‌توانیکی رومی بووه.

۲۵- ناتیکوس (۱۰۹-۲۳ ی پیش ز): سردار یکی رومی بووه.

۲۶- پلانیکوس: سیاسه‌توان و خه‌تیبیکی رومی بووه.

۲۷- یوگارتا (- ۱۰۴ ی پیش ز): شای نومییدیا بووه له سالانی ۱۱۳- ۱۰۴ ی پیش ز.

۲۸- میتلوس (۹۹ ی پیش ز) سه‌رکرده‌یه‌کی رومی بووه.

۲۹- ماریوس (۱۵۵-۸۶ ی پیش ز): فرمانده‌یه‌کی رومی بووه.

۳۰- سولا (۱۳۸-۷۸ ی پیش ز): سیاسه‌توان و فرمانده‌یه‌کی رومی بووه.

۳۱- نومییدیا: سه‌رزه‌مینیک بووه له نه‌فریقای کؤن له نیتوان کارتاز و موریتانیدا.

۳۲- مینیپوس: به‌و ته‌زانه ده‌گوتری که به‌ شتوازی مینیپوس-ی فه‌یله‌سوونی یونانی نیوه‌ی یه‌که‌می

سه‌ده‌ی سییه‌می پیش ز نووسراون.

سەرگه‌می ئوگوستوس

(۲۷ی پێش ز - ۱۳ی ز)

پێشه‌کییه‌کی میژوویی:

ئوکتافیانوس تزار ئوگوستوس له‌ سالی ۲۷ی پێش ز دامه‌زراندنه‌وه‌ی دووباره‌ی رۆمی کۆماری روم راده‌گه‌یه‌نی، به‌لام له‌و زه‌مانه‌وه‌ تا‌کاتی مردنی له‌ سالی ۱۴ی ز، به‌ کرده‌وه‌ ده‌سه‌لاتی ئیمپراتۆریکی پیاده‌ ده‌کرد، ئهم قۆناغ و سه‌رده‌مه‌، قۆناغی ناشتی و ئاسایشی‌کی سه‌پێنراو بوو، هه‌لبه‌ته‌ ئهم ئه‌من و ئاسایشه‌ ده‌رفه‌تێک بۆ بیرکردنه‌وه‌ و هه‌زین فه‌راهه‌م ده‌کات و ده‌ره‌خسێنی. جۆره‌ هوشیاربوونه‌وه‌ و بێداریه‌که‌ ده‌رباره‌ی شکۆداری رابردوو و نیستای روم دێته‌ ئاراوه‌، و جۆره‌ هیوا و ئومێدێک به‌ ئاینده‌یه‌کی شکۆدارتر دڵ و ده‌رونان رووناک ده‌کاته‌وه‌.

نۆڕینیکی گشتی:

ناشتی، ئاسایش، ده‌سته‌تالی، بایه‌خدان به‌ رۆشنیری رابردوو و نه‌ته‌وه‌په‌روه‌ری کاریه‌گه‌رییه‌کی زۆر ده‌کاته‌ سه‌ر نه‌ده‌بیاتی سه‌رده‌می ئوگوستوس. نووسه‌رایه‌تی وه‌کو پێشه‌یه‌کی ته‌واو بایه‌خ و ئیحتیوار په‌یدا ده‌کات، و ده‌وله‌مه‌ندان و ده‌سه‌لاتداران سه‌ر خودی ئوگوستوس- ده‌بن به‌ هانده‌ر و پشتیوانی نه‌دییان. که‌مه‌بونه‌وه‌ی باس و موناقه‌شه‌ی سیاسی ده‌بێته‌ مایه‌ی نه‌مانی و تارییژی و سنوورداریبونی بازنه‌ی میژوو. ئهم سه‌رده‌مه‌ له‌ واری شیعر و شاعیری دا له‌ قۆناغه‌ به‌رجه‌سته‌کان بووه‌. ده‌سته‌تالی ته‌واو ده‌رفه‌ت بۆ شاعیران ده‌ره‌خسێنی تا زیاتر بایه‌خ به‌ رازاندنه‌وه‌ و خه‌ملاندنی هونه‌ره‌ شیعرییه‌کان به‌دن.

مه لحه مه

فیرجیل (پوبلیوس فیرجیلیوس مارۆ ۷۰- ۱۹ ی پیش ز):

فیرجیل گه وره ترین شاعیری رومییه. له گوندی نه ندیز-ی نزیکى مانتوا^۱، له بنه ماله یه کى گوندی تاراده یه که ده و له مهنده هاتۆته دنیاوه.

له فیرونا، میلان و روم خویندویه تی و ده ستوری زمان، زانسته ره وانپیژیه کان، فله سه فه و زمانى یونانى فیر بووه. هه لبه ته له سایه ی کاریگهری فله سه فه ی نه پیکورى دا بووه. له سالى ۴۱ ی پیش ز مولکه کانى فیرجیل له نزیکى مانتوا، له لایهن نوکتافیانوسه وه زهوت کراوه، به لام پاشان میسیناس^۲ -ی سیاسه توانی ده ستۆ و زهنگین که له دل به ندان و هانده رانى فیرجیل بوو، بۆ تیده که وى و مولکه که ی بۆ وهرده گرته وه.

فیرجیل که ده چیت ته مهنه وه موخافه زه کارتر ده بى و ده ست له ههندى پره نسیپی نه پیکورى هه لده گریت، فیرجیل له سه فه ریکیدا بۆ یونان به مه به ستی کوژدنه وه ی که ره سه ته و بابته تی تازه بۆ به یتى مه لحه مى نه نئید، کوچی دواى ده کات.

شيعره لاوازه وه ولینه کان:

چهند شیعریکی لاواز و که مبه یخ دراونه ته پال فیرجیل، که له وه یه نه م کاره به هه له کرابى، له وان: کاتالپتون، پریاییا، به رده نووسه کان، دیرایه، سیریس، کولکس، نایتنا، کوبا، و مورتوم. ههندى شیعری دیکه ی نه م قوناغه که بایه خى زیاتریان هیه به مجۆره یه:

شيعرین شوانکاره یی (بوکولیک):

بریتیه له و شیعرا نه ی که له ده وره ی سالا نى ۴۲- ۳۹ ی پیش ز وتراون و بلا و کراونه ته وه. نه م شیعره کورتانه ی که بوونه ته مایه ی شوڤه ت و نیویانگی فیرجیل، رهنگه له بهر روژشایى هاندانى میسیناسدا هاتبه ناراو و نووسرا بن. فیرجیل له م شیعرا نه یدا لاسایى تیوکریتوس و شاعیرانى دیکه ی شیعری شوانکاره یی یونانى کردۆته وه. گه لیک له شاعیرانى وه کو پورپرتیوس، سپنسر، میلتن، شیللى و نارنولد راسته وخۆ له ژیر کاریگهری نه م شیعرا نه دا بوون، گرنگترین تاک شیعری فیرجیل له م مه دانه دا بریتیه له:

ژماره ۲:

شیعریکی لیریکیه له سه ر وه زنى شه ش پایه یی سی سیلابیه . نیه وړۆکی نه م غه زه له نه ئینى لاویکی شوانه، و شیعری (پۆلوفموس-ی ناشق) ی تیوکریتوس وه بیر دینیه وه.

ژماره ۴: "مه‌سيح"

به‌ناوبانگ‌ترين شيعري شوانکاره‌يي څيرجيل-ه که مژده‌ي له‌دايک‌بووني منالتيکي سه‌ير ده‌دات که ناشتي و سمرده‌ميکي زيرپيني تازه بو جيهان به‌دي دټني، زور مه‌زنده له ناسنامه‌ي نهم منداله دراوه، له‌وانه:

۱- منالي نوکتافيانوس و سکرپيونيا "۳" (که نزيک‌ترين و باشتري مه‌زنده‌يه).

۲- مندالي نانتوني و نوکتافيا "۴"-ه

۳- مندالي نوکتافيا و مارسلسو "۵"-ه

۴- مندالي کونسول پوليو "۶"-ه

۵- عيسا مه‌سيحه.

۶- مندالي خه‌لکي ناسايه.

ژماره ۵: "ه"

لاوانه‌ويه‌کي شوانکاره‌يه. موپسوس بو مهرگي دافنيس ده‌لاوتته‌وه، مينالکاس به ناوازي شاد وه‌لام ده‌داته‌وه که دافنيس نه‌مدگه، به‌لکه چوه‌ته پټستي خواي چاکه و پشتيواني‌وه، نهم شيعره ناما‌ويه‌که بو مهرگ و خوداسازي ره‌سمي ژولي تزار، څيرجيل له‌م شيعره‌دا لاسايي تيوکريتوس، بيون، و ماسکوس-ي کردوه‌ته‌وه.

ژماره ۹:

نيوه‌ړوکي نهم شيعره دهرابه‌ي کزيله‌يه که به نيوي مينالکاس، که خه‌مباري مساده‌ره‌ي زه‌ويه‌که‌ي خويه‌تي.

ژماره ۱۰:

نهم شيعره دهرابه‌ي گالوس-ي شوانه که له سويي جهور و جه‌فای دولبه‌ره‌که‌ي له جيندا ده‌که‌وي و به‌دم چاوه‌رواني مهرگوه ليده‌بري هوزانين شوانکاره‌يي بلتي. له نه‌جامدا څيرجيل مالاوايي له شيعري شوانکاره‌يي ده‌کات، و ده‌گه‌رپته‌وه سمر شيعر و گوزاني کشتوکالي که پيشتر ده‌ستي پيکرده‌وو.

دهرابه‌ي کشتوکالي:

به‌ره‌مه‌ميکي پروباگه‌ندبي و بانگه‌شه‌يه له چوار به‌رگدا، له ده‌ورويه‌ري سالاني ۳۶- ۳۰ ي پيش ز له‌سمر داواي ميسيناس دانراوه. څيرجيل له هه‌ندي مه‌به‌ست و بابه‌تي نهم کتيبه‌دا قعرزاباري هسيود و لوکرتيوس-ه. مه‌به‌ست و نامانجي کتيبه‌که هانداني خه‌لکي نازاده بو

گەرانهوه بۆ سەر کێلگه کەم دانیشتوانەکانی ئیتالیا، بەلام وەکو بەرھەمیکی بانگەشەیی پێناچیت سەرکەوتوویت. ئەم بەرھەمە ستایشیکی فرەیی نوکتافیانوس-ی لەخۆگرتووه، و باسیکی زۆری کشتوکال و ژبانی شادی دیھاتییاناش دەکات، ئەم چوار بەرگە بەریز دەربارەی ئەم بابەتانەن: دەربارەی بەروبووم و پیشینی جەوی، باخی میتو و رەزان، ئاژەلداری، و ھەنگ بەخێوکردن.

ئانیید:

کاریگەری ئەدەبی و ژینگە:

ژبانی دیھاتییانەیی نارامی فیرجیل لە قوناغی مندالیدا، ھاونشینیی وی لەگەڵ کۆر و مەجلیسی مەیسیناسدا، و ژینگەیی دەرباری نوکتافیانوس کاریگەرییەکی ناشکرایان کردۆتە سەر ئانیید.

لەرپووی کاریگەرییە گرینگە ئەدەبییەکانیشەو دەبێ ناماژە بۆ ھۆمەر، پیراندز "v"، بەیتە مەلھەمییە وەرزییەکان، شانۆنامەنووسانی یونانی (بەتایبەتی ئورپیدس) ئاپولونیوس رودسی "A"، رۆشنیری یونانی، نانیوس، کاتولوس، و لوکرتیوس، دیارە کاریگەری ھۆمەر لە ھەر ھەموو ئەوانی دی پترە، فیرجیل رووداوان و شیوەی جۆراوجۆری لە ئودیسیەو بۆ ھەر شەش بەرگی ھەوێ ئانیید وەرگرتووه، و گەلێک لە بابەتەکانی شەش بەرگی دووھەمی ئەم مەلھەمە لاتینیەش لە ئیلیادەو وەرگراوه. فیرجیل ھەموو ئەو کێش و وەزنە رەزمی و پەرەنسییە مەلھەمییانەیی بەکار ھێناوه کە ھۆمەر دایاناون.

چیرۆک:

پاش ئەوەی کە یونانییەکان تەرۆادە دەسووتین، ئاینیاس-ی زاوای پریام شا، لەگەڵ ھێزەکانیدا بە بیست و یەک کەشتی ھەلدین و بۆ ھەوت سالان لە دەورووبەری میدیترانە ئاکنجی دەبن. ئاینیاس و ھاوڕێکانی زەحمەت و رەنجیکی زۆر دەکێشن، بەلام لە ئەنجامدا دەچنە کارتاز، لەلایەن دیدۆ-ی شابانۆی ئەویندەرەو پێشوازی گەرم دەکرتن و ناشقی ئاینیاس دەبێ و ئاینیاس ھاندەدا کە وەکو جێگری ھوکمەران لە کارتازدا ئاکنجی ببێ، بەلام ئاینیاس دەزانێ کە چارەنووسی لە جێگەییەکی دیكەدا پەنھانە و بەدزییەو رێگەیی سیسیل دەگرێتەبەر. دیدۆ-ش خۆکوژی دەکات.

ئاینیاس پاش سەردانیکی جیھانی ژێرین (کە لەویندەر دامەزراندنی روم بە دەستی منالانی ئاینیاس و شکۆداری ئاینەیی روم پیشینی دەکری) بەرو لاتیم لە ئیتالیا دەچی و لەویندەر لەلایەن لاتینوس پاشاوە بە گەرمی پێشوازی لێدەکری. لاتینوس بەلێن بە ئاینیاس

ده‌دات که لاقینیا-ی کیژی بداتی، به‌لام کیژی له‌لایه‌ن دایکییه‌وه به‌ تورتوس-ی شازاده‌ی روتولی ده‌دری. لاتینوس داوا له‌ هه‌ردوو هه‌فرکه‌که ده‌کات که دونیل له‌گه‌ڵ یه‌کتردا بکه‌ن. پاش شه‌رێکی بیهوده و بیوه‌ر، تورتوس بۆیه‌کلاردنه‌وی مه‌سه‌له‌که، پیتشینیازی جه‌نگی ته‌ن به‌ ته‌ن ده‌کات. ناینیاس قاییل ده‌بی و تورتوس ده‌کوژی. ناینیاس له‌گه‌ڵ لاقینیا‌دا زه‌ماوه‌ند ده‌کات و ده‌بی به‌ میرانگری ته‌خت و تاج.

ئامانج و تۆن:

یه‌کیک له‌و هۆیه‌ سه‌ره‌کیانه‌ی که وای له‌ فیرجیل کردوه به‌یتی نانیشت به‌وێتته‌وه نه‌وه بووه که پیتشینیه‌کی پرشکۆی میژوویی له‌گه‌ڵ که‌سایه‌تیه‌کی نیمچه‌ خودایی وه‌کو قاره‌مسانی نه‌ته‌وه‌یی بۆ روم دروست بکات و دابه‌ینی، جا ئه‌م قاره‌مانه‌ هه‌م دلێره‌ هه‌م ناقل، به‌لام ئه‌م دلێری و ناقلیه‌، وه‌کو چۆن دلێری ناخیلوس و هکتوریا، ناقلی ئودیسسوس مایه‌ی سه‌رنج و باعیسی شۆره‌تیانه، به‌و جو‌ره‌ تاکیدی له‌سه‌ر ناکی.

له‌ جیاتی نه‌وه ناینیاس به‌ پارێزکاری که‌ گرنه‌گرتن خه‌سه‌لتی ویه و له‌قه‌بێکی پر به‌ پیتستی ویه وه‌سف ده‌کری. فیرجیل هه‌ول ده‌دات فه‌زیله‌تی ته‌قلیدی روم وه‌کو دلێری، سه‌بر و جه‌وسه‌له، میان‌ره‌وی، سوور بوون له‌سه‌رکار، زانایی و وه‌زیفه و نه‌رکناسی به‌رجه‌سته و گه‌وره‌ بنوینی.

نه‌وه‌ی له‌ سه‌ری را باسکرا به‌ ئامانجه‌ جدیه‌کانی فیرجیل ده‌ژمێردری، و نانیشت به‌یتێکی ته‌واو جدیه. ده‌رفه‌تی گالته و سه‌عه‌تی تێدانییه.

حاله‌تێکی ماخولیایی له‌ باری ناسکی ده‌روونگه‌راییی باڵی به‌سه‌ردا کێشاهه. ئه‌م به‌یت به‌ ته‌واوه‌تی دوور له‌ گیانی بویری و سه‌رکێشی، و ئاره‌زووی که‌شتی رانی بۆ ئه‌و دیوی ناسۆ و مه‌له‌کردن له‌ نێو هه‌موو نه‌سته‌یه‌کانی رۆژئاوا، که له‌ نیلیاد و ئودیسه‌دا ده‌ییین. به‌ هه‌ر حال، ئه‌م که‌موکوریانه که‌م و زۆر به‌و راسته‌گۆیه‌ نه‌خلاقیه‌ قه‌ره‌بوو ده‌کرێته‌وه که له‌ به‌ره‌مه‌کانی هۆمه‌ردا تارا‌ده‌یه‌ک که‌ه. به‌یت و مه‌لحه‌مه‌کانی هۆمه‌ر جیهانی تازه و پر گه‌رم و گوپی وینه ده‌گری، به‌لام نانیشت سه‌ربوریکی جیهانی کۆنه.

شیواز و جو‌ری مامه‌له‌کردن:

فیرجیل هه‌ر هه‌موو ئه‌و رێسا و یاسا مه‌لحه‌میانه قه‌بوول ده‌کات که هۆمه‌ر داینابوون. هه‌لبه‌ته نانیشت مه‌لحه‌مه‌یه‌کی نه‌ده‌یه که زیاتر به‌ مه‌به‌ستی خوێندنه‌وه دانراوه تا به‌ ئاوازی به‌رز بخوێنرێته‌وه، و له‌ نه‌جمادا له‌ چاو مه‌لحه‌مه‌کانی هومهردا که‌مه‌تر په‌ره‌گرافی دووباره‌ی

تییدا دەبینرێ، دەروونگە رایانە ترو راستگۆیانەتر و وردتر لە مەلەمەکانی وی نووسراوە. پێدەچی ڤیرجیل سالانیککی زۆری بەدانا و پێداچوونەوی نانیید بردیته سەر (چونکه نەیتوانی بوو دوا پێداچوونەوی تەواو بکات، و لەسەرە مەرگدا ویستبووی نانیید بسوتینی، بەلام بە فرمانی نوگوستوس لەم کارە پەشیمان بووبوووە).

کاریگەری نانیید:

شیمیری ڤیرجیل-ی شاعیر زۆرتین کاریگەری لەجیهاندا هەبوو. رەنگە لەرووی نەندیشه، شیوە و شیوازه له هەر شاعیرێکی دیکه زیاتر کاریگەری بەسەر نەدەبیاتی نەوروپاوه هەبووی. تەقریبەن هەموو نەدیانی لاتینی پاش وی وەکو دانسی، پترارک، بوکاشیو، ئاریوستو، لیوپاردی، کاردوچی، ئارسیلا، تاسو، کاموینش، رونسار، فولتیر، چاسر، سپنسر، میلتن، درایدن، وردزورس، شلی، کیتس، تینی سن وئارنولد، بەتەواوەتی قەرزارباری ئەون.

کورتەیهکی رەخنەکان:

نانیید لە زەمانی دانانییەوه تاكو ئیستا بە یه کێک له شاکاره نەدەبییهکانی جیهان ناسراوه. بە هەر حال، رەخنەگرانی جۆراوجۆریش هەم هێرشیان کردۆته سەر و هەم بەرهانیان لیکردوو. هەندێ کەس ناینیاس-یان بە کەسیکی لەخۆرازی و هەندێ جار بێ موبالات سەبارەت بە پرنسیپە نەخلاقیهکان (بو نمونە لەو شۆینەدا کە دید و بەجێ دەهێلێ) و پابەندی بەهاکانی چینی حوکمران، لە قەلەم داوه. بەلام هەندێ رەخنەگری دیکه ناینیاس بە نوێنەری فەزیلەتی رومی له دیدی ڤیرجیلەوه دەزانن، کە مکوورە لەسەر ئەوی گە درێژە بە رێگای چارەنووسی خۆی بدات، و هەمیشە لە سایە ریتوینی و هیدایەتی خودایاندا رەفتار دەکات. کەسایەتییهکانی دیکه، بە تایبەتی دیدو، باش وێنە گیراون.

زۆریی شۆڤەکاران لەو باوەڕەدان کە زمانی ڤیرجیل یەکنەوا و دوورە له هەر حەنەک و شۆخییه کەوه، بەلام یەجگار جدیه، نانیید بە غەمگین ترین کتیبی جیهان دانراوه. هەر چەندە له گیانی سەرکێشی دوور و وشکە، بەلام تەژی مژۆڤەرەریه. نانیید لەرووی ناوەرۆکەوه هەموو ژبانی بەشەری لەخۆ گرتوو و هەر ئەمەش وایکردوو بە گەرەرتین کتیبێک کە بە دەستی مژۆ ھاتۆتە نووسین بژمێردرێ. دیارترین تایبەتەندی ئەم بەیتە بریتیه له بەرزێ قۆرم و شیتواز، دەرپین و گوزارشت، وەزن و ئاھەنگ، و ھاوسەنگی. لەرووی کێش و وەزنەوه دەبێ ئەم بەرھەمە گەورەیه بە خودانی شکۆدارترین وەزانی دابنری کە تا ئیستا بەزاری مژۆندا ھاتوو.

ھۆزانتىن لىرىكى

ھوراس (كونىتوس ھوراتىوس فلاكوس ۶۵ - ۸۱ يېشى ز):

تەنزىنوس، شاعىر، زانائى ئەخلاق و رەخنەگرى ئەدەبىيە، ھوراس لە ئىنوسىيا لە خىترانىكى كۆيلەلى ئازاد بوو ھاتۆتە دىناو، لە روم و ئاتىندا خويندويەتى و خويندنى بەرزى تەواو كىردو، پاش ئەو ھى چوۋە رىزى سوپاي پروتوس-ھو، بوو بە ئەندامى بەرگىكاران لە ماف و ئازادى خەلگ، كاتى كە پروتوس لە فىلىپى دا شىكىتى ھىئا (۴۲ى يېشى ز)، ھوراس بىز روم گەرايەو، لە كاتىكا كە بالەكانى شكا بوو - بابى مرد و سەرۋەت و سامانەكەى مسادەرەكرا بوو، ھەنگى بوو بە سىكرىتىرى خەزىنەدارى و چونكە دەرەمەتى كەم بوو كەوتە شىعەر گوتىن. شىعەرەكانى زۆر زوۋ بىلاۋ بوۋنەو و دەنگىيان دايەو. ئىچىل ئەۋى بە مىسىناس ناساند (۳۹ى يېشى ز) بوو بە يەكەك لە ئەندامە ديارەكانى كۆز و مەجلىسى ۋى. مىسىناس لە ۳۳ى يېشى ز كىلگە و مەزرايەكى بە ھوراس بەخشى كە خۆبىوون و دەلىقەيەكى باشى بىز نووسىن بۆى فەراھەم كىرد. ئەۋ تا نىزىكى ۲۵ى يېشى ز زۆر لايەنگرى ئوكتافىانوس نەبوو، لەۋ سالىدا باۋەپى بە بەرنامەكانى ۋى بىز تازە كىردنەو و بوۋانەۋى ژيانى نەتەۋەبى ھىئا. لە ۳۱ى يېشى ز لەلەين ئوكتافىانوسەۋە راسپىتردا كە چامەيەك بىز يېشىركىتى قارەمانىيە سەدە بنووسىت. لەۋ بەدۋاۋە لە دەريار نىزىك بوۋەو، بەلام ئەۋ داۋايەى ئىمپىراتۆرى رەزىكردەۋە كە دەۋىست ھوراس بىز بە سىكرىتىرى تايىبەتى ئەۋ. زىياتر دلبەندى خۆبىوونى خۆى بوو لە گۆشەيەكى مەزراكەيدا. واتە ئەۋەندەى دلى بە مەزراكەى خۆى خۆش بوو ئەۋەندە دلى بە سىكرىتىرى ئىمپىراتۆر خۆش نەبوو.

بەرھەمەكانى:

بەرھەمىن نىۋەرك^۹ جىاۋاز:

برىتىيە لە چەندىن پارچەى دىيالوگى، ھەندىكى شاد، ھەندىكى جدى دەربارەى بابەتىن جۆراۋجۆر كە لە ژىر كارىگەرى لوسىليوس وتراون، كىتىبى يەكەم (لە ۳۵ى يېشى ز بىلاۋبوۋەتەۋە) لە دە مەنەلۆگ پىكەھاتوۋە. ژمارەكانى ۱-۳ دەربارەى مىيانەۋى و پشوو دىرئىيە، ژمارەكانى ۴، ۶، ۱۰ ھەندى بەرەقانى لە خۆى و لە شىعەرەكانى لەخۆ دەگرى، ژمارە پىنج باسى سەفەرىكە بىز بروندىسىوم لەگەل مىسىناسدا، ژمارە ۷، ۸ كۆمەلە جىكايەتتىكى لەخۆ گرتوۋە، و ژمارە ۹ شەرحى روۋبەرۋوبوۋنەۋى كەسىكى چەنەبازە. كىتىبى دوۋەم (لە دەۋرۋەرى سالى ۳۰ى يېشى ز بىلاۋبوۋەتەۋە) برىتىيە لە ھەشت شىعەر - ھەندىكىيان

مەنەلۆگ و ھەندیکیان دیالۆگی دوو قۆلییە. لێرەشدا ھوراس بەرگری لە خۆی وەکو نووسەری بەرھەمەتییکی نێوەرۆک جۆراوجۆر دەکات (پروانە ژمارە ۱۱)، بەرگری لە ژبانی سادە و ساکار دەکات (ژمارەکانی ۲، ۶) و گالته بە بێ سەلیقەیی خەلکی دەولەمەند دەکات (ژمارە ۸).

ئێپودەکان (زیاتر لە سەر وەزنی ئیامبیک - ۵):

لە دەورووبەری سالانی ۴۰ - ۳۰ی پێش ز داتراوە. بریتییه لە ھەژدە شیعەر کە لەپرووی تۆن و بابەتمووە وەکو ساتیران جۆراوجۆر و ھەمە رەنگە.

ھوراس نیلھامی ئەم شیعرانە لە ئارکیلوکوسەو وەرگرتووە. ئێپودەکان چوار شیعری تەنزنامیزی تیاپە (۴، ۶، ۱۰، ۱۲)، دوو شیعریش وێنەییەکی ترسناکی ژنیکی جادووگەر دەگرێت (۵، ۱۷) شیعریکیش سەرکەوتنی ئاکیئوم^{۱۰۰} بە گەورە دەژمێری (۹)، دوو شیعریش سامناکینی جەنگی ناوخبەر جەستە دەکات (۷ و ۱۶) شیعریکیش وەسفیکێ تواغچۆشیانەیی خۆشیەکانی گوندە (۲).

چامەکان:

بریتییه لە سەد و سێ چامە، کە زیاتر فیکرین تا لیریکی بن، لە چوار بەرگ یان چوار کتێبدا تۆمار کراون. ھوراس لەم شیعرانەدا قەرزارباری سافۆ، ئالسیوس، سیمونیدس، کالیماکوس، پیندار، ئارکیلوکوس، و ئاناکریون-ە، سێ کتێبی یەكەم لە نێوان سالانی ۳۰- ۲۳ی پێش. ز.دا نووسراون. غەزەلیاتی کتێبی چوارەم لە دە سالی دواتردا دەگوترێن و لە سالی ۱۳ی پێش. ز.دا بلاودەبێتەو. غەزەلیاتەکان دەربارەی بابەتی جۆراوجۆرن وەکو بانگەواز، دوغاخوازی، تەبیەت، لەزەتی ئەشق و شەراب، نێحتوباری نەتەوویی و سروودین پارانەو. کتێبی یەكەم زیاتر ھۆزانین لیریکی دەربارەی ئەقین و شەراب، کتێبی دووھەم ھەندێ نامەکاری ئەخلاقی لەخۆگرتووە، کتێبی سێھەم زیاتر دەربارەی مەسەلە ئەخلاقی و نیشتمانپەرورەییەکانە، و کتێبی چوارەم زیاتر تەرخانە بۆ ستایشی نوگوستوس و ئەندامانی خێزانەکەیی.

نامەکان:

بریتییه لە دوو کتێب کە لە سالانی ۲۰- ۱۳ی پێش ز داتراون و لە سالی ۱۳ی پێش ز بلاوکراونەتەو (کتێبی یەكەم بیست نامەیە، و کتێبی دووھەم دوو نامەیە). ھەموو نامەکان، جگە لە چواریان (۳، ۵، ۸، ۹) کە شەخسین، ئەوانی دی گشتین و عەوامی خەلکی دەدوینن. نامەکانی کتێبی یەكەم پتر لەمەر داب و نەرتیان، ئەخلاقیات و بەختەووریە. بابەتی کتێبی

دووم، نامەى يەكەم داکۆكىيە لە ئەدەبىياتى سەردەمى ئوگوستوس. نامەى دووھەمى ئەم كىتەبە تارادەيەك ژياننامەى خودى شاعىرە - كۆمەلە بىيانوويەكە بۆ ئەوئى كە چىتر شىعر نەتەى. زۆرىيە نامەكانى پەن لە پەند، قەسەى نەستەق، و پىكەنىنەك.

سەروودى سەركەوتەن (گۆرانى سەدە):

ئەم سەروودە بەبۆنەى ئەو جەژنە گەورە نەتەوئەيەو كە ئوگوستوس رايگەيانەبوو، لە سالى ۱۷ى پىتش. زەدا گوتراو و بەم مەبەستە دانراو كە كۆرسى كۆر و كچ بەكۆمەل و وەكو كۆرال بىلەن. هۆراس لەم سەروودانەدا ستايشىكى زۆرى ئوگوستوس و روم دەكات.

هونەرى شاعىرى:

ئەم بەرھەمە (لە دەوروبەرى سالى ۱۰ى پىتش ز نووسراو) لەو دەچىت نامەيەك بى بۆ دوو پىاوى گەنج بە ناوانى پىسو، كە لەسەر داواى ئەوان هەندى رىساي شىعرى باس دەكات. بەشى يەكەم (۱-۱۴) زەرورەتى ھاوناھەنگى دووپات دەكاتەو. بەشى دووھەم (۴۲-۲۹۴) باسى فۆرم، دەبرىن، تۆن و كاراكتەرسازى دەكات، و پتر باسى شىعرى درامى دەكات. بەشى سىيەم باسى خودى شاعىر دەكات و تواناي خودى و خويەنەوارى بۆ شاعىر بە پىويست دەزانى، و هەندى ياسا و رىساش بۆ فېربوونى شاعىر پىشان دەدات.

ئەم كىتەبە نەقلەى ساغەلم بە بناغە و كۆلەكەى نووسىنى باش دەزانى. پىشنىيازى مۇتالا و خويەندەوئى غوونە يونانىيەكان دەكات. ھىپش دەكاتە سەر زېرى، درىژدادىرى و كاويەكردنەو، و نادروستى لە چىكرەنى وشەدا. گەلەك لە زاراو زىندەوئەكانى ئەم كىتەبە لەوئى رەخنەى ئەدەبىدا، كەوتۆتە سەر زارى رەخنەگران و بە فراوانى بەكاردين وەكو: شابەيت، نەختى و پوختى، و دەستپەنك لە ناوھەندى بابەتەو.

هونەرى شاعىرى هۆراس و هونەرى شىعرى نەرەستۆ بە گەنگەزىن نووسراو و بەرھەمى وارى رەخنەى ئەدەبى كۆن دەژمىردىن.

بىرەوچوونەكانى هۆراس:

ھوراس وەك فەيلەسووف و لەوئى فەلسەفەدا ھىچى تازەى پى نىيە و زەھمەتە بىتوانى بە خودانى يەك سىستەمى فىكرى بزانى. لە مەيدانى مەزھەب و ئاين-يشدا ھىچى تازەى پى نەبوو. بەلام تارادەيەك ئەوئى پىتوە ديارە كە باوئى بە خودايانى رومى يان نەمىر نەبوو. لە مەيدانى ھىكەمەتى عەمەلىدا، بىرەوچوون و باوئى وى تىكەلەيەكە لە قوتايانە و رىيازى نەپىكورى و رەواقى، كە هۆراس بە پەيپەويكردنى ميانرەوئى ئەفلاتوونى

لەتوندپەروای هەردووکیانی (نەپیکوری و رەواقی) کەم کردۆتەو. نەگەرچی هۆراس پیتی وایە مەبەستی مرۆڤ لە ژياندا گەڕانە بە دووی لەزەت و خۆشیدا و لەو باوەڕەدايە (کە نابێ ((دەم و گاڤ لە دەست بدەر))^{۱۱} و تەمەن بپروات ناگەرێتەو، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا زۆر موخافەزەکارە، هەمیشە ئەو دەووبارە دەکاتەو کە زی دەپۆی سبۆ غوونە لە شەراب، ئەقینداری، سەرۆت و سامان- بەدەبەختی و نەگەبەختی لێدەکەوێتەو، هۆراس لایەنگری ژيانی سادەى ديهاتی، ئارامی فەلسەفی، و هیمنی و سەبرە لە روژی تەنگانەدا. لە میدانی سیاسەتیشدا هەر موخافەزەکارە و گاڤی کە هەست بە نزیکبوونەوێ مەترسی جەنگی ناوڤ دەکات دەوڵەت ناگادار دەکاتەو.

شیواز و جۆری مامەڵە کردنی هۆراس:

هەر چەندە هۆراس زیاتر بە هۆزانی لیریکی و رەخنەى ئەدەبی بەناوبانگە بەلام تەنزی مولایم بەدیارتیرین خەسلەت و تایبەتەندى بەرەمه‌مه‌کانى وی دەژمێردرێ. جگە لە کتیبى نیوەرۆکە جۆراوجۆرەکان، لە زۆربەى ئیپۆدەکان، و گەلیک لە چامەکان، و هەروەها لە (هونەری شاعیری) هۆراسدا نیشانه‌ی تەنز دەبینرێ. تەنانەت لە غەزەلیاتی ئەقینداریشدا دەست لە شوخی و حەنەك هەڵناگرێ. شوخ تەبەعی، نوکتەبیژی، بەزەیی، هیمنی و خۆش مەشرەبى لە ناخی شیعری ئەودا پەنھانە، هۆراس ئەك هەر نەختی و پوختی شیعر دوویات دەکاتەو بەلکو بە خۆیشی زۆر پابەندى ئەو پەرنەسییە لە دانانی بەرەمه‌مه‌کانى خۆیدا لەپادەبەدەر ورد و دوو دلە، و شیعرەکانى لەرووی هونەرییەو بە راستی بێ خەوشن، بە مامۆستای زۆر ژانری شیعری و وەزن و کیشی جۆراوجۆر دەژمێردرێ.

کاریگەری هۆراس:

هۆراس کاریکی ئەوتۆی نەکردۆتە سەر سەدەکانى ئافین، بەلام لە دواى رینیسانس و لە سەدەى هەژدەمدا ئیحتیواریکی زۆری پەیدا کردووە و کاریکی زۆری کردە سەر ئەدەبیاتی جیهان. لە ئیتالیا دا کاری کردۆتە سەر، دانسی، پەترارک، ئاریوستو، بېمبو، و تاسو، لە فەرەنسادا کاری کردۆتە سەر: رونسار، دۆبلیه، مونتینی، مالب، بوالو، لافونتین، کورنی، راسین، مولیر، فولتیر، شینییه، دۆموسییه، لە ئەلمانیا دا کاری کردۆتە سەر: لسینگ، هەردەر، گوته، نیتشه، و لە نینگلیستاندا کاری کردۆتە سەر: سېنسر، شەکسپیر، جۆنسن، ئەدیسون، ستیل، پریر، پۆپ، ریچاردسون، سترن، ئیسمولت، فیلدینگ، گری، چسترفیلد، فالبول، وردز ورس، کولریج، بایرون، شیلی، و براونینگ.

كورتە يەككى رەخنەكان:

رەخنەى ئەو لە ھۆراس گىراوہ كە خاوەنى ھەستى قول و تەبەئى ناسك نەبووہ، لەواری كۆمەلایەتى و ناوەرۆكى ناشقانەدا دوورە پەرێز بووہ و كەسێكى گۆشەگیر بووہ، رەخنەگرێك بە پیاوێكى (بە كەلەش بچووك) و گەرەى دەزانێ كە خووى پارێزكارانەى وى دەگەل گەورەترین دەستكەوتێن شیعردا ناگوغیئت. ھەندیکیش بە كەسێكى خۆھەلکیش و لەخۆرازییان لە قەلەم داوہ. لەم لاشەوہ ھەواردارانى دەلێن ھۆراس ھەرچییەك بێ روون و رەوان و جوان دەنووسیت، و تەكنیکىكى بالای لە بەكارھێنانى وشە و پەیف و كیش و وەزن و رەوانى زماندا ھەبە. ئەمە جگە لەوێ كە لە مەیدانى رەخنەى ئەدەبیدا خودانى ئەقلىكى ساغڵەم و بەھرەبەكى گەورەبە و بەرھەمەكانى لەرووى كورتبەرى و جوانییەوہ ماہەى ستایشن، نووسینەكانى خۆنەر رادەكێشن. ھۆراس وەكو كەسێكى تەنزنووس خودانى ھەستىكى كۆمەلایەتى بەرزە، و كەمتر ماہەى رەھمان و تۆرانى كەسانى دیبە، ھەلە و پەلە و خەتای دۆستەكانى دەداتەوہ بە روویاندا و لە ھەمان كاتدا دەیانھێننە پێكەنین. لەراستیدا ھۆراس لە ھەموو كەسێك و تەنانەت لە خۆشى پێكەنین دروست دەكات. بوونى ھۆراس پەرە لە دیتن و ئەقلى باتین، ئەقلى ساغڵەم، مەحەبەت و خۆشەویستى، بەزەبى و راستگۆبى، ئەدەب و ئینسانییەت.

لاوانەوہ و شیننامە "۱۲"

رومیەكان شیعرى ناشقانەیان لە قالبى وەزنى شیعرى لاوانەوہ و شیوہندا و لە جیاتى شیننامە دەنووسى. ناودارانى مەیدانى شیعرى شیوہن بریتى بوون لە: تیبولوس، پروپرتیوس و ئوفید.

تیبولوس (ئالیبوس تیبولوس ۵۴ - ۱۸ ی پیتش ز):

نەم شاعیرە گەورەبە نەندامى كۆر و نەنجوومەنى مىسالاً "۱۳" بوو. چوار كتیبى شیعرى ناشقانە و خۆشەویستى دەدرتە پاڵ. كتیبى یەكەم بریتیە لە دە غەزەل، غەزەلیکیان دەربارەى سالتۆزى لەدایكبوونى مىسالایە (۷)ن پیتش غەزەلێش ئەفینى شاعیر دەرھەق بە پلانىا دەرەبەن (۱-۶). كتیبى دووہم شەش شیعرى لاوانەوہى لەخۆگرتووە، لە سێ شیعریاندا باسى ئەوینى ناگرىنى تیبولوس دەرھەق بە نیمیسیس دەكرێ كە ژنیكى سەر بە چینیەكانى خوارەوہى كۆمەلگەبە. شەش شیعرى كتیبى سىيەم پێدەچى بۆ سولپیسىا "۱۴" -ى برازای مىسالاً گوتراى، تیبولوس ورد، ھێمن، نەجیب، سەنگین، میانپەر، قسە لە روو و رەوانە، و ناوبانگ و شۆرەتى بە رەوانى و پوختەبى بەرھەمەكانیەوہبە. بەلام دید و روانینیكى كورت و

سنورداری ھەبە و... ھەر چەندە لە ریزی شاعیرە گەورەکان دانانرێ، بەلام شاعیریکی ھیدی و ھیمن و رەزا سووکە.

پرورپرتیوس (سکستوس پرورپرتیوس ۵۰-۱۶ی پێش ز):

نەم شاعیرە ئەندامی کۆز و مەجلیسی میسیناس بوو. ۴-۵ کتییە لاوانەوێ داناو. تەقربەن ھەر ھەموو دوو کتییە یەكەم، نیوێ کتییە سییەم، و سێ شیعری کتییە چوارەم (واتە نزیکەی شەست و ھەوت شیعریك) دەربارەی ئەفینی خۆی دەرھەق بە ھوستیا-یە. ئەو دواي شیعەرەکانی دەربارەی بابەتی جۆراوجۆرە وەکو رێوڕەسمی نایینی، ناوی شویتان، جەنگی ئاكتیوم، و خەمی مەرگی خانگی رومی. بە شیوەیەکی گشتی پرورپرتیوس بە شاعیریکی باشتەر لە تیبولوس دەزانن- چونکە ھەم بەرھەمی زۆرتەر و ھەم بابەتی جۆراوجۆرتەر ھەبە. ئالۆزی، نامەفھومی، نەبوونی یەكیتی و یەکنەوایی کیش و رەزن بەكەم و کورتی بەرھەمەکانی وی دەژمێردرێن، لایەنی ئیجابی بەرھەمەکانیشی بریتیە لە: قولی کاریگەری، سەنگینی، زیتەلەیی، سۆزی راستەقینە و ناسکی و جوانی.

ئوفید (پۆبلیوس ئوفیدیوس ناسو ۴۳ی پێش ز- ۱۷ی ز):

شاعیریکی مەلھەمەنوس و لیریکی و شانۆنامەنوس بوو. لە خیزانیکێ جەنگاوەری دەوڵەمەندی خەلکی سولمون لە ئیتالای ناوەندی ھاتۆتە دنیاو. لە رومدا کەوتوووە خۆبندنێ زانستی رەوانییۆ و ماف، بەلام ھەر زوو وازی لە لقی ماف ھێناو و رووی کردۆتە شیعەر و شاعیری، سێ جارێ ئۆنی ھێناو و دوو ئۆنی یەكەمی تەلاق داو. ئوفید لە سالی ۸ی ز بە فەرمان و دەستووری ئوكتافیانوس پۆتۆمی، لە كەناری دەریای رەش دوور خراوەتەو و نۆ سال لەوێدوا ھەر لەوێندەر كۆچی دواي کردوو.

بەرھەمەکانی:

ھۆزانین ئەفینداری:

خۆشەویستی:

بریتیە لە کۆی پەنج شیعەر و لە سێ کتیبدا کۆراونەتەو و (لە ئەسلدا پێنج کتیبە) لە قالبی شین و لاوانەوێدا. نەم کۆمەلە شیعەر پتر ئەو شیعەرە ناشقانانەي لەخۆ گرتوو کە نەك ھەستی خۆی شاعیر، بەلكو کاریگەری ھەر ناشقیك عەكس دەکاتەو و دەگێریتەو. کورینا، بابەتی دوازدە شیعری نەم بەرھەمەبە، و لەوێ نەم شیعەرە ھی چەند کەسیك بن، ئەو ئەشقی وێنە دەگێرێت ئەشقیکی سیکسی و نارەوایە، و دەنگ و تۆنی شاعیر ھەندێ جار

هیمنه و هه‌ندێ جار توند ده‌بێ. نمو شیعرا‌نهی له ده‌فته‌ری شیعی (خۆشه‌ویستی) دا تۆمار‌کراون، مه‌کشوف و بێ له‌زه‌ت و کورت‌ن و په‌یوه‌ندییه‌کی نه‌وتۆش له نێوان شیعه‌ره‌کانی نهم دیوانه‌دا به‌دی نا‌کری.

ژنانی قاره‌مان (له ده‌رووبه‌ری سالانی ۲۲- ۱۵ ی پیش ز دانه‌راوه):

کۆی پا‌زده نامه‌ی خه‌یالییه که ژنانی ته‌نیا و دلته‌نگی نه‌فسانه‌یی، بۆ دلدارانی خۆیان، که بوونه‌ته مایه‌ی په‌ریشانی حا‌لی وان، نووسیویانه، هه‌موو نامه‌کان له ده‌م و گه‌شای قه‌یرانه‌یدا نووسراون و ناهه‌نگی نامه‌کان هه‌ندێ جار خه‌مین و خه‌مشاوه‌رن و هه‌ندێ جار په‌ر جۆش و خرو‌ش و سۆزاوین. دوو نامه‌ی (کاناسه "۱۵" و فیلیس "۱۶") ی نهم کۆنامه‌یه غه‌وسه‌ی واقیعی ترا‌جیدیای ره‌سه‌ن و هه‌ندیکێ دیکه‌یان په‌رن له شو‌خی و نوکته‌بازی (وه‌کو په‌نله‌په "۱۷" و فیدرا "۱۸"). نهم نامه‌ به‌شیوه‌یه‌کی گه‌شتی تو‌ژینه‌وه‌ی په‌سندن ده‌رباره‌ی خو و خه‌ده‌ی ژنان، به‌لام هه‌ندیکیان زۆر ناهه‌ونه‌رین و به‌لگه‌ی بێ زه‌وقین. پێده‌چیت چاسه‌ر (نه‌فسانه‌ی ژنانی مه‌یره‌بان) و لاندور (دیالۆگی خه‌یالی) له ژێر کاریگه‌ری نهم به‌ره‌مه‌دا نووسی‌ی.

جووت نامه‌کان:

سێ جووت نامه‌یه که پاشکۆی (ژنانی قاره‌مان) هه‌ر جووتیک بریتییه له نامه‌یه‌کی دل‌داری پیاوتیک و وه‌لامی ژنیک (پاریس "۱۹"، هیلین "۲۰"، لیاندر "۲۱" و هیرو "۲۲"، و نا‌کوئتیوس "۲۳"، و سیدییه "۲۴") نو‌فید لهم به‌ره‌مه‌دا سوودیکی فره‌ی له زانستی واتاناسی و روون بیژی وه‌رگرتوه.

که‌ره‌سته‌کانی ئارایشتی ژنان:

بریتییه له په‌نجا چوارینه که پرۆگرامیکێ سه‌یر و ئالۆز له بواری که‌ره‌سته‌ی جوان‌کردن و مه‌کیاج‌کردنی ژناندا ده‌خاته‌روو، نهم به‌ره‌مه له‌به‌ر نه‌وه‌ی کۆمه‌له‌ خالیکێ ته‌کنیکی رووتی له‌خۆ گرتوه، جوانیه‌کی نه‌وتۆی نییه.

"هونه‌ری نه‌فینداری":

ده‌قیکی فێرکاری تارا‌ده‌یه‌که چڕۆپر و تیروته‌سه‌له له سێ کتێبدا، ده‌رباره‌ی شیوه‌کانی نه‌فینداری. کتێبی یه‌که‌م هونه‌ری په‌یدا‌کردن و رام‌کردنی ماشوقه‌ فێری پیاوان ده‌کات، کتێبی دووهم فیزیان ده‌کات که چۆن به‌ خۆشه‌ویستی بیه‌ننه‌وه، کتێبی سییم بۆ ژنانه و با‌سی دل‌فاندنی ناشقان ده‌کات. واقیعی نهم شیعرا‌نه، نمو ده‌لێت که سه‌روکاریان ته‌نیا له‌گه‌ڵ نه‌شقی به‌ده‌نیدا هیه. (هونه‌ری نه‌فینداری) یادگاریکی هونه‌رییه و به‌یته‌کانی مینا نه‌لاماس

دەدرەوشیتەوه. بەرھەمیکی زیرەکانە و تەنز نامیژی ناسکە و لە پیتاوی ھاروژاندنی خوینەرەدا ھەموو رینگەیک دەگریتە بەر، ئوفید لەم بەرھەمەدا ئیدی خزمەتکاری ئەفین نییە (وەکو لە کتێبانێ خۆشەویستی، و ژنانی قارەماندا وابوو)، بەلکو ئاغای ئەفینە، و لەم رووئەوه بە خۆی دەنازی. زۆریە خەلکی (ھونەری ئەفینداری) ئوفیدیان (بە تاییبەتی لە سەردەمی ئیکتۆریا^{۲۵}) دا بە بەرھەمیکی نە ئەخلاقی لە قەلەم داوه و رەنگە ھەر ئەم بەرھەمە و خەتای* شاعیر بووبنە مایە نەفی کردن و دوورخستەوهی.

دەرمانی ئەفین (لە دەرووبەری سالی "۱" ز بلاوکراوەتەوه):

ئەم بەرھەمە درێژە (ھونەری ئەفینداری)یە. ھەندێ چارە و دەرمانان (ھەلبەتە تەنیا بۆ پیاوان) بۆ ئەفین دەخاتەروو، لەوانە: کار، سەفەر، گێرانەوێ عەیبەکانی مەحبوب و ھەزکردن لە ژنیکی دیکە. ھەروەھا ھەندێ رێ و جیش بۆ ھەلاتن و خۆ دزیئەوه لە ئەفین و ئەفینداری، دادەنێ، لەوانە: دوورپەرێژی لەو کۆر و مەجلیسانە کە بشیت ژنە تیادا ببینرێ، پۆشین و لەبەرکردنی جلپەرگی ناشرین، خواردنی باش، نەگوتنی شیعر، (دەرمانی ئەفین) لە چاو (ھونەری ئەفینداری) دا بایەختیکی ئەوتۆی نییە، بەلام لەگەڵ ئەوێدا شوخی و نوکتەبازی جۆرە زیندووێتییەکی پێ بەخشیوه.

ھۆزانین گێرانەوێ:

میتامۆرفۆس (لە سالی ۲ - ۸ ی ز دانراوه):

ئەمە ھۆنراوێکی گێرانەوێ درێژە (دوانزە ھزار بەیتە لە پازدە بەرگدا) و لەسەر وەزنی شەش پایەیی ھۆنراوێتەوه، و بەرپای ھەندێ لە شرۆفەکاران بە بەرھەمیکی مەلھەمی دەژمێردرێ. ئەم بەیتە چیرۆکی دۆنای دۆنی مرۆڤ و شتانی بێ گیان لە ھەوێ خۆلقانەوه تا سالی ۴۳ ی پێش ز بەزمانی سالتامەیی و تەقیمی دەگێرێتەوه. ئەم گێرانەوێیە لە گۆرانی ھیولای بێ شێو و فۆرمەوه بۆ جیھانی بوون دەست پێ دەکات و بە خودا ئاسایی ژول تزار کۆتایی دێت. ئەم بەرھەمە بریتییە لە ۲۴۶ چیرۆک، کە ھەر چیرۆکیکیان بە جۆرە دۆنای دۆنیک کۆتایی دێت. ریزیبەندی میژوویی تەنیا لە بەرگی یەکەم و دووەم و یازدەھەم تا یازدەھەم-ی ئەم بەرھەمە رەچاوکراوه، زۆریە ھەرە زۆری چیرۆکەکان لە ئەفسانەنەوه وەرگیراون، بەرگی یەکەم تا یازدەھەم بریتییە لە حیکایەتێن رۆمانتیکی کورت کورت کە زۆریبەیان سۆزای و جدی و ناسک و جۆراوجۆرن. ژمارەیک لە قارەمانانی حیکایەتەکانیش بە سووێتەوه ھەجوو دەکرین. بەرگی دوازدەھەم تا چواردەھەم ھەندێ سەنگینتر و مەلھەمی ترن،

و بهرگی چواردهیم پتر نه فسانانی نیشتیمانپهروهه ری ده گپرتتهوه، بهرگی پازدهیم ده بهاره ری ره واجی شارستانیه ت و روشنبیری یۆنان له ئیتالیا و ستایشی رومه وه کو مه لبه ندی مه ده نییه ت و شارستانیه تی جیهان، ههروهه لیکدانه وه یه کی له مه پ فله سه فه ی فیثاغورس و داکۆکیه کی له گیاخۆری، گرتۆته خۆ.

میتامورفۆس، به شتویه کی گشتی به شاکاری نوڤید داده نری، نوڤید له م به ره مه ده، گوزارشت و ده برینی مکوم و رهوانی نه فسانانی کۆن دووباره زیندوو ده کاتهوه. ئه م به ره مه له نیتو به ره مه گه وه و شاکاره کانی رومدا له دوا ی مه له مه که ی ڤیرجیله وه به پله ی دووه م دی.

ئه وه هۆزانانه ی که له تاراوگه دا وتراون:

سالنامه ی رومی (ئه م به ره مه بهر له دوورخستنه وه ی نوڤید، له ده ور بهری سالتی ۸ ی ز دانراوه، و شاعیر له کاتی ناکنجی بوونیا له تۆمی جاریکی دی پیندا چوه ته وه و دایر شتوه ته وه). ئه م به ره مه به ییتیکی تهواو نه کراوه که له سه ر وه زنی شین و لاوانه وه هۆنراوه ته وه، نوڤید به ته ما بووه ئه م به ره مه له دوازه کتیب یان بهرگدا بهۆنیتته وه، به لام دوور خستنه وه ی نه و بواری نه داو ته نیا شه ش بهرگی پی تهواو کراوه. ئه م به ره مه رووداوه کانی شه ش مانگی یه که می سال، به دووباکردنه وه ی ناههنگ و جهۆن و بۆنه رومییه کانه وه، باس ده کات و ده گپرتته وه. هه ر له م به ره مه دا میژوویه کی سالنامه، هه ندی ریشه دۆزی په یف و وشه که زۆر جیتی باوه ر نییه، له گه ل شه رحیکی بورجه کاندا به دی ده کری، ئه م به ره مه کاری کردۆته سه ر (سالنامه ی شوانکاره یی) سپنسه ر.

نییس (ده ور بهری سالتی ۸ ی ز):

به ییتیکی توندی سه رزه نش نامیزه له ۶۴۴ بهیتدا، که نییس "۲۶" به زۆر خه تایان مه حکوم ده کات، یه کیک له و خه تایانه ی ده ست به سه راگرتنی داراییه کانی نوڤیده له کاتی دوورخستنه وهیدا.

به یتی غه م (له سالتی ۸- ۱۲ ی ز دانراوه):

بریتیه له پینچ ده فته ری لاوانه وه، که شاعیر داوا ی عه فوو به خشین له ئوگوستوس ده کات و باسی به ده به ختییه کانی خۆی له تۆمیدا ده کات. ئه م به یته کورته میژوویه کی گزنگی ژیا نی وی نیشانداته، به لام له رپوی هه ز و نه ندیشه وه به ره مه میکی لاوازه.

کۆمه له نامه یه که له ده ریای ره شه وه (۱۲- ۱۴ ی ز):

بابه تی ئه م به ره مه درێژه ی به یتی غه مه. ئه م به ره مه چوار بهرگه و چا و چوارنامه ی له خۆ گرتوه. روه ی ده می نامه کان له که سانی ناسراوه.

شاعیر لەم نامانەدا ئەو رەنجانە دەگێڕێتەوە کە کێشاویەتی، هاوسەرەکی و دۆستەکانی ستایش دەکات، و دەستی تومی و دەورووبەری دەکات. ئەم نامانە لەو رووەوە کە هەندێ حەقیقەتی ژبانی ئوفیدیان تۆمار کردووە، یەجگار بەنرخن.

هەڵسەنگاندنی شیعری ئوفید:

هەر چەندە زۆر جار ئوفید بە گەندەڵی نەخلاق و سەرسەرتی تاوانبار کراوە، بەلام بەرھەمەکانی بە تەواوی لە مەبەست و ئارمانی مەزھەبی و نەخلاق بەدەرنین. ئوفید، بێ چەند و چوون و بێ دوو دلی ئیعتراز لە ستمی خواوەندان دەگرت، و زۆر بە کەمی باسی لایەنگری لە خودایانی تەقلیدی رومی دەکات، بەلام جۆرە یەکتاپەرستییهکی تەمومسۆری زەمینەیی چیرۆکی میتامورفوس-ی وی پێک دەھێنێ و چاری لە ناسودەیی بەهەشتە.

یەکتێک لە عەیبە گەورەکانی ئوفید تەبیعیەتی ھەلچوووەتی، واتە توندڕەوی و تورەیی و تریۆیی و بیە، دوو عەیبی زۆر گەورەیی ئوفید بریتییه لە:

۱- زیرەکی ھەمیشەیی.

۲- شوێن نەناسین.

ھەلبەتە کە دیتە سەر رەخنەگرتن لەخۆی زۆر جەدی نییە و لە تەتەلە کردنی زمان و نووسیندا بێ توانایە.

ئوفید لە پال ئەم سەلبیاتانەشدا، خالی پۆزەتیفی زۆرە و لەوانە: فرە لایەنی کارەکانی، خەیاڵی پر داهێنان، زەین روونی و ھۆش تیژی و زمانپارایی و... ھتد کە ھەموو ئەمانە دەبێتە ریزی پێشەوای شاعیرانی گێرەرەوی غەزەلخان.

شۆرەت و دەسەلات:

بەرھەمی ھیچ شاعیریکی کلاسیکی ھێندە بەرھەمەکانی ئوفید فرە خۆتەر نەبوو، گەرچی ئوفید تا سێ سەد سالی شاعیریکی ھەر شاعیریکی گەورە بوو و خۆشەویستی جەماوەری خەلکی روم بوو، بەلام کاریگەری قوولی تەنیا بەسەر ماریسیالەو ھەبوو، لە سەدەکانی ناھینەو تا نیوەی دووھەمی سەدەی یازدەھەم ئیدی نەستیرەیی ئیویانگ و شۆرەتی بەرەو ئاوابوون چوو. ئیدی لەو رۆژگارە بەدواوە و تا سالی ۱۸۰۰ تەنیا فیرجیل دەسەلاتداری ھەرە گەورەیی جیھانی نەدەبیاتی لاتینی بوو. ئەو نووسەرانی کە زیاتر قەرزاریاری ئوفیدن بریتین لە: دانتی، پترارک، بوکاچو، ئاریوستو، گوتیە، دویللیە، رونسار، مونتینی، لافوتین، چاسر، سپنسر، شەکسپیر، لاندور، تینی سین، سوین برن، سیدنی، کرتیان دوتروا، گیوم

دولوریس، دومیون، لویه‌دوگا، دریتون، کولی، کالدرون، مولیر، هیی وود، لیلی، جانسون و هه‌روه‌ها گولیاردە‌کان^{۲۷} و ترویادوره‌کان^{۲۸}، مینی^{۲۹} سینگه‌ره‌کان.

میژوو

لیفیوس (تیتوس لیفیوس پاتافینوس ۵۹ ی پیش ز- ۱۷ ی ز):

میژوونوو سیکی رومییه، له پادروا^{۳۰} هاتۆته دنیاوه له گه‌نجیدا چوو بۆ روم و له‌وێنده‌ر په‌یوه‌ندی دۆستانه‌ی ده‌گه‌ل نوکتافیانوس، و میسیناس و یاوه‌رانیدا په‌یدا کرد. لیتپوس پتر له چل سالی ناخر و نوخۆری ته‌مه‌نی به‌ نووسینی میژوو برده‌ سه‌ر و نه‌نجام له‌ پادروا کۆچی دوا‌یی کرد.

به‌ره‌مه‌کانی:

سالتنامه‌کان یان میژووه‌کان:

نهم به‌ره‌مه‌ بریتی بووه له ۱۴۲ کتیب که ته‌نیا ۴۵ دانه‌یان له دوو کۆ به‌ره‌مه‌ می گه‌وره‌دا (له‌ کتیبانی ۱ تا ۱۰ و ۲۱ تا ۴۵) ماون. نهم سالتنامه‌ سه‌رده‌می دامه‌زاندنی روم تا مردنی دروزوس^{۳۱} ی زړکۆری. نوگوستوس، له سالی ۹ ی ز له‌خۆ ده‌گریت. به‌شی یه‌که‌می نهم سالتنامه له سالی ۷۵۳ هه‌ ده‌ست پێده‌کات و له سالی ۲۹۳ ی پیش. ز. دا کۆتایی دیت، به‌شی دووهم به‌ هه‌لگیرسانی دووهمین جه‌نگی کارتاژی (۲۱۸ ی پیش ز) ده‌ست پێده‌کات. ریژه‌ی نه‌و سالا‌نه‌ی که هه‌ر به‌شیک له به‌ره‌مه‌ی نیوبراو له‌خۆی گرتووه جیاوازه: ده‌ کتیبی یه‌که‌م ۴۶۰ ساڵ ده‌گریتوه، به‌لام چهند کتیبیکی کۆتایی نهم به‌ره‌مه‌، هه‌ر یه‌که‌یان نزیکه‌ی یه‌ک ساڵ له‌خۆ ده‌گرێ. لیفیوس، له دانانی نهم سالتنامه‌دا سوودی له زۆر سه‌رچاوه وه‌رگرتوه، به‌ تایبه‌تی له به‌ره‌مه‌کانی پۆلویوس، به‌بێ شه‌وه‌ی نیوی نه‌و سه‌رچاوانه‌ بیتی، شیوازی وی له کاریگه‌ری فیرجیل و سیسرون به‌ده‌ر نییه‌.

لیفیوس لهم کاره‌یدا دوو مه‌به‌ستی گرینگی هه‌بووه: تۆمارکردن و نه‌مرکردنی توره‌قی و شکۆمه‌ندی روم، و سه‌رسامکردنی خۆینه‌رانی به‌ره‌مه‌کانی به‌ توانا دراماتیکی و هیکایه‌تخوانییه‌کانی خۆی. له هه‌وه‌له‌وه به‌ ناشکرا دل‌به‌ندی خه‌لکی روم و که‌سایه‌تی و کرداری جه‌ماوه‌ری خه‌لکی رومه‌.

لایه‌نگری له کۆماره‌خوازی ده‌کات، و سه‌رده‌می شه‌ره‌کانی کارتاژی (قه‌رتاجه) به‌ قۆناغ و سه‌رده‌می شکۆداری روم ده‌زانی. به‌لام به‌ توانا و ده‌سه‌لات، هه‌قانیه‌ت، و روم و زه‌مانی

ئوگوستوس دەنازی، لیفیوس پیتی وایە کە میتوو پیتیستە لەرووی مەعنەویەوه بەسوود و پسر کەلک بێ لیفیوس زیاتر جەخت لەسەر دیاردە نەخلاقیەکانی کۆمەلگە دەکات تا لەسەر دیاردە ماددیەکان، و ئەم جەخت کردنەش دەبێتە ھۆی ئەوێ کە ئەو دیاردانەیی تۆماری کردوون نوقستان دەربچن، لیفیوس لە زەمانی ھۆیدا خۆشەویستیەکی تایبەتی ھەبوو و دەگێرەنەو دەلێن یەکیەک لە ھاوولاتیانی قادس (کادیپ) تەنیا بۆ دیتنی وی چوو بۆ روم و پاش دیدەنی وی یەکسەر بۆ ئەسپانیا گەراوەتەو. بەرھەمەکی وی بوو بە سەرچاوەیەک بۆ نووسەرانی دواى ھۆی بە تایبەتی میکافیلی، شەکسپیر و مەکولێ.

کورتەییەکی رەخنەکان:

لیفیوس بە زۆری کەسیکی کەم دیقەتە و لەشتان ورد نابێتەو، لە ھەلبژاردنی سەرچاوەکاندا بێ موبالاتە و پتر پابەندی ھەست و سۆزە تا پابەندی پرنسپ و میتۆدی زانستی بێ. راستە میتوونووسیکی توێژەر و ورد نییە، بەلام وێرایی ئەوێ کە لە تۆمار کردنی سالا و بەروار و وردەکاریاندا ھەندێ جارن ھەڵە دەکات، میتووەکە وی ئەگەر راستگویی میتووییشتی تێدا نەبێ، ئەوا راستگوییەکی شاعیرانەیی تیاہ و روحی میتووەکە وی دروست و راستە. ھەر چەندە تەعەسویی نەتەوہیی ھەیە بەلام لەرووی بۆچوونی سیاسییەو بەویژدان و بەئینسافە. وی جیھانیینی میتوویی نییە، گۆرانکاریە میتووییەکان بە ھزر و خەیاڵی زەمانی ھۆی ئارایش دەکات. زانیاریەکانی وی سەبارەت بە جوگرافیا، سیاسەت، ماف، و کاروباری سوپایی کەم بایەخن، و ئەو بابەتانەیی لەسەرچاوەیین جۆراوجۆرەو وەریان دەگرێ، بە دروستی ھەریان ناکات، لیفیوس بۆچوون و تێوریەکی یەکیارچە و یەکیگرتووی دەربارەیی میتوو نییە و تەنیا بەناو بردنی زنجیرە رووداویەک واز دێنێ و سوکناپی دێت. ھۆی ھەرە گەورەیی مانەوہی بەرھەمەکانی لە شتوازی مامۆستایانەیداہ، یانی رەوانی و کورتی رستەکانی و دەوڵەمەندی و سفتی دارشتن کە نیشانەیی جۆش و خروش و ھەوراز و نشیتوی ھیکایەتخوایی، دەلێن لیفیوس لە باری شتوازەو یەکیکە لەو پەخشان نووسە ھەرە دیارەنی کە جیھان بەخۆوہی دیتووە.

بهراويز و ژيدهران:

۱- مانتوا:

ناوچه يه که له باکورۍ نيټاليا.

۲- ميسيناس (۷۰-۸۰ ي پيش ز) سياستوانيتکي رومييه و يه کيک بووه له نهديه بدوستان.

۳- سکريبونيا:

دووه مين هاوسه ري نوکټافيانوس-ي يه که مين نيمپراتوري رومه.

۴- نوکټافيا:

کيږي نوکټافيانوس و دووه مين هاوسه ري مارک نانتونييه.

۵- مارسلوس (۲۶۸-۲۰۸ ي پيش ز): فخرمانده يه کي رومييه.

۶- پوليو (۷۵ ي پيش ز ۵ ي ز) خه تيب و سياستوانيتکي رومي بووه.

۷- پيراندز (سده ي حموته مي پيش ز): شاعيرتکي مهلمه مېږي يونانييه.

۸- رودسي (سده ي ستييم تا دووه مي پيش ز): شاعيرتکي يونانييه.

۹- بهرهمين ناوهړوک جياواز (Saturnae): به ماناي بهرهميتکي نيوهړوک جوړاوجوړ دي. ده بي

نهوېش بگوتري که هژاس له روانگي تويزه راني نهديه بي جيهانه وه به رچه هه لگري لوسيليوس له م جوړه نهديه دا ده زميردري و گدياندوويه ته لوتکه.

۱۰- ناکتيوم: لوتکه يه که له باکورۍ روژناوای يونان، هيزه کاني نوگوستوس ليرهدا نانتونيوس و

کليوپاترا يان شکان (۳۱ ي پيش ز).

۱۱- دم و گاډ - Carpediem: دهرپرينتکي لاتينييه به ماناي "نه مړو له کيس مده". له

نهديه يادا، به تاييه تي له شيعري ليريكيدا، ده لاله ت لهو مده بسته ده کات که تهمه ني لوي کورته و جهخت له سر گهړان به دووي له زه تدا ده کات.

۱۲- لاوانه وه و شیننامه: له زمانی یونانیدا زاراوهی Elegy بۆ نمو شاعرانه به کاردی که بۆ لاوانه وه و شیون داده نرین و، نمو هس شیریک بووه که به یتیکی له سهر وه زنی شمش سیلابی بووه و به یته کی دواى نمو له سهر وه زنی پینچ سیلابی بووه. یونانییه کان به زۆری لاوانه وه بیان له قالبی نهم جۆره شیعره دا ده هۆنیه وه، به لام رومییه کان شیعرى غه زه لیشیان له م قالب و فۆرمه دا داناوه.

۱۳- میسالا (۶۴ ی پیش ز- ۸ ی ز):

فرمانده و خه یتیکی رومی بووه و پشتیوان و دوستی نه دبیا ن بووه.

۱۴- سولپی سیا (له ناخر و نۆخری سه ده ی به که می پیش. ز. دا ژیاوه):

نافره یتیکی شاعیری رومی بووه.

۱۵- کاناسه:

کیژی نه بول-ی پاشای مانیزی (ده که و یته تسالی) به وه، که پوسیدون جه زى لیکرد. نهم کیژه له گهل برابه کهى خۆیدا زینای کرد.

۱۶- فیلیس:

شازاده خانئیکى خه لکی تراس-ی مه قه زنییه بووه، که ده زگیرانه کهى له وه ختی خۆیدا بۆ زه ماوه نه ده کهى ناماده نه بوو، خۆی له سیداره داوه، وا باوه که خوا وه ندان کردوویانه به دره ختی چواله.

۱۷- پنه لویه:

هاوسهرى ئودیسوس-ی پاشای نیتاکیا بوو که ماوه ی بیست سالان چاوه پروانی هاوسهره کهى کرد و ههر به نه مه کدارى مایه وه.

۱۸- فیدرا:

هاوسهرى تسیرس-ی پالنه وان و پاشای ناتین بوو. جه ز له هیپولوتوس-ی کورپی هاوسهرى به که می تسیرس ده کات و که هیچ به هیچ ناکات بوختانی بۆ هه لده به ستی و ده بیته باعیسی مه رگی و پاشان خۆیشی خنکاند.

۱۹- پاریس:

کورپی پریام-ی پاشا ته روا ده بوو، پاریس هیلن-ی رفاند و بوو به مایه ی هه لگیرسانی شه ری ته روا ده.

۲۰- هیلن:

هاوسهرى مینلایوس-ی پاشای نه سپاره ته بوو.

۲۱- لیاندر (به گویری نه فسانانی یونانی) لاوتیک بسو که شه وان به مه له له گه لیبی ده رده نیل

ده په پریه وه تا به گات به هیرۆ-ی ده نک و خۆشه ویستی.

۲۲- هیرۆ:

پاسه‌وانی په‌رستگه‌ی نافه‌رۆدیت و ماشووقه‌ی لیاندر بوو.

۲۳- ناکوتیوس:

لایه‌یکی یونانی بوو که هه‌زی له سیدیه کرد و نه‌ئینی وی وه‌کو داستانی که وه‌ته سه‌رزاران.

۲۴- سیدیه:

ده‌زگیرانی ناکوتیوس بوو.

۲۵- سه‌رده‌می فیکتوریا (سه‌ر به‌قۆناغی فیکتوریا ۱۸۱۹-۱۹۰۱) شای نینگلستان بوو له سالانی

(۱۸۳۷-۱۹۰۱)

(*) خه‌تای شاعیر:

خه‌تای نوڤید که له‌گینه هۆی دورو خسته‌وه‌که‌ی وی بووبی، له‌وه‌یه نه‌مه بووبی که ناگای له ناشقیکی

نه‌ئینی شازاده خاتم جولیا بووه، به‌لام نه‌مه‌ی بۆ نوکتافیانوسی باپیری جولیا، نه‌گه‌ی‌راوه‌ته‌وه.

۲۶- نییدیس:

مه‌علوم نییه که ناخۆ که‌سایه‌تیه‌کی خه‌یالییه یان راستیه.

۲۷- گولیارده‌کان:

نه‌مانه زانایان یا که‌شیشانی که له خه‌رقه‌ی روحانی مه‌حروم بوون و له سه‌ده‌کانی ۱۲ و ۱۳ی

زاییندا له نینگلته‌را و فه‌ره‌نسا و ئەلمانیدا به‌ناو‌اره‌یی و ناشقاتی (شایه‌ری) گۆزه‌رانیان ده‌کرد. خۆیان

به‌وه‌ ده‌زانی که بابایه‌کی روحانی ته‌فسانه‌یی به‌ناوی گولیا‌س پشتیوانییان لینه‌کات، نه‌م گروپه‌ له

گۆزانییه‌کانی خۆیاندا هه‌ر‌شیان ده‌کرده سه‌ر سه‌خت‌گیریه‌کانی کلێسا و به‌ ته‌وس و تو‌انجه‌وه‌ شیع‌ر و گۆزانییان

به‌ نه‌ئین و شه‌رابدا هه‌له‌ده‌گوت.

۲۸- تروبادوره‌کان:

کۆمه‌لێک موتریب و ناشقی گه‌ڕۆک بوون له نه‌وروپای سه‌ده‌کانی ناڤیندا به‌ تاییه‌تی له فه‌ره‌نسادا.

۲۹- مینی سینگه‌ره‌کان: نه‌مه ناوی ژماره‌یه‌ک له شاعیرانی لیریکی ئەله‌مانی سه‌ده‌ی ۱۲ و ۱۳ی

زایینی بووه.

۳۰- پادوا: ناوچه‌یه‌که له باکووری رۆژه‌لاتی ئیتالیا و رۆژناوای ئینیسیا.

۳۱- دروزوس (۳۸- ۹ی پیش ز):

فه‌رمانه‌یه‌کی رومی بووه.

سەركەمى ئىمپراتۇرىيەتى

(۱۴ - ۴۷۶ ى ز)

پېتىشەنە يەككى مېتروپولى:

نەمە قۇناغىتىگە لە مردنى نوگوستوسەۋە لە سالى چۈاردەيەمى زايىنىدا تامردنى ماركوس نورليوسى ئىمپراتۇر لە سالى ۱۸۰ ى ز دا درىژە دەكىشىت، بە شىۋەيەككى گىشتى بە قۇناغى دارووخان و ھاتنە خوارەۋە دەژمىردى. زۆرىيە ئىمپراتۇرانى سەرەتاكانى نەم قۇناغ و سەردەمە، بە تايىيەتى كالىگولا^۱، و نېرون^۲ كە بە رىز لە سالانى ۳۷ تا ۴۱ ى ز، و لە ۵۴ تا ۶۸ ى ز جەلەۋى ولاتيان بە دەست بوو. كەسانى زۆردار و دۇى نازادى تاكەكەسى بوون. ئىمپراتۇران (نېرفا^۳)، ترايانوس^۴، ھاردىيانوس^۵، ئانتونىوس پىوس^۶، و ماركوس نورليوس) كە لە سالانى ۹۶ تا ۱۸۰ ى ز ھوكمرانىيان كىردوۋە، رومىيان گەياندوۋەتە پەلەيەككى بەرزى خۆشگوزەرانى و بەختەۋەرى. ترايانوس سنوورەكانى ئىمپراتۇرىيەتى رومى گەياندە دوورترىن ئاقار و دەقەر. پاش كۆچى دوايى ماركوس نورليوس، و تىراي ھەندى قۇناغى جىگىر و ئارامى رىژەيى ۋەكو قۇناغى دىوكلتيانوس^۷ (۲۸۵ - ۳۰۵)، ئىدى بارودۇخى ئابوورى، كۆمەلەيتى و سىياسى بەردەۋام خراپتەر دەبوو. ھېرش و پەلامارى تىرە ھۆڭى و بەربەرەكان لە ماۋەى سەدەكانى چۈارەم و پىنچەمدا پتەر و بەرىنتر بوو. لە سالى ۳۶۴ ئىمپراتۇرىيەت پارچە پارچە بوو، لە سالى ۴۱۰ دا گوتەكان^۸ بە سەركەدايەتى ئالارىك^۹ روم-يان داگىر كىرد و تالان كىرد، و لە سالى ۴۷۶ ئىمپراتۇرىيەتى رومى رۇژناۋا بە دەستى ئودواكر^{۱۰} رووخا. رووداۋە گىرنگەكانى نەم قۇناغ و سەردەمە بىرىتىن لە: لە خاچدانى مەسىح لە سالى ۳۰ ى ز، سوتانى روم لە سالى ۴۶۴ دا، و پىران بوونى ئۆرشەلىم لە سالى ۷۰ دا، ئاگر كەۋتەۋەى فىزومىوز^{۱۱} و نىرو بوونى پۆمپى^{۱۲} و ھوكولانوم^{۱۳} لە

سالى ۷۹دا يەكەمەين ھېرشى گوتەكان لە سالى ۲۵۱دا، گواستەنەوى پايتەخت بۆ قوستەنتەنيە لە سالى ۳۳۰دا، دابەش بوونی ئىمپراتورىيەت لە سالى ۳۶۴دا، تالانکردنى روم بە دەستی گوتەكان لە سالى ۴۱۰ى ز، تالانکردنى روم لەلایەن فاندا "۱۴" لەكانەوہ لە سالى ۴۵۵، و رووخانى ئىمپراتورىيەتى رومى رۆژناوا لە سالى ۴۷۶دا.

نۆرىنىكى گشتى:

ئەدەبیاتی روم-ئیش وەكو دەبیاتی یونان، پاش سەردەمى زېرىنى خۆى، چووه قۇناغىكى پر نەھامەتى و دارووخانەو، داکشانى بارى كۆمەلایەتى و سیاسى، داکشانى ئەدەبیاتی لە ھەردوو ناستى چەندایەتى و چۆنایەتییەو بەگەل خۆى خست. وێرای ئەوێ كە زۆریەى ئىمپراتۆرەكان ھاندەرى داھێنانى بەرھەمى ئەدەبى بوون، دە ئىمپراتۆرى يەكەم (پاش مەرگى نوگوستوس و پېتش ھوكمرانى نیرقا لە سالى ۹۶ى ز) زۆر سانسۆرو سنووریان خستەسەر و بەردەم نازادى دەرىزى ئەدەبى و بوونە باعيسى پوكانەوێ فەلسەفەش. نووسەران لە ترسى ئەوێ نەبادا قسەكانیان سەر و دلێ كەسێك بگرێ، بەرھەمى زۆر ناپەسەن و دەستكرديان دەنووسى و پتر خۆیان بە فەنكارىیەو خەرىك دەكرد. ئەوێ كە برەوى بەم رێچكە و رێبازە دەدا بايەخدانى زۆریەى نووسەران بوو ھونەرى رەوانبێزى كە ھەزىان دەكرد بەرھەمەكانیان بە دەنگى بەرز لە بەردەم جەماوەرى خەلكدا بھۆتەنەو. روو كردنە نووسەرانى گەورەى سەردەمى نوگوستوس كە بە كارتێك كە نووسەران دواتر ھەفركى وان بکەن سەبەبى ئەوێ چ سەرکەوتنىك بە دەست بێتن.

ئەم قۇناغ و سەردەمە، سەردەمى بلاكردنەوہ بوو. خوتبە، نامە، میتروو، بيوگرافى، چیرۆك و ((لە قۇناغەكانى ناخ و ئۆخرى ئىمپراتورىيەت))دا نووسىنى ئايىنى و مەزھەبى قالب و فۆرمى ھەرە باو و سەرەكى ئەدەبى بوو. شیعەر و شاعیرى ئەگەرچى تارادەيەك بى گيان و بى ھەناسە بوو بوو، بەلام بە تەواوى نەمردبوو. سنكا دراماكانى بە شیعەر نووسى، مارشال چەند شیعەرىكى داشۆرىنى نووسى، و ئەستاتىوس بەيتىكى مەلھەمى نووسى.

تراجیدیا

سنكا (لوکيوس ئاناىوس سنكا ۳ پېتش ز- ۶۵ى ز):

شانۆنامەنووس، فەیلەسووف و تەنووستیكى رومىيە. سنكا لە كوردوفا، لە ئەسپانيا ھاتۆتە دنیاو، يەكێك بوو لە مامۆستا و پەرورەدەكارانى سەردەمى لاویى ئىمپراتۆر

نیرون. له‌سالی ۴۱ی ز بۆ کورسیکا^{۱۵} دوور خراوه‌ته‌وه، لێ له‌ سالی ۴۹ی ز بۆ روم گه‌راپه‌وه و بوو به‌ شیره‌تکاری نیرون (۴۹ - ۶۵) که سه‌روه‌ت و سامانیکی زۆری پێ به‌خشی. سنکا وه‌کو راویژکاری نیرون هه‌میشه‌ هه‌ولێ ده‌دا له‌ خراپه‌کاری دووری ب‌ج‌اته‌وه. سه‌ره‌نجام به‌وه تاوا‌بنار کرا که ده‌ستی له‌ پیلانه‌که‌ی پیزون^{۱۶} دا دژ به‌ نیرون هه‌بووه، بویه ناچار بوو خۆکوژی بکات.

تراجیدیاکانی سنکا:

نۆ تراجیدیا له‌ پاش سنکا به‌ج‌یاوه. میژووی دانانیان دیار نییه، پێده‌چێ سنکا له‌ دواساله‌کانی ته‌مه‌نیدا نهم به‌ره‌مانه‌ی نووسی بێ. زۆریه‌ی نهم تراجیدیا نه‌ به‌ره‌مه‌می تراجیدیا نووسانی یونانییه‌وه ئاماده‌کراون و دا‌پ‌ژاونه‌ته‌وه.

هه‌رکولی دیوانه:

به‌ده‌ستکارییه‌کی زۆره‌وه له‌ هه‌رکول-ی یورپییدس-ه‌وه وه‌رگیراوه.

ژنانی فینیقی:

شانۆنامه‌یه‌کی ناته‌واوه که له‌بهر رۆشنایی شانۆنامه‌یه‌کی یورپییدس-ه‌وه به‌ هه‌مان ناوه‌وه نووسراوه.

میدیا:

پلۆتی نهم تراجیدیا به‌ به‌هه‌رتدا هه‌مان پلۆتی میدیا-ی یورپییدس-ه‌. شانۆنامه‌که جه‌خت له‌سه‌ر تو‌پ‌ه‌یی نامرۆقانه و نه‌فسونی ئاناسایی میدیا ده‌کاته‌وه. نهم به‌ره‌مه‌ وه‌کو سه‌رچاوه‌یه‌کی جادوویی کۆن بایه‌خداوه، پێده‌چیت شه‌کسپیر له‌ شانۆنامه‌ی مه‌کبسا نه‌و دیمه‌نانه‌ی که پێه‌ست به‌ ژنانی جادووگه‌ره‌وه، له‌ ژێر کاریگه‌ری میدیادا نووسیبنی.

فیدرا: له‌بهر رۆشنایی شانۆنامه‌ی هیپولیت-ی یورپییدسا نووسراوه. فیدرا به‌ یه‌کێک له‌ شانۆنامه‌ هه‌ر باشه‌کانی سنکا ده‌ژمێردی. نهم به‌ره‌مه‌ سه‌رچاوه‌ی فیدراسین، و فیدرا-ی دانونتسیو بووه.

ئودیپ (ئودیپوس):

نهم به‌ره‌مه‌ له‌ شانۆنامه‌یه‌کی سوفوکلیس-ه‌وه به‌ هه‌مان ناو وه‌رگیراوه، به‌لام سنکا جه‌ختیکی زیاتر له‌سه‌ر زو‌لم و هه‌ستکردن به‌ گوناخی ئودیپ ده‌کات.

تونستس:

نهمه تراجیدیا به هیژده و ناواخته که ی له سهر تۆله و تۆله کارییه، نهم به ره مه تاقه به ره مه می سنکایه که له بهر رۆشنایی و له ژیر کاریگهری شانۆنامه ی یونانیدا نه نو سرابی.

ناگامه منون:

نهم شانۆنامه یه درێژه ی تونستس-ه و له بهر رۆشنایی و کاریگهری ناگامه منون-ه که ی ناسخیلوس دانراوه و باسی گه پانهوه و کوژرانی ناگامه منون ده کات.

هه رکول له ئوتادا:

سهرچاوه ی نه سلی نهم شانۆنامه یه ژنانی تراخیس-ی سوفوکلیس-ه، له وه ده چی هه چ گومان له وه دا نه بی که سنکا له دانانی نهم به ره مه مه دا له ژیر کاریگهری میتامورفوس (کتییی نۆیه م)، و ژنانی قاره مان (نامه ی نۆیه م) ی نۆفیدا بووبی. بابته ی نهم شانۆنامه یه بریتیه له مردن و له دایک بوونه وه ی هه رکول. تۆن و ناوازی روحانییه ی شانۆنامه که تازه و ره سه نه.

خه سه له ت و تاییه هه نه دی تراجیدیا گانی سنکا:

زه بهری و تونده ی شانۆنامه گانی سنکا و وه سفی ورده کاری ره فشار و هه له سوکه وتی که سایه تیه کان له سهر شانۆدا، نیشانه ی نه وه یه که نهم شانۆنامه نه هه رگیز غایش نه کراون و له گینه بۆ نه بجامدان و جیهه چی کردن نه نو سرابن، له وه یه مه به سستی سنکا نه وه بووبی که شانۆنامه کان بۆ عه وامی خه له کی نه قل بکات یان نه وه بووبی که له په ناوه بگوێنرینه وه. خوێندنه وه ی ورد و له سه رخۆ و شیه ی خیتابی به ناوتاو له تاییه هه نه دییه به ره جه سه ته گانی شانۆنامه گانی سنکا بووه، خه سه له تیه کی تری شانۆنامه گانی شروه ی زیندوو تیروپری هه سه ته کانه به زمانیه کی زیتل و زیندوو له قالبی دیالۆگی چه و دارا. شتی راز ناسا و جادووی وه کو تا پۆ و شه به نگان، ته لیسمان و جیهانی مردووان، به فراوانی به کار ده بات. ترشیش به سهر دراما گانی سنکا دا زاله. تراجیدیا گانی پرن له دیمه نین شانۆی جوان و له بهر دلان. به لām هاوسه نگه ی پیوستیان که مه. کاراکته ره کان ناواقیعین و ده به ننگن. ته کنیه کی درامایه کی لاوازه. به زۆری هۆکاری غایشی وجودی نییه. دیالۆگه کان واقیعانه نین، کار و جو له زۆر جار به شیه ی نابه چی روو ده دن، هاتوچی کاراکته ره کان قه ناعت به خش نییه. جۆری پیشاندانی چه رۆکی شانۆنامه کان نا په وانه. یه کی که له تاییه هه نه دییه گانی دیکه ی شانۆنامه گانی سنکا به کار هینانی دووباره ی ته ته ره و مه نه لۆگی دوور و درێژه.

سنگا نەخشە و پلۆتی شانۆنامەی بەلارە مەبەست نییە. ھالەتی غافلگیری و کت و پیری تەنیا پشت بە تەکنیکە لەفریەکان دەبەستێ. شانۆنامەکان بە پیشەکییەکان لە شتووی دیالۆگ یان مەنەلۆگدا دەست پێدەکەن- کە ئەمە پیشەکییەکانی یورپییدس وەبیر دێنیتەو، و پیشەکییەکی سنگا زیاتر زەمینیە خۆشکردنە بۆ ناواز و تۆنی شانۆنامەکە.

بونیاد: لە نو شانۆنامەی سنگا، ھەشت دانەیان، وێرێ زیادکردنی چوار شاوازی کۆرال، بەسەر پێنج پەردەدا دا بەش بوون. گرووی کۆرال بەشێک نییە لە خودی شانۆنامەکە، بەلام (لەمیان پەردە) بنەرەتی ترە. سێ کەسایەتی قسەکەر (لە ناگامەمنون دا چوار کەس) یە کجار لەسەر شانۆ دەردەکەون، ھەلبەتە یەکیتیەکانیش لەبەرھەمەکانی سنکادا بەشێوەیەکی رێک و پێک رەچاو ناکرێن.

کێش:

دیالۆگەکان لە بنەرەتدا لەسەر وەزنی نیامبیک-ن. سنگا ھەمیشە وەزن و کێشی یەک ئەوا بە کار دێت.

کاریگەری و بایەخی تراجیدیایەکانی سنگا:

لە میژووی درامای تازەدا ھیچ نووسەرێکی کلاسیکی بە ئەندازەی سنگا بایەخی نییە. ئالفیری لە ئیتالیا، کورنی لە فەرەنسا، و زۆربە تراجیدیانوسانی ئینگلتەرا لەسەدەکانی شازدە و ھەژدەمدا زۆر قەرزارباری ھەندێ لایەنی بەرھەمەکانی سنگا-ن، وەکو فۆرم و قالب، شتوازی و جۆری مامەڵە کردن، شەکسپیر و ھاوچەرخانە ویش لەواری سوود وەرگرتن لە پیشگوتار، گرووی کورال، روح، تەتەر، مەنەلۆگی دوور و درێژ، دا بەشکردنی شانۆنامە بۆ پێنج پەردە، جادوو، ترس، تۆلە، و ھەقیقەتی فەلسەفی (وەکو خالێک لە ھەنبەر ھەقیقەتی مەزھەبی ئاسخیلوس و سوفوکلێس) لە ژێر کاریگەری سنکادا بوون.

پەخشانیەکانی سنگا:

سنگا جگە لە تراجیدیا، بەرھەمیکی زۆریشی، کە زۆربەیان فەلسەفین، بە پەخشانی نووسیوو، یەکیکە لە پەڕەوکارانی ھیکمەتی عەمەلی رەواقییەکان. ئەم لایەنە هزر و بیرەکانی وی ئەوەندە رەسەن نین، بەلام سێبەری خستوووە سەر بیر و هزری سەدەکانی ئافین و هزر و بیرى موتەنی و ئەمرسون. شتوازی سنگا لە پەخشانی کورت و پڕمانایە، بە زۆری رستەى کورت و رەگەزدۆزی و.... بە کار دێت.

دیالوگه کان:

نهم سهرناوه سهرناوئیکی نابجییه، چونکه نهم نووسینانه لهراستیدا نووسین و نامه‌ی نه‌خلاقین. ژماره‌ی نهم نامانه ده نامهن له دوازده کتیبدا: ۱- دهرباره‌ی دووربینی، باسینکه سه‌بارت به شهر. ۲- دهرباره‌ی پایه‌داری هه‌کیهان، ناتوانی هه‌کیم و ناقلان نازار بدرین یان سوکایه‌تیا پئی بکری. ۳- دهرباره‌ی تورپیی، بریتییه له سئ کتیب سه‌بارت به ماهیه‌تی تورپیی و دامرکانده‌ی تورپیی. ۴- دلدانه‌ی ماریا، دلدانه‌ی کچه‌که‌یه‌تی پاش له دهست دانی کوپه‌که‌ی. ۵- دهرباره‌ی ژیا نی به‌خته‌وه‌ران، ته‌نیا چند پارچه‌یه‌کی ماوه و پیناسه و ستایشی به‌خته‌وه‌ری له روانگی ره‌واقییه‌کانه‌وه ده‌کات. ۶- دهرباره‌ی ناسایش، پاکنه‌یه بو دروستی دووره پهریزی له ژیا نی کۆمه‌لایه‌تی. ۷- دهرباره‌ی ناسووده‌ی بیر، چند باب‌ه‌تیکه سه‌بارت به فه‌لسه‌فه‌ی ره‌واقی. ۸- دهرباره‌ی کورتی ته‌مه‌ن: نه‌گهر ژیا نی به‌ فیرو نده‌دین به‌ش ده‌کات. ۹- دلدانه‌ی پۆلویوس، دلدانه‌ی شه‌و مامورانه‌یه که عهرز و حاله‌کانیان ده‌گیانده خزمه‌تی نیمپراتور کلادیوس. ۱۰- دلدانه‌ی هلویای دایکی، دلدانه‌ی دایکیه‌تی له کاتی دوورخستنه‌وه و نه‌فی کردنی خۆیدا.

نامه نه‌خلاقیه‌کان:

برتییه له ۲۴ نامه له بیست کتیبدا، زۆربه‌ی نامه‌کان دهرباره‌ی داب و نه‌ریت و نه‌خلاقیاته. نهم نامانه ناراسته‌ی لوسیلیوس-ی ماموری کاروباری باج و خه‌راجی سیسیل کراوه.

وتاره نه‌خلاقیه‌کان:

دوو به‌ره‌مه‌ی دریزی نه‌خلاقیی سنکا له‌بهر ده‌ستدان: ۱- دهرباره‌ی به‌خشش، بریتییه له دوو کتیب. ۲- دهرباره‌ی چاکه، له سئ کتیب پتیکه‌اتوه.

پرسه سروشتیه‌کان:

گوتاریکه له هه‌وت کتیبدا دهرباره‌ی زانسته سروشتیه‌کان. له به‌ره‌مه‌دا نهم پرس و دۆزانه خراونه‌تەرپوو:

۱- په‌لکه ره‌نگینه

۲- هه‌وره تریشقه

۳- ناو

۴- هه‌ستانی نیل، ته‌رزه و به‌فر

۵- با

۶- بوومە لەرزە

۷- ئەستېرەين کلکدار

بايەخى ئەم كىتەبە لە بەھا زانستىيە كەيدا نىيە بەلكو لە ناوەرۆكە ئەخلاقيە كەيدا (رەواقى).

ستايشى تەوسامىز:

ئەمە تەنزىكى دلىگر و زىرەكانەيە دەربارەى نىمىراتۆر كلاودىوس، كە لە سەر شىۋەى تەنزەكانى مېنىپوسى دانراو.

تەنز

پىرونيوس (گايوس پىرونيوس ئارىيەتر، ز - ۶۵ى ز):

تەوسنوسىكى لاتىنيە. زانىيارىيەكى زۆر كەم لەمەر ژيانى وى لە دەستدايە. بە گويەرى نۆزىنى تاسيتوس^{۱۷}، پىرونيوس مامۇستاي رابواردنەكانى نىرون بوو، پىرونيوس بە تاوانى ئەوئە كە دەستى لە پىلانى پىزوندا ھەبوو، بە ناچارى خۆى كوشتوو.

ساتىرىكون:

چىرۆكىكى دىرژە بە پەخشان نووسراو كە ناو بەناو بە مەبەستى جوانى و رازانەو ھەندى ھۆزانى تىھەلكىشراو. تەنيا ھەندى بەش (۱۴۱ بەش) لە ھەردو كىتەبى پازدەيەم و شازدەيەم لە چىرۆكى رۆزگار رۆزگار بوون- رەنگە ھەمووى بكا تە ھەشت يەكى دەقى ئەسلى بەرھەمەكە، ئەم چىرۆكە پلۆت و نەخشەيەكى لاوازی ھەيە كە باسى بەرھەللايى سى لاوى سەرسەرى دەكات. بەشى يەكەم (بەشەكانى ۱ تا ۲۶) زياتر باسى ئەدەبىيات و وتارىيىيە.

بەشى دووم (بەشەكانى ۲۷ تا ۷۸) دەربارەى "زىافەتى تىرمالىگو"، بەناوبانگىر ئەسلى چىرۆكە كەيە، تىرمالىگو (كە بە بۆچۈۋونى ھەندى لە تۆيۈەرەن و تەنەيەكى ھەجۇنامىزى نىرون-ە) كەسكى بەرھەللا و ئىلە، بى كار و كەردەو، فەشەكەر و نۆكىسەيە، كە پىرونيوس لەرپىگەى سوعبەت و شۆخىيەكانىەو گالىتە و تەوسى پىتەدەكات. دوا بەش (بەشەكانى ۷۹ تا ۱۴۱) باسكە دەربارەى ئەمانى ھونەر، ۋەسفىكى شاعىرانەيە دەرھەق بە گرتنى تەرۋادە بە دەستى يونانىيەكان، شىعەرىك دەربارەى جەنگى ناوخۆى روم، چىرۆكى ((بانۆى ئىفسوس^{۱۸}))، شەرحى سەفەرىكى دەريايى و كەشتى شكانى سى لاوى و ئىلە.

ساتىرىكون بە چەمكى ئەمىرۆ پلۆت و نەخشەيەكى دروستى نىيە. بونىادى چىرۆكە كە سست و لاوازە و رووداۋەكانى نالوجىكىيە، تەنەت ھىچ بىنەمايەكى ئەخلاقى ئەوتۆى نىيە كە

نوسەر چیرۆکەکی لەسەر رۆبێتی. وەسفی کەسایەتیەکانی زەھنییە، لایەنی تەنر نامیزی کتیبە کە لاوازه، و کەسایەتیەکان هیچ شەھامەتێکی نەخلاقیان نییە، نووسەر بەسەر شەرخوازی و گەندەلییەکاندا باز نادات، بەلام لە بەرامبەریانیشدا ناوەستیتەوه، نوۆپینی وی نوۆپینیکی نەخلاقى نییە، ساتیریكون سەبارەت بە نەخلاقى نەدەبی و نمایشی بى موبالاتە، و پرە لە عەیش و نۆش و لەزەت و نەفس پەرستى. لە ھەر رامان و ھزرىنێکی نەخلاقى بەدەرە، بەلام جارجار بە پەیفی کورت و سادە و وێنەین تەنزنامیز دەپازینیتەوه. ئەم کتیبە لەپرووی وشەو گەلەك دەولەمەندە، بە تاییەتی وەکو گەنجینە یەکی وشە و پەیفی خەلکانی کۆلکە خۆیتەوار مایەى سەرنج و جێی ھەلۆستەیه.

مارسیال (مارکوس فالیریوس مارتیالیس ۴۰-۱۰۲ ی ز):

بابایەکی تەنزئوس و پێکەنینۆک پەرورە. لە بیل بیللیس-ی ئەسپانیا ھاتۆتە دنیاو. لە دەورووبەری سالی ۶۴ ی ز چوو بۆ روم و لەوێندەر ھەوادارانێکی زۆری پەیدا کرد. لە سالی ھەشتادا کۆمەلێک نوکتەى دەربارەى رۆروھى کردنەوێ کولیسوم^{۱۹} پێشکەش بە ئیمپراتۆر تیتوس کرد، کە ھەویش زۆر ئیمتیازی کۆمەلایەتی و سوپایی داى. لە کۆتاییەکانی تەمەنیشیدا ژنیکی دەولەمەند مولکێکی بچووکى پى بەخشی. مارسیال لە سالی ۱۰۱ ی ز بۆ بیل بیللیس گەڕایەو و ھەر لەوێندەر کۆچی دوایی کرد.

مارسیال لە سالانی ۸۴-۸۵ ی ز دوو کتیبی پەندى بە نۆی زنی و ناپوفورتا لە قالب و فۆرمى شیننامەدا بلاوکردەو. لە سالانی ۸۶-۱۰۱ ی ز سیازدە کتیبی نوکتە و پێکەنینۆک و قسەى نەستەق بلاوکردەو. ئەم پازدە کتیبە نزیکەى ۱۲۰۰ نوکتە و پەندى کورتیان لەخۆ گرتووە، ھەلبەتە ھەوای بابەتی ئەم کتیبانە یەجگار بەرین و بلاو، ھەندى لە نوکتەکان مایەى پێکەنین، بەلام زۆریەیان تەنزنامیزن، زۆر نوکتەى چۆردار و تواجواییان تێیدا، زۆریشیان نە پێکەنیناوی و نەتواجواین بەلکو ستایش و پیرۆزیایی و داخوایین، ھەندیکیشیان پرن لە دلیری و دلاوهری. مارسیال بەخۆی ھەندى لەو نوکتە و پەندانە بە باش و ھەندیکى بە مامناوھەندى و ھەندیکى تریان بە خراپ دەزانى لەراستیشدا لەپرووی بابەخووە جیاوازن.

ژمارەیهکیان زۆر زیرەکانە و کینایەنامیز و پرمەنان، و ژمارەیهکیانیش سواو و بازارین. نەگەرچی مارسیال کتیبەکەى خۆى بە بەرھەمێکی ئینسانی دەزانى، بەلام زیاتر باسى رەفتار، سستی و لاوازی نەخلاقى، ریاکاری و ریسواییەکانی رومی ئەو زەمانە دەکات تا کارێن چاک و

خېرخوازانە. بەرھەمەكەى مارسىيال كەمالى روالەتى، ھۆشيارى، ھاوسەنگى و كورتېرى پېئەديارە. كارىگەرىشى لە ئەسپانیا، ئىنگىلتەرا، فەرەنسا و ئەلمانىادا ئاشكرايە.

جوفىئال (دسىموس جونيوس پوفىئاليس، ۶۰ - ۱۴۰ ى ز): تەنزىنوسە. لە ئاكوینوم "۲۰" ھاتۆتە دىناو، تەقريبەن ھېچ زانىيارىيەك لەمەر ژيانى وى لەبەردەستدا نىيە، جوفىئال شازدە تەنزنامەى لەسەر بەحرى شەش پېنگەيى نووسىوہ:

- ۱- تاوانباران و گەندەلگارانى ئەسلى زەمان.
- ۲- گوناھى ناناسايى، بەتاييەتى لەنىتو ئەوانەدا كە لافى پارىزگارى و خواناسى لىدەدەن.
- ۳- ژيانى پرمەينەتى رومىيان.
- ۴- ھەجووى كايىنەى دومىتيان "۲۱".
- ۵- داماوى كۆيلەو ژيەدەستانى دەولەمەندان و پيسكەكان.
- ۶- گوتارىكى دريژ و توند دژى ژنان.
- ۷- دژواری و تەنگوچەلەمەى قوتايان و مامۇستايان.
- ۸- بېھودەيى پلە و پايە.
- ۹- بېھودەيى ھەواو ھەوەسى مرۆژ و باشى دوعاى واقىعى.
- ۱۰- رابواردن و عەيش و نۆش.
- ۱۱- چلئىسى و دەست بلاوى.
- ۱۲- شادمانى بە بۆنەى رزگارى دۆستىك لە كەشتى شكان و ھېرپشېك بۆ سەر مىراتخۆزان.
- ۱۳- كىنەكىشى و ويژدان.
- ۱۴- ئەركى باوكان و دايكان دەرھەق بە مىندالان.
- ۱۵- ھۆئيگەرى.

۱۶- بەدەرەفتارى سەربازان دەرھەق بە خەلكى نەسوپايى.

جوفىئال لە گەندەلئى زەمانە زۆر بىزار و تورپەيە. نووسىنەكانى واقىعى، بەھيژ، رەشبينانە، توند، توانجاوى، تيژ و تورپەن، بە راستى وەستاي تانە و توانجە. ئاواز و تۆنى لە بارى ئەخلاقيەو ھەندى جار زۆر بەرز و بالاىە. لەو سغدا بى وئەنيە، و لە زانستى رەوانبېژييدا پر و دەولەمەندە، لە داھىنسانى دەستەواژە و وشەين كورتدا بەھرەيەكى پرشنگدارى ھەيە. كارىگەرى بەسەر بوالسو، ساموئيل جانسون، و پەيپەوكارانى كلاسسىزمى تازەو ھەبووہ.

مەلەمە

لوکان (مارکوس ناناپوس لوکانوس، ۳۹-۶۵ ی ز):

شاعیریکی مەلەمە میژووی رومییه، خەلکی (کوردوبا)یە و برازای سنکای فەیلەسووفە، بە مندالی لە گەڵ خانەوادە کەیدا بۆ روم چوو. بە دەستور و فەرمانی نیرون بوو بە ماموری کاروباری دارایی، بە لām لە ئەنجامدا بە هۆی نهوێی که دەستیکی بالای لە پیلانی پیزوندا دەبی؛ بە ناچاری خۆکوژی کردوو.

فارسالیا (جەنگی ناوخوا):

بەیتیکی میژوویی تەواو نەکراوە لە نۆ کتیب و نیودا، کەباسی جەنگی ناوخوای زەمانی ژول تزار دەکات. لەرووی میژووییەوه جینی متمانه نییه، بە لām لە دوو لایەنەوه تازەیه:

۱- مامەلە کردنی مەلەمی لە گەڵ میژووی تازەدا

۲- دوورخستنهوێی خودایان لە کردنهوێی گرتی چیرۆکە.

نەزمی کتیبە که هەموارە بە لām یەکنهوا، شتوازی شاعیر زۆر دەستکرده، پرە لە موبالغە و رەگەزدۆزی و پەرەگرافی پێکنهیناوی. پێرستەکانی کتیبە که بێفایده و تاقەتبهەر. دەرچوونی بۆ ئەندازە لە بابەت بونیادی چیرۆکەکی لاواز کردوو، بایەخ و گرنگی نەم مەلەمیە لە کاراکتەرسازی تزار، پومپی و کاتودایە، هەروەها لە نوکته جوانەکانیدا، لە کۆیلە دڵگیر و تەنزنامیز و چیرۆکە سەیرەکانی دایە. دەربارە ی ژنانی سێحر باز و هێزە نااسایەکان.

ستاتیوس (پوبلیوس پاپینیوس ستاتیوس، ۴۰-۹۶ ی ز):

شاعیریکی مەلەمە نووسی رومییه، لە ناپولی هاتۆتە دنیاوه و لەلاویدا چوو بۆ روم، لەمە زیاتر چ زانیارییهکی دی دەربارە ی وی لەبەردەست نییه.

تیبانیید:

بەیتیکی مەلەمییه لە دوازدە کتیبدا که چیرۆکی "جەوت کەس دژی تیب" دەگێرێتەوه. ستاتیوس لەم بەرهەمەدا قەرزارباری نانیید-ی فیرخیلە، و لاسایی کەسایەتی و رووداوەکانی نانیید دەکاتەوه، بە شتوێهکی گشتی تانویژی تیبانیید بەرز و سفته، کیشیکی رهوانی ههیه، و ستاتیوس هونەرە جوانکارییهکان لێها تروانه بەکار دێنێ بە لām هەندێ جار توندیروێ تیدا دەکات. ئەم بەیتە رۆمانتیکییه لیوان لێوه لە رووداوانی سەیر، نااسایی، و بەزەیی شامیز و توندوتیژ، هەلبەتە گلەیی نهوێی لەسەرە که لە گیانی نەتەوهیی، چەمکی ئەخلاقی، و باوەڕی مەزەهبی یان فەلسەفی خالییه، تیبانیید کاری زۆر کردۆتە سەر نووسەرانی سەدەکانی ناخین،

بەتايىيەتى دانىتى و چاسەر، ھەروھە ئەدەبىياتى سەدەي ھەژدەيەمى ئىنگلىستانىش لە
كارىگەرى ئەم بەرھەمە بەدەر نەبووہ.

ئاخىلىنىس:

مەلھەمىيەكى چەند بەشىيە كە بەمەبەستى ھونەراندنى ژيانى ئاخىلوس ھۆنراوہ تەموہ. تەنيا
يەك كىتەب و نيو لەم بەرھەمە، كە باسى دەرۋانى منالى قارەمانە كەي لەخۆ گرتووہ، بە تەواوہتى
ھۆنراوہ تەموہ. بەيتى ئاخىلىنىس جوانى و ھەستىياري بەرھەمەكانى ئوقىد و ھېر دىنىتەموہ.

بەرھەمى جۆراوجۆر:

ئەمە سى و دوو شىعرە لە پىنچ كىتەبدا كە بە ۋەزنى جۆراوجۆر ھۆنراوہ تەموہ. ئەم شىعرانە
بابەتى جۆراوجۆريان لەخۆ گرتووہ، لەوانە چاكەكانى دومىتيان، مەرگى كۆيلەيەك، پىشكەش
كردنى پەيكەرىك، رۆژى لەدايكىبونى لوكان، ئەم بەرھەمانە، بەشىۋەيەكى گىشتى تارادەيەك
ريالىستى، كورت و پرمەنان، و ھەستايانە دارپۇزراون.

مىژۋوى سروشتى

پلىنى گەورە (گايوس پلىنوس سكوندوس ۲۳-۷۹ ى ز):

مىژۋونوس، ژياننامەنوس، زاناي دەستورى زمان، مامۇستاي زانستى رەوانىيىژى،
لەشكرى، و دانەرى مىژۋوى سروشتىيە، لە كومون "۲۲" ھاتۇتە دىئاوہ، ھەم لە ھىزى زەمىنى و
ھەم لە ھىزى دەريايىدا خزمەتى كردووہ. نەغجام كاتى كە بۆ رىبەريەتى عەمەلياتى رزگارى
تاقىمىك چوۋە نىزىكى كىنۇ فىزوو، لە نەغجامى دوو كەلى گېرگانەموە خنكا و گىيانى لە دەستدا.
پلىنى خوينەرانتىكى يەجگار زۆرى ھەبوو، پلىنى سەد و شەست دەفتەرى نووسىبووہ. ھەندى لە
بەرھەمە فەوتاوہكانى بىرىتىن لە: نامەيەك دەريارەي سوود وەرگرتن لە زوبىن، ژياننامە،
پومپونىوس سكوندوس، مىژۋوى جەنگەكانى ئەلمانىا (لە بىست كىتەبدا)، مىژۋوى روم (لەسى و
يەك كىتەبدا)، و نامەيەك دەريارەي روونىيىژى. گىرگىزىن بەرھەمى پلىنى مىژۋوى سروشتىيە كە لە
سى و يەك دەفتەر پىكھاتووہ و بە گوتەي نووسەر لە دوو ھەزار سەرچاۋەموە كۆكراوہ تەموہ. ئەم
بەرھەمە ئەنسكلوپىدياي تەبىئەت و ھونەرە. ناواخنەكەي بىرىتيە لە: دەفتەرى يەكەم، دەستپىك،
پىشگوتار، و پىرست، دەفتەرى دووہم، شەرح و شەرقەي رووداوہ فەلەكى و جەۋىيەكانى جىھان،
دەفتەرى سىيەم تا شەشم، جۇگرافىاي دىيائى ناسرا و زانراو، دەفتەرى ھەوتەم، مەرقناسى و
فىزىيولوگى، دەفتەرى ھەشتەم تا يازدەيەم، زىندە ۋەرناسى، دەفتەرى دوازدەيەم تا ئۆزدەيەم،

گیاناسی و رووه کناسی، ده فتهری بیستم تایبست و هه وتهم، گژوگیای پزیشکی، ده فتهری بیست و هه شتم تاسی و دووهم، سوودوهرگرتن له مهتریالی همیوانی له پزیشکیدا، ده فتهری سی و سیهم تاسی و هه وتهم، به کارهینانی تمنی کانزایی له پزیشکی و هونمردا.

هه لیه ته زانیاریه کانی پلینی جیتی متمانه نین.

(میژووی سروشتی) یه که ی نیشانه ی درشتیبینی و که مدیقه تییه له هه لیزاردنی سه رچاوه دا، پلینی دانهریکی له زگین و خوشباوه ره. شتوازیکی ساده و بی فۆرمی هه یه، زۆر جار له خهت ده ره ده چی و له بابه ته که ی دوور ده که ویتسه وه. وێرای نه مهش (میژووی سروشتی) ی پلینی به سه رچاوه یه کی گرنه، له بوازی زانیاری کۆندا، دیتنه ژماردن. نه م کتیبه که به سه رچاوه یه کی پر نیحتوبار ده ژمیتردا، کاریکی زۆری کردۆته سه ره ده کانی ناڤین.

نامه گان

پلینی بچووک (گایوس پلینیوس کایکیلیوس سکوندوس، ۶۲ - ۱۱۳ ی ز):

خه تیپ و سیاسه توان، شاعیر، نامه نووس و خوشکه زای پلینی گه و ره به ووه. به کومون هاتۆته دنیاوه، له لای کورینتیا لیا نوس خۆیندویه تی و پاشان به فه رمانی ترا یانوس پۆستی کونسولی و فه رمانه یه وایی بته نیا "۲۳" ی وه رگرتوه.

نامه گان:

کۆ نامه یه که له نۆ کتیبدا که به ره له بلاویونه وه ی به وردی دارپێژاوه ته وه. پلینی له نووسینی نه م نامه نه دا چاوی له نامه کانی سیسرون کردووه و نه وی کردووه به سه ره شقی خۆی، به لām نامه کانی سیسرون زۆر زیندووتر، جوانتر و پێ مانا ترن. هه ره نامه یه که باسی بابه تیک ده کات، و ته وێ په ندی نامه ژگاری به رنخه. نامه گان شتوازیکی جوان، ساده و دلگیر یان هه یه. بابه ته کانیا ن زۆر فراوان و ده و له مه ندن- چالاکی دادگسا، نه ده بیات، ده و له تدار، جوگرافیا، رووداوانی رۆژ، و شه رحیکی جوانی گرکانی فیزووی سالی ۷۹ ی ز له خۆگرتوه. بایه خی گه و ره ی نامه کانی پلینی له وه دایه که وینه یه کی واقعی ژیا نی رومیان و داب و نه ریتی باوی سالا نی ۷۵-۱۱۲ ی ز به ده سته وه ده دات. نه و وینه یه ی که پلینی به ده سته وه ی ده دات. ده قوا وه ق پێچه وانه ی نه و وینه یه یه که له میانه ی ته نه زه کانی جو فینال- وه په شان ده وه ری.

گوتاري ستايش:

گوتاريكي بي نه‌ندازه ستايش ناميز و زور وه‌ستاينه‌يه كه پليني له كاتي وه‌رگرتني پوستي كونسولتي (۱۰۰ ي ز) دا خويندويه‌تپيه‌وه. نم گوتاره له باري زانبارياني ميژووي نه‌و سرده‌مه‌وه گرنگ و بايه‌خداره.

ميژووي نه‌دوب و ره‌خنه

كوينستيليانوس (ماركوس فابيوس، ۳۰ - ۹۶ ي ز):

ماموستا، مافزان، ره‌خنه‌گر و ميژوونوسي نه‌دبييه، له كاللاگوريس-ي نه‌سپانيا هاتوته دنياوه، لي له روم خويندويه‌تي. پاشان بوو به ماموستا و مافزان، و له‌سهر داواي نيمپراتور دوميتيانوس، په‌روه‌رده و فيژكردني كوپه‌كاني ويسي له نه‌ستو گرت. كوينستيليانوس به چاوليكه‌ري سيسرون، نامهي (په‌روه‌ده‌ي خه‌تيب) ي نووسي كه دوازه كتيبان له‌خو ده‌گريته.

كتيبي يه‌كه‌م، په‌روه‌رده و فيژكردني سهره‌تايي منال.

كتيبي دوهم، نامانج و ره‌وشي فيژكردن له قوناعي هه‌رزه‌كاري، و په‌ره‌نسيپه سهره‌كيپه‌كاني هونه‌ري گوتاريژي.

كتيبي ۳ - ۱۱، ناداب و بابيه‌تي گوتاريژي (داهيتان، زه‌بت و ره‌بت، روونبيژي.

كتيبي دوازه‌دپه‌م، وينه‌يه‌كي خه‌تسي غوونه‌يي. نم ناميه‌يه وه‌كو كو‌نترين به‌ره‌ميك كه باسي مه‌سه‌له تيوريه‌كاني په‌روه‌رده و فيژكردن ده‌كات، يه‌جگار به‌نرخه، جگه له‌مه كتيپه‌كاني ده‌يم و يازده‌يم ره‌خنه‌ي ميژووي نه‌دبياتي كو‌ني لاتيني له‌خو ده‌گرن، به‌تايبه‌تي نه‌و ليك‌دانه‌وه‌و شروقه‌نه‌ي كه ده‌بارهي فيرجيل، نوفايد و لوكرتيوس نووسراون، مايه‌ي هه‌لوسته و سهرنجن.

ميژوو و ژياننامه‌نووسي

تاسيتوس تاسيت (كورنيليوس تاسيتوس، ۵۵ - ۱۱۷ ي ز):

ميژوونوس، ژياننامه‌نوس، و سياسته‌توان بووه و رهنه‌گه خه‌لگي نينترامنا (له باكووري نيتاليا) بووي. يه‌كيك بووه له گروه‌ي لايه‌نگراني نه‌غجومه‌ني سه‌نا و كو‌مارمخوازن كه دزايه‌تي نيمپراتوري (۸۰ - ۹۰ ي ز) ده‌كرد، به‌لام به‌فرماني سيان له فرمانپه‌واياني فلائين^{۲۴} پوستي ده‌وله‌تي وه‌رگرتسوه، تاسيت زه‌ماوه‌ندي له‌گه‌ل كيژي ژوليوس

ناگریکولا^{۲۵} -ی والی به‌ریتانیا، که له‌ژیر ده‌سه‌لاتی نیمپراتۆر دومیتیاندا بسو، کردووه، دۆستایه‌تی له‌گه‌ڵ پلینی بچوو‌کدا هه‌بووه، و به‌ فرمانی نروا گه‌یه‌ پایه‌ی کونسولی و له‌ زه‌مانی ترایانوسدا بوو به‌ حوکمرانی ناسا.

به‌رهمه‌کانی:

دیالۆگ ده‌ریاره‌ی وتارییژی (له‌ سالی ۸۰ی ز نووسراوه):

نامه‌یه‌که به‌ شیوه‌ی دیالۆگ ده‌ریاره‌ی دابه‌زینی ناستی وتارییژی زه‌مانی خۆی و ستایشی وتارییژی زه‌مانی کۆن، شیوازی نهم نامه‌یه‌ له‌ چاو به‌رهمه‌کانی دواتری تاسیتدا کارامه‌تره‌ و له‌ شیوه‌ و شیوازی سیسرونه‌وه نزیکتره‌.

ناگریکولا (له‌ سالی ۹۷ی ز دانراوه):

کۆنترین ژياننامه‌ی هونهریانه‌یه‌ که ماوه‌ته‌وه. نهم کتیبه‌ به‌ کورتی ژيانی خه‌زوری نووسه‌ ده‌گێڕێته‌وه. ستایشیکی موباله‌غه‌ نامیزی تێدايه‌، به‌لام هه‌ندێ جاریش ده‌گاته‌ لوتکه‌ی سواری و ره‌وانی. بایه‌خی نهم ژياننامه‌یه‌ له‌وه‌دایه‌ که به‌شیک له‌ میژووی کۆنی به‌ریتانیا ده‌گێڕێته‌وه. ده‌ریاره‌ی نهم به‌رهمه‌ گوتوویانه‌ که له‌وه‌یه‌ جوانترین ژياننامه‌ بی له‌واری نه‌ده‌بیاتی کۆندا.

گرمانیا (له‌ سالی ۹۸ی ز دانراوه):

چهرده‌یه‌که له‌ ژيانی خه‌لکانی نه‌وروپای ناوه‌ندی له‌ کۆتایی سه‌ده‌ی یه‌که‌می زاینیدا نهم به‌رهمه‌ که ناویته‌یه‌که له‌ حه‌قیقه‌ت و نه‌فسانه‌، وینه‌ی شارستانییه‌تی زبر و پیاوسالارانه‌ی تیره‌کانی جه‌رمه‌ن له‌ به‌رانه‌ر پوکانه‌وه‌ی شارستانییه‌تی نیمپراتۆری روم ده‌گریت، نهم به‌رهمه‌ له‌رووی نه‌ژادناسیه‌وه گرنگ و بایه‌خداره‌.

میژوو (له‌ سالی ۱۰۴ - ۱۰۹ی ز): دانراوه:

نهم به‌رهمه‌ میژووی نیمپراتۆرییه‌تی روم له‌ ماوه‌ی سالانی ۶۹ - ۷۰ی ز ده‌گێڕێته‌وه. له‌م به‌رهمه‌ ته‌نیا چوار کتیبی یه‌که‌م و نیوه‌ی کتیبی پینجه‌م ماوه‌ته‌وه‌ و پێده‌چێ کتیبه‌کانی دیکه‌ له‌نیۆ چووبن.

سالنامه‌کان (له‌ سالی ۱۱۵ - ۱۱۷ی ز دانراوه):

میژووی نیمپراتۆرییه‌تی روم له‌ تیریوس^{۲۶} -وه تا نیرون (۱۴ - ۶۹ی ز) له‌خۆ ده‌گریت. گه‌لێک له‌ به‌شه‌کانی نهم به‌رهمه‌ له‌نیۆ چووه‌.

هزر و ئەندیشه:بۆچوونانی سیاسی:

تاسیت کەسیکی دژە ئیمپراتۆرییەت و توندڕەو و لایەنگری کۆماربەخوازی بوو. زولم و زۆری دومیتیان-یش هێندە دی بەرەو کۆماربەخوازی دەبرد. تاسیت دژی ئەو بۆچوونە بوو کە دەسلەلاتی مۆتلەق و رەها دەبێ لە دەستی حوکمراندا بێ.

مەزھەب و ئەخلاق:

تاسیت کەسیکی ئاین پەرور نەبوو و بیروبۆچوونێکی دیاری لەمەڕ یەکتاپەرستی یان عیبادەتی تەقلیدی خودایانی نۆلۆمپی نەبوو. ھەرۆھا باوەڕێکی دیاریکرای دەربارەی نەمری روح و گیان نەبوو، بابایەکی رەواقی مەشرەب بوو، سەبر و سەنگینی پێ باش بوو، بە شێوەیەکی گشتی کەسیکی رەشبین بوو.

میتۆو و فەلسەفە:

تاسیت میتۆو و فەلسەفە بەروونی پێناسە ناکات، بەلام میتۆو لەلای وی ئەوزاریکە بۆ وێنەگرتنی ئەمانی ئیمپراتۆرییەت و کرمی بوون و گەندەڵ بوونی حکومەتانی دیکتاتۆری.

شیواز و جوۆری مامەڵەکردن:

بەرھەمەکانی تاسیت بەشێوەیەکی گشتی چڕ و پڕ و سەرنج راکێش و جوانن، رستەیی کۆرت بەکار دێنن، خۆی لە ھەر ھاوسەنگی و ھاوناھەنگی و ھەزن و قافیەییەکی دەستکرد دوور دەگرێت، گەلیک لە قسە کۆرتەکانی وی شێوە و فۆرمی پەند و قسەیی نەستەق و ھەردەگرن، تاسیت شەیدای فۆرمی خێتایی و جوانی سەرف و گەردانە، بەرھەمەکانی کاریگەری فیرجیل-یان پێتوہ دیارە. دەربیرینی وی لە گفتوگۆو نزیکە. بۆ رازانەوێ زمان جەخت لەسەر ناو و ناوەڵناو دەکات و فەرمان پشەتگۆی دەخات، تاسیت لە کاروباری سۆپاییدا کۆلە و زانیارییەکی ئەمۆتۆی نییە، بەلام لەگەڵ ئەوەشدا، وێنەی گەش و زیندوو دەربارەی جەنگان دەگرێت، لە واری تۆژینەوێ خوو خەدی کاراکتەرمان و وردکرنەوێ ھالەتە دەروونییەکاندا کارامە و ھەستایە. بەرھەمەکانی بە دروستی، راستگۆیی و سەنگینی بەناویانگن، بەلای کەمەو ھەولێ دۆژینەو و نیشاندانی بێ لایەنەیی حەقیقەتەکان دەدات، نەگەرچی توندڕەوی وی لە دژایەتی کردنی سیستەمی ئیمپراتۆریدا، ھەندێ جار حەقیقەتەکان دەشارێتەو.

سوتونیوس (گایوس سوتونیوس ترانکوئیلوس، ۷۵-۱۴۰ی ز):

ژایانامەنوسیکی رومی بوو، سەکرێتری ئیمپراتۆرییەت بوو، و دۆستی پلینی

بچووک بوو.

به‌رهمه‌کانی:ژیانی تزاران (له سالی ۱۲۰ ی ز دانراوه):

گرنگترین به‌رهمی سوتونیوس - ۵. شهم کتیبه ژیاننامه‌ی دوازده حوکرانی رومی له ژول تزاره‌وه تا دومیتیان ده‌گیریتته‌وه.

ژیانی پیاوانی ناودار (له سالی ۱۴۰ ی ز دانراوه):

ژیاننامه‌ی ناودارانی نه‌ده‌ب ده‌گیریتته‌وه، ته‌نیا چه‌ند په‌ره‌گراف و به‌شیکی ماوه‌ته‌وه. ژیانی ترنس، هوراس و لوکان گرنگترین به‌شی شهم کتیبه‌ن. تایبه‌مه‌ندییه‌کانی:

سوتونیوس، له باری ده‌رونناسییه‌وه، روانین و بۆچوونیتیکی ته‌واوی نییه، گوی به کاراکترسازی نادات. له روانگی میژووییه‌وه دید و بۆچوونیتیکی سنوورداری هه‌یه و پیده‌چیت به‌خۆی له بایه‌خ و گرنگی نه‌و رووداوانی که ده‌یانگیریتته‌وه و تۆماریان ده‌کات، غافل و بی‌ناگابی. له تۆمارکردنی رووداوی ناوی ژیاننامه‌کاندا گویتی به‌ته‌رتیبی زه‌مانی نه‌داوه، هه‌ندی له تایبه‌مه‌ندی به‌رهمه‌کانی نه‌و بریتییه له: کورتبڕی، چری و پری، بی‌لایه‌نی، راشکاوی، روونی و راستگویی. سوتونیوس قسه‌ی خه‌لکانی دی به‌زۆری به‌کار دینی و به‌زیاده‌وه په‌ند و قسه‌ی باوی دووباره کردۆته‌وه.

چیرۆک

ئاپۆلیوس (لوکیوس ئاپۆلیوس، له ده‌رویره‌ی سالی ۱۲۵ ی ز له دایک بووه):

نوسهر و خه‌تیبتیکی رومییه، له مادروا-ی شه‌فریقا هاتۆته دنیاوه. له‌گه‌ڵ بیه‌ژنیتیکی ده‌وله‌مه‌ندا به‌نیوی پۆدنتلا زه‌ماوه‌نبی کرد، به‌لام مالباتی ژنه‌که، ئاپۆلیوس-یان به‌وه تاوانبار کرد که ژنه‌ی به‌نه‌فسون و جادو و فریوداوه و رایانکی‌شایه دادگا. ئاپۆلیوس به‌زه‌بری دا‌کۆکییه‌کی پرچۆش و خرۆش له‌خۆی، ته‌به‌ری بووه.

به‌رهمه‌کانی:دا‌کۆکیکاری (دا‌کۆکینامه):

شهم نامه‌یه ده‌قی نه‌و دا‌کۆکییه‌یه که ئاپۆلیوس له دادگادا دژی ماله‌ خه‌زورانی خویندیه‌وه و ته‌ژی نوکته و پینکه‌نینۆکه.

میتامورفوس یان کەری زێرین:

ئەم بەرھەمە رۆمانیکە لە یازدە کتێبدا، نەخشە و پلۆتی ئەم چیرۆکە. لە چیرۆکی کورتی یونانییە وەرگیراوە، کە بە ھەڵە دراوەتە پال لۆکیانوس. ئەم رۆمانە چیرۆکی لۆکیوس، کە خەلکی تسالی-یە، دەگیرێتەوە کە چۆن بە ھۆی خرابی بەکارھێنانی جادوو دەچیتە پیستی کەرەو، بەلام ھزر و ھۆشی مەرفانی وی ناگۆڕێ و وەک خۆی دەمینیتەوێ. ئیدی پاش ھەول و تەقەلایەکی زۆر نیسیس^{۲۷} ی خواوەندی میسری گولەباختیکی بۆ نامادە دەکات و دەرخواردی دەدات، دووبارە دەبیتەوێ بە مەرفەکە جاران و دەبێ بە گوتراپەش و مۆریدی نیسیس، دیارترین رووداوی ئەم چیرۆکە گوتگرتنی لۆکیوس-ە لە نەفسانەی کوپیدو^{۲۸} پسخو^{۲۹}، کە رەنگە رەمزی رزگاری روحی مەرفە بێ لە رینگە ئەفینەوێ.

گوتی فەساحت:

بریتییه لە ۲۴ پارچەی ھەلبژاردە لە گوتارەکانی ئاپۆلیوس.

دەرباری باوەرەکانی ئەفلاتون:

بریتییه لە کورتەییەکی دوو کتێبی پەرنسیپەکانی باوەرەکانی ئەفلاتون.

دەرباری بوونەوێران:

وەرگیرانی نازادی نامەیکە کە بە ھەڵە دراوەتە پال ئەمرەستۆ.

شێوازی ئاپۆلیوس:

نووسینەکانی ئاپۆلیوس بە ھونەرە جوانکارییەکان رازاوەتەوێ و زیاتر بایەخ بەم ھەستە دەدەن تا بە ئەقل و ناوەز. زۆریی بەرھەمەکانی پەرن لە ھونەری رەگەز دۆزی و سەروا. دەربرین و گوزارشتی ئاپۆلیوس غەریب و بێ یاسایە، تەژی زاراوانی تیکەل لە نوێ و کۆنن، زمانەکە زامانی گفتوگۆ و شاعیرانەییە.

کاریگەری ئاپۆلیوس:

ئاپۆلیوس کاریگەریی بەسەر ئەدەبیاتی سەدەکانی نەفین و سەدە تازەکانەوێ، بەتایبەتی بەسەر بوکاچو و پاتر-وێ ھەبوو.

نه‌ده بیاتی مه‌سیحیه‌ت

له‌بهر نه‌وه‌ی که مه‌سیحیه‌ت له سهره‌تادا نایینی خه‌لکانی هه‌ژار و بینه‌وای کۆمه‌لگه‌ بووه و زۆربه‌یان خویننه‌واری و قه‌له‌میان نه‌بووه، بۆیه نه‌ده بیاتی راسته‌قینه‌ی مه‌سیحیه‌ت له کۆتایی سه‌ده‌ی دووه‌می زاینیه‌وه ده‌ست پێده‌کات. نه‌و نووسه‌رانه‌ی که به دامه‌زرینه‌ری نه‌ده بیاتی مه‌سیحی لاتینی ده‌زانرێن نه‌مانه‌ن: مینوسیوس^{۳۰}، فلیکس، ترتولیانوس^{۳۱}، قه‌شه‌کیپریانوس^{۳۲}، ولکتانتیوس^{۳۳}، له‌نیو نووسه‌رانی نه‌ده بیاتی مه‌سیحیه‌تدا سیمای دوو قه‌شه‌ی گه‌وره‌، واته جروم و ئوگوستینوس، له هه‌مووان پرشنگدارتره.

جروم، قه‌شه، (یوسیبوس هیرونوموس، ۳۴۰-۴۲۰ی ز):

وه‌رگێت، شرۆفه‌کاری کتێبی موقه‌ده‌س، ژياننامه‌نووس و میژوونوسه. وه‌رگێرانی لاتینی کتێبی موقه‌ده‌س و ئولگات (۳۸۳-۴۰۵ی ز) به‌ گرنگترین به‌ره‌مه‌ی ده‌ژمێردری. به‌ره‌مه‌کانی دیکه‌ی جروم بریتین له کۆمه‌لێک شرۆفه و ته‌فسیران ده‌رباره‌ی پێغه‌مبه‌رانی خودان کتێب و پێغه‌مبه‌رانی بی کتێب، نامۆژگاری و وه‌عزان، چهندین ژياننامه‌ی قه‌دیسان، کۆمه‌لێک نامه‌ی زۆر، و ژبانی گه‌وره‌ پیاوان که کورتی میژووی نه‌ده بیاتی مه‌سیحیه‌ت له سه‌رده‌می یاه‌وه‌رانه‌وه (حواریون) تا زه‌مانی خۆی، واته تا زه‌مانی جروم ده‌گێرته‌وه.

ئوگوستینوس، قه‌شه (ئورلیوس ئوگوستینوس ۳۵۴-۴۳۰ی ز):

روحانی کلێسا، هه‌کیمی خواناسی و فه‌یله‌سووف بووه و خه‌لکی تاگاشته‌ی جه‌زایر بووه، دایکی مه‌سیحیه‌کی خواناس و بابی کافر بووه. ئوگوستینوس ده‌رسی وتاریبژێ خویندووه و له کارتاژ و روم و میلاندا ده‌رسی گوتووه‌ته‌وه. له سه‌رده‌می لاویدا بۆ ماوه‌یه‌ک ریگه‌ی رابواردنی گرته‌بهر، نه‌وجا بوو به‌ مانه‌وی، به‌لام له میلاندا رمووده‌ی نامۆژگاریه‌کانی سنت ئامبروس^{۳۴} بوو و باوه‌ری به‌ مه‌سیحیه‌ت هێنا. له‌وه به‌دواوه‌ بووبه‌ قسه‌که‌ر و نووسه‌ریکی چه‌له‌نگ و چالاک، وه‌کو نه‌سقی هه‌پو، به‌رده‌وام سه‌هرگه‌رمی باس و خواس و گه‌نگه‌شه‌ی نایینی بوو، به‌تایبه‌تی له‌گه‌ڵ مانه‌ویه‌کان^{۳۵}، دوناتیاکان^{۳۶}، و پلاگیوسیانه‌کان^{۳۷}. له نه‌خامدا له‌کاتی گه‌مارۆی هه‌پودا به‌ ده‌ستی وانداله‌کان کوژرا.

به‌ره‌مه‌کانی ئوگوستینوس پێنج بابیه‌تی سه‌ره‌کیان له‌خۆ گرتووه:

۱- فه‌لسه‌فه. ۲- باس و خواسی نایینی. ۳- نامه‌ن ته‌خلاق. ۴- نامۆژگاری و په‌ند.

۵- خواناسی تپووری.

نوگوستینوس وه‌کو قسه‌که‌ر ده‌سه‌لاتینکی زۆری هه‌بووه، نامۆژگارینه‌کانی وی له‌ سه‌ده‌کانی ناییدا خۆینه‌رانینکی زۆریان هه‌بووه. نوگوستینوس باوه‌ری ته‌واوی به‌ ره‌حه‌تی راسته‌وخۆی یه‌زدانی و قه‌ده‌ری موته‌لق هه‌بووه، و نه‌م دوو نامۆژگارینه‌ی وی کاریگه‌ری به‌سه‌ر زۆر که‌سه‌وه هه‌بووه. ده‌سه‌لات و کاریگه‌ری نوگوستینوس به‌تایبه‌تی به‌سه‌ر خواناسی لوتر، کالوین و یانسن-هوه زۆر دیار و ناشکرایه.

دان پیدانان:

نه‌م به‌ره‌مه‌ له‌ ده‌رویه‌ری سالی ۴۰۰ی ز ته‌واو کراوه، ئوتیویوگرافیه‌کی روحانیه‌. نوگوستینوس له‌م کتێبه‌دا سه‌ره‌تا ژيان و باوه‌ره‌ینانی خۆی ده‌گێڕتیه‌وه، له‌ میان‌ه‌ی نه‌وه‌وه بیروبۆچونه‌کانی و که‌سایه‌تی وی ناشکرا ده‌بی. نه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که‌ کۆمه‌لێک حه‌قیقه‌تی جوانی ژيان و ناین و فه‌لسه‌فه‌ی نیمپراتۆریه‌تی روم-ی سه‌رده‌می نه‌ویشی تیییدا تۆمار کراوه، له‌پاستیدا (دان پیدانان) یه‌که‌مین لیکۆلینه‌وه‌ی راسته‌قینه‌ی خۆیه‌تی له‌ مه‌یدانی میژووری نه‌ده‌بیاتدا.

شاری خودا:

نه‌م به‌ره‌مه‌ له‌ ده‌رویه‌ری سالی ۴۲۰ی ز ته‌واو کراوه. به‌ره‌مه‌مێکی زۆر مه‌زنه‌ و بریتیه‌ له‌ به‌ره‌قانی له‌ مه‌سیحیه‌ت به‌رانبه‌ر به‌و تۆمه‌ته‌ی که‌ گوايه‌ نه‌م نایینه‌ مایه‌ی رووخانی روم بووه‌ له‌ سالی ۴۱۰ی ز، نوگوستینوس باسی نه‌وه‌ ده‌کات که‌ هه‌موو میژوو مملانییه‌ که‌ له‌نیوان شاری خودا و (سه‌رچاوه‌ی خێر، که‌ له‌ هه‌ر مه‌سیحیه‌کی فیداکاردا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌) شاری زه‌مینی (سه‌رچاوه‌ی شه‌ر که‌له‌ هه‌ر کافر و بی‌نیمانیێک دا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌). نه‌م کێشه‌ و مملانییه‌ بۆ رۆژی په‌سلان درێژه‌ ده‌کێشیت و له‌و رۆژی داوه‌رییه‌دا، خه‌لکی شاری خوا براوه‌ ده‌بن و هه‌رده‌مین و دانیشتوانی شاری دنیایی ده‌فه‌وتین و له‌نیو ده‌چن.

بۆئیتوس (ئانکیوس مانلیوس سورینوس بۆئیتوس، ۴۷۵ - ۵۲۵ی ز):

له‌ روم هاتۆته‌ دنیاه. بابی کونسول بووه‌ و نه‌ویش له‌ سالی ۵۱۰ی ز به‌ فه‌رمانی نیمپراتۆر تیودوریک-^{۳۸}ی گه‌وره‌ بوو به‌ کونسول. بۆئیتوس سالی ۵۲۵ی ز به‌ تۆمه‌تی پیلانگێری دژی نیمپراتۆر دادگایی کرا و مه‌حکوم کرا. ماوه‌یه‌کی له‌ زینداندان به‌سه‌ر برد و پاشان له‌ سێداره‌درا، بۆئیتوس له‌ زینداندان به‌ناویانگه‌زین به‌ره‌مه‌می خۆی واته‌ (ته‌سه‌لای فه‌لسه‌فه‌)ی نووسیوه. نه‌مه‌ جگه‌ له‌ وه‌رگێرانی فاتیکوریاس-ی نه‌ره‌ستۆ و نووسینی کۆمه‌لێک

رافه و لیکۆلینهوه له سه‌ر نه‌ره‌ستۆ، فروریوس "۳۹"، سیسرون و نووسینی کتیبانی لۆجیک، نه‌ستیره‌ناسی، ژماره، نه‌ندازه و مۆسیقا.

ته‌سه‌لای فه‌لسه‌فه (خه‌مه‌روینی فه‌لسه‌فه):

ئه‌مه‌ گرنگ‌ترین به‌ره‌مه‌ی نه‌ده‌بی نه‌وه و حیکایه‌تیکی ره‌مزیه‌ له‌ پینچ کتیبدا. له‌م کتیبه‌دا شیعر و په‌خشان به‌ نۆره‌ به‌کار هاتوون، له‌م به‌ره‌مه‌دا هه‌لده‌دات گه‌لێک له‌ بنه‌ما و پرانسییه‌ نه‌خلاقیه‌کانی نه‌فلاتوون، نه‌ره‌ستۆ، ره‌واقیه‌کان و مه‌سیحیه‌ت لیکدی نزیک بکاته‌وه. له‌ کتیبی یه‌که‌مه‌دا، فه‌لسه‌فه‌ له‌ شیوه‌ و هه‌یه‌ته‌ی ژنیکی خه‌مه‌روین و ریتویندا له‌لای نووسه‌ر دی، ئاگاداری ده‌کاته‌وه‌ که‌ نه‌گه‌یه‌تی و به‌ده‌ختی ئاده‌میزاد زیاتر زاده‌ی بێ خه‌به‌ری نه‌وه‌ له‌ ته‌بیعه‌ت و له‌ قه‌ده‌ری خودی نه‌وه. کتیبی دووهم باسی به‌خت و یه‌غبال ده‌کات و به‌جیتی متمانه‌ی نازانی. له‌ هه‌ردوو کتیبی سییم و چواره‌مه‌دا مه‌سه‌له‌ی هه‌میشه‌یی و به‌رده‌وامی شه‌ر و به‌دی باس ده‌کری و بۆچی خه‌لکی باش هه‌ر له‌ مه‌ینه‌تدان و خه‌لکانی به‌د له‌ به‌خته‌وه‌ریان. فه‌لسه‌فه‌ نه‌وه‌ ده‌سه‌لمینی که‌ خراپی و به‌دی چ جه‌وه‌هر و حه‌قیقه‌تیکی نییه‌، به‌لکو ته‌نیا رواله‌ته‌ و خه‌لکی به‌راستی باش، خه‌لکانی شاد و به‌خته‌وه‌رن. له‌ کتیبی پینجه‌مه‌دا پرستیکی هه‌میشه‌یی دیکه‌ خراوه‌ته‌روو: گونجانی باوه‌ر به‌ نازادی هه‌ل‌بژاردنی مرۆڤ، له‌ گه‌ل باوه‌ر بوون به‌ توانا و زانستی موته‌لقی خوایی. فه‌لسه‌فه‌ به‌ به‌لگه‌ ده‌یه‌سه‌لمینی که‌ چونکه‌ خوا له‌ سه‌رووی زه‌مان و سنوره‌کانی زه‌ماندایه‌، بۆیه‌ له‌ رووداو و کرداره‌کانی مرۆڤ ئاگاداره‌ بێ نه‌وه‌ی به‌ خۆی بێ به‌ هۆی نه‌وه‌ کردارانه‌. جا له‌م رووه‌وه‌ مرۆڤ له‌ کار و کرده‌وه‌ی خۆی به‌رپرسیاره‌ و له‌سه‌ریه‌تی رینگه‌ی چاکه‌ بگرێته‌ به‌ر.

هه‌لبه‌ته‌ له‌ رۆژگاری نه‌مرۆدا ئیحتیباری سه‌ره‌کی بوئیتوس ده‌گه‌رێته‌وه‌ بۆ نه‌وه‌ کاریگه‌ریه‌ سه‌یره‌ی به‌سه‌ر نووسه‌ران و ه‌زرقانانی دوا‌ی خۆیه‌وه‌ هه‌یبووه‌، وه‌رگێرێان و نووسینه‌کانی بایه‌خێکی زۆریان له‌ پاراستن و شروقه‌ی فه‌لسه‌فه‌ی کلاسیکدا هه‌بووه‌، ژماره‌یه‌ک له‌ به‌ره‌مه‌ سه‌اده‌کانی وی له‌ زۆر قوتابجناناندا وه‌کو پرۆگرامی ده‌رس ده‌خوێنران، (خه‌مه‌روینی فه‌لسه‌فه‌) که‌ی که‌ به‌ ده‌ستی ئالفریدی گه‌وره‌، چاسر، ئیلیزابه‌ت-ی یه‌که‌م و چه‌ند که‌سێکی دیکه‌ ته‌رجه‌مه‌ کرابوو، له‌ سه‌ده‌کانی ئافیندا، وه‌کو به‌ره‌مه‌ی هه‌ره‌ خۆشه‌ویست، له‌ سه‌رانسه‌ری نه‌ه‌روپادا باو بووه‌ و ده‌ستاو ده‌ستی کردووه‌.

زىندەر و پەراوئىز:

- ۱- كالىگولا (۱۲- ۴۱ ى ز):
كالىگولا ناۋى شۆرەت و لەقەبى گايوس تزارى- نىمپراتۆرى روم (۳۷- ۴۱ ى ز) بوو. حوكمرانى ۋى زۆر توندوتىژ و زۆردارانە بوو. دەلەتتەن ھەمىشە داخى ئەۋەى خواردووە كە بۆچى ھەممو خەلكى يەك گەردەنيان نەبووە تا بىكرى بە يەك جەزەبە سەرى ھەممويان لەلاشە جىبابكرىتەوہ.
- ۲- نېرون (۳۷- ۶۸ ى ز):
لە سالانى ۵۴- ۶۸ ى زدا نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۳- نېرۋا (۳۵- ۹۸ ى ز):
لە سالانى ۹۶- ۹۸ ى ز نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۴- تريانوس (۵۳- ۱۱۷ ى ز):
لە سالانى ۹۸- ۱۱۷ ى ز نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۵- ھاردىيانوس (۷۶- ۱۳۸ ى ز):
لە سالانى ۱۱۷- ۱۳۸ ى ز نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۶- پېوس (۸۶- ۱۶۱ ى ز):
لە سالانى ۱۶۱- ۱۶۸ ى ز نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۷- ديوكلېتانوس (۲۴۵- ۳۱۳ ى ز):
لە سالانى ۲۸۴- ۳۰۵ ى ز نىمپراتۆرى روم بوو.
- ۸- گوتهكان: قومىكى جەرمەنى بوون و لەو دەچى شوتىنى ھەمەلتارىيان ئەسكەندەناتى بويى.
نەم قومە لە سەرەتاي سالانى زايىنىدا لە كەنارى باشورى دەرياي بەلتىك ئاكنجى بوون، لە سەدەى سېيەمى زايىنىدا كەوتەنە پەلاماردان و تالانكردنى نىمپراتۆرىيەتى روم. گوتهكان دوو لق بوون. ئوستروگوتان، ئاكنجى رۆژھەلاتى رويبارى دىنىستربوون، وىزگوتان، ئاكنجى رۆژئاۋاي رويبارى دىنىستربوون.

- ۹- نالاریک (۳۷۰-۴۱۰ ی ز):
سرکرده‌ی ویزگوتان بوو و روم-ی گرت.
- ۱۰- نودواکر (۴۳۵-۴۹۳ ی ز):
داگیرکه‌ریکی جهرمانی بوو و نیمپراتوریه‌تی رومی رۆژناوای گرت.
- ۱۱- فیروفیوز: کیتیکی گرکانییه له نیتالیا، له کهنداوی ناپولی.
- ۱۲- پومپی: شاریکی کۆنه له باشووری نیتالیا.
- ۱۳- هیوکولانوم: شاریکی کۆنه له باشووری نیتالیا.
- ۱۴- فانداله‌کان: تیره‌یه‌کی نه‌لمانین که له کۆنا له باکووری به‌لتیک ناکنجی بوون و له سه‌ده‌کانی چوارده و پینجه‌می زاینیدا کهوتونه‌ته په‌لاماردان و تالانکردنی ولاتانی نه‌سپانیوا باکووری نه‌فریقییا.
- ۱۵- کورسیکا: دورگه‌یه‌کی فه‌ره‌نسییه له میدیترانه، له باکووری ساردنیا.
- ۱۶- پیزون: نه‌جیمزاده‌یه‌کی ده‌وله‌مه‌ند بوو، قه‌رار بوو دوا‌ی پیلانی سالی ۶۵ دژی نیرون، و لابردنی نیرون، جی‌ی نه‌و بگریته‌وه.
- ۱۷- تاسیتوس (۵۵-۱۲۰ ی ز):
میژوونووسیکی رومی بوو.
- ۱۸- خانی نیفسوس: نه‌م خا‌فه‌ی بی‌وه‌ژنیکه که به‌ جزژی له مهرگی شوه‌که‌یدا ده‌گری و ده‌نالی خهریک ده‌بی له برسانا بری. نه‌ه‌جام نه‌و پاسه‌وانه‌ی که پارێزگاری له جه‌سته‌یه‌کی له خا‌ج دراو ده‌کات ناچاری نان خواردن و ناشقی‌نی ده‌کات، له نه‌ه‌جامی غه‌فله‌تی پاسه‌وانه‌که، جه‌سته‌که ده‌دزی و بی‌وه‌ژنه‌که جه‌نازه‌ی شوه‌که‌ی پیتشکه‌ش ده‌کات تا پاسه‌وانه‌که له‌و سزایه‌ی که له نه‌ه‌جامی به‌جیه‌یتشتنی وه‌زیه‌دا له ریشه‌تی، رزگار بکات.
- ۱۹- کولیسیم:
ته‌لاریکی تایبه‌تی شانۆیه له سه‌ده‌ی یه‌که‌می زاینیدا له روم بونیا‌دنراوه.
- ۲۰- نا‌کونیم: گوندیکه له نیتالیا‌ی ناوه‌ندی.
- ۲۱- دومیتیان (۵۱-۹۶ ی ز):
له سالا‌نی ۸۱-۹۶ دا نیمپراتۆری روم بووه.
- ۲۲- کومون: شاریکه له باشووری نیتالیا.
- ۲۳- بتی نیا: ولاتیکی کۆنه له باکووری رۆژناوای ناسیای به‌چووک، و تورکیای نیستا.
- ۲۴- فلا‌فین: له‌قه‌بی سیان له نیمپراتۆرانی روم بووه به‌م نا‌وانه: سپاسیانوس، تیتوس و دومیتیان

۲۵- ناگريوکولا (۳۷-۹۳ی ز):

سمردارينکي رومي بووه.

۲۶- تيريوس (۴۲-۳۷ی ز):

له سالاني ۱۴- ۳۷ نيمپراتوري روم بوو.

۲۷- نيسيئس: له ناييني ميسري کوندا: خواهندي سروشته، که به دايک و خوداني هدمو جوړه سيحر

و جادوويه کيان دهزاني.

۲۸- کوييد: له ناييني رومدا خواهندي نهښته.

۲۹- پسوخه: له نهفساناني يونانيدا کيژيکي به جگار جوانه که کوييد همزي ليندهکات، و واريقاتي

قياني نم جوته زور مه نشوره.

۳۰- مينوسيوس (له دوروبري ۲۰۰ی ز زياوه).

۳۱- تروليانوس (۱۵۰- ۲۳۰ی ز).

۳۲- کيپريانوس (له سالي ۲۵۸ی زدا مردووه):

نوسهريکي مهيحيه و قهشي کارتاژ بووه.

۳۳- لاکتانيوس (۲۶۰- ۳۴۰ی ز).

۳۴- سنت نامبروس (۳۴۰- ۳۷۹ی ز):

نسفقي ميلان بوو.

۳۵- مانويه کان: په پرهواني ماني نيسارکيش و په يامبهري نيراني (۲۱۶- ۲۷۲ی ز) که باوهري

دواليزمي زردهشتي و باوهره کاني مهيحيه تي ناوښته يه کدي کردبوو. مانويه پتي وايه رزگاري روح

له مادده به هزي رياه ته وه ميسر دهبي.

۳۶- دوناتياکان: په پرهواني گروپيکي مهيحيه که له سالي ۳۱۱ی ز له نه غامي ململاني له سر

هه ليواردني دوناتوس به نسوفي کارتاژ، هاته نارواه، به گويزه ي باوهري نم گروپه پاکی پتويسته بز

نه غامداني سروودين ناييني له کلنسادا.

۳۷- پلاگوسيانه کان:

په پرهواني بيدعتيکن له مهيحيه تدا له سده ي چواره مي زاييندا هاته نارواه و به ناوي ره بنیکه وه به

نتوي پلاگوس (۳۵۵- ۴۲۰) ناوي دمر کردووه. پلاگوسيانه کان پتيان وايه مرؤه جزي نيختياري له دست

خوږدايه و پتيان و ابووه که مندل به پاکی دپته دنياوه بزيه پتويستی به شوږدن و ته عميد نيه.

۳۸- تيودوريک-ي گوره:

لە سالانى ۴۷۴ - ۵۲۶ ى ز نيمپراتۆرى گوتانى رۆژههلاتى بووه.

۳۹ - فرفورپوس (۲۳۲ - ۳۰۲ ى ز):

فەيلەسووفىكى نۆنهفلاتوونى بووه، خەلكى سورى باشوورى لوپنان بووه.

بەشی چوارەم

ئەدەبیاتی رۆژھەڵات لە سەدەکانی ئافیندا

ئەدەبیاتی چینی

پیشینه‌یەکی میژوویی:

سەردەمی خانەدانی تانگ لە چین (۶۰۰ - ۹۰۷ی ز) رۆژگاری سەرۆت، دەستبەتالی، ریفۆرم، دەستبلاوی، خۆشگوزەرانی و خەیاڵ پەرورەییە، لە پاش ئەم سەردەمە، بۆ ماوێهەکی کورت پەشتوی و نازاوەی سیاسی ولات دەگرێتەو، و لە ماوێ سالاڤی ۹۰۷ و ۹۵۰دا زنجیرەیی خانەدانان پێنج کەرەت دەگۆڕی. لەو بە دواوە تا سالی ۱۲۷۹ی ز سونگەکان، کە بە خەلکانی ھاندەری ھونەر، زانست، و ئەدەبیات دەژمێردرێن جوکم دەگرە دەست. لە سالی ۱۲۷۹ی ز دوا نیمپراتۆری سونگ لە بەرانبەر قوبلائی^۱ قانان-ی مەغۆلدا دەشکێت. خانەدانی مەغول-یش لە سالی ۱۳۶۸ی ز بە دەستی خانەدانی مینگ لەناو دەچێت.

نۆرینیکی گشتی:

سەردەمی خانەدانی تانگ یەکیکە لە سەردەمە ھەرە گرنگەکانی ئەدەبیاتی چینی، ئەم سەردەمە پڕ پیت و بەرەکەتە کە لەوێهە پڕشننگدارترین رۆژگاری شیعەر و شاعیری بێ، ژمارەییەکی زۆری زانایان، فەیلەسووفان، نووسەران و میژوونووسانی لە باوہشی خۆیدا پەرورە کرد. لە ماوێهەکی کورتی نیتوان خانەدانی تانگ و خانەدانی مینگدا چەلەنگی ئەدەبی لە رەونەق و برەو کەوت. بەلام فینگ^۲ تائۆ لە دەوربەری سالی ۹۴۵ی زدا چاپی قالبی^۳ داھیتا. نیمپراتۆرانی سونگ بە گەرمی پشتیوانیان لە ئەدەبیات دەکرد، ھەر بۆیە میژوو، شیعەر، ئەدەب و فەرھەنگ نووسی لە رۆژگاری واندا زۆر پیشکەوت. فەرمانرەوایانی

مەغول-یش که پاش ئەوان دەسلەتیاں گرتە دەست، درێژەیان بە هاندانی داھێنان و ئەفراندنی بەرھەمی نەدەبی دا وێرایی ئەوەی که لە سەردەمی مەغۆلەکاندا شیعریکی فرە گوتراوە، بەلام سەردەمی وان پتر سەردەمی شانۆنامە و چیرۆک بوو.

هۆزان

هۆزانی چینی لە سەردەمی خانەدانی تانگدا پەڕی سەند و گەییە لوتکە. کۆی هۆزانی ئەم سەردەمە لە ساڵی ۱۷۰۷ی ز دەگەییە سی دەفتەر که ۴۸،۹۰۰ کۆپلە و پارچە شیعری لەخۆ دەگرت، پاش سەرھەڵدان و پەیدا بوونی خانەدانی سونگ، شیعریش لەرووی چۆنیەتی و چەندلیەتیە وە دایە کزی و بەرەو ئاوا بوون چوو، لە سەردەمی حوکمرانی مەغۆلەکان، گەرچی شیعریکی زۆر گوتراوە (هەشت دەفتەری شیعری ئەم سەردەمە کۆکراوەتەو) بەلام ژماردی هۆزانی بەرز و بالا کەم بوو.

شیعری چینی لە سەدەکانی ناڤین دەستکرد و دەگمەنە. هەر بەیتێکی لە پێنج یان هەوت وشە تاک سیلابی پێک دێت که پتر لە بەر نمونەیی وردی تۆنی (توند و نەرمی دەنگان) دەهۆنرێتەو تا لەبەر نمونەیی ئاسایی ریزمانی. هەموو شیعەرەکان قافیەدارن. وێرایی ئەوەی هەندێ شیعەر لە دەیان بەیت پێکھاتوون، بەلام شیعری ئەم قۆناغە بەشیوەیەکی گشتی کورتن و بە زۆری شیعری چوار یا هەشت یان دوازدە بەیتیە.

شیعری چینی سەدەکانی ناڤین تاراوەیەک بە کەمی خۆی لە ئەقینی رۆمانتیکی دەدات، و پتر دەربارەی خۆشەویستی، دۆستایەتی، شەراب و لەزەتی فەردییە. لە شیعری ئەم سەردەمەدا جەخت لەسەر چری و پری و رەسەنایەتی کراوەتەو.

لیپو (۷۰۵-۷۶۲ی ز):

رەنگە گەورەترین هۆزانانی چینی بێ. زۆر زوو رووی کردۆتە شیعەر و لە تەمەنی دە ساڵیدا شیعریکی باشی لە وەسفی گۆلە ئەستێرەدا گوتوو. لیپو لە تەمەنی لاریدا خووی دایە رابواردن و خۆشگوزەرائی، بەلام لە گەڵ ئەمەشدا سەرنجی دەرباری بەلای خۆیدا راکێشاو. پێدەچێ بەدەنۆشیەکانی کاریکی خراپیان نەکردبێتە سەر شیعەرەکانی، بەلکو بە پێچەوانەو وەکو دەگیردبێتەو ژمارەیەکی هەرە باشی شیعەرەکانی بە دەم مەستیەو نووسیوە و داناو. ئەنجام کەوتە داوی پیلانیکیەو و لە دەربار وەدەرنا. دەربارەي مردنەکەشی وا باوہ که کاتی بە

مهستی له به له می کدا ده بی خۆی دانه واند بووه و تا وینهی مانگ له ناوه کدا بگریته باوهش، و کهوتبووه رووباره کهوه و خنکابوو.

ناوبانگی لیپو له وه دایه که له شیعه کانییدا زۆر بابته ده خاته پروو، و هه ندیکیش بۆ زیره کی خه یالی خوینهر ده یه لیته وه. هه ندی له بابته ده لخوازه کانی وی بریتین له: شروشت، ژیا نی ده رباری، و له زه تی شه راب، به ناوبانگترین هۆزانی لیریکی وی بریتین له: باده نووشی، به سه ر کێوانه وه له رۆژێکی هاریندا، رزگار یوون له خۆ، بیدار بوونه وه له مهستی له رۆژێکی به هاریدا، و شکۆی سپیده.

هان یو (هان ون- کونگ، ۷۶۸- ۸۲۴ هـ.ز):

شاعیر، سیاسه توان و فه یله سووفه هان و یرای نه وهی که له ده رباردا پایه یه کی به رزی هه بوو، به لام یه هۆی ره خه گرتنی له نیمه راتۆر هسین تسونگ که شه یدای ئیئسقانیکی بودا بوو، له ده زگای حکومهت ترۆ کرا. به هه ر حال هه رزوو بۆ ده ربار بانگ کرایه وه و پایه که ی خو یان و یدایه وه.

هان یو، له واری جۆراوجۆردا شیعه ری گوتوه، شیعه کانی پتر شیعه ری سه رگه رمی و شادن. به ره هه مه په خشانیه کانی هان یو له شیعه و سه رووده کانی باشترن. بابته تی نووسینه کانی شی وه کو شیعه کانی، جۆراوجۆر و هه مه ره نگن، په هه را و هه نگامه ترین نووسینه ی هان یو، ره خه یه که له نیمه راتۆر سه بارهت به ئیئسقانه که ی بودا که له راستیدا هێرشێکه بۆ سه ر نایینه بودا و به ره فانی و دا کوکیه له ریبازی کونفوسیوس. دوو به ره هه می په خشانی شایسته ی تری هان یو بریتین له مائناواییه که له هاورپی کۆچکردووی لیوتسونگ- یوان، و گوتاریک ده رباره ی نایینه ی کونفوسیوس.

پوچو-ئی (۷۷۲- ۸۴۶ هـ.ز):

شاعیر و سیاسه توانه، نه ویش وه کو لیپو به ره یه کی تایبه تی هه بووه، ده گێرنه وه ده لێن گوایه له ته مه نی حه وت مانگی دا گه لێک له نیشانه کانی نه لغبای چینی ناسیه ته وه. پوچو-ئی له سالی ۸۰۶ هـ.ز پۆستیکی بچووکێ ده ولته تی په یدا ده کات، له سالی ۸۱۵ هـ.ز نه فی ده کری، و دوور ده خریته وه و له سالی ۸۲۰ هـ.ز عه فوو ده کری ئه وسه به خیرایی په له کانی ته ره قی ده بری و به ریز ده بی به حاکمی هانگچوو، هانان، و سه رۆکی نه جوومه نی جه نگ، له سالی ۸۳۹ دا تووشی ئیفلیجی ده بی و دوا ی چه ند سالی ک کۆچی دوا یی ده کات. یه کێک له دیارترین خه سه له ته کانی هۆزانی پوچو-ئی زما نه ساده و ره وانه که یه تی. ده گێرنه وه ده لێن که یه کێک له عاده ته کانی وی نه وه بووه که شیعه ریکی نووسیه و چوه بۆ

پیره‌ئێکی دێهاتی خۆیندوو، تەو، و هەر وشەیه‌ک ئەو پیره‌ژنە لێی حالی ئەبووبی گۆرپیوسەتی. پوچو-ئێ زۆر لە فەشەکەری و خۆپەسندی شاعیرانی زەمانی خۆی بێزار بوو.

پوچو-ئێ پیتی وایە کە هەموو هونەرێک دەبێ ئامانجدار بێ و پەند نامێزێ، بەلام خۆی هەموو جارێک پەپره‌وی ئەم بۆچوونە ناکات. زۆریە شیعەرەکانی دەرپرینی هەستی زووگوزەر و رەنگدانەوی کاریگەری رووداوان.

شیعەر فێرکارییەکانی لە قالبی چیرۆکی ئەخلاقیدا هۆنراوە تەو و وەکو تەنێ ناویانگیان دەرکردووە، لە حالیکە دوورن لە هەر نوکتە و پێکەنینۆکیەک کە ئەمەزۆکە بە مەرجی سەرەکی تەنێ دەژمێردرێ. هەندێ نمونەی هۆنراوە فێرکارییەکانی وی بریتین لە: ئەژدیه‌ی رووباری رەش، ئەو پیاوی خەونی پەریانی دەبینی، و دوو بوورجی سوور.

جەماوەریترین شیعری پوچو-ئێ شیعەر سۆزداری و کۆپەڵە جۆراوجۆرە وەسفییەکانی ئەون. "کێژی عودژەن" وەسفی جوانی کێژیکە کە بە گۆرائییە خەمین و جوانەکانی خۆی گوهداران دەخاتە گریان. (خەتای جاویدانی) وەسفیکێ پەر هەست و سۆزە سەبارەت بە گەیشتنە دەسلاتی یانگ کونەیی-فەنی، مەجبوری ئیمپراتۆر مینگ هۆانگ (۶۸۵-۷۶۲ی ز)، شۆرشی سوپایانی ئیمپراتۆر، مەرگی یانگ و پەيامێکی خەمین کە لە جیهانی روحانەو دەنێت، هەندێ شیعری جوانی دیکە پوچو-ئێ بریتین لە: "رەنگین زێرین"، "بیرەوێ زەنگانی زێرین" (دەربارە کچەکە خۆیەتی کە لە سێ سالییدا مرد)، "خەلفی حەیزەرەن"، "تەماشای دروینەکەر"، "باران" و "ئاوازی پیاوی تەمەل".

میژوو

سوماکوانگ (۱۰۱۹-۱۰۸۶):

میژوونووس و سیاسەتوان، پاش ئەوێ دەستی لە کاری دەوڵەتی هەلگرت، پاشاوەی تەمەنی وەقەیی نووسینی (ئاوینە میژوو) کرد کە لە سالانی ۱۰۵۰ی پێش. ز.و. تە ساڵی ۹۶۰ی ز لەخۆ دەگرێت.

چوھسی (۱۱۳۰-۱۲۰۰ی ز):

میژوونووس و فەیلەسوف، بە (ئاوینە میژوو) هەکی کوانگدا چووەتەو، کە هێشتا وەکو میژووی باو و هەمە پەسندەساوی بۆ دەکرێت. هەروەها بە یەکیەک لە شرۆفەکارانی گەورەییازی کونفوسیوس دەژمێردرێ.

شانۆنامە

تا سەدەی شەشەمی پێش زاین، سروود و رسوماتی نایینی چینی بە سەما و ئاواز و ئامازەی دەست و دەم و چارەوێ ئەنجام دەدرا، ئەنجامدانی ئەم سروود و داب و نەرتانە پەڕیوەندیەکی ئەوتۆی بە پێشەچوونی شانۆی چینیەو نییە، یان بەلای کەمەو، هیچ نیشانە و بەلگەیەکی ئەم جۆرە پەڕیوەندیە لەبەردەستدا نییە. هەندێ بەلگە و سەرچاوەی شانۆیی تاتارەکان لە سەدەی یازدەیەمدا، لەبەردەستدان کە لەگێنە شانۆی چینی لەم سەرچاوە تاتارییەو وەرگیرایی. بە هەر حال بە دلتیاییەو دەتوانی ئەو بەگوتری کە لە سەدەی سیانزەمدا و لە سەردەمی مەغولەکاندا، شانۆ لە چیندا هەبوو.

وا دیارە چینی بازرگانی چینی لە پەیدا بوون و سەرھەڵدانی شانۆ لە چین دا- وەک هەمان چین لە ئینگلیستاندا- دەوری هەبوو. ئەوانە شۆتینی شانۆیان فەراھەم دەکرد و هەندێ شانۆنامانیان پیشان دەدا کە دیتنی بۆ هەموو ئەو کەسانەی کە دەیانویست لە دەریی هۆلە کەدا بوستن و تەماشای بکەن ئاسان بوو، و هەروەها خەلکانی دەولەمەند و بە دەسلەتیش شانۆنامانی تایبەتیان ئامادە دەکرد.

شانۆنامەکان بە شێوەیەکی گشتی لەسەر شانۆی بێ پەردە و بێ دوو بال، ئەنجام دەدران، بەلام جل و بەرگ زۆر داھێنەرە و پرخەرچ بوو. جا بۆ قەرەبووکردنەوی کەم و کورتی و نوقتانی کەرەستە، ئەکەترەکان ناچار دەبوون بەوپەڕی وەستاییەو لە هەر دیمەنیکدا خۆ بنویتن.

شانۆنامەی کۆنی چینی بونیادیکی سادە و پلۆت و نەخشەیەکی لاوازی هەیە. هیچ نیشانەیەکی تراجیدیای نایاب لە شانۆنامەی چینییدا بەرچاو ناکەوێ، یانی هیچ هەلچوون و داچوون و پالۆتەکارییەکی دەروونی لەخۆ نەگرتوو، شانۆنامەی سەدەی ناڤینی چینی لە جیاتی ریزیەندی بە شێوازی تەقلیدی رۆژئاوایی، واتە کۆمیدیا و تراجیدیا و شانۆی میژوویی، بەسەر دوو دەستەی سوپایی و کۆمەڵایەتیدا دا بەش دەکری. دەستەی یەکەم، رووداوو کەسایەتیە میژووییەکان وێنە دەگری، و پتر دیمەنانی جەنگ و زبری و توندی فیزیکی پیشان دەدات. دراما "کۆمەڵایەتی" وێنەیەکی مەردمی ئاسایی، بە تایبەتی ژبانی خانەوادەیی نیشانەدات. ئەم شانۆنامەیە عەدەتەن پێکەنیناوییە و کاتی لەسەر شانۆ ئەنجام دەدری ناویتمی قسە راستەوخۆکانی ئەکەترەکان (کە بە زۆری ناپەوانن) دەبی.

زۆریه‌ی شانۆنامه چینیه‌کانی سه‌ده‌کانی نافین نووسره‌کانیان دیار نین، ره‌نگه به‌ناویانگترین شانۆنامه‌نووسیک که ناوی زانراوه وانگ شی - فۆ بی، که له سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌مدا ده‌ژیا و سیانزه شانۆنامه‌ی له پاش به‌جیماوه، یه‌کیک له‌وانه، چیرۆکی کلّوی فهره‌نگی رۆژناوایییه، که سه‌ربوردی زانایه‌کی لاو ده‌گیریتیه‌وه که خانمیک له‌گه‌ل کیه‌که‌یدا له چنگی چه‌ته و رینگران رزگار ده‌کات و وه‌کو پاداشت قه‌ول و به‌لینی زه‌وجین له‌گه‌ل کیه‌که‌یدا وهره‌گرئ، کاتی دایکه‌که له‌وه‌عدو به‌لینه‌که‌ی ژنیوان ده‌بیته‌وه، خزمه‌تکاری کیه‌که‌به زرينگی و فیل، کۆتاییه‌کی خۆش به‌ چیرۆک و سه‌ربه‌وورده‌که ده‌به‌خشیت.

رۆمان

سه‌ره‌تای رۆمانی چینی وه‌کو سه‌ره‌تای شانۆنامه‌ی چینی نادیار و ئالۆزه، هه‌ر چه‌نده چینیه‌کان زۆر له پێش هێرشی مه‌غۆلدا ناشنایه‌تیان ده‌گه‌ل چیرۆکدا هه‌بووه، به‌لام پێده‌چیت رۆمان به مانای واقعی رۆمان له سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌مه‌وه له ئاسیای ناوه‌ندییه‌وه په‌رییته‌وه بۆ چین و له‌ وڵاته‌دا ره‌واجی په‌یدا کردبێ، و له زه‌رفی سێ سه‌د سالدا گه‌ییوه‌ته لوتکه‌ی پێشکه‌وتنی خۆی.

ده‌کرئ رۆمانی چینی سه‌ده‌کانی نافین به‌ گۆیره‌ی بابته و نیوه‌رۆک به‌م شێوه‌یه خانه‌به‌ندی بکری:

۱- رۆمانانی داگیرکاری و پیلانگیر و ده‌سیسه‌کاری.

۲- رۆمانانی نه‌فین و فریوکاری.

۳- رۆمانانی خورافات.

۴- رۆمانانی رینگری و یاخه‌گه‌ریتی.

به‌ناویانگترین رۆمانین ئهم سه‌رده‌مه دوو رۆمانه:

((چیرۆکی سێ پاشایی "۴")) (ده‌رووبه‌ری ۱۲۵۰ ی ز):

چیرۆکیکی میژوویییه و دراوته پال لوكوان چونگ^۵، ئهم چیرۆکه ده‌رباره‌ی شه‌په‌ه‌کانی سه‌ده‌ی سییه‌می زاینیه‌یه که پره له دیمه‌نی خوینرشتن و شه‌رحی کار و کرده‌وه‌ی دلاوه‌ری. ئهم چیرۆکه به‌ شێوازیکی ساده و شاد نووسراوه.

"هەوالى سەفەرىك بۆ رۆژئاوا" (دەوروپەرى ۱۳۲۵ى ز):

نوسەرەكەى ديار نييه. ئەو دەچىت راپۆرى سەفەرى ھسونن تسانگ^۶ بى بۆ ھىندوستان كە بەمەبەستى كۆكردنەوہى كىتیبان، پەيكەرەن، و يادگارانی بودایی نەنجامى دەدات. بەلام لەراستیدا زۆربەى ئەم راپۆرە يان سەفەرنامەيە بە ھىچ جۆرى پەيوەندى بە سەفەرەكەى ھسونن تسانگ-ەوہ نييه. بەلكو پرە لە چەرۆكى خۆش و شاد كە زۆريان باسى رووداوانى سەير و موەجيزە ئاسا دەكەن.

ژېدەر و پەراويز:

- ۱- قوبلاى قاتان (۱۲۱۲- ۱۲۹۴ى ز):
دامەزرىنەرى خانەدانى مەغۇلە لە چىن.
- ۲- فېنگ تانتۇ (۸۸۲- ۹۵۴ى ز):
وەزىرى ھەوت نىمپراتۇرى چىنى كە زۆربەيان لە خانەدانى پىنج قۇلى چىنى ناوەندى بوون.
- ۳- چاپى قالبى (Block Printing):
لەم جۆرە چاپەدا بابەتەكان لەسەر تەختە ھەلەكۆلەران و دەخرانە سەر كاغەز.
- ۴- سى پاشايى: ئەمە ناوى قۇناغىكە لە مېژووى چىن لە سالى ۲۲۰ تا سالى ۲۶۵ى ز دەگريشەو،
پاش نەمانى خانەدانى ھان، لەم قۇناغەدا چىن كرابوو بە سى مەملەكەت.
- ۵- لوكون- چونگ (دەرووبەرى ۱۴۰۰ى ز):
چەوكنووسىكى چىنيىيە.
- ۶- ھسوئىن تسانگ (۶۰۰- ۶۶۴ى ز):
بودايى چىنيىيە، وا باوہ كە لە سەفەرەكەيدا بۆ ھىند ۶۷۵ كىتىپ-ى پىروۆزى بودايى و سەد و پەنجە
يادگارى دىكەى بودايى لەگەڭ خۇدا بۆ چىن بردووەتەو.

بەشى پىنچەم

ئەدەبىياتى رۇژئاۋا لە سەدەكانى ئافىندا

ئەدەبىياتى جەرمەنى

پىشېنە يەكى مېژوۋىي:

تېرە جەرمەنىيەكان لىقېنن لە مالىباتى قەۋمى ھىند و ئەوروپايى. ئەم مالىباتە لە بىنەپەتدا خەلگى كەنارەكانى رووبارى قىستۇل يان ئاسىيى ناۋەندىيە، جا ھەر لەم تېرە جۇراۋجۆرە ھىند و ئەوروپايىانە، دەستەيەك بۆ ھىند، تاقمىك بۆ ئاسىيى بىچووك، و جەمەتەتېك بۆ ئەوروپا كۆچ دەكەن. جا لىقى جەرمەنى بەشېكە لەو جەمەتەتەي كە بەرەو ئەوروپا كۆچيان كىرد، كە لە دەقەرى باكوور و ناۋەندى كىشۋەرى ئەوروپادا ئاكنجى بوون. ئەم تېرانە تا سەرەتاكانى سەدەي سىيەمى پېش زابىن لە دەقەرىكدا دەگىرسىنەو كە لە رۇژھەلاتەو رووبارى قىستۇل، لە باشۋورەو مابىن، لە رۇژئاۋاۋە وىزەر، و لە باكوورەو دەرياكانى باكوور و بەلتىك دەۋرى دەدەن، پاشان سىنۋورەكانى خۇيان بەرىن دەكەن و جگە لە رۇژھەلات لە ھەموو ناۋچەكانى دىدا بىلاۋدەبىنەو و ئاكنجى دەبن.

تېرە جەرمەنىيەكان تا سەدەي يەكەمى زابىنى لەروۋى زمانەو سى بەش بوون:

- ۱- جەرمەنى رۇژھەلاتى، ياگوتىك.
  - ۲- جەرمەنى رۇژئاۋايى.
  - ۳- جەرمەنى باكوورى، يا ئەسكەندىناقايى.
- جەرمەنى رۇژھەلاتى لە دەۋرۋىرى سەدەي شەشەمدا بەعەمەلى زمانىكى مردوو بوو.
- جەرمەنى رۇژئاۋايى دەبى بە دوو بەشەو:

۱- نه‌لمانی بالا، که شینه زاری نه‌لمانیانی ناوه‌ندی و باشووری، و سرچاوه‌ی نه‌لمانی تازه بووه.

۲- نه‌لمانی ژیری، که دیالیکتی نه‌لمانیانی باکووری، و سرچاوه‌ی نینگلیزی، فەرهنسی و هۆله‌ندی بووه، گروپی جهرمه‌نی باکووری نه‌رویجی، دانیمارکی، سویدی و نایسله‌ندی له‌خۆ گرتووه.

جهرمانیانی کۆن، قومیکێ دێ و جهنگاوه‌ر و شه‌رکه‌ر بوون، که خه‌سله‌تی سه‌رکیان توند و تیژی، دێ و بێباکی عه‌شایه‌ری بووه. نایینی سه‌ره‌تایان په‌رستنی چهند خواجه‌ک بووه، واته‌ فره‌خوابی له‌ نیوانیاندا باو بووه، نه‌مه‌شیان به‌پتی ده‌سه‌لات و نازایه‌تی خودایه‌کان هه‌لبژاردووه نه‌ک به‌پتی پرئسیپه‌ نه‌خلاقیه‌کانی خۆیان. گهلێک له‌ سه‌رووده‌ نایینییه‌کان و سونده‌ت و خورافات هه‌ڵه‌کانیان له‌ دوا‌ی ره‌واج و به‌روی مه‌سیحیه‌ت شیش (ده‌وره‌ی ۴۰۰ ی ز) هه‌ر ره‌واجی هه‌بووه.

له‌ پاش رووخانی ئیمپراتۆریه‌تی رومی رۆژئاوایی، ئوستروگوته‌کان، که گرنه‌گرتین تیره‌ی جهرمه‌نی بوون، به‌هیمه‌تی تیودوریک^۱ "سی گه‌وره"، ئیمپراتۆریه‌تیکی به‌هێز به‌لام عه‌مر کورت، داده‌مه‌زێتن، تیره‌ جهرمه‌نییه‌کانی دیکه‌، واته‌ واندا له‌کان، فیزگوته‌کان و فرانکه‌کان، هه‌ر هه‌موویان پایه‌خی رامیاری و له‌شکری خۆیان ده‌بێ، به‌لام ته‌نیا له‌ سه‌رده‌می حوکمرانی شارلمانی^۲ "دا هه‌ولیکێ سه‌رکه‌توانه‌ بۆ یه‌که‌خستنی تیره‌ و تایفه‌کان و دروستکردنی یه‌کیتییه‌کی میللی و نه‌ته‌وه‌یی نه‌نجام ده‌درێ. ئیدی له‌پاش مردنی شارلمانی هه‌ندی نازاوه‌ و ناکۆکی و ناته‌بابی به‌ریا بوو و نه‌وسا سه‌رده‌می ساکسون-ه‌کان (۹۱۹-۱۰۲۴ ی ز) ده‌ست پێده‌کات-و فهرمانه‌ه‌واییانی ساکسونی هه‌ولیکێ زۆر ده‌ده‌ن تا نه‌لمان وه‌کو یه‌ک قوم و نه‌ته‌وه‌ یه‌ک بگرن، له‌م سه‌رده‌مه‌دا نه‌لمان په‌یوه‌ندییه‌کی به‌ته‌وی ده‌گه‌ڵ شارستانییه‌تی رومیدا ده‌بێ. ئیمپراتۆزانی فرانکونیا (۱۰۲۴-۱۱۲۵ ی ز) به‌ جۆرێ له‌گه‌ڵ کلێسا و ده‌وله‌مه‌نداندا ده‌که‌ونه‌ کێشمانه‌کێش و ململانی که‌ ناتوانن کۆمه‌کێکی نه‌وتن به‌ پێشکه‌وتن و په‌رسه‌ندنی سیاسیی و شارستانی میلله‌ت بکه‌ن. ئیدی خانه‌دانی هوه‌نشتاوفن (۱۱۳۸-۱۲۵۴) له‌ واری پێشقه‌بردنی هوشیاری نه‌ته‌وه‌ییدا رۆلێکی گرنه‌گرت له‌ خانه‌دانانی پێش خۆیان ده‌بینن، و ره‌وتی چالاکییه‌ هه‌زییه‌کانیش له‌به‌ر رۆشنایی پشتیوانی حکومه‌ت و له‌ نه‌جیامی په‌رسه‌ندنی په‌یوه‌ندی ده‌گه‌ڵ ئیتالیا دا خێراتر ده‌بێ. له‌ نه‌لمانیا دا، وه‌کو هه‌ندی ولاتی تری نه‌ورویایی، شه‌ره‌کانی سه‌لێبی سه‌ده‌کانی دوا‌زه‌یه‌م و سیانزه‌یه‌م ده‌وریکی گرنگیان له‌ یه‌که‌خستنی جه‌نگاوه‌ران و سوارچاکاندا وه‌کو چینیکێ

كۆمەلەيەتتى بىنى، ھەرۋەھا دەۋرى زۆريان لە چەسپاندى دىلئۆزى و ۋەفادارى ئايىنى و برەۋدانى زياتر بە رۆشنېرى و شارستانىيەتتى يېگاناندا بىنى.

لە ۋلاتانى ئەسكەندىناقىدا، جەخت كىردنەۋە لەسەر دەسەلەتتى پاشايەتتى و پىنشەقچونى سىياسى زۆر كەمتەرە لە دەقەرەكانى دەۋرۋەرى رايىنو ۋىزەر. نەروىچ و بە تايىبەتتى ئىسلەند (كە بە ھەۋل و كۆششى كۆمەلەتلىك لە دەستەبۇزىرەنى نەروىچى كە سوورن لەسەر ئەۋەى مىل بۆ ھۆكۈمەتتى ملھۇرى شا ھارولە فرەر ئەدەن يەك دەگىرت) لە دەقەرەكانى دىكە پتر لە پىتساۋى پاراستىنى بىرى كۆنى جەرمەنى دا دەخەبتى، ژيانى ئازاد دەبى بە ھىۋا و ئاۋاتى نەجىمزاۋەكانى باكۋورى. ئەۋ نەجىمزاۋە و خانەدانانەى كە كىرتىشىنى و سەرئەدان و خزمەتكارى ھىچ پاشايەك قەبۇل ناكەن.

نۆرىنىكى گىشتى:

لە ئەدەبىياتى جەرمەنى رۇژھەلەتتى (گوتىك) تەنبا يەك نووسىن ماۋەتەۋە كە تەرجمەيەكى كىتېبى موقەدەسە و دراۋەتە پال (ئولفىلاس).

ئەدەبىياتى جەرمەنى رۇژناۋا زۆر دەۋلەمەندترە. زۆر بەيتى قارەمانى و سوارچاكى جۆراۋجۆر بە ئەلمانى بالەى كۆن (۷۵۰ - ۱۱۰۰) دىتە نووسىن و دانان. گەلىك لەم بەرھەمانە لە سەردەمى شارلمانى كۆ دەكرىنەۋە، بەلام ئەۋانەى پاش شارلمانى دىتە سەر ھۆكۈم ئەم بەرھەمانە بە كىرنامىز دەزانن و لە نىسۋى دەبەن. تەنبا يەك پارچە لە بەيتى (سروۋدى ھىلدېران) لە چەپۆكى رۇژگار دەخەلەسى، لەۋ سى سەد سالىەى پاش مەرگى شارلمانى (۸۱۴ى ز) بە داۋە زۆرىەى ئەدەبىياتى جەرمەنى بە لاتىنى دەنوسى. مەلھەمەكان، ھۆزانىن لىرىكى، ۋەغز و نامۇزگاربان، ھۆزانىن فىركارى، مېژۋوان، ژياننامان، و بەرھەمىن شانۆبى ھەر ھەمۋى بە ئەلمانى بالەى ئاۋەراست (۱۱۰۰ - ۱۵۰۰ى ز) دادەنرىن. ئەم سەردەمە پىر بەرھەمەتە ئەدەبىيە دەكرى بەسى قۇناغەۋە:

۱ - قۇناغى سەرەتا (۱۱۰۰ - ۱۱۸۰ى ز).

۲ - قۇناغى كلاسىك (۱۱۸۰ - ۱۲۵۰ى ز).

۳ - قۇناغى ئاۋا بوون (۱۲۵۰ - ۱۵۰۰ى ز).

زمانى جەرمەنى باكۋورى (نۆرس، ئەسكەندىناقى) بە زىرى و رەقى بەناۋانگە. لەم زمانەدا رۆشنېرى و ئەفسانانى كۆنى جەرمەنى بە باشترىن شىۋە پارىژراۋە، ئەدەبىياتى ئەسكەندىناقى دەكرى بەسى گروپى گىرگەۋە:

- ۱- هۆزانتین مه‌لمه‌می نییدا (له‌ ده‌وروبه‌ری سالانی ۹۰۰- ۱۱۰۰ی ز دانراون) که کۆمه‌له‌ هۆزانتیکن ده‌رباره‌ی نه‌فسانان، قاره‌مانان و نه‌فین.
- ۲- قه‌سیده و هۆزانتین سکالیدی یان ده‌رباری که له‌ ده‌وروبه‌ری سالانی ۱۱۰۰- ۱۲۰۰ی ز دانراون) که ژیان و کرداری شاهان ده‌گێڕێته‌وه‌.
- ۳- ساگاگان (له‌ ده‌وروبه‌ری سالانی ۱۱۰۰- ۱۴۰۰ی ز دانراون) که کۆمه‌له‌ گێڕانه‌وه‌یه‌کن به‌ په‌خشان و هه‌وینه‌که‌یان که‌س یان خانه‌دانیکێ میژوویی یا نه‌فسانه‌یه‌.

جه‌رمه‌نی رۆژه‌لآت (گوتیک)

ولفیلا (ئولفیلاس)، (۳۱۱- ۳۸۳ی ز):

تاقه‌ نووسخه‌ی ده‌ستنووسی نه‌دبیاتی گوتیک، ته‌رجه‌مه‌یه‌کی کتییی موقه‌ده‌سه‌ که دراوه‌ته‌ پال ولفیلا-ی گه‌وره‌ قه‌شه‌ی مه‌سیحی ئاکنجی ده‌فهری باکووری که‌ندای دانوب. نه‌م نه‌سقوفه‌ به‌داهینانی نه‌لفبای گوتیک، که له‌ لیکندانی پیتین یۆسانی و رومی و رونی پیکهاتوه‌ به‌نیویانگه‌، له‌م وه‌رگێڕانه‌دا یه‌جگار کارامه‌ و بالاده‌سته‌ و له‌ ده‌قه‌ یونانییه‌که‌وه‌ وه‌ری گێڕاوه‌ -نه‌م کاره‌ی کاریکی ته‌قلیدی کوێرانه‌ نییه‌، به‌لکو به‌ره‌نجامی هزرین و قوولبوونه‌وه‌یه‌، به‌وه‌په‌ری توانا و لیها‌توویه‌وه‌ زمانی بێشه‌نشینانی خۆی له‌ پال نه‌و بلیمه‌تی و به‌داوه‌تی له‌به‌ره‌مه‌که‌دا هه‌یه‌ نیشان ده‌دات- و ده‌قه‌که‌ی له‌ قه‌فه‌زی زمانیکێ ناره‌وان و ده‌ستکرد نه‌ناوه‌. ته‌نیا چه‌ند په‌ره‌گرافیکێ سه‌رده‌می کۆن (ته‌ورات) و ریژه‌یه‌کی زۆر له‌ سه‌رده‌می تازه‌ (ئنجیل) له‌ویدا تۆمارکراوه‌.

جه‌رمه‌نی رۆژئاوا (ئه‌لمانی)

ئه‌لمانی بالای کۆن (*)

ته‌نیا دوو به‌ره‌مه‌ی ئه‌لمانی بالای کۆن شایسته‌ی باسن، جگه‌ له‌م دوو به‌ره‌مه‌، هه‌ندی به‌شی کورتی دوو مه‌لمه‌، و چه‌ند سه‌روودیکێ قاره‌مانی و سوارچاکی-ش له‌به‌ر ده‌ستدان که سه‌روودی لودویک بایه‌خدا‌ترینیانه‌، نه‌م سه‌رووده‌ چه‌رۆکی سه‌رکه‌وتنی فرانکه‌کان به‌سه‌ر نورمانه‌کاندا له‌ سالی ۸۸۱ی ز ده‌گێڕێته‌وه‌. له‌م قوناغه‌دا چه‌ند پارچه‌ شیعر و په‌خشانیکیش به‌لاتینی دانراون.

(سروودى هيلدبران) (لە دەرووبەرى سالى ۶۰۰ى ز دانراوه و ئەو نوسخەيەى لەبەردەستدايە بۆ دەرووبەرى سالى ۸۲۰ى ز دەگەرپتەوه) لەم بەيتە مەلەمىيە، كە دانەرەكەى ديار نىيە، تەنيا شەست و هەشت بەيت ماوەتەوه. هەلبەتە لەم بەشدا هونەرە رهوانبێژىيەكانى وهكو جوانكارى و خوشخوانى و دووبارەكردنەوهى هزر بەبى دووبارەكردنەوهى وشە بە جوانى بەكارهاتووه.

ئەم قەسىدەيە بەشێك لە چارۆكى هيلدبران-ى پاپى پىرى دەگيرپتەوه كە پاش سى سال ژيان لەگەڵ هونەكاندا^۶، بۆ شەر لە بەرانەر زىدگەى خۆيدا دەگەرپتەوه. لە شەپىكى تەن بە تەندا لەگەڵ ھادوبران-ى كورپيدا رووبەرپروو دەبیتتەوه، بەلام كۆرەكە باوەر ناكات كە هيلدبران بابى ويى و مكوپ دەبى لەسەر دوئيل، ئەم بەشە بە سەرەتاي شەپى تەن بە تەن كۆتايى ديت، و ئەوهى لێوه ھەلدەهينجى كە كۆرە بە دەستى پىرەباب دەكوژى.

كتيبي ئينجیلان (دەرووبەرى ۸۶۸ى ز):

ئەم بەرھەمە ھى ئوتفريد^۷، كە رەبەنىكى خەلكى ويسنبورگ-ە، ئەم مەلەمە مەسیحیە پازدە ھزار بەيتیە، ژيانى ھەزرەتى عيسا دەگيرپتەوه. بە شێوەيەكى گشتى ئەم كتيبە بە يەكەمین بەيتى جەرەمنى دادەنئى كە لە جياتى بەكارھێنانى خوشخوانى سوودى لە قافیەى كوتايى وەرگرتووه. پێشەكى بەيتەكە ستایشىكى جوانى فرانكەكانە. شێوازی شیعەرەكانیش نەدیبانە و فێركاریە.

ئەلمانى بالۆى ناوەرەست: قۇناغى سەرەتا (۱۱۰۰-۱۱۸۰ى ز)

وەرگێرەكانى روھانىيەكان لەفەرەنسى و لاتىنيەوه:

وەرگێرە ھەرە گرنگەكانى ئەم واڕە بریتىن لە: سروودى ئەسكەندەر (۱۱۳۰ى ز). ئەم كارە لامپەرخت^۸ ئەنجامى داوه وەرەبارەى سەرکەوتنە گەورەكانى ئەسكەندەرى گەورەيە. سروودى رولان (۱۱۳۰ى ز) ئەم بەرھەمە كونرادى^۹ قەشەى شارى راتىسبون، بە شێوەيەكى ئازادانە لە دەقى فەرەنسى (گۆزانى رولان) ھو وەرگێرپراوه، سەرپھووردى ئیمپراتۆران، ئەم بەيتە نزیکەى ھەژدە ھزار بەيت دەبى، كۆنراد وەرگێرپراوه و باسى مێژووى جیھان دەكات.

مەلەمەكانى مینستەل:

ئەمانە ھەندى ھۆزانى دنیابین و شاعیرانى گەرۆك بە زمانى سادە و شێوازی جەماوەرى گوتوویانە. گرنگترین كار و بەرھەمى ئەم واڕە بریتىن لە: رۆتزشا (۱۱۴۰ى ز) كەبەسەرھاتى رافاندنى ئەفسانە ئاسای كێژى شای قوستەنتەنیە لەلایەن شای لمباردى^{۱۰} یەوه دەگيرپتەوه.

دۆك ئىرنىست (۱۸۰۱ يىلى ز)، چەند كۆپلىمەك لى بەيتىك كە باسى شۆپشى لودولف دژى بابى خۇي، واتە ئوتوسى يەكەم "۹" دەگىپىتتەمۇ، و چىرۆكى رىتوى (۱۸۰۱ يىلى ز)، ئەم بەرھەمە ھى ھائىرىش دىگىلىسن "۱۰"، و ئەمە يەكەمىن بەيتە كەلە زىمانى ئەلمانىدا بە زىمانى گىئانلەمىرەنەمۇ ھۆنراۋەتەمۇ. مىنى سونگ:

ئەمە برىتتىيە لەو ھۆزانە ئاشقانانەي كە لە گۆرانى فولكلورى ئەمساى كۆن و لە غەزەلىياتى شاعىرانى پروفىنسال "۱۱" - ھەلەنجراۋن. ئەم غەزەلانە كورت و سادەن، و لەپرووى پىكھاتەسى چىرۆكفانى و كارىگەرى زەينىيەمۇ رەۋان و يىگىرىيە و لە ھەر جۆرە دەستكرىيەك دوورن، كۆنترىن شاعىرانى ئەم مەيدانە برىتتىن لە: كورنېرك-سى ئەمساۋى (۱۸۶۰ يىلى ز) دىتەمارفون "۱۲" ئايست.

ئەلمانى بالايى ناۋەرەست: قۇناغى كلاسىك (۱۸۸۰ - ۱۹۵۰ يىلى ز)

زۆرىيە نوۋسەرەنى قۇناغى كلاسىكى ئەلمانى بالايى ناۋەرەست سوارچاكان و روحانىيەكان بوون، بەلام وىراي ئەمەش ھەندى بەرھەم و نوۋسىن بە دەستى جەماۋەرى خەلك و شاىەرەنى گەپۆك و ئاشقان ھاتۇتە دانان. ئەدەبىياتى ئەم قۇناغە لە شەش خانەدا دەگىرستتەمۇ:

- ۱- ھۆزانىن مەلھەمى (داستانى).
- ۲- ھۆزانىن لىرىكى.
- ۳- ھۆزانىن فىركارى.
- ۴- ئامۇژگارى و ۋەزى روحانىيەكان.
- ۵- نوۋسىن و بەرھەمى مىژۋىيى.
- ۶- نوۋسىن و بەرھەمى حقوقى (مافخۋازى).

ھۆزانىن مەلھەمى:

پىرىشنگدارترىن فەلىلى مىژۋى ئەدەبىياتى ئەلمانى سەدەكانى ناۋەرەست بۆ بەيتە مەلھەمىيەكانى قۇناغى كلاسىك تۆماركراۋە. ئەم بەيتانە (منظومە) دوو جۆرن: دەربارى و جەماۋەرى.

مەلھەمىيە دەربارى:

ئەم جۆرە مەلھەمىيە كە بۆ نەغىمىزادە و دەۋلەمەندان دەگوترا، زىمانىكى سەنگىن و رازاۋە و نايابى ھەيە، و پىرە لە وشە و پەيلىقى فەرىنسى. مەلھەمى دەربارى كە سەرىھووردى دلاۋەرى

و سوارچاکی ده گێڕێتهوه، وهسفی دوور و درێژ و تێروتهسهلی نهسپ و چهك و پێشپڕکێی شمشیربازی و نهوشتانه دهکات. نێوهڕۆکی نهم مهلمه مانه که عاده تن له سه رچاوهی ده ره کیه وه وه ره ده گێڕی، هه مان نێوهڕۆکی سیانهی رۆمانانی سده کانی ناوه راسته: نێوهڕۆکی فه ره نسی، که چیرۆکانی شارلانی و ده رباره که ی وی ده گێڕێتهوه، نێوهڕۆکی به ریتانیا، هه ندی سه ره به وورد و چیرۆکه ده رباره ی نارتورشا^{۱۳}، و میژ و دلاوه رانی نهو، و گه ران به دووی جامی پیرۆزدا (که عیسا له دوا شامدا لهو جامه ی خواردووه ته وه)، و نێوهڕۆکی روم، که به ری چیرۆکی یونانی، رومیانی، و رۆژه لاتیانی کۆنه.

به ناویانگترین شاعیرانی مهلمه مه ی ده رباری بریتین له م چواره:

۱- هاینریش فڤن فلدکه (۱۱۷۰- ۱۲۰۰ ی ز):

یه که مین شاعیری نهلمانی مهلمه مه ی ده ربارییه. نه نیثیت-ه که ی که له قالبی بهیتی قافیه دارا دانراوه، وه گێڕانی ناننید-ی فیرجیل-ه به زمانی سده کانی ناڤین، نهم به ره مه پره له وهسفی فیانی رۆمانتیکی و جهنگی سوارچاکی و دلاوه ری. بونیادی پلۆت و نه خشه ی چیرۆکه که لوجیکی، و وینه گرتنی که سایه تیه کان په سند و به جیه.

۲- هارتمان فون نهونه (۱۲۱۵ ی ز):

به یه کێک له مامۆستایانی گه ره ی مهلمه مه ی ده رباری کلاسیک ده ژمی ردی، لی ره دا ده کری ناماژه به دوو چیرۆکه شیعری وی به ناوانی ئیرک و نیوین بکری. چیرۆکی ئیرک له رۆمانسیکی کرتین دوتروا-وه وه رگه راوه، و خۆی له خۆیدا به ودانه به نهلقه ی بریتانیایی له نهلمانیا.

نهم به یته هه ر چهنده تارا ده یه ک تاقه تبه ره، به لام ناوه رۆکێکی ره سه نی وه کو وه فاداری ژنی له خۆ گرتوه، نیوین-یش هه ر له به ره مه میکی تری کرتین-وه هه لێنجه راوه. نهم به یته نه گه رچی له ئیرک هونه ریا نه تر هۆنراوه ته وه، به لام له ناستیکی نه خلاقێ نزم تر دایه، نێوه رۆکه که ی بریتیه له نهوینی رۆمانتیکی نیوین ده ره ق به ماشوقه که ی خۆی و نهو ناخۆشیانه ی که له پیتناوی نهو دا تهحه مولی ده کات. (هه نری هه ژار) ناوه رۆکه که ی نهلمانییه، و ره نگه نه مه باشترین شیعری هارتمان بی. له م شیعره دا باسی نهو ده کری که چۆن سوارچاکیکی گول بسو، یه که عجار قه بوو ناکات به به های له خۆی ردوویی ناره زوومه ندانه ی کیرێک چاک بیته وه، و پاشان قاییل ده بی، و سه ره فجام دووباره قه بوو ناکات.

به هه ر حاڵ نهم خه سه له تی قه بوو ن کردن و قه بوو نه کردنه ی وی ده بیته مایه ی نهو هی که خوا شیقای بۆ بئیری، و له دوا نه فجامدا کیه که به وازی و ببن به هاو سه ر.

۳- ولفرام فون ئیشنباخ (۱۱۷۰-۱۲۲۰ی ز):

قولترین و رەسەنترین شاعیری مەیدانی ھۆزانی سوارچاکی و دلاوەرپەھەبە قارەمانەکانی خودانی مەزەنەن تەین سیمان لە جۆری ھۆیاندا.

پارزیفال-ەکەمی (لەبەر رۆشنایی پرسیفال-ەکەمی کرتین دوتروا دانراو) کارتیکی فەلسەفی درێژ و (۲۵ ھەزار بەیتە) قولە دەربارەیی رزگاری مەزە لە رێگەیی باوەر ھێنانەو بە خوا (ھەلبەتە پاش برینی قۆناغیک لە فرمیسک و روندکان). پارزیفال، کە لە داب و نەعیتی دلاوەری و سوارچاکییەو دەورە، توانای بەسەر نازادسازیی ئانفورتاس-ی شای سەرزەمینە جامی مەقدەسدا ناشکی. پاش پێنج ساڵ لە دوودلی و خەمباری، لە رێگەیی دووبارە نیمان ھێنانەو ئانفورتاس رزگار دەبی و تەخت و تاج وەردەگرێتەو. ولفرام لە میانە نەم بەیتەو ھەندێ لایەن و گۆشەیی سەربەھووردی دنیاوی سێرگۆین^{۱۴}، لە بەرانبەر گەڕان و جوست و جۆی مەعەنەوی پارزیفالدا دەگرێتەو.

ولفرام جگە لە بەیتی پارزیفال، چیرۆکیکی ناشقانەیی دیکەشی بە نیوی ((تیتورل)) دەربارەیی (شیوناتولاندرو زیگنە) ھونیوئەو کە تەنیا چەند پارچەییەکی گەییوئە دەستی نیە. ھەرەھا چیرۆکی (ویلھام فون نورائزە)شی ھەبە کە چیرۆکی (تەواو نەکراو) شەری ویلھام دژی موسولمانان لە کۆتایی سەدەیی ھەشتەمدا دەگرێتەو.

۴- گوتفريد فون شتراسبورگ (۱۲۱۰ ی ز):

بەیتیکی (ناتەواو)ی بەنیوی ترسترام (ترستان) ھونیوئەو و ئیلھامی نەم بەرھەمەیی لە بەیتیکی تۆماس-ی شاعیری خەلکی بریتانی^{۱۵} وەرگرتووە، کە لەویدا ئەفینی پەر ھەوراز و نشیوی ترستان و نیزوت دەگرێتەو. گوتفريد لە شیکردنەوێی باری دەروونی کاراکتەری چیرۆکە و وێنەگرینی ھەست و سۆز و گوداز، و ھۆننەو کاریدا وەستا و مامۆستایەکی بالادەست و پرەسەلاتە.

مەلھەمەین جەماویری:

ھاوکات لەگەڵ رواج و برەوی مەلھەمەین دەرباریدا، مەلھەمەین جەماویریش، کە پێشتر تاییبەت بە سوارچاکی و دلاوەری بوو، لە نەمسا و ستیریا^{۱۶} دا گەشەیی کرد. نەم جۆرە مەلھەمانە، بە پێچەوانەیی مەلھەمەین دەربارییەو، بابەت و نمونەیی دەرەکی و بێگانەیی نەدەکرد بە سەرمەشقی خۆی، واتە لە سەرچاوەیی دەرەکی و بێگانەو ھەلنەدەھێنەرا، سەرچاوەیی نەم مەلھەمانە یا شیعری ئەفسانەیی کۆن یان چیرۆکە شیعری میللی و جەماویری

بوو، که سیمای که سایه تیسانی میژوویی وه کو ئاتیل "۱۷"، ئیرما ناریک "۱۸"، و تیودوریک "۱۹" - ی سر به مالباتی نامال "۲۰" وینه ده گریت. مهلمه می میلی یان جه ماوه ری له رووی شتواز و گوزارشت و دهر پرینه وه له مهلمه می دهریاری ساده تره. جگه له قه سیده ی نیبلونگن و گودرون، گرن گترین مهلمه می میلی نه مانه ن: مهرگی ئالبه هارت، لاورین، سروودی نیکه، و باخی گوئه باخ- که ههر هه موی له دهووی تهوهری که سایه تی تیودوریک ده سو ریته وه.

"سروودی نیبلونگن" (۱۲۰۰ ی ز):

گه وه ترن به ره می نه ده بی ئه ئه لمانیه له سه ده کانی ئافیندا، نه م به یته له نزیکه ی ده ههزار بهیت پیکهاتوه و بریتیه له کۆمه له به ندیک که به (به نه ده کانی نیبلونگن) به ئاوبانگه، و ههر به ندیک له چار بهیتی هاو قافیه پیک هاتوه، و ههر به یته که به هه لوسته یه که ده بی به دوو به شه وه. بهشی یه که م و دووم له ههر به یته که سی و یسته گی هه یه، دوا به یته ههر به ندیک نه بی که نیوه به یته دووه می چوار و یسته گی هه یه.

سروودی نیبلونگن:

قه سیده یه کی زۆر وه ستایانه یه، به لām له وه ده چی که شه قلی چیرۆکی په رییان، نه فسانه و میژوو که م دایه ئیک له هاو نا ههنگی و هاو سازی به یته که که م بکه نه وه. مهلمه مه (داستان) ی نیبلونگن ئاویته یه که له نه فسانانی باو دهریاری پاشایانی بو رگوندی، گوت و هون، له گه ل چیرۆکی نه ته وه ییدا دهریاری خه لکی نه ژدیها کوژ- چیرۆکی که له وه یه له ئه لمانیدا بهر له مه سیحیه ت هه بو یی. ئاما جین مه سیحی و داب و نه ریتی سوار چاکی و دلاوه ری سه ده کانی ئافین ده بی به سه رباری شار ستانییه تیک که له به نه رته دا کفر نامیز و زیر و ره قه. هه لبه ته بۆ چو ئیک هه یه که گوایه شاعیر (له وه یه سوار چاکی نه مه ساوی بی). هاتوه کۆمه لیک بابه تی جۆزاو جۆری کۆ کردۆ ته وه و مهلمه می نیبلونگن- ی لی دروست کردوه، وه کو چۆن هۆمەر (ئیلیاد) ی بهو شتویه دروست کردوه.

هه وین و چیرۆکی به نه رته ی به یته که له سر پایه و بناغه ی رکا بهری دامه زرا وه. بهر له ده ست پیکردنی چیرۆکی نه م مهلمه مه یه، زیگفرید- سی شازاده ی هۆ له ندی، نه ژدیها یه که ده کو ریت و پاشه که وتی زێری نیبلونگه کان "۲۱" دا گیر ده کات. له سه ره تای چیرۆکه که دا، نه و دوو جاران یار مه تی گوتنه ر- سی پاشای بو رگوندی ده دات - جاریکیان له شه ردا و جاری دووم له کاتی خوازی نی برونه یلد- سی خوشکی شای نی سه لهنده دا بۆ گوتنه ر. زیگفریدش له گه ل کره ییلد- سی خوشکی گوتنه ردا زه ما وه نه ده کات. دوا ی چهن د سالتیک کره ییلد و بر نه یلد له سه ر خانه دانی و

رەسەنایەتی مالتباتی هاوسەرەکانیان لێیان دەبێ بەشەر و قەرقەشە، هاگن-ی خزمەتکاری گۆنتەر، بە خیانت زیگفرید دەکوژێت، لەسەر ئەوێ که گوايه سووکایەتی بە خانمەکە، واتە بە خێزانەکە گۆنتەر کردوو. کریمیلد پاش سالانیک لە خەمباری و تاسەیی تۆڵەسەندنەوێ کوشتنی میژدەکە، شوو بە ناتیلای سەرکردەیی هونەکان دەکات. کریمیلد دواي سیازدە سال، گۆنتەر و هاگن و دارودەستەکیان بۆ دیتنی دەریاری ناتیلای دەعوەت دەکات. ئەوانیش گەوجانە دەعوەتەکە قەبوڵ دەکەن. کریمیلد ناگری دوو زمانی و قەرقەشەیی نێوان بورگوندیەکان و هونەکان خۆش دەکات و لە ئەنجامدا کوشتاریکی گەورە لە هەردوولا دەکری. لە ئەنجامدا هون-ەکان سەر دەکەون، گۆنتەر دەکوژێ، و کریمیلد بە دەستی خۆی لە ملی هاگن دەدات. ئەو بە خێشیی بە دەستی هیلدبران-ی گەورە خزمەتکاری تیودوریک دیتە کوشتن.

سرودی نیبلونگن کەم و کوپی ژۆری تێدا، پرە لە درۆ و ناکوکی و ناهاوسەنگی. شاعیر نەیتوانیوە پەردەیک لە مەسیحییەتی سەرەمی دلاوهری و سوارچاکی بەدات بەسەر بیروبوچوون و رووداوانی کوفرنامیزی ئەو رۆژگارەدا کە ئەو و شاعیرانی دیکە سەدەکانی نافین ژۆریان حەز دەکرد ئەو کارە بکەن. بەیتەکە تەژی ژۆروژی و دووبارە کردنەوەیە، پەرە لە وەسفی تاقەتەری جلپەرگ، چەک و تەدارەک و بۆنە و ناھەنگان، شاعیر لە هونەری غەروودا لاوازه کەم و ژۆر کۆ لە بەکارھێنانی دەستەواژەیی کلێشەیی و قافیەیی کۆن و سوا و ناکاتەو.

لایەنی پۆزەتیفی ئەم بەیتە هەموو خەوش و کەم و کوپیەکانی دادەپۆشێت. نێمە دەتوانین لەم بەرھەمەدا ژۆر بە روونی قەومی کۆنی توتونی، بە هەموو خەواتیکیانەو، بە سۆز و گودازیانەو، بەشەھامەتیانەو، بەسەرەختی و درێ و خۆپەسندیانەو بدین. دەبین بە ھاوڕێی گیانی بە گیانی راستگۆیی و ھەفادارییان کە زەمینەیی نەخلاقیی بەیتەکە پێک دێن. بەلام گەورەترین لایەنی پۆزەتیفی ئەم بەیتە وێنە گرتنی بەرجەستەیی چوار کاراکتەرە سەرەکییەکی داستانەکە (مەلھەمەکە)یە: کریمیلد، خواوەندی تۆڵە نەستینی کە تیغەرۆیی کەرب و کینی وای لێدەکات کەیفی بە کوشتاری ھاوئەزادان و تەنانتە بڕایەکانی خۆشی بیت و حالی لێ بێ، زیگفرید، قوربانییەکی بێ تاوانی ناگری رقی ژنیکی ھەسوودە، رودبەر، دلاوەر و سوارچاکیکی بێ گوناھە کە کەتووتە نێوان بەرداشی پایەندی نەخلاقیی خانەخویی و شەڕکی پێشکارییەو (گەورە خزمەتکار)، بەلام جوانترین بەرجەستەکردنی هونەری لەم کارەدا وێنەگرتنی هاگن-ە، کە قارەمانیکی خۆڕیلەیی شەیتان سیفەتە و ھەفاداری دەرھەق بە ناھاکی و خانمی ناھاکی وای لێدەکات بە نانقەست و بە زانستە دەست بەداتە کوشتن و لە ئەنجامدا بە خێشیی بکوژێ.

زۆر بېرۆچۈنى جياۋاز سەبارەت بە ھەلسەنگاندنى سروودى نېبلونگن ھاتونەتە دەرىپىن: فرديك^{۲۲} -ى گەورە پىتى وايە كە ئەم بەيتە پولىتىكى قەلب ناھىتى، كەچى كورتس^{۲۳} و كارلايل بە گرنگترين يادگارى خەلكى سەدەكانى ئافىن، و بە جوانترين بەرھەمى ھونەرى ئەلمانى كۆنى دەزانن. لودويگ^{۲۴} يور بە ئىلياد -ى ئەلمانەكانى دەزانى ھەلبەتە ھەندى ديد و بۆچۈنى ميانپەرەتر ھەن و بە كارتىكى ھونەرى مامناۋەندى دەزانن. بىگومان ئەم بەرھەمە نەك ھەر لە روانگەى مېژوۋىي و نەزادناسىيەۋە پېر بايەخە، بەلكو لەپروۋى پەيوەندىيە قولىە مرۇفانىيەكان و كاريگەريە ھونەريەكەشىيەۋە شايانى ستايىشە. ھېل^{۲۵} و واكنەر^{۲۶} لە ھەموو كەس پتر كاريگەرى ئەم داستانەيان (مەلھەمە) پىتوە ديارە.

گودرون (۱۲۲۵ى ز):

دانەرى ئەم بەيتە پىتوۋرە، رەنگە لە دانانى سوارچاكنىكى نەمساۋى بى. سەرچاۋەكانى ئەم بەيتە برىتىن لە ئەفسانانى فرىزلەندى^{۲۷}، فرانكى^{۲۸} و ئەفسانانى كۆنى ئەلمانى، و سەرمەشقەكەشى سروودى نېبلونگن -ە. ئەم بەيتە لە سى بەش پىكھاتوۋە، كە ھەر بەشىكىيان چىرۆكى رەفاندنى كىژىكى خشكۆك و جوان دەگىرپىتەۋە. لە بەشى يەكەمدا نەۋە دەگىرپىتەۋە كە چۆن ھاگن -ى بچوك (لەۋە ناچى ھىچ پەيوەندىيەكى بە ھاگن -ە شەرخاۋەكەى سروودى نېبلونگن -ەۋە، ھەبى) بە دەستى شىرداللىك^{۲۹} دەفرىنرى، لە ۋلات و شوتىنكى سەيدا گەورە دەبى، لەگەل ھىلدە -ى كىژى پاشادا، لەوتىندەر ھەلدى، لەگەل كىژى شادا زەماۋەند دەكات و دەبى بە پاشاى ئىرلەندا. بەشى دوۋم چىرۆكى كىژەكەى ھاگن، ھىلدە دەگىرپىتەۋە. ئەم كىژە، كە نەۋىش ھىلدە -ى ناۋە، بە نارەزۋى خۆى لەگەل پىشكارانى ھىتىل -ى شاي فرىزلەندا، بۆ نەۋ ۋلاتە دەچى تابى بە ھاۋسەرى پاشا، ھاگن دەكەۋىتە تاقىب و سۆراخى كىژى بەلام لە شەردا دەشكى، بەشى سىيەم، كە گرنگترين بەشى بەيتەكەى چىرۆكى گودرون -ى كىژى ھىتىل و ھىلدە دەگىرپىتەۋە. دەبى بە مەارەپ و دەزگىرانى ھىروىگ -ى شازادەى زىلاندى^{۳۰}، بەلام لەلايەن ھىرموت -ى شازادەى نورماندىيەۋە رەدوۋ دەخىرى، گودرون سىازدە سالان بە يەخسىرى لە نورماندى دەمىنپىتەۋە، و بە درىژاى نەۋ ماۋەيە لەلايەن گىرلىنت -ى مەلىكەى نورماندىيەۋە دەچەۋسىنرپىتەۋە. لە ئەنجامدا گودرون بەدەستى ھىروىگ -ى دەزگىرانى زىگار دەكرى، گىرلىنت دەكوژرى، ھىرموت غەفۇ دەكرى، و ھىروىگ و گودرون بە خۆشى و شادى زەماۋەند دەكەن.

بەيتى گودرون، ھەرچەندە لەپروۋى گەورەيىيەۋە ناگاتە ناستى سروودى نېبلونگن، بەلام لەپروۋى پاراستنى تاييەتمەندىيە ناۋچەيىيەكانى بەشى باكورى رۆژناۋاى ئەوروپا -كەنارە ھۆڧى

و خه لکه سهرکیشه که ی-وه بایه ختیکی یه جگار گه وری ههیه، وه سفی خودی گودرون وه کو کیژه شایه کی سهار و سهنگین، و به سهبر و وهفادار، به نمونه یه کی هه ره جوان و هه ره واقعی دنیای قه سیده و بهیت و هه لبهستان ده ژمیژدی.

هۆزانی لیریکی

مینی زانگ:

هه ره چند نه و شهیه له باری زمانه وانیه وه مانای ناوازی ناشقانه ده گهیه نی، به لام به مانا بهرینه که یه هه مو هۆزانی لیریکی به زمانی نه لمانی بالای ناوه راست ده گرتیه وه، هه لبه ته هۆزانی لیریکی ته نیا ته شق و نه فین نییه، به لکو سروشت، ناین، نیشتمانپهروهی، مافناسی، و زۆر بابته دیکهش ده گرتیه وه. هه لبه ته باوترین مهیدان و بابته ی هۆزانی لیریکی نه فینی رۆمانتیکیه، به گویره ی دابه کانی شیعری ناشقانه و غه زه لی ده رباری له سه ده کانی نافیندا، ژن مایه ی نه وه پری ریژ و حورمه ته، شایسته ی په رسته، شایانی هه ره خزمهت و ستایشیکه.

مینی زانگه کان له ژیر کاریگه ری شاعیرانی فله رنسیدا بوون. شاعیرانی بافاریایی و نه مساوی زۆر له ژیر کاریگه ری ده رکیدا نه بوونه و سه رچاوه ی ئیلهامی شیعیریان زیاتر گۆزانی و ناوازی فولکلوری ناوچه یی بووه.

شیعری غه زه لی، پتر له (۱۶۰) شاعیر له بهر ده ستدایه.

والتیرفون دیرفولگلوید (۱۱۷۰ - ۱۲۳۰ ی ز):

گه وهره ترین شاعیری مینی زانگه، به توانترین و هونه رمه ندرتین شاعیری غه زه لسه رای نه لمانی پیش گوتمیه، و جه ماوه ری ترین شاعیری نه و ولاتهیه له سه ده کانی نافیندا. رهنگه والتیر له تیرو^{۳۱} هاتیه ته دنیاوه، زۆر نزیکه له دلاوه ران و سوارچاکان بووی، پاش چه ندین سال خزمه تی نه شراف و سه رگهردانی له سه رانسه ری نه وروپای ناوه ندیدا (۱۱۹۴ - ۱۲۱۳ ی ز) بوو به هه وادار و لایه نگری فردریکی^{۳۲} دوهم-ی قه رالی تازه ی خانه دانی هوهنشتافین، که پاشان مولکیتی بچووک به شاعیر ده به خشی.

شه رهت و ناویانگی شیعری والتیر له وه دایه که شیعره کانی زۆر سه ساسن و تیکه له یه کن له سه نه ته کار ی و ساده یی، شاعیر جگه له شیعری نه غه زه ل و سروشت، کۆمه لیک شیعری شی ده رباره ی نیشتمانپهروهی، ناوازی ره قس و سه ما، نوکته و په ند هۆنیوه ته وه، و هه ووه ها

ھەندى شىعەرىشى دانائە بۆ نامۇژگارى رابەرانى سىياسى و ئايىنى، ھەلبەتە رەخەش لە پاپاكان دەگىرت.

ئەمەش سەرناۋى ھەندىكە لە بەناۋابانگەرىن شىعەرىن لىرىكى شاعىر: (ئەڧىن شادمانى دوو دئە)، (بەھاران و ژن)، (ئاۋازى مەنگى پىنچ)، (مەحبوبى ھەقناس)، (عەدالەتى نەيرانەرى)، (زىستان)، (يەكسانى لەبەر بارەگاي خۋادا)، (رۇژگارنىكى ئالەبارە)، (ئەلمانى بى شا)، و (مالاۋا لە جىهان).

نايدھارت فون رونيئال (۱۲۴۵ى ز):

لە جەنگاۋەران و سوارچاكانى باڧاربايە، باشتىن شىعەرى ۋى ئەو شىعەرەنە كە لە گۇزەننىيە مىللىيەكانەۋە ۋەرىگرتوون و ژيانى دىھاتىيان بەرجەستە دەكەن. ئەم شىعەرەنە خۇشناۋاز و جەمناۋەرىن.

ئولرىخ فون لىختەنشتاين (۱۲۶۰ى ز):

شىعەرى ئولرىخ بە خۇشناھەنگى و رەۋانى بەناۋابانگە، بە تايىبەتى (لە ئوتوبىوگرافىيەكەى خۇيدا، و لە (خزمەتى خاتىك)دا كە ۋىنەيەكى پىر بايەخ و زىندوۋى ژيان و داب و نەرىتى ئساۋ دەربارى ئەلمان لە سەدەى سىانزەيەمدا بەرجەستە دەكات.

ئەلمانى بالاي ئاڧىن: ئاۋا بوون

(۱۲۵۰ - ۱۵۰۰ى ز):

لە سەدەى سىانزەيەمدا، داب و نەرىتى سوارچاكى و دلاۋەرى و جەنگاۋەرى و دەسەلاتى دەربار بەرەۋ ئاۋابوون چوو. ئىمپراتۇزان و نەجىمزاڧان كە زىياتر لە خەمى سەلامەتى و شكۆى شەخسىدا بوون، دەستيان لە سوارچاكانى رىگەر ھەلگەرت، رەۋنەق و رەۋاجى دانۇستان و بازىرگانى بوو بە مايەى سەرھەلڧان و پەيدا بوونى جۇرە فەرھەنگ و شارستانىيەتتىكى تازە لە شاراندا، بەلام ناسكى و پاكى ژبارى كۆن لە بىر و يىادان دەرچوو و غىرەتى نەتەۋەبى و مىللەتپەرۋەرى گەبىيە نزمەتىن ئاست.

ھەلبەتە كارىگەرى ئەم بارودۇخە بەسەر ئەدەبىياتەۋە نىگەتەف بوو. شىۋەزارى جۇراۋجۇر جىيى زمانى كۆك و رەسەن و يەكگرتوۋى گرتەۋە، كىش و ۋەزنى شىعەرى دوۋچارى پەشىۋى و پاشاگەردانى بوو، حىكاىەت و نەڧل جىيى بە مەلمەمە لەق كىرد، شىعەرى لىرىكى مەيدانى

بۆ مایسترسانگ خالی کرد. بهلام بهم حاله شهوه هیشتا بهرهمی ندهبی شایسته دههاته نووسین و دانان. نهقل و حیکایهتی شیعی به زمانی گیانله بهرانهوه، بهیتی تهوسنامیز، واریفاتنامه شیعی، گۆرانی میلی، پهند و ناموژگاری، چیرۆکی پهخشان و کتیبانی میژوو دهنوسران، بهلام دیارترین فۆرمی ندهبی لهه قۆناغه دا بریتی بوو له: هۆزانیین فیرکاری، مایسترسانگ و شانۆنامه.

زیاستیان برانت (۱۴۵۷-۱۵۲۱ی ز):

شاعیر و قانون زانه. گرنگترین بهرهمی بریتیه له: کهشتی گهوجان که له سالی ۱۴۹۴دا نووسراوه، شاعیر به توندی رهخنه له کریتی و گهوجیتیهکانی زهمانی خۆی دهگری.

مایستر زانگ:

ئه مانه کۆمهلیک شاعیری فشهکهری خۆبهزلزانی شلهشاری و کهمبههره و داهینان بوون، ههولیان دهذا لاسایی مینی زانگهکان بکه نهوه و شیعهکانیان به شیوهیهکی گشتی مهزههبی، فیرکاری، میژویی، یان ره مزیه. ئه مانه چهند نهنجومه نیکیان دامهزراند که وهکو نهسانی بازرگانی بهرپوه دهبران. ههلبهته یاسا و ریسایهکی توند و ورد بهسهر فۆرم و ناوه رۆکی شیعهکانیانهوه زال و حوکمران بوو. ته نیا کاتێ شاعیر به (مامۆستا) و مایستر سینگه دهزانرا که ناوازیکی تازه ههم وهکو شاعر و ههم وهکو ناههنگی شیعهکه- دابیتی. ئهم شاعیرانه جهختیان لهسهر ورده کاریانی هونهری دهکرد، بهلام به دهگهمن داهینانیکي گهوره یان نهجم دهدا، وا باوه که کۆنترین نهنجومه یان نووسینگه له ماینس له سالی ۱۲۰۰دا بههیمهتی هاینریش فونایسن "۳۳" دامهزراوه.

بهناوبانگترین شاعیری ئهم جۆره شیعه هانس زاكس (۱۴۹۴-۱۵۷۶ی ز)ی خهلكی نورنبرگه.

شانۆنامه:

له ئهلمانیاشدا، وهکو یونان، فهرنسا و ئینگلستان، شانۆ له سرووده مهزههبی و نایینییه کانهوه ههلتنجراده، ههندی لهو کاره شانۆییانی که له ریتورهم و بۆنهکانی کافراند غایش دهکران، بههۆی زهبر و زهنگی کلێساوه فەوتان و له نیوچوون، بهلام له سدهی یانزهیه مدام ههندی شانۆنامهی نایینی و مهزههبی (دهربارهی ههندی لایینی ژبانی مهسیح و روحانیانی مهسیحی)، یا نواندن چیرۆکهکانی ناو کتیبی موقهدهس بهره بهره رهواجی پهیدا کرد. ئهم شانۆنامه لهسهر تاوه له کاتێ جهژنی کریسمهس، جهژنی پاک، و باقی جهژن و بۆنه پیروژهکانی دیکه، وهکو بهشیک له سروودی نایینی له کلێسادا، نهجم دهرا و له نهجمادا

سنوورى كلىساي بەزاند و گەيىيە ناو كۆچە و كۆلانا، ئىدى ئەم كارە شانۆيىيە سەرتايىيانە بابەتى كۆمىدى و نەمەزەبى-شى لەخۆگرت، و زمانى ئەلمانىش جىگەي زمانى لاتىنى گرتەو. شانۆنامانى ژان و سوۋ (پرسەي لە خاچدانى مەسىح) لە ھەموو ئەم شانۆنامانە پەتر بەرەي سەند و باۋى پەيدا كرد و ھەندىكىيان (بەتايىيەتى ئەو شانۆنامەيەي كە لە نوپرامرگاۋ "۳۴" ئەنجام دەدرا، تا نەمەروش ھاتوۋە.

شانۆنامەي نەمەزەبى لە سەدەي پانزەيەمدا پەيدا بوو. شانۆكارانى لاۋ لە جەژنى شروڧىتايدا "۳۵" مالا بەمال دەگەپان و دىيەنى كۆمىدى ژيانى رۇژاندەيان غايش دەكرد. ھەندى لەو شانۆنامانە نوكتەنامىز و زۆريان-يش تەواۋ عاميانە و مىللى بوون. نورنەرگ بەناۋيانگەزىن شوۋنى دەرھىتان و نەنجامدانى ئەم شانۆنامانە بوو، و ھەر لەو شاھەدا ھانس راكس پەرى بەم كار و بەرھەمانە داۋە.

جەرمەنى باكوور (نورس، ئەسكاندىناڧيايى)

لە ماۋەي نىۋان سالانى ۹۰۰-۱۳۰۰ى ز كۆمەللىك بەرھەمى ئەدەبىي پەرسەھا لە سەرزەمىنى ئەسكاندىناڧى ھاتە ئاراو. زۆربەي ئەم بەرھەمانە لە زومەرى ئىدا Eddas، شىئەرى سكالدى، و ساگا - Sagas دان.

ئىدا:

((ئىداي ھۆنراۋە)) ئەمە كۆمەللىك شىئەرى ئەفسانەيى، خىكايت نامىز، شىئەرى فىئەكەرى، و كۆپلەي چە و كورت دەگرتەو. ئەم شىئەرانە لە ماۋەي نىۋان سالانى ۸۰۰-۱۱۵۰ى ز دانراۋ و كۆنترىن دەستەنۋوسى ئەم شىئەرانە دەگەرتتەو بۆ سەدەي سىيازەيەم و گوايە زامبوند زىگفوسون "۳۶" كۆي كەردونەتەو. ناۋەرۆكى ئىداكان بىرىتييە لە:

- ۱- پىشېنىيەكانى سىبىل "۳۷"، دەربارەي خولقان و فەوتان و نەمانى جىھان.
- ۲- دوو شىئەرى خەمىن دەربارەي بەسەرھاتەكانى ھىلگى، قارەمانىيەتى گەورە.
- ۳- كۆي شەش شىئەرى جۆراۋجۆرى ئەفسانەيى: خوازيۋىنى فرى "۳۸"، خۆھەلگىشان و رەجەزخانى تور "۳۹" و ئودن "۴۰"، گەرانى تور بۆ دۆزىنەۋەي شوۋنى شەيتان، جوتنەفرۆشى لوكى "۴۱" سەرودى تىرىم "۴۲"، و سەرودى ويلاند "۴۳".
- ۴- دوو كۆمەلە كۆپلەي جۆراۋجۆرى رەمىزى و فىئەكەرى.

۵- كۆی بیست ھۆنراوەی سوارچاکی و دلاوەری كە چیرۆکی ڤولسونگ-ەكان دەگێڕێتەو. ھەموو ئەم ھۆنراوانە لەسەر بنەمای سەنەعتی تەوزیع (دووبارە كردنەوێ فۆنیمەكان) ھۆنراوانەتەو. زۆربەي ھۆنراوەكان كورت، راستەوخۆ، ریتیم خێرا و بێرونگەرایانە و سەنگین. ((ئیدای پەخشان)) (ئیدای سنووری):

ئەم بەرھەمە بە ھۆنراوە و بە پەخشانە، دەدرێتە پال سنووری ستورلوسون "۴۴". بۆ ریتوینی شاعیران دانراوە و بریتیە لە پێنج بەشی گرنگ:

- ۱- كورتەي ئەفسانانی نورس.
- ۲- گوتاری براگی "۴۵"، نامەيەكە سەبارەت بە گوزارشت و ھونەری شیعر.
- ۳- واژەنامەي زاراوە و ھاوواتایانی شیعر.
- ۴- پێستی وەزن و قالبانی شیعر، بە نمونەو.
- ۵- پاشكۆيەك دەربارەي میتووی شیعر و شاعیری و نامەيەكی كورت سەبارەت بە دەستووری زمان و واتاناسی و روونبێژی.

ھۆزانی سكالدی:

سكالدەكان (شاعیرانی كۆنی ئەسكاندیناڤیایی) یا شاعیرانی گەرۆك "۴۶" یا شاعیرانی دەربار بوون.

سەردەمی زێڕینی وان سەدەي ھەشتەم تا سەدەي چواردەیەمە. لە ھاڵیكا كە (ئیدای شیعر) زیاتر سەروساختی دەگەڵ ئەفسانان و سەربھووردی خواوەندان و پالەواناندا، ھۆزانی سكالدی لە شاھان و رابەران كۆن و زەمانی خۆیەو ئیلھام وەرەدەگرت. زمانی ئەم شیعرانە یەجگار بتمو و سفت و رەوان و رازاوەیە، پرە لە دەستەواژە و زاراوەي دور و درێژی ئیستیعار، چۆنیەتي ھۆندەنەوي رێكخستنی پیتەكان یەجگار لیھاتوانە و ئالۆزە. ھەلبەتە بايەخي ھۆزانی سكالدی لە شیعرێ ئیدای كەمترە، بەلام لە بەیتە سكالدیەكاندا زۆر بابەتي میتوویی تۆماركراوە و پارێزراوە.

ساگەكان (Sagas):

لە سالانی نیوان ۱۱۰۰- ۱۵۰۰ ژمارەيەكی زۆری حیکایەتي پەخشان یان ساگان - Sagas لە نەرویج و ئیسڵەند دیتە نووسین. ئەم حیکایەتانە كە زۆرییان ئەفسانەیین و پرن لە گیانی میللی و تەبیەتي دورگەنشینی، ھەندی بەش و لایەن بەرجەستەي میتووی ولاتانی ئەسكاندیناڤی و ژیانی قارەمانانی واقعی یا ئەفسانەیی ئەو مەملەكەتانە دەگێرنەو.

ساگان- Sagas کورت و چڕ و پڕ و بیرونکەرا و تەقربەن هەمیشە خەمینن. دەبێ ئەوەش بگوترێت کە لە باری تانویژ و چینیەوه وەستایانە بەرھەم ھێنراون.

"فولسونگاساگا" (دەورویەری ۱۱۷۰):

نەمە وەرگیرانی چیرۆکی فولسونگانە بە پەخشان، وەکو لە نێدای شیعری-شدا ھاتووہ رەنگە حیکایەتی جۆراوجۆر و ھەندێ گۆرانی میللی، کە ئیستا نەماون، وەکو سەرچاوە بۆ ئەم ژانەرە ئەدەبییە سوودیان لێوەرگیرای. ئەم ساگە چیرۆکی زیگورد فولسونگ دەگێڕێتەوہ، کە ئەم حیکایەتە، لە ئەفسانەکی زیگفریدی مەلخەمی نیبلونگن، کۆتەرە. زیگورد (زیگفرید نیبلونگن) ئەوێ فولسونگ-ی پاشای ھونەکانە. ئەو پاش کوشتنی فافنیری ئەژدیھا، و بەدەستھێنانی ئەو موستیلە جادووویی و گەغینە زێرەکی فافنیر پاسداری و پاسەوانی دەکرد، بە سواری بە نێو ناگردا رەت دەبێ و براپنھیلدی (برونھیلد نیبلونگن) سەرکردە فاککیرەکان "۷" لە خەوی تەلیسمای بێدار دەکاتەوہ. ئەم جووتە ھمز لە یەکدی دەکەن، بەلام گریپھیلد-ی ھاوسەری گیوکی-ی شای نیبلونگ، شەربەتێکی ئەفسونای دەدات بە زیگورد کە دواي خواردنەوہی شەربەتەکە براپنھیلد لە بیر دەکات. ئەوسا زیگورد لەگەڵ گودرونێ گودرونێ کیژی کریپھیلد پەیمانێ زەوجین دەبەستێ، و براپنھیلد لەگەڵ گونار (گوتترام) بۆ گودرونێ زەماوەند دەکات. براپنھیلد کە ناگری ھەسوودی ئۆقرە لێ دەپڕێ، گوتروم، کە براپنھیلد-ی دیکە گودرونێ، بۆ کوشتنی زیگورد ھاندەدا. گوتروم بە شمشیرەوہ پەلاماری گودرون دەدا و برینداری دەکات، بەلام گودرون ئەو دەکوژێ، براپنھیلد-یش خۆی دەخاتە ئەو ناگرەوہ کە بۆ سوتانی جەنازەیی خۆشەویستەکی، زیگورد نامادە کراوہ و دەمریت، گودرون شوو بە ناتیلای-ی رابەری ھونەکان دەکات. ناتیلای کە لە ھەولێ دۆزینەوہی زێرەکانی زیگورددا، بەخیانەتکاری براپنھیلد گودرون دەکوژێ، بەلام زێرەکان لە راین شاردارنەوہ، گودرون ناتیلای دەکوژیت، ناگر لە دەربار و بارەگاکی بمر دەدا و دەیسوتینێ و بۆ ولاتی یوناکرشا ھەڵدێ و لەگەڵ ویدا (یوناکرشا) زەماوەند دەکات.

فولسونگاساگا، سەرچاوەی سەرەکی ئۆپرای موستیلە واکنەر و زیگورد فولسونگ-ی بەرھەمی ویلیام موریس بوو.

"ھاوپەیمانان" (بانداماناساگا):

تاقە ساگێکە کە لە بنەرەدا بە مەبەستی کۆمیکێ نووسراوہ و تەنزیکی سیاسییە. ئەم چیرۆکە بەرھەمی سوارچاکی تەوس و توانج نامێژە. تیمەیی چیرۆکەکە بریتییە لە ناشتەبوونەوہی کۆریکی ئاپرۆمەند دەگەڵ بابێکی دەسبادی دەسبلاودا.

نود-ی لاو به‌هوی ناخوشی نیوان خۆی و نوفیگی-ی بابیه‌وه ده‌تۆری و مال به‌جیندیلی. سالانیککی دوور و دریژ به‌خۆشی ده‌قەتینی، سەرەنجام گیرۆده‌ی داد‌گایه‌ک ده‌بی. هه‌شت پیسای هاو‌په‌یمان که‌ه‌سوودی و به‌غیلی به‌سه‌روه‌ت و سامانه‌که‌ی ده‌بن، لێ‌ده‌پرێن به‌هەر شیوه‌یه‌ک بووه‌ زه‌مینه‌ی مه‌حکوم کردنی خۆش بکه‌ن، له‌ ده‌وره‌یه‌ری پریاردانی یه‌ک‌جاره‌کی داد‌گادا، نوفیگ، به‌ریکه‌وت خۆی به‌ داد‌گادا ده‌کات و هینده‌ زیره‌کانه‌ ده‌که‌وتیه‌ مونا‌قه‌شه‌ و گه‌نگه‌شه‌ که‌ نوسپاگ-ی نه‌یاری نود مه‌حکوم ده‌بی.

هاو‌په‌یمانان بۆ خستنی نود ده‌که‌ونه‌ پیلانگێری و ده‌سیسه‌ نانه‌وه‌، لێ نوفیگ جاره‌کی دی به‌هانه‌ی نود-ه‌وه‌ ده‌چیت و کاریکی وه‌ها ده‌کات که‌ پیلانگێرانی خه‌به‌ر له‌ یه‌ک‌دی بده‌ن. باب و کوپ جاریکی دی ناشت ده‌بنه‌وه‌ و نوسپاگ به‌ مه‌رگی مو‌فاجات ده‌مریت.

هاو‌په‌یمانان ساد‌گا-یه‌کی به‌رزه‌، له‌رووی ورد‌کارییه‌وه‌ بێ خه‌وشه‌ و له‌ باری بونیاده‌وه‌ بته‌و سفت و کۆکه‌، ره‌نگه‌ لایه‌نی هه‌ره‌ پۆزه‌تیفی نه‌م کاره‌ ناماده‌کردن و په‌رداخ‌ی که‌سایه‌تییه‌کان بێ: له‌ نوده‌وه‌ بیگره‌، که‌ هه‌ر چه‌نده‌ تاقه‌تبه‌ره‌ به‌لام شایانی ستایشه‌، تا ده‌گاته‌ هاو‌په‌یمانانی له‌خۆرازی و به‌دخوا و له‌ هه‌ر هه‌موویان جوانتر و به‌رجه‌سته‌تر، نوفیگ-ی خزه‌تکار و نوینه‌ری خوای هه‌نه‌ک و کۆمیدیا، که‌ ره‌خنه‌گری ته‌نزویژ و نیراد‌گری سه‌رده‌می سوارچاکی و دلاوه‌رییه‌.

بەراویژ و ژێدەران:

- ۱- تیبودوریک (۴۵۴-۵۲۶) پاشای نوستروگوت-ەکان بوو
- ۲- شارلمانی (۷۴۲-۸۱۴) شای فرانک-ەکان لە ۷۶۲-۸۱۴ و نیمپراتۆری رومی رۆژناوای جاران لە ۸۰۰-۸۱۴.
- شارلمانی لە کاتی دامەزراندنی نیمپراتۆرییەتە مەزنەکەی خۆیدا ئەو نارچانەی کە جاران لە ژێر رکێف و دەسلاتی نیمپراتۆرییەتی رومی رۆژناوایدا بوو، خستنیە سەر نیمپراتۆرییەتەکەی خۆی و لە سالی هەشت سەدا پایای وەخت تاجی ئەم نیمپراتۆرییەتە یی بەخشی.
- ۳- رونی: ناوی ئەلفابە کە کە تیرە جەرمەنییەکان لە جۆرە خەتیکی یونانییەو وەریان گرت.
- (*) تاقە بەرەهەمیکی شایستە سەر بە ئەلمانی ژێری، بەیتی (فریارەس)ە کە نووسەرەکەی پیتوارە، ئەم بەیتە لە دەرووبەری سالی ۸۳۰دا بە زمانی ساکسونی کۆن هۆنراوەتەو، ئەم بەیتە شەش هەزار بەیتە و دەرباری ژیانی حەزەرەتی عیسیایە.
- ۴- هون - Huns:
- هونەکان ئەژادیکی ناسیاین کە لە سەدەکانی چوارەم و پێنجەمی زاینیدا لە ئەوروپادا خەریکی تالان و بڕۆ بوون.
- ۵- ئوتفريد - Otfried: (۸۰۰-۸۷۰ی ز):
- ۶- لامپرخت Lamprecht (۱۱۲۰ی ز): شاعیریکی کۆنی ئەلمانی و ئەندامی کلیسا بوو.
- ۷- کونراد Konrad: شاعیریکی نیووی دیووەمی سەدی دوازدەمی ئەلمان و کەشیشی شاری راتیسبون بوو.
- ۸- لومباردی Lombards: یەکیکە لە تیرە ئەلمانی ئەژادەکان کە لە سەدی شەشەمی زاینیدا نیتالیان فەتح کرد و لەوێندەر حکوومەتیکی پاشایان دامەزراند.
- ۹- ئۆتۆ-ی یەکەم Otto I: (۹۱۲-۹۷۳) لە سالانی ۹۳۶-۹۷۳دا گمورە نیمپراتۆری روم بوو.
- ۱۰- دیرگلیستەر:

شاعیریکي نهلمانی بالای نافین بووه له سهدهی دوانزهیمه می زاینیدا .

۱۱- پروفینسال:

یه کیکه له زمانه رومیاییه کان، له زمانی لاتینییه وه هاتووه، و له باشووری رۆژه لاتی فهره نسادا برهوی سهندووه.

۱۲- دیتمارفون نایست (۹۷۵-۱۰۱۸ ی ز): واریقات نووسیکي نهلمانی بوو.

۱۳- نارتورشا:

(سهدهی شهمه می ز): شای نهفسانهیی یان واقعی بهریتانیا بوو.

۱۴- سیرگوبین: برازای نارتور شا و یه کیک بوو له جهنگاوهران و دهست و پیوه ندانی وی.

۱۵- بریتانی Brittany: یا برتانی یا بروتانی: دهشمر و ویلایه تیکه له باکووری رۆژئاوای فهره نسا، نیمچه دوورگه یکه له نیوان دهریای مانش و (له باکوور) کهنداوی بیسکی (له باشوور).

۱۶- ستیریا Styria: ویلایه تیکه له ناوهند و باشووری رۆژه لاتی نه مسا.

۱۷- ناتیل Attila: (له سالی ۴۵۳ ی ز مردووه) به (به لای ناسمانی) به ناویانگه، و له سالانی ۴۳۵-

۴۵۳ دا پاشای هون-هکان بووه.

۱۸- نیرماناریک (۳۵۰-۳۷۶): شای گوت-انی رۆژه لاتی (ستروگوته کان) بوو.

۱۹- تیودوریک (۴۵۴-۵۲۶): به تیودوریک-ی گهوره ناسراوه، له سالانی (۴۷۴-۵۲۶ ی ز) دا شای

گوت-انی رۆژه لاتی بووه.

۲۰- نامال Amal: ناوی مالتیاتی پاشایه تی گوته رۆژه لاتییه کان بوو.

۲۱- نیبلونگ-هکان Nibelungs: نه زادیکی کورته بالان له نهفسانانی نهلمانیدا.

۲۲- فردریک-ی گهوره (۱۷۱۲-۱۷۸۶): له سالانی ۱۷۴۰-۱۷۸۶ ی ز دا شای پروس-هکان بوو.

۲۳- کورتس (۱۸۱۳-۱۸۷۳)

رۆماننوس و شاعیر و وهرگیتریکی نهلمانیه،

۲۴- لودویگ بور (۱۸۱۶-۱۸۸۹ ی ز):

نهلمانیه، زانای خواناسیه.

۲۵- هیبیل (۱۸۱۳-۱۸۶۵):

شاعیر و شانۆنامه نووسیکي نهلمانیه.

۲۶- واگنمر (۱۸۱۳-۱۸۸۳):

شاعیر و ناوازدانه ریکي نهلمانیه.

۲۷- فریزل‌نند:

به‌شیکه له هۆل‌ندا.

۲۸- فرانک:

قومیکي نه‌لمانی نه‌ژادن که له سه‌ده‌ی شمه‌می زاینیدا هاتوونه‌ته ویلايه‌تی روم و هۆل‌ندایان داگیر کردوه و له که‌ناره‌کانی راین‌دا ناکنجی بوونه.

۲۹- Griffin = شیردال، له نه‌فسانانی کۆن و سه‌ده‌کانی ناښیندا به گیانله‌به‌رێک ده‌گوترا که نیوه‌ی شیر و نیوه‌کمی دیکه‌ی هه‌لتو بووه.

۳۰- زیلاند: ویلايه‌تی باشووری روژناوا‌ی هۆل‌ندایه.

۳۱- تیرول - Tyrol: ناوچه‌یه‌که له باکووری ئالپ له نه‌مسا.

۳۲- فردریکی دوهم (۱۱۹۴- ۱۲۵۰): قه‌پالی نیم‌راتۆریسه‌تی موقه‌ده‌سی روم (۱۲۲۰- ۱۲۵۰) و شای نه‌لمانی (۱۲۱۲- ۱۲۲۰).

۳۳- هاینریش فون مایسن (له سالی ۱۳۱۸ دا مردووه):

شاعیریکی لیریکی نه‌لمانی بووه.

۳۴- نویرامرگا: گوندیکه له بافارایای بالا، پیشاندانی شانۆنامانی بازاره‌کانی مه‌سیح لیسه‌دا به‌لای گه‌ریده‌کانه‌وه مایه‌ی سه‌رنجه.

۳۵- شروڤتاید: ره‌سمیکه که سی روژ به‌رله چوارشه‌مه‌ی تۆیه نه‌هجام ده‌دری.

۳۶- زایموند زیگفوسون (۱۰۵۶- ۱۱۳۳):

زانایه‌کی نیسله‌ندییه کۆمه‌لێک به‌ره‌مه‌می ده‌ریاره‌ی میژووی نیسله‌ندا داناوه.

۳۷- سیبل: له نایینی فریگیا، داپیره‌ی خواوه‌ندانه.

۳۸- فری Frey: له نایینی جه‌رمه‌نیدا، خواوه‌ندی خۆر و باران و فەر و به‌ره‌که‌ته.

۳۹- تور: له نایینی جه‌رمه‌نیدا، خواوه‌ندی هه‌وره‌تریشقه و ده‌سه‌لات و جه‌نگه.

۴۰- نودین: له نایینی جه‌رمه‌نیدا، خواوه‌ندی مه‌زنه، و سه‌روکی یازده خواوه‌ندی دیکه‌یه.

۴۱- لوکی: له نایینی جه‌رمه‌نیدا، ره‌مزی شه‌ر و خوای قه‌رقه‌شه‌یه.

۴۲- Thrym: له نایینی جه‌رمه‌نیدا، پاشای بێشمه‌ی دیوانه.

۴۳- ویلاند: شاریکی که‌ندایه، له باشووری روژاوا‌ی تافه‌گی نیاگاریه.

۴۴- سنووری ستورلوسون (۱۱۷۸- ۱۲۴۱ ی ز):

میژوونووییکی نیسله‌له‌ندییه، و به‌گه‌وره‌ترین نه‌دیبی نورس له سه‌ده‌کانی ناښیندا ده‌ژمیره‌ری.

۴۵- براگی: لە ئەفسانانی نورسدا، خواوەندی شیعەر و نەدەبە.

۴۶- شاعیرانی گەرۆك Minstrets: بەو شاعیرانە دەگوترێت کە لە سەدەکانی ناڤیندا بە دنیا دا دەگەڕان و بەرلە برەوی ھونەری چاپ، بەیتی زارەکیان (دەگو بەیتی شانسون دوژست) بۆ خەلکی دەگوت و ھەندتکیان لە دەرباری شاھانەوہ نزیک بوونە.

۴۷- فالکیر-هکان Valkyries: لە ئەفسانانی ئەسکاندیناڤیدا دەگەنە کیوانی جەنگاوەری نوودین کە بەسەر مەیدانی شەردا دەگەڕێن و لە نێو کوژراوەکاندا شایستەترین قارەمان لە جیاتی و تۆلەیی نوودیندا دەبەن.

ئەدەبىياتى سىلتى ۱

پىشېنەيەكى مېژوۋىي:

لەقچەكە لە قەومە ھىند و ئەوروپايەكان كە ئىستا بە سىلتىيەكان يا كىلتىيەكان ناسراون وا ديارە تا سەرەتاكانى سەدەي ھوتەمى پىش زايىن لە ئەوروپاي رۇژئاواييدا (فەرەنسا و لەگىنە ئەسپانيا) ئاكنجى بوۋىن. دەستەيەك لە سىلتىيەكان كە دانىشتورى سەرزەمىنى گول بوۋىن، تىكەلەۋى رومى و جەرمەنىيەكان دەبن. گەيلى "۲" يەكان، كە واديارە لە سەردەم و رۇژگارەكدا ئاۋچەيەكى بەرىنى ئىنگىلىستانى ئەمىرۋيان داگىر كوردېي، لە دەۋرەبەرى سالتى ۴۰۰ پىش زايىنەۋە بە ھۆى شەپۋلىكى تازەي سىلتى و برىتونى يەۋە بەرەۋ رۇژئاۋا و باكور رادەنرەن. پاشان گەيلىيەكان لە ئىرلەندا و سكوتلاندا ئاكنجى دەبن و برىتونەكان نېۋە باشورى جەزىرە داگىر دەكەن، لە نېۋە سەدەي پىنجەمى زايىنەدا كە ئانگەكان "۴"، ساكسونەكان "۵" و جوتەكان "۶". ھىتېش دەبەنە سەر برىتانيا، ئاقمىك لە برىتونەكان بۆ ويلز و كورنوال، و ئەۋانى دى بۆ برتانى لە ئەوروپا كۆچ دەكەن.

گەيلىيەكان لە سەرەتاي قۇناغى مەسىھىيەتەۋە تا سەدەي شەشەم لە ئىرلەندەدا ئارام و ئاسودە دەبن. پاشان بۆ ماۋەي سى سەد سال، ھەۋەلجار لەلايەن نەروىچىيەكانەۋە و پاشان لەلايەن دانىماركىيەكانەۋە بەر ھىتېش و پەلامارى بەردەۋام دەكەۋىن، تا لە سالتى ۱۰۱۴، ئىرلەندىيەكان بە سەركردايەتې پرايىن "۷" بۆ، كۇتايى بە دەسەلاتى مىللەتانى ئەسكاندىناڧى دىتن، ماۋەيەك لەۋە دوا ھەرى "۸" دوۋەمى پاشاي ئىنگىلىستان پەلامارى ئىرلەندا دەدات و ئەم ۋلاتە دەخاتە ژىر فەرمانپەرۋايى و رىكىڧى خۇيەۋە (۱۱۷۲).

رۇشنىبىرى سىلتىيەكان بە تايبەتې ئىرلەندىيەكان، تاۋەكو پىش ھاتنى مەسىھىيەت رۇشنىبىرى مىللەتانى ھۆڧى و سەرەتايى بو. ئەم قەومە پياۋانى دىليان دەكۈشت، ژنانيان بە

کۆیلەیه‌تی دەبرد، لەزه‌تیان له نیشاندان و غایشی سه‌ری بردراوی دوژمنان ده‌بینی، ته‌نانه‌نت می‌شکی دوژمنانی خۆیان له شیوه‌ی تۆیدا ده‌دیتا و وه‌کو ده‌ستکه‌وت-ی جه‌نگی بۆ یادگار هه‌لیانده‌گرت، پێشه‌ی سه‌ره‌کی سیلتیه‌ کۆنه‌کان ناژه‌لداری، کشتوکال و جه‌نگ بوو.

سیلتیه‌کان، خواوه‌ندانیکی زۆریان، که‌نیشانه‌ی هیزه سه‌ره‌کیه‌کانی سروشت و ته‌بیعه‌ت بوون، ده‌په‌رست، و باوه‌ریان به جادوو و خورافات و دۆنای دۆنی گیانان و قوربانی کردنی مرۆشان هه‌بوو. هه‌له‌ته سه‌رکردایه‌تی و نه‌ج‌امدانی سروودین په‌رستنی خودایانی سیلتیه‌کان به دروئیده‌کان^۹ بوو، دروئیده‌کان نه‌و کاهین و روحانیانه بوون که نه‌ک هه‌ر ده‌سه‌لاتی مه‌زه‌به‌ی و نایینیان هه‌بوو، به‌لکو له مه‌یدانی کاروباری ناوخۆ، رامیاری و سوپاییشدا نه‌خش و رۆلتیکی گرنگیان ده‌ستۆ دبوو. جگه له‌مه خه‌ریکی فالگرته‌وه و سیه‌ربازیش ده‌بوون. مه‌سیحیه‌ت، له سه‌ده‌کانی سێهه‌م و چواره‌مدا گه‌یه ده‌فهرکه‌، و له میانه‌ی سه‌ده‌ی پینجه‌مدا به هیمه‌تی قه‌شه پاتریک^{۱۰} بوو به نایینی فه‌رمی، پاش ماوه‌یه‌کی کورت ئیله‌ند بوو به مه‌له‌بندی زانست و رۆشنییری مه‌سیحیه‌ت و ره‌واجده‌رانی نایینی له‌وتنده‌روهه بۆ فه‌ره‌نسا و ئینگله‌ترا چون.

دیاره هه‌ر کورته میژوویه‌کی سیلت نه‌گه‌ر سوکه باسیکی ده‌رباره‌ی سروشت و ته‌بیعه‌تی زاتی خودی قه‌ومی سیلت تیدا نه‌بی، ناته‌واوه.

ئه‌م قه‌ومه وێرای شه‌ق‌لی هۆڤیگه‌ری سه‌ره‌تاییان، هیشتا زۆر له جه‌رمه‌نه‌کانی سه‌ده‌کانی ناڤین که‌متر گرژ و مۆن، خه‌مین، و مالیخولیایی بوون سیلتیه‌کان خه‌لکانیکی رۆمانسی بوون له‌خۆرازی، بزۆ، ناسک، خه‌یاڵپه‌روه‌ر، خورافی و هه‌ستیاری بوون. نه‌وانیش وه‌کو جه‌رمه‌نبیه‌کان، هه‌زیان له دادپه‌روه‌ری و نازایه‌تی ده‌کرد، هه‌روه‌ها شه‌یدای سه‌یران و رابوردن و ئه‌قین و ره‌مز و رازی جوانیه‌کانی سروشت-یش بوون.

هیچ سه‌یر نییه که سیلتیه‌کان هه‌رگیز له نه‌ورپادا نه‌گه‌ییونه‌ته ده‌سه‌لاتیکی سیاسی گه‌وره، پێشکه‌وتنی وان له مه‌یدانانی دیکه‌دا بووه. سیلتیه‌کان له واری نه‌فسونگه‌ری، پێکه‌نینۆک، و نوکته‌بازیدا خه‌مه‌تی رۆشنییری نه‌ورپای سه‌ده‌کانی ناڤینیان کردووه و به‌شداریان له‌م بواره‌دا ره‌نگه له دامه‌زراندنی ئیمپراتۆریه‌تی گرنگتر بووبی.

نۆرینیکی گشتی:

هه‌ر چه‌نده به گۆیره‌ی هه‌ندی ریوایه‌ت و هه‌والنامه‌مان سه‌ره‌تا و ده‌ستیکی شیعی ئیله‌ندی بۆ سه‌ره‌تاکانی یه‌که‌مین سه‌ده‌ی زایینی ده‌گه‌ڕێته‌وه، به‌لام ده‌کرێ بگوترێ تا پێش سه‌رده‌می قه‌شه پاتریک (ده‌رویه‌ری ۴۳۲) شیعر و نه‌ده‌ب به مانای دروستی وشه، له

ئىرلەندەدا نەبوۋە، گەيلىيەكان تا سالى ۱۱۷۲، كە سەرگەۋىتىنى ھىرى دوۋەم، كۆتايى بە ئەدەبىيات و ھونەرى راستەقىنەي سىلتى لە ئىرلەندەدا ھىنا، لەروۋى ئەدەبىيەۋە ھەر چالاک و چەلەنگ بوون، برىتونەكان لە ويلزدا، درەنگتر روو دەكەنە ئەدەبىيات و سەردەمى ئەدەبى وان پتر لە ھاۋدىنسانى ئىرلەندى خۇيان دەۋام دەكات. ھىچ مېژۋىيەكى ورد و دروست لەبەردەستدا نىيە كە سەرەتاي ئەدەبىياتى زارەكى و فۆلكلورى يان نووسراۋ دىيارى و دەست نىشان بكات. بەلام گومان لەۋەدا نىيە كە بەرھەمىكى زۆر، بەر لەم شىۋەي كە گەيىۋەتە دەستى نىمە، بە درىژايى رۇژگارەن چ بە شىۋەي نووسراۋ و چ بە شىۋەي زارەكى بەرھەم ھاتوۋە و ھەبوۋە. سەدان دەستىنوسى سىلتى كە زۆربەيان لە ماۋەي سالانى ۱۱۰۰- ۱۴۰۰ى زدا دائارون، لە چەپۆكى رووداۋ و قەۋماۋانى رۇژگار خەلەسىيون و تاۋەكو ئەمپۇ پارىزراون، كە ئەمە ناۋى ھەندىكىانە:

۱- كىتېبى دان كاۋ (دەۋرۋىيەرى ۱۱۰۰).

۲- كىتېبى لىنستەر (دەۋرۋىيەرى ۱۱۵۰).

۳- كىتېبى زەردى لكان (دەۋرۋىيەرى ۱۳۹۱).

ھەلبەتە بەشى ھەرە زۆر و سەرەكى ئەم بەرھەمانە تايبەتن بەرۋمانسەۋە (ۋاتە چىرۆكىن ئەڧىندارى و سەرگىشى)، و ھەموۋيان لىكىدى دەچن و دەشۋېيەنە سەر يەكتەر، دەستىنوسە برىتونىكە^{۱۱} گرىنگەكانىش برىتىن لە:

۱- كىتېبى رەشى كرمارزن (سەدەي دۋازدەيەم) كە بە شىعەرە.

۲- كىتېبى ئانىۋرىن (سەدەي سىانزەيەم) كە ئەۋىش بە شىعەر ھۆنراۋەتەۋە.

۳- كىتېبى تىلىسن (سەدەي چۋاردەيەم)، ئەمىش بە شىعەرە.

۴- كىتېبى سوۋرى ھرجست (سەدەي چۋاردەيەم)، كە بە ھۆنراۋە و پەخشانە.

ھەم ئىرلەندىيەكان و ھەم ويلزىيەكان بەرھەمىكى زۆريان چ بە شىعەر و چ بە پەخشان دانائە كە برىتىن لە: سىروودىن مەزھەبى، ھۆزانى ئەڧىنى، ۋەسفى تەبىئەت، مېژۋو، ياسا، مارشى مەلھەمى، سىرودىن پالەۋانى، رومانس و چىرۆكىن ئەڧىندارى و سەرگىشى... ھتد. ھەرچەندە ئەم بەرھەمانە لە بارى مېژۋىيەۋە بايەخدار و گىرنگن، بەلام بەيت و ئەفسانەكان بۇ خرىندكارانى ئەدەبىياتى پىراكتىكى و خۋىنەرانى ئاسايى زىاتر دلگىر و جوانن.

رۆمانس و (چىرۆكىن ئەڧىندارى و سەرگىشى) سىروودە پالەۋانىيەكان، ۋەكو چۆن لە يۆنان و ۋلاتانى جەمپەنىدا باۋ بوۋە، لە ماۋەي سەدان سالدا پىشتاۋىشت لە نەۋەيەكەۋە بۇ نەۋەيەكى

دیکه هاتووه و ماو‌تسه‌وه. نه‌قلب‌یزان و حیکایه‌تخوانان و به‌شینویه‌کی گشتی (بارده‌کان Bard^{۱۲}) که له باری ده‌سه‌لات و پایهی کۆمه‌لایه‌تییه‌وه له دوا‌ی پاشایانه‌وه ده‌هاتن، بۆ گه‌یشتن به‌ پله‌ی (بارد)‌ی ناسایی ده‌بوايه‌ جه‌وت سالان م‌وتالا و کاریان ب‌کردایه و نه‌گمر بیانویستایه ب‌گه‌نه پله‌یه‌کی بالاتر، واتا ب‌گه‌نه پله‌ی عوله‌مایی ده‌بوايه دوازده سالان ب‌جوینن و نزیکی ۳ سه‌دو په‌نجای چیرۆک و ژماره‌یه‌کی زۆر له شیعیری کورت نه‌زبه‌ر ب‌کهن.

نه‌فسوس که شاعیریکی به‌هره‌مه‌ند په‌یدا نه‌بوو تا ئه‌م چیرۆکانه له قالبی م‌ه‌لحه‌مه و به‌یتی م‌ه‌لحه‌می وه‌کو ئیلیاد و سرودی نیبلونگندا داب‌ریژۆ و به‌و‌نیتسه‌وه. ه‌هر چه‌نده ژماره‌یه‌ک له‌و چیرۆکانه دراونه‌ته ده‌م یه‌که‌وه، به‌لام له ده‌ست‌ن‌و‌سی جۆراوجۆردا تۆمار کراون که له‌رووی میژوو و شوینه‌وه له یه‌کدی جیاوازن، له‌پاستیدا کاری دا‌ه‌ینان و نه‌فراندنی چیرۆکی یه‌کپارچه‌ی یه‌ک‌گرتووی ه‌ونه‌ری بۆ نووسه‌ران و دانه‌رانی تازه‌ مایه‌وه‌و کاره‌که به‌ ملی نه‌واندا هات.

و‌یرای نه‌وه‌ی که فۆرم و شیویه‌کی دیاریکراو له به‌یت و نه‌فسانانی سیلتیدا به‌دی ناکرێ، به‌لام هه‌ندی تاییه‌تمه‌ندی هاوبه‌ش له هه‌م‌روياندا به‌رچاو ده‌که‌وی. له‌م به‌ره‌مانه‌دا ه‌یچ جۆره نه‌زا‌ک‌ه‌ت و وشه‌بازییه‌ک به‌دی ناکرێ، به‌ل‌کو لیوان لیون له‌ زیری، نا‌پوخته‌یی و ته‌نانه‌ت گیانی ه‌و‌فیکاریش. چیرۆکه‌کان یان هه‌و‌ینی چیرۆکه‌کان ه‌هر هه‌م‌ووی له‌ بت په‌رسته‌یه‌وه وه‌رگه‌راوه‌... نیروی دراماتیکی، هه‌نه‌ک کاری، دل‌گیری و وه‌سفین جوان و دره‌شاهه له‌ تاییه‌تمه‌ندییه‌کانی دیکه‌ی ئه‌م چیرۆکانه‌ن: فیشالبازی، دووباره‌ کردنه‌وه‌ی سیفه‌تی کلێشه‌یی و درێژ‌داد‌ری ناسیو و زیانی زۆری لێدان. هه‌لبه‌ته هه‌ندی چیرۆکه شیعیری قافیه‌داریشیان تییدا هه‌یه.

چیرۆکین گه‌یلی

چیرۆکین گه‌یلی (یا ئه‌رله‌ندی) به‌سی سهرده‌می سه‌ره‌کی و به‌ کۆمه‌لێک ورده قوناغاندا تێ په‌ریوه.

سهرده‌می نه‌فسانه‌یی:

چیرۆکین نه‌فسانه‌یی، میژووی ئه‌رله‌ندا له‌ کۆترین رۆژگاره‌وه تا زات‌ب‌وون و سه‌ره‌که‌وتنی میلیسه‌کان^{۱۳} (Milesians) ده‌گه‌ڕێته‌وه. سه‌ره‌هل‌دان و په‌یدا بوونی تزارو‌پارتولون‌ی منالانی نوح، تالان و برۆی فورموره‌کان^{۱۴}، دوو شه‌ری موتیورا^{۱۵} له‌ نیتوان قه‌ومی

دانا^{۱۶} و فېرېولگە^{۱۷} كان، و سەرهىجام شىكىستى قەومى دانا لە لايمەن مېلىسە ئەسپانىيەكانەو، ھەر ھەموو ئەمانە لەو چىرۆكانەدا دەگىرەنەو. بەناوبانگىرەن چىرۆكانى سەرىخەخۇ كە باسى دوو شەپكەى مویتورا دەكەن برىتىن لە: ((خۆزىتىنى ئاتىن)). ((چارەنووسى منالانى تونىن)) و ((چارەنووسى منالانى لى)). ئەم دوو چىرۆكەى دوايان لەگەل چىرۆكى ئەسارەت و غەرىبى منالانى ئوسناكدا (كە ھى سەردەمى لىقى سوورە) كۆ چىرۆكى ناسراو بە (سى چىرۆكى خەمناكى ئىرىن) پىتك دىتىن.

سەردەمى لىقى سوور (يان كوچولین):

چىرۆكانى سەردەمى لىقى سوور (يان كوچولین) زىياتر لە ژيانى كونچوبار، شای ئۆلىستىر^{۱۸}، و جەنگاۋەرەكانى ئەوۋە ھەلپىنجراون، كە بە گوڭرەى رىوايەتان لە يەكەمىن سەدەى زايىندا دەژيان. زۆرىەى ئەم چىرۆكانە بە دەۋرى كەسايەتى، لە داىك بوون، كارە گەۋرەكان و مەرىگى كوچولیندا، كە گەۋرەترىن قارەمانى ئەفسانەى ئىرەلەندىيە، دەسۋرپىتەو. بەشىك ئەم سەردەم و قۇناغە تايبەتە بەو رووداۋانەى كە ((تىن بوكولى)) پى دەگوترى. بەناوبانگىرەن چىرۆكى ئەم سەردەمە (ئەسارەت و غەرىبەتى منالانى ئوسناك)^۵.

تىن بوكولى (ھېرش بۆ سەر كولى):

بە گەۋرەترىن مەلھەمە (داستان)ى ئىرەلەندى كۆن لە سەردەمى لىقى سووردا دىتە ژماردن. مېدبى-مەلىكەى كونات^{۱۹}، داۋا لە پىپاۋىكى خەلگى ئالىستەر دەكات، جوانەگايەكى بە ئەمانەت بەداتى. كابرا كە ھەندى جىنىۋى دەست و پىئەندانى مەلىكەى بېستېۋەو، ئايەۋى جوانەگاى بەداتى و خۆى دەدزىتەو، مېدب، تۈپە دەبى و سەربازانى خۆى تەيار دەكات و لەشكەر دەكاتە سەر كونچوبار، بەلام ژمارەيەكى زۆر لە جەنگاۋەرەرانى ۋى بە دەستى كوچولین دىتە كوشت. لەشكرىانى مېدب كە خراب دەشكىن، پاش كوشتارىكى زۆر لە كونات و دەردەنرېن، لە گەرمەى شەپ و شۆپ و ھەرا و ھەنگامەدا مېدب جوانەگايەكە دەفېتى و بۆ قەلەيكەى كونات-ى دەنېرى. جوانەگاي ئالىستى، جوانەگاى مېردى مەلىكە دەكوۋىت و دەگەپىتەو بۆ گەۋرەكەى خۆى لە كولى^{۲۰}. كە دەگاتەو ئەۋىندەر بە جۆرىكى ھىندە دوور و درىژ دەبۆپىنى كە دلى دەتەرەكى و مردار دەبىتەو.

ئەسارەت و غەرىبەتى منالانى ئوسناك:

ئەم چىرۆكە سەر بەھووردى خەمناكى دىردەر^{۲۱}، كە بە ھىلنى ئەفسانانى ئىرەلەندى دەژمىردى، دەگىرپىتەو. لە كاتى لەدايكبوونى (دىردەر)دا كە تباد-ى غەيىزان پىشېنى ئەو

دهکات که نهم کیوه ده بیته مایه به ده بختی و نه گه تی بو نالستر. به لام دیردر که خوی ده ناسیتته وه هینده جوان ده بی که کونچوبار شا لیبده بری بیخوازی و بیکات به هاوسه ری خوی ((دیردر)) بهم به میوه ندیه قایل ده بیته، به لام گافی که (نیزی "۲۲") ده بیته، به سه دل ناشقی ده بی و ناچاری دهکات پیکه وه بره فن. نهم جووته ناشقه ده گمل دوو برای نیزیدا، واته له گمل ناینل، و ناردندا، پهنا ده بنه بهر نوسکاتلانده. نه نجام هر چواریان به هیتی عه فوی گشتی بو نالستر ده گپینه وه. له وینده هر سی پایوه که بهر په لامار ده درین و ده کوژرین، ((دیردر)) ش خوکوژی دهکات. که تباد پیشبینی ناینده کی پر نه گه تی بو کونچوبار دهکات و له گمل جهنگاوه رهکانی دیدا لیتی دوور ده که ونه وه و بلاوه ی لیده کن.

وه سفی خه یالاوی دیردر، شهرچی نه ثینی ساده و بی رتوشی دیردر ده رهق به نیزی، و کاراکترسازی سی کوره کی نوسناک، وه کو نمونه تین چه لهنگی و راستگویی و بویری، له تایبه قه ندیه بهر جهستهکانی نهم چیرۆکه یه.

سهرده می فینی (یا نوسانی):

شا قاره مان یان کاراکتری سهره کی زور چیرۆکی نیرله ندی، ناوی (فین) ه. نهمه سهرکرده ی گروپی پاله وانانی فینی ه (گروپی فیانا)، واته سهرکرده ی شه و سهریازه پیشه یانه ی که پشتیوانی پاشایانی جوړاوچور بوون، ولاتیان له هیرش و په لاماری بیگانان ده پاراست، باج و خهراجیان کو ده کرده وه، و زیاتر به راو و ماسیگری ده ژیان. به گویره ی نه فسانان، لاوی یان سهرده می هه رزه کاری فین به نه نجامدانی کارین گه وره و موعجیزه نامیز ده گوزه ری، له جهنگ و نه بهرداندا به شداری دهکات، گیرۆده ی گیرمه و کیشه ی نیوخویی ده بی و نه نجام له سالی ۲۸۳ ی ز له شهردا تیا ده چیته. نوسین (نوسیان) ی کوری له هه وه له وه به جهنگاوه ری و دهنگبیزی و شاعیری ناویانگ ده ردهکات، به لام له ریوا به تهکانی دواتردا ته نیا وه کو شاعیر ناو ده بری. ده گیرنه وه ده لئین تا زه مان قه شه پاتریک له نیرله نده دا ده ژیا. به گویره ی یه کینک له نه فسانه کان (ینامه) ی کیژی خواوه ندی ده ریا، شه یدای نوسین ده بی و ده بیات بو سهرزه مینی لاوی جاویدانی و هه میشه می، نوسین سیسه د دانه سال له وینده ده ژی. له هه ندی نه فساناندا ده گیردریته وه که "فین" یش هه رگیز نه مردوه. هیتتا له هه له تهکانی نیرله نده دا ده ژی و له کاتی پیوستدا دووباره ده رده که ویتته وه تا یارمه تی هاوولاتیانی خوی له شه پراندا ده گمل دوژمناندا، بدات.

چىرۆكىن برىتانى

چىرۆكانى برىتانى (ولژى) بە پىنچەمانەى چىرۆكىن ئىرلەندىيەۋە نە ئەۋەندە زۆرن و نە ئەۋەندەش ھۈنەرمەندانە تۆمار كراون، گرنگى نەم چىرۆكانە لە بارى مېژوۋىيەۋەيە. ئەۋەك ھەر لەبەر ئەۋەى رەنگدانەۋەى داب و نەرىت و نۆرپىنى خەلكى برىتانى كۆزن، بەلكو لەبەر ئەۋەى كە يەكەمىن ئاماژەيان بۆ ئارتور لە خۆ گرتوۋە، كە بە گوڭرەى رىۋايەتان دوايەمىن شاي برىتانى بوۋە بەر لە ھاتنى داڭىر كەرانى ئەنگلۇساكسونى. لە ئەدەبىياتى ولژدا بە پىنچەمانەى ئەدەبىياتى ئىرلەندىيەۋە، ھىچ قۇناغىكى دىيارىكراۋ لە ئارادا نىيە، لى لە بەرھەمى ئەدەبى ئەم ۋلات و دەقەرەدا، لە سەدەكانى ئافىندا بەلاى كەمەۋە نۆجار ئاماژە بۆ ئارتور شا كراۋە.

چىرۆكى پۆيل:

شازادە پويل-سى خەلكى دايقىد^{۲۳}، لە شىۋەى شاي ھادىس (پن ئانوين)دا دەتوانى رىيانون^{۲۴}-سى دەزگىرانى گوال^{۲۵} تەفرە بدات و بىكات بە ھاۋسەرى خۆى. پاشان بە فىل و دەھۆ گوال لە ناۋ كىسەيەكدا ھەپس دەكات و بەۋ مەرچە ئازادى دەكات كە چاۋ لە رىيانون پېۋشيت و دەستبەردارى بېى. (پرايدىرى)ى فەرزەندى پويل و رىيانون، پاش لەدايكبۋونى بە ماۋەيەكى كەم ون دەبى، و دايكەكەى بەۋە تاۋانبار دەكرى كە مىندالەكەى خواردوۋە، كەچى پرايدىرى پاش چەند سالىك دووبارە پەيدا دەبېتەۋە.

كىھلوك و ئولون:

بە فەرمانى ئارتورشا، سى كەس لە دلاۋەرەن و سوارچاكان (كەى، بىيدىقر، و گاوین) يارمەتى كىھلوك دەدەن تا ئولون-سى كىژى ھاپورن-سى سەردارى دىۋان بخۋازى و بىكات بە ھاۋسەرى خۆى، سى دلاۋەرەكە ئەۋ سىازدە گەنجە دەدۆزنەۋە كە ھاپورن ۋەكو ((دىارى زاۋا)) داۋاي كردوۋە، ئەۋ گەنجىنانەى كە ۋەدەست ھىنسانى ھەر يەككىيان كۆمەلىك گىرمە و كىشەى گەرەكە.

ئەم چىرۆكە بە ھۆى وىنەگرتنى كەسايەتى ئارتۆر ۋەكو شاي پەريان، و نۆ پاشاي سەردەمى سوارچاكى، شايانى ئاورپلېدانەۋەيە، پەيرەۋانى ئارتور لە زومەرى جەنگاۋەرانى لە مەۋۇ بالاترن، و نىروى ئەفسوننامىزى ئارتۆر سەرچاۋەى فتوحاتى پرشنگدارى ئەۋانە، پىندەچىت جفرى^{۲۶} ناۋمان موب و كرتىن دوتروا كارىگەرى ئەم چىرۆكەيان بەسەرەۋە بوۋى.

پهراویز و ژیدهوان:

- ۱- سیلتی - Celtic: وشه سیلتی یا کیلتی لیږدها به نیرلهندی و ویلزی گوتراوه.
- ۲- گمیلی - Caels: دانیشتوانی زوژانهکانی نوسکاتلهندا.
- ۳- بریتونی - Brythons: سیلتانی لقی بریتانیا.
- ۴- نانگل - Angles: قومیتی جېرمېنی زمان، که له سدهی پینجهمی زاینیدا هپرش دهکهنه سړ بریتانیا.
- ۵- ساکسون - Saxons: قومیتی جېرمېنی زمان، که له سدهی ششمی زاینیدا له بریتانیا ناکنچی دهېن.
- ۶- جوت - Jutes: قومیتی جېرمېنی زمان، که له سدهی پینجهمی زاینیدا پهلاماری بریتانیا ددهن.
- ۷- براين برؤ - Brian Boru: (۹۶۲-۱۰۱۴ ز) شاهنشای نیرلهندا که سمرانسهری نیرلهندای خسته ژیر رکیتی خویموه.
- ۸- هنری دوهم (۱۱۳۳-۱۱۸۹ ز): له سالانی (۱۱۵۴-۱۱۸۹ ز)دا پاشای تینگلستان بووه.
- ۹- درونید: Druids: کاهینانی بهریتانیای مهزنی سردهمی سیلتیهکان بوون.
- ۱۰- قهشه پاتریک - Saint patrick: (۳۸۵-۴۶۱ ز): مژدهبهریکی مسمیخی بوو، که به پیامبهری نیرلهنده بهناوبانگ بوو.
- ۱۱- بریتونیک - Brythonic: ناوی پهکینکه له زمانه هیند و نوروپایهکانی گروپسی سیلتی، که زمانانی ویلزی، بریتانیی و کورنوالی دهگریتهوه.
- ۱۲- باردهکان - Bards: نهمانه لهناو میللهتانی سیلتی کوندا جزره شاعریکی فرمی و دهرباری بوون که نمرکیان نهوه بسووه یادی رووداو و بؤنه نهمهوهی و نیشتیمانییهکان، بهتایبهتی کار و سمرکهوتنه قارهمانیهکان بکهنموه.

۱۳- میلِس-کان- Milesians: په‌پړه‌وانی میلید-ی شای نه‌فسانه‌یی نه‌سپانیان، که کورډکانی له ده‌ورویری سالی ۱۳۰۰ پېش زایندها به‌سمر ئیرلنده‌دا زالّ دهن، و ئیرلنده‌یانی نه‌مړو به نه‌وه و نه تیره‌ی نه‌وان ده‌زانیږن.

۱۴- فورموره‌کان- Formorians: (به گوږه‌ی نه‌فسانه‌ی سیلتی): نه‌ژادیکي دیتوانی ده‌ریایین که نه‌ژادایان خواوه‌ناتی شه‌ر و تاریکی بوون.

۱۵- مویتورا- Moytura: ده‌فهریکه له ئیرلنده‌دا.

۱۶- دانا- Dana: (به پېی نه‌فسانه‌ی ئیرلنده‌ی) که‌سوکار و خزمانی دانا- Dana ښ (خواوه‌ندی دایک و ره‌مزی مهرگ و ژیان) که له جهرگ‌ی هه‌له‌ته‌کانی ئیرلنده‌دا ده‌ژین.

۱۷- فیربولگه‌کان- Firbolgs: هتړشکارانی نه‌فسانه‌یی کونی ئیرلنده‌دن.

۱۸- نولستیر - Ulster: باکوریتیرین چوار ویلايه‌تی میژووی ئیرلنده‌دا.

۱۹- کونات- Connacht: ویلايه‌تی روژناوای کوماری ئیرلنده‌دا.

۲۰- کولی- Cooley: ناوچه‌یه‌که له نالستر.

۲۱- دیردر- Deirdre: ژیتکی جوانه له نه‌دبیاتی کونی ئیرلنده‌دا. کیژی په‌کینک له داستان بیتوانی

کونچوبار بوو.

۲۲- نیزی- Naisi: جه‌نگاوهریکي قوزو په‌کینک له کورپانی نوسناک بوو.

۲۳- دایثید- Dyvid: ناوچه‌یه‌کی کونه له باکووری روژناوای ولز.

۲۴- ریانون- Rhiannon: له نه‌فسانانی ولزیدا، ریانون هاوسه‌ری شاه‌ادیس-د. ریانون سیّ بالنده‌ی

هه‌بوو که ناواز و ده‌نگیان ده‌بووه مایه‌ی مهرگی زیندووان و زیندوو بیونه‌وه‌ی مردووان.

۲۵- گوال- Gwawl: به گوږه‌ی نه‌فسانانی ولزی، خواوه‌ندی هه‌تاوه.

۲۶- جفری ناوسان موت- Geoffrey of mon mouth: (۱۱۰۰- ۱۱۵۴ی ز) کادری کلینسا و

واریقاتنوس بوو، په‌کینک له‌به‌ره‌مه‌ به‌ناوبانگه‌کانی (میژووی بریتونه‌کان) به.

ئەدەبیاتی فەرەنسای

پیشینه‌یەکی میژوویی:

کۆنترین دانیشتووانی سەرزه‌مینى فەرەنسای ئیستا قەومى گل (Galli) بە کە لقیکی نەژادی سیلتییە، و رەنگە لە سەدەى حەوتەمى پیش زاینه‌وه لە ئەوروپای روژناوادا ئاکنجی بووبن.

تاوه‌کو بەرله سەرکه‌وتنى رومییه‌کان لە سالانی ۱۵۴ - ۵۰ پ. زدا، زانیارییه‌کی ئەوتۆ دەربارەى گولە‌کان لەبەردەستدا نییه. بە سەرکه‌وتنى رومییه‌کان، شارستانییه‌تیکی ئاویتەى گولی و رومی پەیدا دەبێ و هەردوو قەومە‌که لە یە‌ک‌تردا دەتوتنه‌وه.

هێرش و پەلاماری بە‌رسەرە‌کان (تیره جەرپە‌نییه‌کان) دوو شویتە‌واری گە‌وره بە‌سەر فەرە‌نساوه بە‌جێ دێلن، یە‌که‌م ئە‌مه‌یه‌ که بە‌رسەرە‌کان، وێ‌سرای ئە‌وه‌ی لە‌ باری ژیا‌ری و روژنبیرییه‌وه لە‌ ناستیکی نزم‌ترا بوون و چاویان لە‌ فەرە‌هنگ و روژنبیری لاتین بوو، سەرە‌نجام دە‌بن بە‌ فەرمانپەرە‌یانی فەرە‌نسا، و دوو‌م ئە‌مه‌یه‌ که لە‌ گە‌ڵ هێ‌رش و پە‌لاماری ئە‌نگلوساکسونه‌کاندا بۆ‌سەر ئینگلیستان، گە‌ڵێک لە‌ سیلتانی بریتانی رە‌هە‌ندە‌ی نیم‌چه‌ دو‌رگە‌ی باکووری روژناواى فەرە‌نسا، که بە‌ بریتانی بە‌ناویانگە، دە‌بن.

میژووی فەرە‌نسا لە‌ سە‌دە‌ی شە‌شە‌مه‌وه تا سە‌دە‌ی یازدە‌هە‌م بریتییه‌ لە‌ چیرۆک و سەر‌به‌ووردی شە‌ری دە‌سه‌لاتخوازی نێ‌وان تیره جو‌راو‌جو‌ره‌کانی هێ‌رشه‌رانی جەرپە‌نی. لە‌ سالی ۵۰۷ دا کلۆ‌س^۱ دە‌بێ بە‌ پاشای فرانکە‌کان و مە‌سیحیە‌ت دە‌کات بە‌ نایینی فەر‌می ولاتە‌کە‌ی. لە‌ سالی ۷۳۲ دا شارل مارتل^۲، لە‌ جە‌نگی توردا^۳ ئە‌و موسولمانانە‌ی که ئە‌سپانیایان داگیر کردبوو و هێ‌رشیان بۆ فەرە‌نسا هێ‌تابوو، تێک دە‌شکێ‌تی.

شارلمانی له سالی ۸۰۰دا به‌شیک گه‌وره‌ی فەرهنسا و نه‌لمانیا یه‌ک ده‌خات و تاجی نیمپراتوری له‌سەر ده‌نی. له‌سه‌ده‌ی ده‌یه‌مدا نورمانه‌کان باکووری رۆژه‌لاتی فەرهنسا داگیر ده‌کهن و له‌سالی ۱۰۶۶دا نینگلیستان ده‌گرن.

سه‌ده‌ی پانزیه‌م به‌تاییه‌تی له‌باری په‌ره‌سه‌ندن و گه‌شه‌کردنی فیودالیزم و رییازی سوارچاکی و دلاوه‌رییه‌وه‌مایه‌ی سمرنجه. فیودالیزم رێک و پێک تر ده‌بی و نه‌خش و رۆلی نافه‌تان له‌کۆمه‌لگه‌دا له‌جاران زیاتر ده‌بی. نییدی له‌سه‌ده‌ی دوانزیه‌مدا سوارچاکی و فیودالیزم ده‌گاته‌لوتکه‌ی خۆی و پاشان روو له‌نه‌مان دیتته‌خواره‌وه.

شهری خاچهرستان مهرگ و هه‌زار بوونی ژماره‌یه‌کی زۆری فیودالانی به‌دوودا دی که زیادبوونی توانای ده‌سه‌لات و بورژوازی لیده‌که‌وته‌وه. شووکردنی ئیلنورنا و ئاکویتین "به‌هنری دووم-ی پاشای نینگلیستان له‌سالی ۱۱۵۲دا، فەرهنسا و نینگلیستان له‌پرووی شارستانییه‌ت و رۆشنیری و رامیاریه‌وه‌لیکدی نزیک ده‌کاته‌وه. له‌ئاخر و ئۆخری سه‌ده‌دا قوتابخانه‌ی کلێسای پاریس ده‌بی به‌زانستگ، و پاریس ده‌بی به‌مه‌لّه‌ندی رۆشنیری نه‌وروپا و زانیان و دانایان له‌سهرانسهری کیشوهری نه‌وروپاوه‌له‌وینده‌ر کۆ ده‌بنه‌وه.

له‌سه‌ده‌ی سیانزیه‌مدا ده‌سه‌لاتی فیودال هینده‌ی دی دیتته‌خواری و ده‌سه‌لات-ی پاشایان و جه‌ماوهری خه‌لک زیاد ده‌کات، گه‌شه‌کردنی پیشه‌سازی و ره‌ونه‌قی بازرگانی نیحتوبارو بایه‌خی شاران ده‌باته‌سه‌ری، سه‌ره‌له‌دانی گیانی زانستی، به‌شیک له‌نامۆگاری و په‌ره‌نسیه‌کانی کلێسا ده‌خاته‌به‌ر په‌رسیاران و، خه‌لکی رۆژ به‌رۆژ پتر دژی ده‌سه‌لاتی کلێسا به‌سهر مه‌سه‌له‌ نه‌خلاق و هزریه‌که‌نه‌وه‌ده‌ستن.

جه‌نگی سه‌ده‌سالی (۱۳۳۸-۱۴۵۳) نیتوان فەرهنسا و نینگلیستان ره‌وت و رییازه‌فیکریه‌کانی سه‌د و په‌نجا ساله‌بو ماوه‌یه‌کی کورت ده‌گۆری: پیشقه‌چوونی رۆشنیری و چه‌له‌نگی بازرگانی ده‌گاته‌حالی وه‌ستان، و نیحتوبار و ده‌سه‌لاتی چینانی فیودالی و سوپایی تاراده‌یه‌که‌ده‌بوژیتته‌وه. به‌لام له‌کۆتایی جه‌نگدا بازرگانی و پیشه‌سازی ره‌ونه‌ق و به‌ره‌و په‌یدا ده‌کات، فیودالیزمی سه‌ده‌کانی نافین کۆتایی دیت، و بورژوازی، جگه‌له‌ده‌سه‌لاتی سیاسی، هه‌ر هه‌موو نه‌و شتانه‌ی که‌له‌ده‌ستی دابوون، به‌ده‌ستیان دینیتته‌وه. ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی بی نه‌ندازه‌زیاد ده‌کات، سه‌رکه‌وته‌کانی جاندارک "ه" یه‌کیته‌یه‌کی میلی و نیشتیمانپه‌روه‌ریه‌کی بی وینه‌ی به‌گه‌ل ده‌که‌وی، به‌مۆره‌سه‌ده‌کانی نافین له‌فهرهنسادا کۆتایی دیت.

نۆرینیکي گشتي:

زمانی فەرهنسی راسته‌وخو له زمانی لاتینییه‌وه وەرگیراوه، که له سهرده‌می رومیاندا له‌سهرزه‌میني گولدا زمانی فهرمی حکومت، قوتابخانه‌کان، و نهوجا کلیسا بووه، نهم زمانه نهو لاتینییه کلاسیکه‌یه که سیسیرون و سزار به‌ره‌مه‌کانی خویان پی نووسیوه، له نیو سهریازان و چینه‌کانی خواره‌وی کومه‌لگه به‌ره به‌ره لاتینی عامیانه رواج پیدا ده‌کات که زمانیکي پچر پچرت، بی سهرویه‌تر، و له‌رووی ده‌ستور و ریژمانه‌وه پسر هله تر بووه، تا وه‌کو سده‌ی پینجه‌می زایینی گۆرانیکی زور به‌سهر نهم زمانه لاتینییه میللیه‌دا دیت. ویران بسونی قوتابخانه‌کان و سیسته‌می حکومتی به‌دهستی به‌ره‌بره‌کان ده‌ریکی زور له به‌ره‌پندانی نهم زمانه عامیانه‌دا ده‌بینی و ده‌یکات به زمانی نه‌ته‌وه‌یی، سهره‌نجام کلیسا که یه‌جگار پابه‌ندی لاتینی کلاسیک بوو به ناچاری ریگه به قهشه و کهشیشه‌کانی ده‌دات که له وه‌غز و خوتبه‌کانیاند لاتینی عامیانه به‌کار بینن.

له سالی ۸۴۲ شارل "۶" کچل و لویسی "۷" جه‌رمه‌نی سوینده به‌ناویانگه‌کی ستراسبورگ دژی لوتار "۸" -ی برابان ده‌خون لویس سوینده‌کی خوی به فەرهنسی ده‌خوات، که ده‌قی نهو سوینده به کۆنترین نمونه‌ی زمانی فەرهنسی ده‌زانری. له سده‌ی ده‌یه‌مه‌وه تا چواردیه‌م به دوو دیالیکتی سهره‌کی قسان ده‌کری: "دیالیکتی نوک" له باشووری روویاری لوار، و "دیالیکتی نوئی" له باکووری لوار ("نوک" و "نوئی" همردوویان به مانای "ناری" دین). له سده‌ی چواردیه‌م به دواوه دیالیکتی باکووری زال ده‌بی و ده‌بیت به‌سهرچاوه‌ی زمانی فەرهنسی نیستا.

له سده‌ی ده‌یه‌مدا، چوار به‌ره‌می کورت "۹" به‌ره‌م دیت، که پتر له باری زمانه‌وانییه‌وه بایه‌خدارن، به هر حال میژووی نه‌ده‌بیاتی فەرهنسا له سده‌ی یازده‌یه‌مه‌وه ده‌ست پیده‌کات. نهو به‌ره‌مه نه‌ده‌بیانه‌ی که به‌ر له سالی ۱۴۸۰ نووسراون ده‌کرین به سی گروپی سهره‌کییه‌وه: نه‌ده‌بیاتی کلیسا و دیران، نه‌ده‌بیاتی کۆشک و ده‌رباران، و نه‌ده‌بیاتی شاری. له سده‌ی یازده‌یه‌مدا سی جۆره نووسینی نه‌ده‌بی ده‌سه‌لاتی کلیسا و فیودالیزم به‌رجه‌سته ده‌کهن: ژیانامه‌ی قه‌دیسان، به‌ره‌می مه‌زه‌بی لاتینی تازه، و به‌یته‌کانی شانسون دوژست. ههم چه‌ندیتی و ههم چۆنیته‌ی به‌رزی به‌یته‌کانی شانسون دوژست، واتا نهو رۆمانسه شیعی و هۆزانه لریکیانده‌ی که له ماوه‌ی سده‌ی دوازده‌یه‌مدا ده‌نوسریتن، ره‌خنه‌گرانی وه‌خت والیده‌کهن که نهم سهرده‌مه ناوینمن سهرده‌می زیرینی نه‌ده‌بیاتی فەرهنسا له سده‌کانی

ناڤیندا. شیعری ئەم قوناغە لە چاوشیعی سەدەکانی پێشوو تر دا رازاوتر و پوختەترە و لەرووی ھۆشیاری کۆمەلایەتیشەو دەولەمەندتر و لە پێشتەر.

ئەدەبیاتی سەدە ی سێیەم ھەر لە رۆمانسی بە پەخشان نووسراو، شانۆنامە، تەنژ، شیعری لیریکی و تا دەگاتە حیکایەتی رەزمی مایە سەرغە. زۆری بەرھەمی ئەم سەدە یە نیشانە ی گەشە کردنی بورژوازییە. ئەم بەرھەمانە رەنگدانەو ی کەلکەلە ی ئەقلگەرای "١"، واقعگەرای و رەشبینی زەمانی خۆیان.

ئەدەبیاتی سەدەکانی چوار دە یەم و یانزە یەم کاریگەری موسیبەت باری جەنگەکانی سەد سەلە دەگێژتەو. لەم قوناغەدا هیچ دەلیقە یە ک بۆ ئەفراندنی بەرھەمی خەیاڵی لە نارادا نییە. چەند چیرۆکیکی شیعری، چەند واریقاتنامە یەکی پەخشان و چەند قەسیدە و ھۆنراو یەکی لیریکی دەنوسرین، بەلام بە شێو یەکی گشتی ئەم سەدانە لەرووی ئەدەبییەو بە نەزۆک دادەنرین.

ئەدەبیاتی کلێسا و دێران

کلێسا وەکو بە ھێزترین فاکتەری یەکیتی و مەدەنییەتی سەدەکانی ناڤین، کاریکی قول و سەیر لە ئەدەبیاتی کۆنی فەرەنسی دەکات. بۆ ماو ی چەند سەدە یە ک ھەر ھەموو مەتن و دەقە فەلسەفی و پەیفەوانییەکانی فەرەنسا بە لاتینی تازە دەنوسرین، چونکە تەنیا ئەھلی کلێسا دلبەند و پابەندی ئەم جۆرە پەخشانە بوون، ئەمە جگە لەو ی بۆ ماو ی سالانێکی دوور و درێژ وا باو بوو کە زمانی فەرەنسی بە کەلکی دەربیرینی ھزرین تەجریدی نایەت. ژباننامە ی روحانیات و پەرچوووەکانی مریەمی موقەدەس-یش بە ھەردوو ک زمانی لاتینی تازە و فەرەنسەو ی دەنوسران. کلێسا بە مەبەستی فێرکردنی پرنسیپەکانی ئەخلاق پەنای وەبەر تەنژ و حیکایەتان دەبرد (بە تاییەتی ئەو چیرۆک و حیکایەتانە ی بە زمانی گیانلەبەران و بەردانەو دەگوتران). ئەو بوو لە ئەنجامدا غایشی سروودین خواپەرستی لە کلێساو دەستی پێکرد، بەلام زۆر زوو لە بازە ی کلێسا دەرباز بوو و قالب و شێو ی غایش و شانۆنامە ی نە مەزھەبی وەرگرت.

ئەدەبیاتی کۆشک و دەرباران

دەکری ئەو بەرھەمانە ی کە بۆ نەجیمزادە و فیودالان دەنوسران بکرتن بە دوو بەشەو، ئەدەبیاتی فیودالیزم (پتر ھەردوو سەدە ی یانزە یەم و دوا نە یەم دەگرتەو) و ئەدەبیاتی سوارچاکی (بە تاییەتی لە نیوان سالانی ١١٥٠ و ١٣٠٠).

۱- ئەدەبىياتى فېوداليزم:

شانسون دوژست.

داب و نەرىت و رېۋرەسمان، خۇزىا و ئاۋاتان، و خوليا و كەلكەلەي خەلكى، لە رۇژگارانى ھەۋەلى فېوداليزمى فەرەنسىيەۋە، لە نەۋەد و پىنچ بەيتى مەلھەمىدا بە ئاۋىشانى شانسون دوژست (ۋاتە گۇرانى شاكاران) پارىژراۋە و ماۋەتەۋە، ئەم بەيتانە برىتېن لە سەرېھووردى نەۋ قارەمانانەي كە لە سەدەكانى ھەشتەم و نۆيەمدا دەژيان، بەلام ھاماجى رۇژگارانى فېوداليزم، شەپتېن خاچپەرستى سىبەرى خستېۋە سەر ژيانى ھەر ھەموويان. ئەم شانسون-انە نىمچە مېژوون، و بە زۆرى كار و كردهۋەي دوو يان چەند كەسايەتپىيەكى واقىيە دەدرىتە پال يەك قارەمان، ئەم بەيتانە جەخت لەسەر ھىژ و تواناي بەدەنى، ئازاپەتتى، سەبر و ۋەفادارى دەرھەق بە خاۋەنى ھەمووان و خودا دەكەنەۋە.

سەرچاۋەي بەيتەكانى شانسون دوژست تارادەيەك نادىيارە رەنگە لەۋ بەيتە مەلھەمىيەنەۋە ۋەرگىراپن كە ماۋەي دوو سەد، سى سەد سالتىك دەماۋەمىيان كىردوۋە و پىشتاپىشت ھاتوون. يا لەۋەيە يەككىك لە نەرىابانى كلىسا لە سەدەكانى ئافىندا كە ئارەزوومەندى راكىشانى رىيواران بوۋە بۆ زيارەتگە و مەزارەكان، بە پىشكىنى سەرچاۋە نووسراۋەكان و گوئى گرتن لە ژۇنگورەكان (غايىشكارانى پىشەيى گەپۆك) وىستېيتى ھەندى بابەت دەربارەي قارەمانىك كە كسارە بەرجەستەكانى يان شاكارەكانى بە شىۋەيەك لە شىۋەكان بەۋ مەزار و زيارەتگەيەۋە پەيوەست بوۋى، كۆيكاتەۋە، و ئەۋسا شانسونىك-ى دەربارەي ئەۋ قارەمانە دانائە.

زۆرىيەي شانسون-كان لە قالبى بەيتىن دە سىلابى و دە بىرگەيىدا دارىژراۋن، ھەندىكىيانىش لە قالبى بەيتىن دوانزە بىرگەيىدا ھۆنراۋنەتەۋە، لە شانسون-ە كۆنەكاندا سىلابە ھاۋدەنگ و سەداكانى كۆتايى، بەيتەكان پىكەۋە دەبەستەنەۋە، پاشان، قافىيە جىگەي بىرگە ھاۋدەنگ و سەداكان دەگرىتەۋە، ھەرچەندە ھەر بەيتىك يەك بەند لەخۆ دەگرىت، و ژمارەي بەيتەكانى كەم و زىياد دەي، ھەموو بەيتەكانى ھەر بەندىكىش بىرگەي ھاۋسەدا يان قافىيە يەكسانى ھەيە. نىۋەرۆكى ھەموو بەيتەكانى شانسون دوژست بەكاروبارى فەرەنساۋە پەيوەستە- ئەۋ چىرۆك و سەرېھووردانەن كە باسى شارلمانى، فەرزەندانى ۋى، و فېودالى فەرەنسە دەكەن، لە شانسون-ەكاندا سى قۇناغى سەرەكى بەرچاۋ دەكەۋى، قۇناغى شارلمانى، قۇناغى گىيوم دورائىژ، و قۇناغى دومايانس.

قۇناغی شارلمانی (کاره‌کانی پاشا):

بهره‌ممی نهم قۇناغه بریتین لهو بهیتانه‌ی که شارلمانی ده‌وریان تیا‌دا ده‌بینی، نه‌گمر ده‌وره‌که‌ی بچووک و لاوه‌کیش بی.

"سرودی رولان" (شانسون دو رولان) (ده‌وروی‌میری ۱۱۰۰)

کۆنترین و باشترین مه‌لمه‌مه‌ی فه‌ره‌نسییه و بریتیه له ۴۰۰۲ چوار هزار و دوو بهیتی ده سیلابی و هاوسه‌دا.

دانهره‌که‌ی نادیاره، له‌وه‌یه تورولوس ناویک بی، که له کۆتایی نوسخه ده‌ست‌نوسه‌که‌ی شوکس‌فورا ناوی هاتوو، به‌لام له‌گوینه تورولوس ته‌نیا نووسه‌ریک بسویی و نوسخه‌که‌ی نووسیتیتوه. به‌گویره‌ی واریقاتنامه‌یه‌کی ناینهارد-ی ره‌بن^{۱۱}، له سالی ۷۷۸دا ده‌سته‌یه‌ک له باسکه‌کان^{۱۲} ریگه‌ی پشتوه‌ی له‌شکری شارلمانی له‌مله‌ی پیره ده‌بیرن و هرودلاندوس-ی خواناس ده‌کوژری، له‌م چه‌کمره بچووکمه‌ده، نه‌و دره‌خته گه‌وره‌یه سر ده‌ردینی که به زۆری مه‌لمه‌مه و داستانی نه‌ته‌وه‌یی (فه‌ره‌نسی‌ی نازیزی) پی‌ده‌گوتری، به‌مجۆزه له‌شکرکیشیه‌کی سوکه‌له بۆ سر باسکه‌کان ته‌شه‌نه ده‌کات و ده‌بی به‌شهرتیکی پی‌روژ له‌گه‌ل ساراسنه^{۱۳}‌کانی (عه‌ره‌به‌کان)‌ی نه‌سپانیادا و نیدی ناوی رولان-ی برازای نازیزی شارلمانی و دلاوه‌ری نمونه‌یی فه‌ره‌نسا ده‌که‌ویته ناو ناوان.

چیرۆکی "سرودی رولان" به‌مجۆزه‌یه: شارلمانی پاش حه‌وت ساڻ شهر ده‌گه‌ل ساراسنه‌کاندا له نه‌سپانیا، هه‌موو شاره‌کان ده‌گرێ جگه له ساراگوسا^{۱۴} که به ده‌ستی مارسیل-ی فه‌رمانه‌روای موسولمانه‌کانه‌وه ده‌بی. مارسیل داوای ناشتی و مه‌سله‌حه‌ت ده‌کات، و شارلمانی گانیلو زربابی رۆلان بۆ گفتوگۆ ده‌رباره‌ی هه‌لومه‌ره‌جه‌کانی ناشتی و سۆلح ده‌نێری.

گانیلو که به‌غیلی به رۆلان ده‌بات ده‌که‌ویته بیری خیانه‌ت و به‌هاوکاری مارسیل، پیلانی هێرش بۆ سر پاشینه‌ی له‌شکهره‌که به فه‌رمانه‌یه‌ی رولان ده‌کیشیت، نهم پیلانه سر ده‌گرێ و پاشینه‌ی له‌شکهره‌که نابوت ده‌بی، به‌لام رۆلان و هێزه‌که‌ی رۆلان پێش نه‌مه بیست هزار کهس له ساراسنه‌کان ده‌کوژن.

رۆلان به چهند ساتیک به‌رله‌ مسردن فوو به شه‌ی‌بورا ده‌کات، سه‌ربازانی شارلمانی به هانایه‌وه ده‌چن و پاشماوه‌ی ساراسنه‌کان له‌ناو ده‌بن، به‌لام له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا له‌شکریتیکی دیکه‌ی موسولمان ده‌که‌ویته به‌رگری و به‌ره‌فانی له ساراگوسا و فه‌ره‌نسییه‌کان ناچار ده‌بن بچنه شه‌ره‌وه. شارلمانی بۆ نیکس لاشاپل^{۱۵} ده‌که‌پێته‌وه و به تاوانی خیانه‌ت گانیلو له سێداره

دهدات، نهود-ی دهزگیرانی رۆلان، که ههوالی مردنی دهزگیرانه کەمی دهژنهقی له داخ و سوپاندا دیق دهکا و دهمریت.

عهیبی گهره ی نهم بهیته زیده پۆیی و درینژادری و دووباره کردنهوه و کاراکترسازی ناپوخته و نهخه ملیوه: ههر کاراکتریک دهگری یان به باش وینه گیراوه یان به خراپ، واته ج کاراکتریک لهو نیواندها نییه، بهلام ویرای نه مهیش سروودی رۆلان جوژه ده پڕینیکسی ههره جوان و دلگیری نیشتیما نهروهیری فەرهنسهوی و گیانی مه سیحیه تی خه باتگیره.

چوونی شارلمانی بۆ بهیتول مه قدیس (دهه روهیری ۱۱۱۵):

نهم بهیته له قالبی بهیتی دوانزه هیجاییدا هۆنراوه تهوه و پیده چیته دهباره ی شمرح و شروقه ی کار و توحفه موباره که کانی قه شه دنی^{۱۶} "هۆنرایتسه وه. کاتی که هاوسهره کهمی شارلمانی به دهم قسه کردنهوه ئاماژه یه که بۆ نهوه دهکات که هیو-ی نیمپراتۆری قوسته تنه نیه، له میژده کهمی نهو بالا بهر زتر و جوانتره، شارلمانی بۆ بهیتول مه قدیس ده پرات، لهو شارهدا کۆمه لیک توحفه و کۆنینه ی موفه رک به دهست دینی و نهوجا بۆ قوسته تنه نیه ده پرات، لهویندهر پاش نهوه ی هه ندی کاری سمیر له سایه ی بهر که تی نهو توحفانه دا نه بجام ده درئ، شارلمانی بالا ی خۆی به بالا ی هیو ده گری و بۆی ده رده که وی که چند په نجیه که-یش له هیو بهر زتره، نیدی به په له بۆ فەرهنسا ده گهریتسه وه و هاوسهره کهمی ده به خشیته و کۆنینه و توحفه کان پیشکه شه به دیر-ی قه شه دنی دهکات. نهم بهیته تهژی نوکته وه حه نه که و پیکه نینۆکه، و له راستیدا مایه ی سهر گهرمییه تا سهر چاره ی ئیلهام بی.

هویون دو بور دو (دهه روهیری ۱۲۰۰):

نهم بهر هه مه زیاتر لاسایی کردنه وه ی رۆمانسه پر رووداو و سهره کیشیه کانه. هویون-ی کورپی دۆقی بور دو، به مه بهستی بهر هانی له خۆی، شارلوت-ی کورپی شارلمانی ده کوژیت، و مه حکوم به نه بجامدانی زنجیره کاریکی مه حال ده بی، بهلام نوپرون^{۱۷} ی شه موله به هانییه وه دهچی و فریای ده که وی.

قۆناغی گیوم دورانۆ:

نهم قۆناغه نهو سهر بهوورد و چیرۆکانه ده گهریتسه وه که دهباره ی گیوم دوانۆ-ی پشتیوانی لويس-ی کوره بوده له و ترسنۆکه کهمی شارلمانییه. گیوم به قاره مانه به هیزی مه سیحی-ش ده ژمیردری که بهرانبهر به ساراسنه کان ده وه ستیت.

جوانترین سروود و هۆنراوانی نهم قۆناغه بریتین له:

سرودی گیوم (۱۱۲۰)، ئالیسکانس و تاج لەسەر نانی لويس (۱۱۵۰). ئەم قۇناغە لە قۇناغی شارلمانى یەكگرتوو تر و خەملىوتر و پوختهترە.

قۇناغى دون دومایانس:

ئەم قۇناغە دەربارەى ئەو سەركىشىيانەىە كە دژى ئەربابانى گەورە و بەتایبەتى شارلمانى دەكرىن. زۆرەى شیعری ئەم قۇناغە پرە لە توندوتیژی و بى رەحمى و ھۆفیگەرتى.

۲- ئەدەبیاتی سوارچاکی و دلاوهری:

رۆمانس:

رۆمانسە کۆنەکانى فەرەنسا، وەکو شانسون دوژست، چیرۆکی شیعری، لەگەڵ ئەمەشدا، جیاوازی ئاشکرا لە نێوان ئەم دوو جۆرە بەیتانەدا ھەیە:

۱- رۆمانس، بەیچەوانەى بەیتەکانى شانسون دوژست- ھەه هیچ زەمینە و تیمە و ھەوینیکی میترووی تێدا نییە.

۲- رۆمانسەکان، بە شتوہى زۆر ھونەرەندەنەتر و پوختهتر نووسراون.

۳- رۆمانس، پتر دەربارەى ئەفین دەوئ.

۴- رۆمانس، زیاتر سەروساختی دەگەڵ خەیاڵ، موعجیزە و کارى سەیر و سەمەرەدایە تا لەگەڵ فتوحاتدا بى کەرەگى دەچیتەو سەر توانا و دەسلالت و نازایەتى.

رۆمانس بەسەر سى قۇناغى سەرەکیدا دابەش دەبى: رۆمانسانى کۆن، كە رەگى دەچیتەو سەر بابەتەکانى میترووی روم. رۆمانسانى بىرتن^{۱۸}، كە بابەتى چیرۆکە سەرەکییەکانى لە نێوەرۆکە برتانییەکانەو وەرگیراوە.

رۆمانسانى سەركىشى.

رۆمانسێن کۆن:

"چیرۆكى ئەسكەندەر": وا دیارە لە دەرووهرى سالى ۱۱۴۷دا لەلایەن لامبرلوتور- ھە دەستى پیکراو و لە سالى ۱۲۲۶دا لەلایەن ئەلکساندەر دوېرنە- ھە تەاو کراوە. ئەم بەیتە كە لە قالبى بەیتى دوانزە ھیجاییدا داریژراوە، ژياننامەىەكى خەيالى ئەسكەندەرى گەورە نیشان دەدات.

"چەروكى تەب" (دەرووهرى ۱۱۵۰):

دانەرەكەى ناديارە، ئەم بەرھەمە ئەفسانەى تەب- ى كۆن دەگيرتەو.

"چىرۆكى ئاينىياس" (دەۋرىيەرى ۱۱۵۵):

دانەرەكەى نادىيارە، زىياتر چىرۆكى ئاينىيدى-ى فېرجىل دەگىرپتەۋە.

"چىرۆكى تروادە" (دەۋرىيەرى ۱۱۶۵):

نەم چىرۆكە لەلايەن (بىنا دوست- مور) "۱۱" ەۋە دانراۋە، نەمە چىرۆكىكى شىعەرى سى
 ھەزار بەيتىيە كە لە قاللى بەيتى ھەشت بېرگەيى قافىەداردا ھۇنراۋەتەۋە. بىنا بۆ دانانى نەم
 بەرھەمە سوۋدى لە نوۋسىنەكانى ھۆمەر و بەرھەمەكانى دارس فرىگىيائى "۲۰" و دىكتس
 كرتى "۲۱" ۋەرگرتوۋە.

نەم بەيتە نەگەرچى پرە لە درىژدادېرى و دووبارە كرنەۋە و كاۋىژكرنەۋە، بەلام بايەختىكى
 زۆرى ھەيە چۈنكە بۆ يەكەمىن جارە ئەفسانەى ترويلوس و كرسىدا "۲۲" دەگىرپتەۋە و زەمىنە
 بۆ بەرھەم و چىرۆكى نوۋسەرانى ۋەكو بوكاچو، چاسر، شەكسپېر، درايدن، مورلى و زۆرى دىكە
 خۇش دەكات.

رۆمانسىن برتن:

دلبەندى نورماندىيان بە ئەفسانانى سىلتى، و دلبەندى پرووانسال بە ئەفنى دەربارى و
 سوارچاكى، دەبىتە سەرچاۋەى ئىلھامى ئەۋ چىرۆكە رۆمانسىيائەى دەربارەى ئارتوشا و
 پىاۋەكانى، ترىسترام و ئىسولت، و جامى پېرۆز دىتە نوۋسېن، نەم سى رەگەز يان بابەتە (كە لە
 بنەرەتدا ھېچ پەيۋەندىيەكىيان پىتەكەۋە نىيە) لە ئەنجامدا چەند بەشىك لە يەك قۇناغ پىتەك
 دەھىتن. مېژوۋى شاھانى برىتانىا-ى بەرھەمى جىفرى ئاومان موپ (كە بە لاتىنىيە ۱۱۴۷) و
 رۆمانسىى بروتوس (دانانى واس ۱۱۵۵) دوو سەرچاۋەى تۆماركراي گرنكى رۆمانسىن
 ئارتورى فەرەنسەۋىن.

لېرەدا لەۋە پىتر دەرەفتى باسكردنى رۆمانسىن برتن نىيە، تەنيا ئەۋەندە دەكرىت
 ئاماژەيەكى خىزا بۆ كارىگەرى قول و برەو و رەۋاجى بابەتېن برىتانىيائى بىكرىت، چاسر،
 مالورى، سېنسەر، درايدن، تى سىن، سوېن بىرن، فۆكتر، جوزىف يىدە، لوول، و شى نەى
 رۆبىنس، تەنيا ھەندىكەن لەۋ نوۋسەراندەى كە ئىلھامىيان لە ئەفسانانى ترىسترام و سوارچاكى
 دىكەى ئارتورى ۋەرگرتوۋە.

ترىسترام و ئىسولت "۲۳":

باپ برول (۱۱۵۰) و توماس برتانى (۱۱۷۰)، شاعىرانى نورمانى ئىنگلىستان، چىرۆكى
 ئەشقى ترىسترام و ئىسولت دەگىرپنەۋە، كە تەنيا ھەندى كۆپلە و بەشى نەم بەيتانە ماۋەتەۋە

نهم نه فسانهیه لمراده به در شۆره و نیتوانگ پمیدا ده کات، و له سرانسه ری شهروپادا به شپوهی جیاواز دیته گیرانه وه و ده که ویتسه سرزاران، به نیتوانگترین ریوایهت و گیرانه وهی نهم نه فسانهیه به مجۆریه:

تریسترام له لایهن مامیییه وه، واته له لایهن مارک-ی پاشای کورنوال-ه وه راده سپێرد ریت که بچی بۆ ئیرلندا و خوازیینی شازاده خانم نیسولت-ی بۆ بکات. نیسولت و تریسترام له کاتی گهرا نه وه دا بۆ کورنوال، شهریه تیکی نه فسوناری ده خو نه وه و گیرۆدهی نه فینی یه کدی ده بن. مارک به مه سه له که ده زانی و ده موده ست بۆ تاراوگه یان ده نیتر، به لام دواتر نیسولت ده به خشیت. تریسترام ده چی بۆ ئارموریکا، له برتانی و له ویندهر له گه ل نیسولت-یکی دیکه دا زه ما وه ند ده کات. له نه بجا مدا تریسترام که زۆر بریندار ده بی په یامیک بۆ نیسولت-ی کورنوال ده نیتر و داوا له قاسیده که ده کات له کافی گهرا نه وه دا، نه گهر سه رکه توو بی، چارۆکه ی سپی هه لبات، نیسولت چاو له هه موو شتی ده پۆشیت و به ره و ئارموریکا وه ری ده که و، به لام نیسولت-ی برتانی هه و ال به میژده که ی ده دات که که شتییه که به چارۆکه ی ره شه وه دی و نریک ده بیته وه. تریسترام - دلشکار، له داخ و که سه ردا ده مریت، و نیسولت-ی کورنوال-یش که هه والی مردنی دلداره که ی ده ژنه و ی ده مریت.

جامی موقه ده س:

نه فسانهیه کی به ناویانگی دیکه ی قۆناغی ئارتوری، چیرۆکی جامی موقه ده سه (نه و قاپه ی که هه زه رته ی عیسا له عیشای ره بانیدا نانی تیا ده خوات، یا نه و جامه ی شه را بی تیا ده خواته وه). و اباهه که قه شه یوسف-ی رامه یی "٢٤" ده بیات بۆ بریتانیا، به لام پاشان ون ده بی. ئیدی نهم جامه بایه ختیکی رازنامیز پمیدا ده کات، و منه کردنی جامه که له لایهن سوارچاکان و جوامیترانی نه فسانه ییه وه به جۆره جیهاد و کۆششیک ده ژمیژدری، له نه فسانه کۆنتره کاندایه پرسپوال قاره مانی نهم چیرۆکه یه، له نه فسانه کانی دواتردا (تازه تر) گه هه د "٢٥" ده بی به قاره مانی چیرۆکه که و جیتی پرسپوال ده گریتته وه.

ماری دوفرانس: (١١٤٧-١١٨٩)

نهم ئافره ته شاعیر و هیکایه نخوانیکی نورماندییه که سالانیکی زۆری ته مه نی خۆی له ده رباری هنری دووه م-ی پاشای نینگلیستاندا به سه ر ده بات، ماری به چیرۆکه شیعیری کورت به ناویانگه و نریکه ی پانزه به ییتی شیعیری هه یه، و ساده یی، روونی، هه لچوون، سۆز و

سۆزدارى، دەركى قولى خۆشەويستى مرزقانى، لە تايىبە قەندىيەكانى چىرۆكە شىعەريەكانى ماريە. بەناۋابانگىزىن بەيتى مارى بىرىتىيە لە:

۱- لانقال، چىرۆكى سوارچاكىنكە كە پەرىزادەيەك ھەزى لىدەكات، بەلام سوارچاكە كە رازى ئەم ئەقىنە ئاشكرا دەكات، و پەرىزادە كە وازى لىدەيتى.

۲- فرسە، ھىكايەتلىكە دەربارەى ژنىكى بەسەپر.

۳- لاۋلا، گۆشەيەكە لەسەربھووردى ئەقىنى تىرىستام و نىسولت.

۴- دوو دلداز، چىرۆكىكى پىر ھەست و سۆزە دەربارەى كوپىكى گەنج كە لە پىناۋى كەشت بە كىزە شاھەكى خشكۆك دا گىيانى خۆى لە دەست دەدات.

مارى، جگە لەو بەرھەمانە سەد و سى فايىلى "۲۶" لە ژىر سەرنەۋى زوپەدا لە پاش بەجىماۋە.

كەرتىن دوترو (۱۱۳۰-۱۱۸۰ى ز):

گەورەترىن چىرۆكنووسى فەرەنسىيە لە سەدەكانى ئافىندا. و بۆ يەكەجار ئەقىنى لانسلو دەرھەق بە مەلىكە گوينغىر "۲۷" دىنئىتە ناۋ ئەدەبىياتى نووسراۋە، كەرتىن بۆ سالانىكى زۆر لەلايەن مارى كەنتس شامپانىيەۋە پىشتىۋانى لىدەكەرتىت، كەرتىن ھىكايەتخۋان و دەرۋونناسىكى كارامە و بەرھەدارە و شىۋازىكى سادە و دلگىر و جوانى ھەيە، كەرتىن پىنچ بەيتى شىعەرى لە پاش بەجىماۋە: نىرك، لانسلو، كلىجە، يىقىن، و پەرسىۋال.

رورىدو بورو (۱۱۷۰-۱۲۱۲):

ئەم نووسەرە خەلىفە و جىگىرى كەرتىن-، يەككىل لە بەرھەمە ھەرە بەناۋابانگەكانى بەيتىكى سى بەشى ئارتورى-يە (۱۲۱۰)، ئەم بەرھەمە لە سى چىرۆك پىنكەتۋە:

۱- يوسفى رامىيى يا جامى مقەدەسى گەورە، كە چىرۆكى كۆنى جامەكە دەگىرپتەۋە.

۲- مىرلىن، كاراكتەرى سەرەكى ئەم چىرۆكە شىعەريە بابايەكى سىحر بازە.

۳- پەرسىۋال، كە دۆزىنەۋەى جامەكە و كۆتايى جىھانى ئەفسانەى ئارتورى دەگىرپتەۋە و

باس دەكات.

۴- رۇمانسىن سەركىشى:

ئەم بەيتە بە رەگەز رۆژھەلاتى و چىرۆكە كورتانە (كە زۆر ئەستەمە بىتۋانى لە خانەى رۇمانس دا دابىرلىن) دەگىرپتەۋە كەتچە و ناۋەرۋىكىيان لە دەقەر و ولاتانى رۆژتاۋايىيەۋە ۋەرگرتۋە. ئەم رۇمانسانە ئىلھاميان لە بەيتەكانى شانسون دوۋست-ى سەدەكانى دوازە تا پانزەمىيەم ۋەرگرتۋە و لاسايى ئەم بەيتانەيان (منظومە) كەردۋەتەۋە.

تابیه قهندی و شەقلی سەرەکی ئەم رۆمانسانە بریتییە لە زائلی لایەنی رۆمانتیکی، و پەڕن لە رووداوانی ناناسایی و سەیر، و ئەفینداری ناگرین و سوارچاکی و جوامیتری.

"فلورویلا نشفلور" (سەدە ی دوانزەهەم):

ناوەڕۆکی ئەم بەیتە بریتییە لە واریقاتی ئەفینداری نێوان دوو دلدار: فلور، کێژە مەسیحییەك بە نێوی بلانشفلور، لە یەخسیری لە بابیل رزگار دەکات، جووتە ناشق بۆ نەسپانیا دەگەڕێنەو، فلور لەبەر خاتری بلانشفلور دەبێ بە مەسیحی و واریقاتەكە کۆتایی دێت.

"ئوکاسن و نیکولت" (سەدە ی دوانزەهەم):

ئەم بەرھەمە چیرۆکی ئەفینداری سەدەکانی ناخینە و لەرووی پینکھاتە ی پەخشانی و شیعرییەو بە ھاوتایە. ئەم چیرۆکە بابەتییکی خەیاڵییە و بونیادیکی سست و لاوازی ھەیە. رووداوەکان دوا بەدوای یەكدی دین بێ ئەوێ ھیچ پەیوەندییەکی لۆجیکی پینکیانەو بەستێ، بەلام لەرووی دەرپرین و نیشاناندانی ئەفیننکی رۆمانتیکییەو کەم چیرۆک ھەیە بیگاتی. قارەمانی چیرۆکەكە لە پێناوی ئەفیندا ھەموو شتێك فیدا دەکات، و نیکولت، بە گوێزە ی داب و نەریتی ئەفینی دەرباری، بە حوسن و رەزای خۆی تەسلیمی ئەو دەبێت، ناوەڕۆکی چیرۆکەكە بەمۆرە: کونت گارن دویوکر کەبیتی وایە نیکولت لە چینی ھەزارانە نایەتی ئوکاسن-ی کوپی بیخوازی، بۆیە جووتە دلدار بە ناچاری رینگە ی رەفین دەگرەبەر و رووبەرۆوی زۆر رووداوی باوەر نەکردنی دەبنەو. سەرەنجام کونت گارن دەمریت، ئوکاسن پە ی بەو دەبات کە نیکولت کێژە پاشایە و زەماوەندی دەگەڵ دا دەکات.

واریقاتنامەکان:

میژووی بنەرەتی فەرەنسا تا نیووی دووھەمی سەدە ی دوازدەھەم بە زمانی خۆمالی نەنووسراو تەو. ھەندێ رووداو پێن ناوچەیی و نەتەوایی لەلایەن کەسانی نەھلی کلێساو بە لاتینی بۆ توێژەرانی زانستی دەنوسرێنەو، بەلام جەماوەری خەلکی فەرەنسا ھیچ سەرچاوەکیان لەبەر دەستدا نابی، تەنیا ئەو رووداو و واریقاتانە نەبێ کە بەشیوہەکی پەرگەندە لە بەیتەکانی شانسون دوژستدا ناماژەیان بۆ کراو. بە ھەر حال لە سالی ۱۱۵۰ بە دواو، واریقاتنووسان و میژوونووسان ھەندێ بەرھەم بە شیعەر و پەخشان دادەنەن کە بەرە بەرە ژمارەیان زیاد دەکات.

وارىقاتنامە شىعەرىيەكان:

واس (۱۱۷۵ - ۱۱۹۹):

بەناوبانگەرتىن شاعىرى وارى وارىقاتى شىعەرىيە، لە سالى ۱۱۷۰دا رۆمانسى بروتوس، يان سەرکەوتنى برتوئەكان-ى لە قالبى شىعەرى ھەشت ھىجايىدا ھۆنىوئەتەو ھە بىسى رەگ و رەچەلەك و مېژووى برتوئەكان دەکات.

بەرھەمىكى دىكى واس برىتييە لە رۆمانس-ى رو، يان سەرکەوتنى نورمانەكان (ئەم بەرھەمە تەواو نەبووبو پاشان لەلایەن بنوا دوست- مۆرەو تەواو کراو) ھە بىسى مېژووى كۆنى نورمانەكان و نورمانانى ئىنگلىستان دەکات، ئەم بەرھەمە لەپاستىدا ھەرگىز پانىكى نازادى (مېژووى شاھانى برىتانىيە، ھە لەلایەن جفرى ئاومان مۆپ- ھە دانراو).

وارىقاتنامە پەخشانىيەكان:

ژوفرواد وىلا رودوين (۱۱۵۰ - ۱۲۱۸) يەكەمىن نووسەرى ديار و بەرھەستەى مېژو ھە پەخشان نووسراوى فەرەنسايە. ئەم نووسەرە لە كتيبە بەناوبانگەكەى خۆيدا (فەقى قوستەنتىنە) ھە بىسى ئەو دەکات ھە چۆن چوارەمىن جەنگى چەلپايى لە ئارمانج و مەبەستى خۆى، واتە گرتنى بەيتول مەقدس، دوور دەكەوتەو ھە شىوئەى لەشكر كيشى بۆ سەر قەوستەنتىنە ھەردەگرت، گرىنگى ئەم وارىقاتنامەى پتر لە شىوازە پەخشانىيە روون و لۆجىكى و ھەوانەكەيدايە ھە ھە سەر مەشقى پەخشانى نوئى فەرەنسى دەژمىردى. وىلاردوين، لە تۆماركردنى مېژوئەكان و شروئەى مېژووى رووداۋەكاندا ورد و جىگەى متمانەى، بەلام لە تەفسىر و راھەى ھۆكارەكاندا زۆر سەرکەتو نىيە.

جان دو جوينفيل (۱۲۲۴ - ۱۳۱۷):

مېژوونووسى فەرەنسى و شىرەتكارى سن ملويس- ھە. لە سالى ۱۳۰۴دا ژياننامەى سن لويس دەنووسىت ھە گىژا ھەوئەكى بى سەرۆبەر و تەژى پروياگەندە و بانگەشەى بى بىنج و بناوان- ھە، بەلام لەبەر ئەو وئەنەكى زىندوى ژيانە لە فەرەنساي سەدەى سىانزەيەمدا، بەسەرچاۋەكى بەنرخ و شايستە دەژمىردى، لەم ژياننامەيدا ھەندى جارىش ھەندى چىمكى ژيانى نووسەرىش، ھە تايبەتى لە بەرانبەر سن لويسدا دىتە دەرپرین و وئەگرتن.

جان فرواسار (۱۳۳۳ - ۱۴۱۰):

گەورەترىن وارىقاتنووسى فەرەنسىيە لە سەدەكانى ئافىندا، لە دەوربەى سالى ۱۴۰۵دا كتيبە چوار بەرگىيەكەى خۆى (وارىقاتنامان) تەوا دەکات ھە برىتييە لە مېژو و وارىقاتى

فهرنسا، نینگلیستان، نهمپانیا، برتانی، گاسکونی "۲۸"، فلاندر "۲۹"، و هندی دهری دیکه. پیده چیت نهم واریقاتنامه به مبهستی تومارکردنی فتوحات گهوره کانی له شکرانی فهرنسه و نینگلیستان له ماوهی سدهی چوارهیه مدا نووسراین، به لام له راستیدا نهم بهرهمه میژووی نهوویای روثاواای له سالی ۱۳۲۵ هه تا سالی ۱۴۰۰ ی ز ده گریته خۆ.

فرواسار له دهرپین و تومارکردنی رووداوه کاندایین نییه و هندی جاریش تووشی لادان و هله و خزین دهی. ههمیشه لایهنگری فیودالانه و رهمه کی خه لکی به کهم و نرم دهزانی و ستایشی ژیان و شکوی دهرباری دهکات. ههروه ها به لهزه تیکی زوره وه و هسفی شمشیربازی، جهنگ، دیمه نان، سوارچاکی زریپوش، و خانمانی ناسک و جوان دهکات، فرواسار جگه له واریقاتنامه کان که به (دوا غه زلی سوارچاکی) به ناوبانگه، شیعری زوری شیوه. فیلیپ دوکومین (۱۴۴۷-۱۵۱۱):

یه کهمین میژوونووسی نوپخوازی فهرنسا به. فیلیپ هرزفانیکی ره خه گره و پتی وایه میژوو دهی فلهسه فیه کی ره سنی هه بی، بۆیه ههمیشه هۆکار و نه بامه کانی خسته وه بهر باس و ورده بیینی لیکۆلینه وه وه. کتیبه به نیوبانگه کهی (بیره وه ریان- ۱۵۰۰) بریتیه له میژوویه کی گشتی و رووداوه کانی سالانی ۱۴۶۴-۱۴۸۳ و ۱۴۹۴-۱۴۹۵ ی فهرنسا له خۆده گریته.

هۆزانی لیریکی

هۆزانی لیریکی کۆنی فهرنسای باکووری:

له سدهی شه شه مدا له مه جلیسی وه عز و نامۆزگاریدا، گهنده لی شیعری لیریکی فهرنسای باکووری، به هۆی بیهوده بی و سه چاوه و بناوانی کوفرنامیزیسه وه ده خریته بهر ره خه و ناپه زایی. شیعری لیریکی له سدهی شه شه مه وه له فهرنسای باکووریدا گه شه دهکات و ده بۆیته وه، و به زۆری به دم سه ما و ره قسه وه به ناوازه وه ده گوتری، لی نهم شیعرانه فه وتان و ژماریه کی زۆر که میان لی ماوه ته وه. کۆنترین میژووی هۆزانی لیریکی بۆ سه ره تاکانی سدهی دوازهیم ده گه پتیه وه. نهم شیعرانه ده کرین به چوار گروپ و به شه وه:

۱- گۆزانی کار، نهو شیعره نیمچه چیرۆکیانه که ژنان به دم رستن و چینی وه له بهر خۆه به ناوازه وه گوتوویان.

۲- سترانی ژنانی خه مگین، بریتیه له سکالا و گازاندهی ژنیکی گهنج له هاوسره کهی.

۳- گۆرانى شوانكارەبى، نىۋەپۆكى نەم شىعرانە برىتتىسە لە نەشقى سوارچاكتىكى لاو دەرەق بە كىژىكى شوانكارە.

۴- سترانى جەنگى چەلىپايى، كە بە بۆنەى شەرەكانى چەلىپىيەو گوتراون- جارى سوارچاكتىك لە پىتناۋى عىسادا دەچى بۆ شەر، گاڭى سوارچاكتىك بەرەو ولاتى پىرۆز دەپرات و خەمى جودايى مەحبوبە دەگىرپىتەو، و ھەندى جارىش كىژىكى گەنج خەم و نىگەرانى خوى بە ھۆى رۆيشتىنى دلدارەكەيەو بە شەرەكانى چەلىپى دەگىرپىتەو.

ترۆبادورەكان و تروفرەكان (سەدەكانى ۱۱-۱۳):

كارىگەرى رۆشنىرى و شارستانى روميان و ساراسنەكان بەسەر دەشەرى باشوورى فەرەنسادا (پرووانسال) قولتر و زياتر بوو تا لەسەر دەشەرى باكوور. بۆيە كۆمەلگەى فيودالى لە باشووردا خەملىوتر بوو، و سوارچاكي لە شىعرى لىرىكىدا رەنگى داىەو و بەرجەستەبوو. نەغىمزادە و فيودالان ھەزيان چوۋە سەر ترۆبادورەكان و كەسانىكى زۆر كەوتنە شىعر گوتن. ترۆبادورەكان كە بە شاعىرانى لىرىكى دەژمىردىن، نىۋەپۆكى بنەپەتى شىعرەكانيان برىتى بوو لە ئەفنىنى دەربارى "۳۰". نەمىرۆ دەتوانىن ناۋى پتر لە چوارسەد شاعىرى ترۆبادور، ئەوانەى كە لە سالانى ۱۰۹۰-۱۲۹۲دا ژيان بەرىن كە بەناوبانگىرنيان ئەمانەن:

گيوم دوپواتىە "۳۱"، ژوفر رودل "۳۲"، برناردوڤانسادور "۳۳"، گيودوېسورنى "۳۴"، و برتران دوېورن "۳۵".

كارىگەرى شەرەكانى چەلىپايى و زەماۋەندى ئاليونور دو ئاكتىن لەگەڭ لويىسى ھەفتەمدا (۱۱۳۷) بوو ماىەى پەرەسەندنى رۆشنىرى پرووانسال لە فەرەنساي باكووريدا.

لەوئىندەر شاعىرانى تروفر، يان شاعىران و ناشقانى پىشەبى نىۋەپۆك و شىۋازى ترۆبادورەكانيان ھەلپۆارد. تروفرەكان سادەبى و ناسكى تەبىع و تەبىعەتى باكوورىيەكانيان نەبوو، و داب و نەرىتى ئەفنىنى دەربارى لە شىعرى ئەواندا وردتر و جدى تر رەنگى داۋەتەو و بەرجەستە بوو، ئەمەش ناۋى ھەندى لە بەناوبانگىر شاعىرانى تروفرە: كرتىن دوتروا، جان بودل "۳۶"، شاتلن دوکسى "۳۷"، و تىبۇدوشامپانى "۳۸".

شاعىرانى لىرىكى سەدەكانى چواردەم و پانزەم:

شىعرى لىرىكى فەرەنسى لە نىۋەى دووھى سەدەكانى نافىنەو ەكو سەدەكانى پىششوتتر پىر بوو لە سەنەتباى و تەكەلوف، قالب و فۆرمە شىعريەكانىش ئالۆزتر و دژوارتر دەبى.

گیوم دوماشو (۱۳۰۵-۱۳۷۷):

ناویانگی ماشو پتر به شیوازی شیعره کانیهوهیه تا به سۆز و گوداز و ناوه پۆکیانهوه. شانازی به ئالۆزی و سهختی شیعر و بهیته کانیهوه دهکات. چیرۆک و حیکایهتی ره مزنی (بهیتهی سهراچاوهی ناشق)ی ماشو بووه به سهراچاوهی ئیلهامی چاسر له دانانی (کتیبی دوشس)دا.

نوشتاش دیشان (۱۳۴۰-۱۴۰۷):

خاوهنی پتر له ههشتا ههزار بهیته شیعره. جگه له هۆزانی غهزله و لیریکی، زۆر قهسیده و هۆنراوهی تهمز نامیز و میژوویی له پاش به جیماوه، زۆریه شیعرهکانی دیشان هۆزانی نهفسانهیی و بهیتهی کورت کورتن. نهویش وهکو ماشو کاری له چاسر کردوه.

کریستین دو پیزان (۱۳۶۳-۱۴۳۱):

نهم نافرته نه جیمزادهیه له نیثالیسا له دایکبووه و له بیست و پینج سالییدا و بهسی مندا لهوه بیوه ژن دهکهوئ و بۆ بهریوه بردنی ژیان و بژیوی، نووسهری دهکات به پیشه. یه کێک له بهرهممه نیتودارهکانی کریستین (کتیبی سی فزیهله)ه نامهیه که دهربارهی نامۆژگاری و پهروه دهی ژنان، کریستین لهم بهرهممه دا. به توندی رهخنه له دید و بۆچوونه تهمز نامیزهکانی جان دومون^{۳۹} و گهر کردنی وی به ژنان که له بهشی دووهمی چیرۆکی گوله باخدا بهرجهستهی کردوه، دهگریته، کریستین کۆمه لێنک هۆنراوهی ناسک و راستگۆیا نهشی ههیه که رهنگدانهوهی ههست و سۆزی خودی شاعیرن.

نالن شارتییه (۱۳۸۵-۱۴۳۳):

شارتییه که به باوکی زمانپاراوی له زمانی فهره نسیدا ناسراوه، زۆر هۆنراوه و هۆزانی پوخته و ناوازه ی دانراوه، شاعیرانی کلاسیکی لاتینی ده ناسیت و ههولدهات به فهره نسییهکانیان بناسیتیت. شارتییه نیشتمانپهروه ریکی دلسۆز بووه و له زۆر شیعردا فهره نسا بۆ نهوه هاندهات که له ناوهوه خۆی چاک بکات و ئینگلیزهکان بۆ نهو بهری که نالی مانش وه ده برنی.

شارل دو ئورلیان (۱۳۹۱-۱۴۶۵):

باوکی لویسی دوا نزهیه مه و له خانه دانانی شاهانی فهره نسیایه، ۲۵ سالی ته مهنی له زیندانانی ئینگلیزهکاندا ده باته سر و لهو ماوهییدا خۆی به دانانی (کتیبی زیندان)وه مژۆل دهکات. نهم بهیته زۆر وشک و رهق و دهستکرد و خالی له هزر و ههسته، به لām وهستایی له شیوهی مامه له کردنی ده گهل بابه ته که دا، شه قلیکی سادیهی سروشتی به هۆزانهکانی ده به خشیته.

نه‌دهبیاتی شاری

له‌گه‌ڵ دارووخانی فیروالدیزم و ره‌واج و ره‌ونه‌قی بازرگانی و پیشه‌سازیدا، شاره‌کان ده‌وله‌مه‌ند و به‌هێز ده‌بن و بۆرژوازی (سییه‌مین سیسته‌می سیاسی ته‌قلیدی) به‌ره‌ به‌ره‌ بایه‌خی خۆی په‌یدا ده‌کات و کاریگه‌ری خۆی له‌رووی شارستانی و هه‌زییه‌وه‌ ده‌نۆتی. و له‌ ماوه‌ی سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌مدا قه‌باره‌ی به‌ره‌مه‌می نه‌دهبیاتی بۆرژوازی ته‌واو زیاد ده‌بێ. ئهم به‌ره‌مه‌مانه‌ تارا‌ده‌یه‌کی زۆر له‌ شه‌قلی به‌ره‌مه‌مین سوارچاکی و رۆمانتیزی نه‌دهبیاتی ده‌رباری دوورن، و له‌ بری ئه‌وه‌ گیانی شادی و شۆخی و ریشخه‌نی و ته‌نزی ناسکی به‌سه‌ردا زاله‌، و له‌ واقیع و ناوه‌زگه‌راییه‌وه‌ هه‌ڵده‌قوڵی.

خه‌لکی و دام و ده‌زگا و نه‌و هه‌ز و بیرانه‌ی که‌ جاران به‌پێژه‌وه‌ سه‌یر ده‌کران، له‌ نه‌دهبیاتی بۆرژوازیدا گالته‌یان پێده‌کری و بابته‌ی ره‌خنه‌ن، ژن، کلێسا و سوارچاکیش ده‌بن به‌ بابته‌ی ده‌لخوازی ره‌خنه‌گران.

ژانره‌ گرنگه‌کانی نه‌دهبیاتی بۆرژوازی بریتین له‌: ته‌نزه‌، شانۆنامه‌، و هۆزانتین لیریکه‌، فیکه‌ری و ته‌مه‌سیلی (مه‌جازی).

ته‌نزه‌

روتبوف (۱۲۳۰ - ۱۲۸۵):

ناشق و شایه‌ر، قوماربا‌ز، به‌ تواناترین شاعیری چه‌رخه‌ی خۆی، و گه‌وره‌ ترین نووسه‌ری فه‌ره‌نسی سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌مه‌، زانیاریه‌کی زۆر که‌م له‌ باره‌یه‌وه‌ هه‌یه‌. له‌ بوورگوندی یا پاريس هاتۆته‌ دنیاوه‌، و به‌ هه‌ژاری و کلۆلی ژیاوه‌، به‌ره‌مه‌کانی ده‌کرێن به‌ سێ به‌شه‌وه‌:

به‌یتین شه‌خسی و کۆمیدی:

له‌م به‌شه‌دا نه‌و شیعره‌ ته‌هنزنامه‌یزانه‌ کۆکراونه‌ته‌وه‌ که‌ باسی گله‌یی و سه‌کالای شاعیر ده‌که‌ن له‌ نه‌گه‌یه‌تی و به‌ده‌ختی (وه‌کو ده‌ستکورتی روتبوف). شیعره‌کانی دیکه‌ پێ کینه‌یه‌ترن و ته‌وس به‌ریاکاری و هه‌ندێ حوکمی مه‌زه‌به‌ی ده‌که‌ن، ته‌نزی ناو ئهم به‌یتانه‌ زۆر زیندوو و پڕشه‌نگداره‌ و دووره‌ له‌ پێکه‌نینۆک و شۆخیان. هه‌ندێ له‌ به‌یته‌کانی ئهم به‌شه‌ ده‌چنه‌ خانه‌ی فابیلانه‌وه‌.

به‌یتین بۆنه‌یی:

ئهم به‌یتانه‌ که‌ زۆر له‌به‌یته‌کانی به‌شی یه‌که‌م گه‌وره‌تر و سه‌نگین ترن. بریتین له‌ به‌ره‌قانیانی شاعیر و لاوانده‌وه‌ی گه‌وره‌ پیاوان. هه‌ندێکیانیش شروقه‌ و رافه‌ی ته‌هنزنامه‌یزی رووداوه‌کانی رۆژن.

بهیتین خواناسی:

نهم بهیتانه ژیا نی روحانیان، نیعترافاتنی شه خسی و نمایشی په رجووی تیوفیل له خو ده گرن.

فابیلو:

له فابیلودا گیانی شادی و سوعبه تچیاتنی به روونی دیاره. فابیلو چیرۆکیکی شیریه (به زۆری بهیته کانی هشت هیجایی یان برگه یین) که زۆریه هره زۆری پیکه نیناوی و کۆمیدییه و رووداوانی واقعی یان نه و رووداوانی له گوینه له ژیا نندا روو بدن، ده گپرتنه وه. فابیلو له ریگهی درکه و توانج پۆشییه وه گالته به هه موو توینه کانی کۆمه لگه ده کات، به تاییه تی ژنان، نه شراف و که شیشان. که لیک له م چیرۆکانه ناشیرین و ته نانه تی بی په رده ن، و ته ژنی نیره نگ و فیریوی سوعبه تامیژن.

نزیکه ی دوو سه د فابیلوی فهره نسی له بهر ده ستدان که ژماره ی بهیته کانیان له نیوان سی تا سه دان بهیتی جیاوازن، زۆریه هره زۆریان بی خاوه نن، یا دراونه ته پال نووسه رانی که جگه له ناوه کانیان چ شتیکی تریان دیار نییه، میژووی دانان و هۆنده وه ی نهم چیرۆکانه بو ده وروبه ری سالانی ١١٥٠ - ١٣٤٠ ده گه پرتنه وه.

زۆر راو بو چوونی جیاواز ده باره ی بایه خ و گرنگی فابیلویان ها توته ده برین. پرۆفیسۆر رایت پیی وایه بایه خ نهم فابیلویانه له و دید و بو چوونه واقعیانه دایه که تیا یانه، هه ندی له ره خه گرانی دیکه نهم چیرۆکانه به وینه یه کی گالته نامیژی داب و نه ریتی خه لکی سه ده کانی دوانزه یه م و سیانزه یه م ده زانن.

به هه ر حال بایه خ و گرنگی نهم چیرۆکانه هه رچییه ک بی، زۆر به قولی کاریان کردۆته سه ر نووسه رانی وه کو بو کاچو، چاسر، مولیر، لافونتن و زۆر نووسه ری دیکه.

پزیشکی دیهاتی:

مولیر، بو نووسینی چیرۆکی "پزیشکی ناچاری" راسته وخو نیلها می له (پزیشکی دیهاتی) وه رگرتوه. ژنیکی دیهاتی که له دهستی ته میکاری میرده که ی بی تاقت ده بی و خه بهر به دوو په یکی ده ربار ده دات که هاوسه ره که ی دکتۆریکی به ناوبانگه، کابرای دیهاتی بو ده ربار بانگ ده کری تا نیسقانی ماسی له گه روی شازاده ده ربیته. ره فتار و نه تواری سهیر و سه مه ره ی کابرای دیهاتی، به جوړی شازاده ده خاته پیکه نین که نیسقانه که له گه رووی ده رده په ری، له دوا ی نهم رووداوه، خه لکی به مه بهستی چاره سه ر له ده وری کابرای گوندی خه ر ده بنه وه، و نه ویش که تیا ده میته و نازانی چی بکات، پتیشنیاز ده کات که تاقه مه رجی نه و

بۆ چارەسەر كوردنيان ، سوتاندنى دەغەزارترين نەخۆشە. كە گوتيان لەم مەرجه دەبىي ھەموو ژيان دەبنەو و دەلین كە چاك بوونەو.

كەو:

ژنىكى زۆرخۆر ھەموو ئەو كەوانە دەخوات كە ھاسەرەكەى بۆ خۆى وەلاوى ناو، ئىدى بۆ دامركاندەوى تورپىي مېردەكەى پەنا وەبەر يەككە لەو فېلە ھەمىشەبىيانە دەبات كە لەم بابەتە چىركانەدا دەخىتە بەردەم ژنان.

فابيل و تەنزان بە زمانى گيانلەبەرانەو:

لە سەدەكانى ئافىندا فابيل بە ھەموارتىن و گونجاوترين چىركەى فېركارى دەژمېردا، لەم قۇناغەدا فابيلەكانى (چىركەى) فېدروس "۴"، ھىزۆپ "۱"، و ئافيانوس "۲"، خۆنەرى يەجگار زۆريان ھەبوو، لە فەرەنسادا بە چاولكەرى چىركەكانى ھىزۆپ، نەقل و ھىكايەتتىكى يەجگار زۆر دادەنرى. ھەندى لەم ھىكايەتە زياتر لاينە تەنزيان لەخۆ گرتبوو تالايەنى فېركارى.

"ھىكايەتى رېوى" (زۆمانى رينارد):

باوترين بەيتى سەدەكانى ئافىنە بەزمانى گيانلەبەرانەو. ئەم بەرھەمە تەنيا يەك نەقل (ھىكايەت) نىيە، بەلكو كۆمەلە ھىكايەتتىكى چوار قۇناغىيە، و برىتييە لە ۲۵ بەيت، كەلە لاين نووسەرانى جياوازەو و لە سالانتىكى دووردريژدا نووسراون. ھەوەلەين بەيتەكان (۱۱۷۴)، مايەى سەرگەرمى و فەنباى بوو، لەگەن زىاد بوونى ژمارەى ئەم بەيتانەدا تەنز و تەمسىلى ھۆنراوەكان چىتر دەبوو، بە جۆرى كە لە دوا بەيتەكاندا، گيانلەبەران وەكو ئاينەدى ئومونان (وەكو فرايرەكان "۳") يا تاكى تاييەتى دەردەكەوتن، بەيتەكانى قۇناغى يەكەم (رناردى كۆن) ھەندى چىركەى ھەمە جۆر بە زمانى گيانلەبەرانەو دەگىرنەو وەكو رنارى رېوى، شىرى نەجىب، كەلەشىرى پالەوان، و.... ھتە، ئەم گيانلەبەرانە لەو چىركانەدا تواناي بىركردنەو و پەيغىنيان ھەيە.

قۇناغى دووہم، واتە تاج دانانى رنار، ۱۲۶۰ى ز) تانە و تەشەر لە گروپانى كاتولىكى رومى فرانسىسيان و دومىنيكيان دەدات و بەرتەنزيان دەدات. قۇناغى سىيەم (رناردى نوئ)، لە سالى ۱۲۸۸ نووسراو) لەم قۇناغەدا گيانلەبەران لەراستيدا لاسايى سوارچاكانى سەدەكانى ئافىن دەكەنەو: زرى لەبەر دەكەن، سوارى ئەسپ دەبن، بە چەك شەر دەكەن و زۆر كارى دىكەى لەم جۆرە، ديارە لاسايى كردنەوى زۆر، ئەم ھىكايەتەنى لە فۆرم و شەكل خستوو، واتە شىو و قالبى ئەم ھىكايەتەنى تەواو شىواندوو. قۇناغى چوارەم (رنارى خىلەباز،

۱۳۳۵) بریتییە لە کۆمەڵە حیکایەتییکی درێژ، کە یەکیک لە نوسخە دەستنوسەکان گەییووتە ۳۲ ھەزار بەیت. ئەم حیکایەتە بەرواڵەت لاسایی کاری و داشۆزین نامیزانە لە باس و خواسی نامۆژگاری ئەخلاقی بەدەرین. لە ھەندێ نوسخەدا فابیلۆ و رۆمانسانی سەرگەرم کەر لە نیتو بەیتەکاندا بەرچاو دەکەون، و ھەندێ جاریش ناماژەي توانج پۆشیانە بۆ مەینەتییەکانی جەماوەری خەلک دەکری.

فوقل (۱۳۱۰-۱۳۱۴):

جەرڤو دووبوێ نورمانی لەم بەیتە مەجازییە دوو بەشییەدا لاسایی قوناغی سییەمی (واتە رناری نوێ) کردووەتەو. فوقل ئەسپێکە ناوەکەي لە یەکەمین شەش پیتی وشەیکە فەرەنسی ھاو واتای: زمانلوسی، چاوچنۆکی، ھەرزەیی، بێکاری، بەغیلی، و ترسنۆکی، وەرگیراوە: ئەم ئەسپە رەمزی ھەموو خراپییەکانە، بەتایبەتی درۆ، لە یەکەمین بەشی بەیتەکاندا ھەموو چینیە جیاوازیەکان—شاھان، ئەشراف، روحانیان، و تەنانەت پاپاش—بۆ دڵخۆشی ئەسپەکە دەکەونە زمانلوسی و ماستاو ساردکردنەوە و خۆرەپیش خستن و خۆشیرینکردن، لە بەشی دووەمدا پێشنیازی زەماوەندی فوقل لەگەڵ (ئێقبال)دا رەفەز دەکری، و ئەویش دەگەڵ (خۆپەسندیك)دا زەماوەند دەکات و زۆری پێنچایێت کە مەنالەکانیان دەبنە مایەي سەریەشە و گیرمە و کێشەي دنیا، ئەم بەیتە بە پێشبینی سەرەنجامی فوقل و ھەموو خراپییەکانی کۆتایی دیت.

ھۆزانی تەمەز و فیرکاری

خەلکی سەدەکانی ناھین لەپادەبەدەر ھەزریان لە مەجاز بوو، لەم سەردەمدا جگە لە چیرۆکی گیانلەبەرەن، زۆر بەیتیش (چیرۆکی شیعی) دیتە ناراوە کە بیر و خەیاڵی رووت لە چوارچێوە و قالبی چیرۆکی تەمەز و تەمسیلییە دەگێرێتەوە، دیارە مەبەستی سەرەکی شاعیرش چەسپاندنی ھەندێ پرەنسیپی ئەخلاقی بوو، واتە پەند و نامۆژگاری ئەخلاقی بوو، کلێساش زۆر بە گەرمی ئەو جۆرە ئەدەبیاتەي پەسند کردووە و، تەنانەت چارپۆشی لە ئەفسانەي کوفرنامیزیش کردووە و بە دەربڕینیکی مەجازی ھەوالتەکانی کتییە مقەدەسی لێک داوەتەو. لە سەرەتاکانی سەدەي چواردەیەمدا (میتامۆزفوس)ی ئوفید تەرجمە دەکریت و ستایشیکی زۆر دەربارەي کتییە (فابیلەکانی ئوفیدی گەورە) دەنووسریت. لەم قۆناغەدا، باوترین بەرھەم چیرۆکی گولەباخ بوو.

چیرۆکی گوله‌باخ:

نهم رۆمانسه شیعریه به یه‌کێک له به‌رده‌مه هه‌ره گهرنگ و کاریه‌ره‌که‌کانی سه‌ده‌کانی نافین ده‌ژمیتردی، چاسر به‌شیکی لهم به‌یته هه‌لبێژاردوه و بۆ زمانی نینگلیزی ناوه‌پراستی وه‌رگێراوه، نهم رۆمانسه دوو به‌شه، و هه‌ر به‌شیکی له‌لایهن شاعیرێکی جیاوه نووسراوه. نهم دوو به‌شه له‌رووی شێواز و گیانی چیرۆکفانییه‌وه زۆر جیاوازن.

به‌شی یه‌که‌م (۴۰۵۸ به‌یته) له‌ سالی ۱۲۳۰ دا له‌لایهن گیوم دولوریس "هه" نووسراوه، لوریس، چیرۆکی ره‌مزی، له‌پاره‌به‌ده‌ر رۆمانتیک نه‌فینداری نێوان سوارچاکی و کێژیکێ جوان (به‌ناوی روز) ده‌گێژێته‌وه. روز له‌ باخی نه‌شقا ناکنجیه، و دیوارێک نه‌و له‌ نینگه‌رانی مه‌ترسییه‌کانی جیهانی ده‌ره‌وه وه‌کو پیری، به‌غیلی، بێ‌کاری، نه‌فهرت و نه‌و جوژه‌ شتانه ده‌پارێژی، روژی سوارچاکی خۆی به‌ باخی نیوبراودا ده‌کات، و به‌ر تیریکێ زێترینی کوپید "هه" ده‌که‌وی و ناشقی روز ده‌بی. نیدی ده‌که‌ویته‌ هه‌ول و ته‌قه‌للای گه‌یشتن به‌ ده‌به‌ره‌که‌ی. به‌خت به‌پیرییه‌وه دی، به‌لام خه‌ته‌ر، شه‌رم، ترس، توپه‌یی و تۆمه‌ت له‌ هه‌موو شوێنی رتی لێده‌گرن. له‌ نه‌جمادا سوارچاکی ناشق به‌ ده‌به‌ر ده‌گات، به‌لام تۆمه‌ت نه‌و جووته ده‌بیته‌ و حال و حیاکه‌یه‌ته‌که‌ بۆ به‌غیلی ده‌گێژێته‌وه. به‌غیلی، به‌خت چه‌پس ده‌کات و دیوارێک له‌ ده‌وری روز دروست ده‌کات، و سوارچاکی نه‌فیندار له‌گه‌ڵ به‌ختی ره‌شی خۆیدا له‌و دیو ده‌واره‌که‌ ده‌میته‌وه. که‌ چیرۆکه‌که‌ ده‌گاته‌ نێره‌ دوو لوریس به‌ سه‌ریا ده‌مریت. نه‌گه‌ر مردن مه‌ودای دا‌بایه، بێ‌گومان چیرۆکه‌که‌ به‌ شیوه‌یه‌کی دیکه‌ کۆتایی ده‌هات، ره‌نگه‌ کابرای سوارچاک به‌خت-ی له‌ زیندان رزگار بکهدایه و به‌ خۆشی به‌ ناواتی خۆی بگه‌یشتاوه.

به‌شی دووهم (نزیکی ۱۸ هه‌زار به‌یته) له‌ سالی ۱۲۷۷ دا له‌لایهن جان دو مون "هه" نووسراوه. نهم نووسه‌ره، هه‌ر هه‌موو نه‌و شتانه رت ده‌کاته‌وه که‌ دولوریس به‌ پیرۆزیان له‌ قه‌له‌م ده‌دات. له‌ کاتی‌که‌دا که‌ شاعیرێکی خه‌یاڵپه‌روه‌ری وه‌کو گیوم دولوریس، له‌ زیاره‌تگه‌ی ژن و نه‌فیندا سه‌رگه‌رمی عیباده‌ته، ستایشی سوارچاکی ده‌کات، رێز و حوره‌ته‌ی کلێسا و روحانیان ده‌گرێ، و ستایشی نه‌جیمزاده‌کان ده‌کات، که‌چی جان دوو مون، بابایه‌کی ریالیستی ره‌شبین، ژن، داب و نه‌هریتی سوارچاکی، کلێسا، روحانیان، و نه‌جیمزاده‌کان به‌ر تانه و ته‌شه‌ری جزودار ده‌دات و به‌ که‌یفی خۆی دا‌بانده‌شۆری. په‌نا وه‌به‌ر نه‌قل و لێکدانوه‌ ده‌بات و خه‌وش و که‌م و کوپیه‌کان له‌ قار ده‌دات و ژن به‌ گه‌وج و هه‌وه‌سباز ده‌زانێ، پیتی وایه‌ کلێسا له‌پاره‌به‌ده‌ر پابه‌ندی عیباده‌ته، نه‌شراف و شاهان خه‌لکانێکی خۆپه‌سندن.

بەشی دووهمی چیرۆکی گولەباخ مەیدانیکی بەریتە بۆ خۆنواندن و فەزڵفرۆشی دوومون، لەوێوە لە دەرگای فەلسەفە، میتولۆژی، و زانستەکانی سەدەکانی نافین دەدا. بە روالەت بەشیوەی رێکەوتەکی هەول و تەقەلاکانی ناشق و دوا تەقەلاکانی روز دەگێڕێتەوە. ئەگەرچی ئەم بەشە لەرووی ئەدەبییەوه لە بەشی یەکەم لاوازترە، بەلام ئەنجامگیرییەکانی دوومون جوانترن و پڕن لە گیانی کێو کۆیی و تەنز و ئەقڵگەراییی بورژوازی تازە کۆرە.

شانۆنامە

شانۆنامەی جدی (تراجیدی)

شانۆنامەی عیبادەتکاری (لیتورجی "۷")

شانۆنامەی جدی لە فەرەنسادا، وەکو یونان، ئەلمان و نینگلیستان لە سروودە نایینیەکانەوه هەڵنێنراوه، هەر چەندە کە عیبادەتی کلیسا بە زمانی لاتینی ئەنجام دەدا، بەلام رەگەزی شانۆیش بایەخێکی زۆری هەبووه. خۆبەندەوهی نینجیل لە قالبی دیالۆگیدا بووه، کە لە هەندێ بڕگەی تایبەتیدا بە خۆبەندە سروود دەهاتە بڕین. ئیدی بەرە بەرە دیالۆگ و ناماژە و رەفتار هاتنە ناو موناجات و پارێزەکانەوه. لە ئەنجامدا کەشیشان هەموو چیرۆکەکانی پەیدا بوون و ژيانەوه و رابوونی حەزەرتی عیسیایان لە بۆنەکانی کریسمەس و جەژنی پاکدا لەسەر پلەکانی میحرابدا غایش دەکرد، زمانی ئەم درامایانە لاتینی بوو. ئەم شانۆنامە لیٹورجی-یانە شانۆنامەی واقعیی بوونە و، پێدەچیت تا سەرەتاکانی سەدەی دەیەم هەر بەرەوام بووبن.

دوای ماوەیەک کە شانۆنامەکان درێژتر و دیمەنسازی پوختەتر و پێشکەوتووتر دەبن، شۆینی غایش کردن دەگوازرێتەوە بۆ ناو حەوشەی کلیسا و دواتر ئەنجامدانی شانۆنامە دەگوازرێتەوە بۆ دەرەوهی کلیسا و دەبری بۆ حەوشی کاروانسەراکان. هەندێ پەرەگراف و کۆپلەمی ئەمەزەبی دیتە ناو شانۆوه، ئەکتەرانێ غەیرە کەشیش رۆلی جۆراوجۆر لە ئەستۆ دەگرن. ئەنجام، لە ئاخیر و ئوخری سەدەی یازدەهەمدا، شانۆنامە بە زمانی فەرەنسی ئەنجام دەدرێ.

شانۆنامەی ئادەم (۱۲۱۵):

ئەمە کۆتەڕین شانۆنامەی فەرەنسییە. ئەم شانۆنامەیە خۆی لە خۆیدا رەنگدانەوهی پەرەسەندن و پێشکەوتنی شانۆنامەی عیبادەتکارییە (لیتورجی)، واتە شانۆنامەی رەمز و راز (نەیتی) شانۆنامەی ئادەم بە زمانی ئەنگلۆنۆرمانەکانی فەرەنسیایە، بەلام دەرەیتانی

شانۆنامەكە بە لاتىنىيە. ئەم شانۆنامەيە چىرۆكى كەوتنى ئادەم و ھەوا و كوژرانى ھابىيل بە دەستى قابىل دەگىرپتەو، و بە پىششىنى دەرکەوتن و ھاتنى مەسىح كۆتايى دىت.

شانۆنامەى راز و نەيتى:

ئەم جۆرە شانۆنامەيە زياتر رەگى دەچىتەو سەر چىرۆكەكانى كىتىبى موقەدەس و رووداوە مېژووويەكان. واتە رووداوە مېژووويەكان و چىرۆكەكانى كىتىبى موقەدەس بابەتى سەرەكى ئەو جۆرە شانۆنامەن. زۆريەى شانۆنامانى راز و نەيتى، مامەلە لەگەل بابەت و نېوەرۆكى ئايىنىدا دەكەن و ھەندى جارى كەمىش بابەتى نە مەزھەبى بەكار دىتن. نزيكەى شەست شانۆنامەيەكى راز و نەيتى، سەردەمى سەدەى پانزەيەم ماوئەو، بەلام شانۆنامانى كۆنتر لە بەين چوون و نەماون، شانۆنامانى راز و نەيتى بە ناوەرۆك ئايىنى بەسەر سى قۇناغدا دابەش دەبى:

۱- قۇناغى سەردەمى كۆن، كە بە شانۆنامەى بەھەشتى عەدەن دەست پىدەكات و تا سەردەمى ھوكمرانى ئوگوستوس تزار دى.

۲- قۇناغى سەردەمى نوئى، كە لەدايكبوونى ھەزرىتى عيسا تا چالاكى ياوەرەكانى پاش مردنى ئەو دەگىرپتەو.

۳- قۇناغى قەدىسان، كە ھەر شانۆنامەيەكى ئەم قۇناغە ژيان و مەرگى ھەندى لەو روحانىيە وىتە دەگىرت. زۆريەى شانۆنامانى راز و نەيتى دوور و دريژن و ئەنجامدانىان چەند رۆژىك دەخايەنى. جگە لەوئەى ئەم جۆرە شانۆنامەيە كەم دايىژىك بى سەروەر و پەشىو، و نووسەر بە كەيفى دلئى خۆى ناوەرۆكى كۆمىدى و نەمەزەبى تى ھەلگىش دەكات، بە دەگمەن سى يەكىتتەيەكەى كات، شوتىن و كردارىش رەچاو دەگىرت، بەلام كەرەستەى ديمەنسازى و جلۇبەرگ زۆر وەستايانە ئامادە دەكرى.

لە سەرەتادا ئەكتەرانى خۆبەخش شانۆنامانى راز-يان ئەنجام دەدا، ئەوجا يەكە و دەزگاي تايىتەى پەيدا بوو.

ھەندى جار سەدان ئەكتەر، و جارىك ۵ سەد ئەكتەر، لە يەك شانۆنامەدا بەشدار بوون، لە سالى ۱۶۰۲دا شارلى شەشم مۆلەتى ئەنجامدانى شانۆنامانى راز و نەيتى بە ئەنجومەنى پاسيون^{۴۹} بەخشى. قۇناغى شانۆنامانى رازدار لە سالى ۱۵۴۸دا كۆتايى ھات. لەم سالاھدا ئواندى ئەم جۆرە شانۆنامەيە كە تەواو لە ھالى دارووخان و ھەرەسدا بوو قەدەغە كرا.

بەناوبانگىترىن شانۆنامانى سەر بەخۆى رازدار برىتتە لە:

- ١- نازاره کانی مهسیح (١٤٥٠)، له لایهن ئارنولد گیریان "ه" - هوه نووسراوه که له سی و چوار ههزار و پینج سهد و هفتا و پینج بهیتدا ژبانی تهواوی مهسیح به دهستهوه دهدات.
- ٢- کرداری په یامبه ران (١٤٥٠) له نووسینی ئارنولد گیریان و سیمون گیربانه و بریتییه له ٦٠ ههزار بهیت و پینج سهد نه کتهری ههیه.
- ٣- گه مارۆی ئورلیان (١٤٣٩)، شانۆنامهیهکی نه مهزههیییه دهبراره ی جاندارک.
- ٤- میژووی ویرانبوونی تهرواده، نووسینی جاک "ه" میله.

شانۆنامه ی موعجیزه:

زۆریه ههره زۆری شانۆنامانی موعجیزه، موداخه له ی قه دیسان - له هه موویان زیاتر مریه می موقه دهس - له کاروباری مرۆفانی وینه ده گرت. شانۆنامه ی پرچوو هاوکات له گه شانۆنامه ی رازداردا گه شه ده کات، نه گهرچی میژووی نووسه ده ستنوو سه کانی شانۆنامه ی موعجیزه له جۆره شانۆنامه کانی دی کۆنتره.

زۆریه شانۆنامانی موعجیزه میلو "ه" درامین، و زۆریه ی جار گرتی چیرۆکی شانۆنامه که به ده رکهوتن و پهیدا بسوونی کتویری حه زه ته مریه م - فریاده سی غه بیی - ده کریتیه وه. ههروه ها مه سه له مرۆفانی و واقیعییه کان بایه خی زیاتریان ههیه له نه ندیشه مهزههیییه کان. له شانۆنامه ی موعجیزه دا، به پێچه وانه ی شانۆنامانی رازداره وه، ته نیا پینج شه ش کاراکتهر ده ور ده بینن و به شداری ده که ن.

کۆنترین شانۆنامه ی موعجیزه، شانۆنامه ی قه دیس نیکولایه (١٢٥٠) که جان بودل نووسیویه تی. موعجیزه ی تیوفیل (١٢٦٠) یش که له نووسینی روتبوف - ه یه کیکه له شانۆنامه ههره جوانه کانی نه و مهیدانه و رهنگه کۆنترین چیرۆک بی ده براره ی په یانی نیتوان مرۆف و شهیتان. گه وره ترین کۆمه له شانۆنامه ی موعجیزات، کۆمه له یه کی چل و یه ک شانۆنییه به ناوی موعجیزاتی خامی مه و ده گهریتیه وه بۆ سه ده ی چواره یه م، کۆنترین شانۆنامه ی جدی غهیره مهزهه بی که به زمانی فهره نسی نووسرای (میژووی گریزلدایه (١٣٩٣). نه م شانۆنامه موعجیزه نه مهزهه بییه چیرۆکی گریزلدای به سه برو کاره ساته کانی وی ده گهریتیه وه.

شانۆنامه ی نه خلاق:

نه م جۆره شانۆنامه یه پتر کیشمانه کیش و ململانی نیتوان چاکه و خراپه یان شه ی و خیر ده نویتی، شانۆنامه ی نه خلاق تاسه و که لکه له ی خه لکی سه ده کانی نا فین بۆ مه جاز بهرجه سه ته ده کات: کاراکته ران له م جۆره شانۆنامه یه دا فه زیله تی نه خلاق و گونا هانی شهیتانی بهرجه سه ته

دەکەن. شانۆنامەی ئەخلاقی راپەرپین و بزوتنەویەکی دیارە لە رەوتی پەرەسەندنی شانۆنامەی فەرەنسیدا، و شان بە شانی بەرجەستەکردنی ململانێی هەردوو هیژە ناکۆک و هەفرکە، واقعیەت و چاوەڕوانیش لە شانۆنامەکەدا بەرجەستە دەکات. شانۆنامەی ئەخلاقی لە ناخ و ئۆخری سەدەی پانزەیەم و سەرەتاکانی سەدەی شازدەیەمدا نەشوفا دەکات و گەشە دەکات.

هەندێ لە شانۆنامە ئەخلاقییە هەرە بەناوبانگەکانی فەرەنسا بریتیە لە:

- ۱- هوشیار، کە قارەمانی ئەم بەرەمە لە دنیادا بەختیار دەبێ، و، لەبەر رۆشنایی ناوەز، نیمان، پەشیمانی، ئیعتراف و تۆبەدا رینگە بەهەشت دەگرتە بەر.
- ۲- ناھوشیار، کە قارەمانی ئەم بەرەمە بە رینگە شەیتاندا دەروات، و سەرەنجام رینگە دۆزەخ دەگرتە بەر.

۳- منالانی ئەمڕۆ، ئەم بەرەمە چیرۆک و بەسەرھاتی دوو کۆری هەرزەکارە کە دوای رابواردن و عەیش و نۆش دەکەون تا لە ئەنجامدا یەکیکیان بە تاوان و تۆمەتی گەندەلی لە سێدارە دەدرێ، ئەوی دیکەیان تۆبە دەکات، و سزا دەدرێ، و رزگار دەبێ.

شانۆنامەی کۆمیدی:

پەیداوون و سەرھەلدانی:

سەرچاوە و بنج و بناوانی کۆمیدیای فەرەنسی نادیارە. وادیارە شاعیرانی دەنگبێژ لە بەرنامە شانۆییەکانی خۆیاندا لە پال چیرۆکانی سوارچاکی، رۆمانس، و حیکایەتی گیانلەبەراندای سێ جۆرە شانۆنامەیان پیشکەش دەکرد بە ناوانی گەنگەشە، گوتار، وەعزی شاد.. گەنگەشە، گفتوگۆیە کە لە نیوان دوو کەسدا و هەر کەسەیان بەرەفانی لە راوێچوونی خۆی دەکات، هەلبەتە راوێچوونەکان پێچەوانەی یەکدی دەبن. بۆ نمونە دەکری گەنگەشە نیوان زستان و هاوین یان ناو و شەراب بە نمونەیکە ئەم جۆرە شانۆنامە بەرژمێردرێ.

گوتار، جۆرە مەنەلۆگیکی دراماتیکییە، و بەناوبانگترین نمونەی ئەم جۆرە شانۆنامەیە (مەنەلۆگی سەربازی پیادە). لەم مەنەلۆگە دراماتیکییەدا (لە سالی ۱۶۶۸دا دانراوە و دانەرەکە یەنەسراوە) بەسەرھاتی سەربازیک دەگێژدرێتەو کە فەشە بە نازایەتی خۆیەو دەکات و لە پەر و دەزانی بەرانبەر سوارچاکیک یان دلاوەریک وەستاوە، و دووچاری ترس دەبێ، بەلام پاشان پەیی بەو دەبات کە کابرای سوارچاک داھۆلێکە و هیچی دی، و لەو بەدواوە ترسی

دهره پیتته وه و نازا ده پیتته وه... وه عزی شاد، لاسایی کردنه وه یه کی هه جو نامیزی هه ندی بهشی داب و رتوره سمایی کلنسیه.

نادهم دولانال (١٢٦٠):

به یه که مین کومیدیانوسی فهره نسی داده نری، دوو کومیدیای نووسیوه به ناوانی: "شانۆنامه ی که پر" و "روبن و ماریون". که پر، له سی دیه نی شاش پینک دیت. له دیه نی یه که مدا، شاکه سی شانۆکه، نادهم، لیده بری هاوسره که ی به جی پیلن و بۆ قوتا بجان ه پروات، زۆر به توندی باوکی و هاوسره که ی خۆی و بورژوازی ناراس "ه" داده شۆری. له دیه نی دووه مدا، دوو پهری هه ندی دیاری به نادهم پیشکesh ده که ن، به لام پهری سییم که پشتگۆی ده خری، نمو ناچار ده کات له گه ل هاوسره که یدا بۆی. له دیه نی سییه مدا باسی نه وه ده کری که چۆن ره به نیک فریو ده خوات و کۆنینه موفر که کان له ده ست دهدا. روبن و ماریون، شانۆنامه یه که له جۆری شانۆنامانی شوانکاره یی، نه خشه و تیمه یه کی ساده ی هه یه به لام پره له ناواز و گۆرانی، سه ما، و کایه و گهمه ی دیهاتیانه، نهم جۆره شانۆنامه یه له راستیدا به سه ره تای نوپرای کۆمیدی "هه" ده ژمیردری.

کۆمیدیای سه ده ی پانزه یه م:

له سه روبه ندی سه ده ی پانزه یه مدا دوو جۆره کۆمیدیا له فهره نسادا ره واج و ره نه ق په یدا ده کات: سوتی، و فارس، سوتی، له هه وه له وه بورلیسک "ه" -یک بووه که له ویدا که شیشانی پله نرم تانه و ته شهریان له که شیشانی بالادهستی خۆیان ده دا و گالته یان پیده کردن، و پاشان قالدی هه جوی وه رگرت، که پاشا، ده ولت، نه شراف، یا کلنسیای نه ده بوارد و ره خنه ی له هه موویان ده رگرت، دیارترین و مه نشوورترین نمونه ی نهم جۆره کۆمیدیایه (شانۆنامه ی شازاده ی گه وجان) (١٥١٢) که هتپر ده کاته سه ر پاپا یولیوس "ه" -ی دووه م و کلنسا.. فارس، وه کو نیتوان په رده یه (*) له نه ده بیاتی نینگلیزیدا (نیتوان په رده: پارچه ی غایشیکی کورته له نیتوان ته بجامدانی دوو بهشی یه که به رنامه). نهم جۆره کۆمیدیایه له راستیدا فابلۆیه کی کورته له قالدیکی غایشیدا، که له به نه ردا وه کو تابلۆیه کی کۆمیدی له شانۆنامه ی رازداردا به کار ده برا. گه بجه ف و بی په رواپی له تاییه تمه ندی و خسه له ته کانی نهم کۆمیدیایه. نه وه ی مابیتته وه و له به رده ستدا بی نزیکه ی سه د و په بجا فارس ده بی. نهم جۆره شانۆنامه یه ته نیا شتیه که له شانۆنامه ی فهره نسی که پاش رینیسانس-یش هه ر له به وه و ره واجدا بووه.

"تەشتی جلشۆری" و "ئەوقاتی پاتلن" دوو نموونەی دیاری فارسن. لە تەشتی جلشۆری دا میردێکی گوێرایەل، پێداویستییه‌کانی باشبوونی وەزعی خۆی سەبارەت بە هاوسەرەکی فرامەم دەکات. لە ئەوقاتی پاتلندا، ئەوقاتیکی زیرەك موکیلەکی فێردەکات کە چۆن خۆی لە دانەوێ قەرز بدزێتەوە، موکیلەکش بە هەمان فێل ئەوقاتەکی دەستخەڕۆ دەکات و هەقدەستەکی ناداتی.

هۆزانی لیریکی

فرانسوا ڤیون (۱۴۳۱- ۱۴۸۰):

بە گەورەترین شاعیری فەرەنسایێ سەدەکانی نایین دەژمێردرێ. ناوی راستەقینە وی فرانسوا دو مونکوربییه، بەلام ناوی خانەوادەیی و شۆرەتی زێرباوەکی (گیوم ڤیون) هەڵدەبژێرێ. فرانسوا لە زانستگهی پاریسدا ماستەرنامە وەرەگرت (۱۴۵۲) و تا ماوەیه‌کیش حمزی دەکرد بێی بە قەشە، بەلام بە هۆی هاونشینی دەگەڵ دزان و بەرەلایاندا چەندین جار دەرکەوتتە زیندانەوه. سێ جارن توش دەبێ: جارتیک بە تۆمەتی پیاو کوژی (۱۴۵۵)، جاری دووم بە تاوانی دزی (۱۴۶۲)، و جاری سێیەم بە تۆمەتی شەر (۱۴۶۲) فرانسوا لە ئەنجامدا حوکمی نیعدام دەدرێ، بەلام حوکمەکه سووک دەکرێ بۆ ئەفی و دوورخستنه‌وه. لە سالی ۱۴۶۳ بە دواوه هیچ زانیارییه‌ك دەریاره‌ی فرانسوا لە دەستدا نییه.

بەرهممی شیعری ڤیون کەمه، دوو بەرهممی درێژی ههیه بە ناوی (وه‌سپێتنامه‌ی بچوک- ۱۴۵۶) و (وه‌سپێتنامه‌ی مەزن- ۱۴۶۱). ڤیون لەم بەرهم‌مانەدا زۆر شت و خەسلەتی خەیاڵی دەداتە پال دۆست و دوژمنانی خۆی -کە لە خەلکانی پایه‌ بەرزوه تا لات و لەوێرانیان تێدايه- هەلبەتە زۆر شیعری لیریکی کورتیش لە نێو بەرهم‌مه‌کانیدا دەبینرێ، و دوو شیعری لیریکی زۆر مەنشووری ههیه لە ژێر سەر ناوی (بەستە ی خانانی ونبوو) و (گۆرانی نیعدام کراوان).

ڤیون خاوەنی هەستی قول و راستگۆیانە بووه، و شتیاوێکی راستموخۆ و جوان و دل‌پێینی هه‌بووه و لەو باره‌یه‌وه شایانی ستایشه. سۆز و گوداز و نوکته‌بازییه‌کی گه‌رم و گوێز و خۆش له‌ بەرهم‌مه‌کانیدا بەدی ده‌کریت. لەو دەمه‌دا که بۆ ناپایه‌داری و تێژتێپه‌ری جوانیه‌کان ده‌گه‌ری، به‌ روو گرێیه‌وه گه‌نجەفه‌ به‌ نزیک بوونه‌وی کاتی نیعدام کردنه‌کی خۆی ده‌کات، ڤیون یه‌جگار تامه‌رزۆ رموده‌ی له‌زەته‌ به‌دەنییه‌کانی وه‌کو شراب، خواردن، پناگه‌ی گه‌رم له‌ زستاندا و ژنانی جوان بووه، چهرخی روژگارو ته‌بیعه‌ت، زۆر به‌ ده‌گه‌من به‌ به‌ختی ڤیون گه‌راوه، و زۆر دلی به‌

لیقەوماوان و بى کار و بىتەوايان سورتاوه. لەگەڵ ئەمەشدا ڤیون هیچ کاتێک نە گلهیی لە بەختی خۆی کردووه و نە تاوانی وەزەح و حالى نالەبارى خۆى داوه تە پال قەدەر و چارەنووس. ئیعتراڤ بە گوناخەکانى خۆى دەکات و داواى بەخشین تەنیا لە خودا دەکات.

تەسلیم بوونی ڤیون بە مەرگ، لەگەڵ جۆش و خرۆشى بۆ ژيان، سیمایەکی پى دەبەخشن کە باشتەرىن جیلوهى قوناغە گۆرکێى فەرەنساىە لە سەدەکانى ناڤینەوه بۆ رینیسانس.

ژىددەرەكان:

- ۱- كلوفىس- Clovis: (۴۶۶- ۵۱۱ ەى ز): شای فرانكەكان بوو لە سالانى ۴۸۱- ۵۱۱.
- ۲- شارل مارتل: (۶۸۸- ۷۴۱ ەى ز): فەرمانرەۋای فرانكەكان و باپىرى شارلمانى بوو.
- ۳- تور- Tour: شارىكە لە فەرەنسا.
- ۴- ئىلنورناۋ ئاكويىتىن (۱۱۲۲- ۱۲۰۴ ەى ز): كىژى ويلىامى دەيەم (دۆكى ئاكويىتىن) بوو، شوو بە لويس (پاشان بوو بە لويسى ھەوتەم-ى پاشاى فەرەنسا) دەكات و مېردەكەى دواى يەك مانگ دەبى بە پاشاى فەرەنسا. لە ئەجامدا و پاش جياپوونەو لە لويس شوو بە ھنرى دووھ دەكات.
- ۵- جاندارك (۱۴۱۲- ۱۴۳۱ ەى ز): قارەمانى ئەتەۋەبى فەرەنسا بوو.
- ۶- شارل كچل، شارلى دووھ (۸۲۳- ۸۷۷ ەى ز) ئىمپراتۆرى ئىمپراتۆرىيەتى موقەدەسى روم (۸۷۵- ۸۷۷): شای فەرەنسا (۸۴۳- ۸۷۷ ەى ز).
- ۷- لويسى جەرمەنى (۸۰۴- ۸۷۶ ەى ز): شای فرانكانى رۇژھەلاتى بوو.
- ۸- لوتار (۷۹۵- ۸۵۵ ەى ز): ئىمپراتۆرى ئىمپراتۆرىيەتى موقەدەسى روم (۸۴۰- ۸۵۵ ەى ز) بوو.
- ۹- چوار بەرھەمى كورت: سروودى قەدىس ئايولالىوس (رەنگە بۆ شاخ و ئۆخى سەدەى ئۆيەم بگەرپتەو) شىعەرىك لەمەر نازايەتى عيسا، ژيانى قەدىس لىجە، شىعەرىك دەربارەى بونىتوس.
- ۱۰- ئەقلگەرایی: تېئورىيەكى فەلسەفەىيە كە ئەقل بە گىرنگىزىن ئەوزارى ۋەدەستەيتاننى مەعريفەت دەژمىرى.
- ۱۱- ئانىھارد (۷۷۰- ۸۴۰ ەى ز): مېژوونووسىكى فرانكىيە، و ژياننامەى شارلمانى نووسىو.
- ۱۲- باسكەكان: قومىكى ئاكنجى باكوورى ئەسپانيا و باشوورى رۇژناۋاى فەرەنساىە، كە رەگ و رەچەلەكيان ناديارە.

- ۱۳- ساراسنه کان: یونانی و رومییه تازه کان، خه لکی خیتوت نشینی سوریا و عمرهستانیان، که پی ده چی له بنه پرتدا خه لکی نیمچه دوررگی سینا بهرو سنووری میسر بیوین، بهو ناووه ناو دهر، پاشان وشه "ساراسن" به مانای عمره ب و ته نانه له سهرو بندنی جهنگی چه لپاییدا به مانای موسولمانان به کارهاتوو.
- ۱۴- ساراگوسا: ویلایه تیکی باکووری رۆژنه لاتی نه سپانیایه.
- ۱۵- نیکس لاشاپل: شاریکه له رۆژناوای نه لمانیا، له نژیکی به لیک و سنووری هۆله ندایه.
- ۱۶- قه شه دنی: (سه دهی سیهم): قه شهی پارێزهری فهره نسیایه، ده لێن یه که مین نه سقوی پاریس بووه.
- ۱۷- نیریون: له نه ده بیاتی نهوویای رۆژناواییدا، شای پهریسان و میتردی تیتانیای-ی شابانۆی پهریپانه.
- ۱۸- برتن: ده قهری برتانی.
- ۱۹- بنوا دوست- مور: شاعیری تروهری فهره نسیایه له سه دهی دوانزه میه میلادیدا.
- ۲۰- دارس فریگیایی: م گاهینی شاری تهرواده بسوه و به دانهری "میژووی رووخانی تهرواده" ده ژمیتردی، نه م کتیبه له سه دهی پینجه می زاینیدا وه رگیزدراوته سه زمانی لاتینی.
- ۲۱- دیکتس کرتی: خه لکی کرت-ه، واریقاتنامه یه که ده بیاری جهنگی تهرواده یه که ده درتته پال نهو، نه م به ره مه یه که عجار له سه دهی چواره می زاینیدا کراوه به لاتینی.
- ۲۲- ترویلوس و کرسیدا: چیرۆکیکی نه فینداری سه ده کانی نافینه که ره گی ده چتته وه سه نه فسانه یه کی یونانی، ترویلوس-ی شازاده ی تهرواده یی، ناشقی کرسیدا ده بی، لی کرسیدا بی وه فایی دهره ق ده کات، ترویلوس به دهستی ناخیلوس ده کوژی.
- ۲۳- تریسترام و نیسولت: نه م دوو ناره به شیوه ی دیکه ش تۆمارکراون وه کو: ترسیترم، تریستران، تریستان، و نیزۆ، نیسولد، نیزوله، نیزوت...
- ۲۴- قه شه یوسفی رامیی: جوله که یه کی ده وله مه نده که جهسته ی عیسی له گۆر ناوه.
- ۲۵- گه هه ده: له نه فسانانی نارتوریدا، نه جیب ترین و پاکترین دلاوه و سوارچاکی باوه ریتکراوه.
- ۲۶- فابیل - Fable: چیرۆکیکی نه خلاق کورتی شیعی یان په خشانیه که قاره مانه کانی به زۆری گیانه به ران یان شتی بیگیان.
- ۲۷- گوینقی: له نه فسانه ی نارتوریدا- هاوسهری نارتورشا و ماشوقه ی لانسولت-ه.
- ۲۸- گاسکونی: ده قهر و ویلایه تیکی کۆن بووه له باشووری رۆژناوای فهره نسا.
- ۲۹- فلاندر: ده قهریکه له رۆژناوای به لیک و باکووری فهره نسا.
- ۳۰- نه فینی ده بیاری: یاسا و ریس و داب و نه ریتی نه فینی ده بیاری بابه تیکی ناڵۆزه، به کورتی نه م جۆره نه فینه بریتیه له په یوه ندی حهرامی نیوان ناشقیک و خانیکی میتردار، یه کیک له نه ته کیتسه

بەشى پىنچەم: نەدەبىياتى رۇژناوا لە سەدەكانى ئاڧىندا ۲۷۹

گرىنگەكانى ئەم ئەڧىنە، رىزگرتنى لەپادەبەدەر و بى چەند و چوونى ژنان و پابەندىيە بە خزمەتكردنى ئەو ژنانەو. ئەڧىنى دەربارى ھەندى جار نەخۇشەيەكە و تەنيا تەسلىم بىرونى يەكجارەكى مەشوقە شىڧاى دەدات. ناشق-يش بۆ سەلماندنى ئەڧىنى خۆى دەبى مەل بۆ ھەر ھەموو ئارەزووكانى مەشوق بەدات و لەسەر خواستى ئەو دلاوهرى و بەھىزى خۆى لە ئەنجامدانى كارىن شايستە و بەرجەستەدا نیشان بەدات، ھەلبەتە بە گويزەى داب و نەرىتى ئەم جۆرە ئەڧىنە، بىوھفايى و يەيانشكىتى بە گەورەترىن گوناح و تاوان دەژمىردى و تەسلىم بىرونى مەشوقە بە ناشق-ى دلاوهر نەك ھەر گوناح نىيە بەلكو جۆرە عىبادەتتىكىشە، ھۆ و سەرچاوەى سەرھەلدانى ئەڧىنى دەربارى زياتر دەگەرئەتەو بۆ زەوجىنى نابەدل و مەسلەھەت كە لە سەدەكانى ئاڧىندا بە پىتى مەسلە سىياسى و كۆمەلەيەتى و دارايەكان ئەنجام دەدرا و گوئى بە ئەڧىندارى نىوان كىژان و كوپان نەدەدرا.

۳۱- گيوم دو پواتيە (۱۰۷۱-۱۱۲۷) كۆنترىن تروبادور-ى پرو وانسال-ە.

۳۲- ژوفر رودل: لە ئاوەرپاستى سەدەى دوازدهەمى زايىندا ژياوہ.

۳۳- برناردو فانتادور (۱۱۴۵- ۱۱۸۰ى ز).

۳۴- گيرودو بورنى (لە سالى ۱۱۷۰-).

۳۵- پىرتان دو بورن (۱۱۴۰- ۱۲۱۵ى ز).

۳۶- جان بو دل (۱۱۶۵- ۱۲۱۰ى ز).

۳۷- شاتلن دوکسى (۱۱۸۶- ۱۲۰۳).

۳۸- تىبو دو شامپانى (۱۲۰۱- ۱۲۵۳) شای ئاوار لە سالانى (۱۲۳۴- ۱۲۵۳)و بە ئاوبانگترىن

شاعىرى تروفەر بووہ.

۳۹- جان دومون (لە سالى ۱۳۵۵ى ز مردووہ) شاعىرىكى فەرەنسەويە.

۴۰- فيدروس (فەيلەسوفىكى يونانى سەدەى پىنچەمى پىتش زايىنە).

۴۱- ھىزوپ: حىكايەتنووستىكى يونانى ئاوەرپاستى سەدەى شەشەمى پىتش زايىنە.

۴۲- ئاڧيانوس: فابيلنووسى لاتىنى سەدەى چوارەمى پىتش زايىنە.

۴۳- فرايرەكان: ئاوتىكە بەرەبەنانى مەسىحى بەتايىبەتى بەرەبەنانى چىنى ھەژارانى مەسىحى دەگوئرا.

۴۴- گيوم دو لورىس (۱۲۱۵- ۱۲۷۸).

۴۵- كوييد (بەپىتى ئەفسانانى رومى) خواى ئەڧىنە.

۴۶- جان دو مون (۱۳۰۵).

۴۷- عیباده تکاری (لیتورجی): جۆره عیباده تیکی دهسته جه می ناو کلیسای مەسیحیانه، به واتسای قوریانی پیروز دئ. نهم ره سه نیشاندهری کاری مەسیحه ده گەل پەپر ده کانیدا له دوا شامدا، و بهر یا کردنی نهم ره سه بۆ وه پرهینانه وه له خاچدانی مەسیحه.

۴۸- شارلی شه شم (۱۳۶۸-۱۴۲۲) به شارلی مەحبوب ناسراوه، له سالانی ۱۳۸۰-۱۴۲۲ دا شای فەرهنسا بوو.

۴۹- پاسیون: یه کتیک بووه له نهنجوومه نه ناوداره مەزه بهیه کان، گروویه نه کتەرێک-ی خەلکی پاریس و شاره کانی دیکه ی فەرهنسا بوون، که له سه ده کانی پانزدهیم و شانزدهیمدا شانۆنامانی مەزه بهییان، به تایبهتی شانۆنامه ی ژانه کانی مەسیح، پیتشکهش ده کرد.

۵۰- نارنولد گیران: نهواژهن و رابه ری کۆرالی کلیسای نوتردام بووه، و له شاعیرانی سه لیه داری فەرهنسه ویی ناوه راستی سه ده ی پانزدهیم بوو.

۵۱- جاک میله: (۱۴۲۸-۱۴۶۶): شاعیرێکی فەرهنسایی بوو.

۵۲- میلودراما: شانۆنامه یه کی سووکه له یه به ناواز و گۆرانی و مۆسیقاوه نه نجام ده درئ، و مامه له له گەل بابته ی پرسۆز و گوداز و ههستیاردا ده کات و به زۆری نه نجام و ناکامه کی خۆش و شاده.

۵۳- جان بودل (۱۱۶۵-۱۲۱۰ ی ز): شاعیرێکی تروفری فەرهنسایه.

۵۴- ئاراس- Arras: شارێکه له باکووری فەرهنسا، که له شاخر و نۆخری سه ده کانی نافیندا ره ونه قی هه بووه.

۵۵- نوپرای کۆمیدی: شانۆنامه یه کی نیوه تراجیدی و نیوه کۆمیدییه که له نینوان دیالۆگه کاندای گۆرانی و ناوازیشی تی ده که وی.

۵۶- بوریسک: شانۆنامه یه کی پیکه نیناوی موحامه له نامیزه.

۵۷- پاپای یولیوس: پاپای سالانی ۱۵۰۳-۱۵۱۳ ی ز بووه.

ئەدەبىياتى ئەسپانىيائى

سەرەتايەكى مېژوۋىي:

نېمچە دورېگى ئىستاي ئەسپانيا و پرتوغال بە چەند سەد سالتىك بەرلە زاين دەبى بە شوئىنى ئاكنجى بوونى ئىبېريان "۱" و بەرەكانى "۲" ئەفرىقاي باكورى، لە سەدە پىنچەمى پىش زايىندا سىلتەكان پەلامارى ئەم نېمچە دورېگەيە دەدەن و، تىكەلبوونىكى نەژادى دىتە ئاراۋە. ئىبېريان لە بەشى رۇژھەلات و سىلتەكان لە بەشى رۇژئاۋادا، كە دەكاتە پرتوغال و گالىسىا "۳" ى ئەمپرۆ، جىنگىر دەبن. بەرلە ھېرشى سىلتىيەكان، فىنقىيەكان، يۇنانىيەكان، و كارتاۋىيەكان لە بەشىكى ئەسپانىادا نىشتەجى دەبن و، كارتاۋىيەكان دەبن بە دەسلەلتى حوكمرانى نېمچە دورېگەكە. رومىيان لە سالتى ۲۰۶ز. كارتاۋىيەكان و دەردەنەن و داب و نەرىت و ياساى رومى لە ئەسپانىادا دەسەپىتن. دەسلەلتى رومىيەكان تا سالتى ۴۰۹ى ز كە ئەسپانيا لەبەر سويىيەكان، ئالانەكان، و ئاندالەكاندا، كەتيرە و تايغەى جەرمەنى بوون، ھەلدئ و دەشكى، ھەر بەردەوام دەبى. پىنچ سال دواتر وىزىگوتەكان دىنە ئەسپانيا، ئەمانە تارادەيەكى زۆر كەلتورى رومى قەبول دەكەن، بەلام ھەندئ گۇرەنگارى لە ياسا و داب و نەرىتادا دەكەن.

لە سالتى ۷۱۱ز ھېرشى موسولمانان بۆ سەر ئەسپانيا دەست پىدەكات و تا سالتى ۷۵۸ كە خەلافەتى كوردوبا "۴" (قرطبة) دادەمەزى، موسولمانەكان بەسەر سەرەنسىرى نېمچە دورېگەكەدا زال دەبن جگە لە ناۋچە كۆستانىيەكانى باكورى رۇژئاۋا، كە لەبەر سەختى و دۇۋارى پىتيان ناگىرئ، مەسىحىيانى ئەسپانىيائى سەرزەمىنى خۇيان بۆ موسولمانەكان چۆل ئاكنەن، بەلكو ئەم دوو نەژادە بۆ چەندىن سەدە لە پال يەكدا دەژىن، و شارستانىيەتى ئەسپانىيائىيەكان لە رۇشنىرى و فەرھەنگى پرشنگدارى فاتىحانى موسولماندا دەتوتەۋە.

موسولمانان، ئەسپانیاییەکان بە زانستى دەولەمەندى خۆیان لە بوارەکانى پزىشكى، بىركارى، و ئەندازە ئاشنا دەكەن، بەلام كارىگەرى ئەدەبى موسولمانان زۆر كەمە.

ئەسپانیاییەکان لە سالى ۱۰۸۵ دا كاتى كە تولدو "Tuleytele": لە دەستى موسولمانان دەردىتن، فەقى دووبارەى ولات و سەرزەمىنى خۆيان دەست پىدەكەنەوه. لە سالى ۱۲۳۶ دا كوردوبا و لە سالى ۱۲۴۸ دا سەفیل "دەگرەنەوه. لە ئەبامدا، بە هۆى زەماوەندى فرىندان "ناراگون لە گەل ئىزابىل كاستىل "دا تا ئەندازەىەك يەكيتى و يەكپارچەى ولات داين دەبى. لە سالى ۱۴۹۲ دا گرانادا "Xernate" ى دوا قەلاى موسولمانانىش دەكەوتىتە دەستى ئەسپانیاییەکان.

خەلكى ئەسپانيا بە شتۆهەكى گشتى، نارام، بەويقار، تاكپەرەر، ديموكراسىخواز، و خۆشتەبعن كە ئەمەش تارادەىەك بۆ فاكترە جوگرافىايى و ميتزورويەكانى ئەم ولاتە دەگەریتەوه و، بەخەستى و بە چرى لە ئەدەبیاتی ئەسپانیدا رەنگى داووتەوه.

نۆرىنىكى گشتى:

لە سالى ۲۰۶ پ.ز. دا لاتىنى دەبى بە زمانى فەرمى ئەسپانيا، و بەشى هەرە زۆرى كەلهپورى سىلتى-ش هەر زوو لە بەين دەچىت. لە ئەسپانىاش وەكو فەرەنسا، زمانى جەماوەرى خەلك زمانى لاتىنى عاميانە بووه، كە بە درىژايى سالان گۆرانی زۆرى بەسەردا دىت و دەبى بە زمانى مىللى و نەتەوهى ولات. هەلبەتە فتوحاتى بەربەران و موسولمانانىش كاریكى ئەوتۆ ناكاتە سەر ئەم زمانە.

ئەدەبیاتی ئەسپانیايى لە سەدهى دوانزەهەمەوه دەست پىدەكات. لە دەوروبەرى سالى ۱۱۴۰ هە تا دەستپىكى رىنسانس لە ئەسانیدا (دەوروبەرى ۱۶۶۹) بەرهەمىكى زۆر بە شىعر و بە پەخشان دادەنرى. كە بە دەگمەن بەرهەمى ئەدەبى ناوازيان تىدا بەدى دەكرى. زۆربەى ئەم بەرهەمانە يان لاسايى كردنەوهى بەرهەمى فەرەنسىن يان وەرگىرانى بەرهەمىن فەرەنساوين. بە هەر حال زۆر چىروكى جۆراوجۆر (بەتایبەتى حىكايەتى ئەخلاقى، ئەفسانەتىن مەجازى، و رۆمانسێن وەكو رۆمانسە فەرەنسىيەكان).

نووسراوانى مافەرەوهى، تەنز، مەجاز، و بەيتىن ئايىنى و فێركارى دىتە ئاراوه. درامای ئەسپانیايى-ش، وەكو فەرەنسا، لە نەرىت و داب و سروودەكانى كلێساوه سەرەلەدەات، لى شائۆنامانى موعجىزە و رازدارى ئەسپانیايى هەرگىز ناگەنە ئاستى رەسەنايەتى و بەرزى شائۆنامانى فەرەنسهوى. بەرجەستەترین ژانى ئەدەبیاتی ئەسپانيا لە

سده کانی ناښندا بریتیه له: (مخلمه، -داستان-، واریقاتنامه، شیعری لړیکې، و بالاد -شیعری نهفسانهیی).

داستان (مخلمه)

هله بته مشتمل پړیکې زور له سر نهوه هیه که ناخو داستانی نه سپانیایی ده چیتتهوه سر داستانی فخر نسای یان جهر مهنی. به لام حقیقه ته که هرچییه بی، هم کاریگری فخرنسی و هم کاریگری جهر مهنی به سر داستانی نه سپانیاه زور قول و زهقه، پنده چیت هندی له داستان و مخلمه قومیه کان له سده دی دهیه موه ده ماو دم هاتی، و کونترین بهرهمی هم بواره ده گپیتتهوه بو سالی ۱۱۴۰. داستانه قومیه کان له چار بهیته کانی شانسون دوژست-ی فخرنسه ویدا زیرتر و نابوخته ترن. دريژي دیره کانیش نارتيکوپنکه و پابه ندي ريسا نيه.

شش جوړه داستانی قومی سهر کی له سر بنه های که سایه تی میژوویی یان نهفسانهیی نه سپانیایی-وه کو روژریگوگوت^{۱۰}، برنارد و دل کاریو، و رودریگو دیاز (سید) روژنراوه. به لام نهوه له داستانی نه سپانیایی ماو تهوه تنیا هندی بهشه له سی داستان: بهستی سید "سهرور" (ده وروبري ۱۱۴۰)، و رونسو، (نهو نوسخه یی له برده ستدایه ده گپیتتهوه بو ده وروبري ۱۳۱۰) و واریقاتنامه یی کی شیعریه (ده وروبري ۱۴۱۰). گه لیك له داستانه قومیه کان جارتیکی دی و به پخشان له (واریقاتنامه یی کی گوره) دا داریژوانه تهوه.

بهستی سید (سهرور):

رهنگه له سالی ۱۱۴۰ دا و له لاین شاعریکی کاستیلییهوه دانرابی، هم بهیته که به زهقی کاریگری سروودی رولان-ی پیوه دیاره، تاقه داستانی نه سپانیاییه که ته قریبه نه ته وای له چه پړکی روژگار دهر باز بووه و وه کو خوی ماو تهوه. هم بهرهمه سی هزار و حوت سده و سی و پینج بهیته، که نزیکه ی پدغا بهیته کی سهره تاکه ی فهوراوه. بهستی سید، نیوهی دووه می ژیانی که سایه تی میژوویی، روژریگو دیاز دویفار (۱۰۶۰-۱۰۹۹) ده گپیتتهوه، که له دهرباری سانچوی^{۱۱} دووه-ی شای کاستیل، و نالفونسوی^{۱۲} شه شمی شای لیوندا خزمه تی ده کرد: چیر که که (وه کو له بهیته که دا گپیراوه تهوه) به مجزویه: شا نالفونسو، روژریگوی ناسراو به سید (له وشه ی سیدی عمره بییهوه وهر گیراوه، که به مانای سهرور و پشهو دايت) به درو بهوه تاوانبار ده کات که ده ستکاری باجی کردووه، و حوکی

دوورخستنوه و نه‌فی کردنی ده‌ده‌کات. روژریگو به خه‌مباریه‌وه مل بۆ فەرمانه‌که ده‌دات و په‌ناوه‌بر زۆزانه‌کان ده‌بات، و په‌یره‌وانیکی نه‌مه‌کدار له‌ ده‌وری خۆی خړ ده‌کاته‌وه و به یارمه‌تی وان ده‌چیتته جه‌نگی موسولمانانه‌وه. له‌ دوا‌ی هر سه‌رکه‌وتنیک کۆمه‌لئیک دیاری بۆ ئالفونسو ده‌نیږی، به‌و هیوایه‌ی که دلی پاشا نه‌رم بی و فەرمانی دوورخستنوه‌که‌ی هه‌لبوه‌شینیتته‌وه. له‌ نه‌غامدا روژریگو، فالینسیا ده‌گریت، و بۆ خۆی ده‌بی به‌ فەرمان‌په‌وایه‌کی سه‌ربه‌خۆ، ئالفونسو ناچار ده‌ست له‌ سه‌رسه‌ختی هه‌ل‌ده‌گریت و به‌ گه‌رمی پی‌شوازی له‌ گه‌رانه‌وی پی‌شکاره نه‌مه‌کداره‌که‌ی ده‌کات. سه‌ید به‌ سووربوونی ئالفونسو، و به نه‌ به‌ دلی، به‌ شوو‌کردنی دوو کیژده‌که‌ی به‌ شازادانی کاریون^{۱۳} قایل ده‌بی. جوته‌ زاوا پاش زه‌ماوه‌نده‌که‌ نامه‌رد و خو‌یږی و دژه‌ژن ده‌ده‌چن. سه‌ید داوای سزادانیان ده‌کات. دادگا‌که‌یان به‌شیوه‌ی نه‌زمونیک جه‌نگی ده‌بی که له‌هه‌نبه‌ر سه‌یددا به‌ شیوه‌یه‌کی حه‌یا‌به‌ره شکست دینن. کیژه‌کانی روژریگو-ش شوو به‌ شازادانی نا‌فارا^{۱۴} و ناراکون ده‌کن.

چونکه "به‌سته‌ی سه‌ید" چل سالتیک پاش مردنی قاره‌مانه‌که‌ی نووسراوه، به‌ واقیعه‌انه‌ترین داستان (مه‌لمه‌مه) ده‌ژمی‌دږی، ئهم داستان له‌پرووی میژووییه‌وه بی نه‌ندازه‌ ورده، هیچ شو‌ینه‌واریکی جادوو‌گه‌ری له‌و به‌ره‌مه‌دا نییه، زۆر به‌که‌می سوودی له‌ موعجیزاتی مه‌سیحی وه‌رگر‌توه، ته‌واو له‌ موباله‌غه‌ دووره. تۆن و ناوازیکی ساده و نه‌ده‌بیانه‌ی هه‌یه، له‌ توخم و ره‌گه‌زی نه‌فینی رۆمانتیک-ش به‌ده‌ره. ئهم به‌یته له‌ باری ره‌نگدانه‌وه‌ی یاسا‌کانی کاستیلین داب و نه‌ریت، و شیوه‌ی ژیان و گۆزه‌ران له‌ سه‌ده‌ی یازده‌یه‌مه‌دا یه‌جگار بایه‌خدار و گرنگه. نووسه‌رانیکی وه‌کو دوکاسترو^{۱۵}، کورنی، هر‌دروساوی له‌ ژیر کاری‌گه‌ری ئهم داستان‌ده‌ا زۆر به‌ره‌مه‌یان نووسیوه.

واریق‌اتنامه

له‌ سه‌ده‌ی پینجه‌م به‌دواوه، گه‌لئیک له‌ بنکه و ده‌زگا مه‌زه‌به‌یه‌کان رووداونا‌مه و واریق‌اتنامه‌کان به‌لاتینی تۆمار ده‌کهن و ده‌نووسنه‌وه. زۆریه‌ی ئهم به‌ره‌مه‌مانه‌ نو‌قستان و ئالۆزن. روژریگو‌خیمپ درادا (۱۱۷۰-۱۲۴۷) و لوکاس دوتوی (?-۱۲۴۹ ی ز) هه‌ندئ هه‌ولیان هه‌یه که رووداوه جیهانی و نه‌ته‌وه‌یه‌یه‌کان به‌ گو‌یږه‌ی ریزه‌بندی میژووی په‌ی‌گیری بکه‌ن. ئهم پیا‌وانه ده‌توانن میژووی واقیعی بنووسنه‌وه، به‌لام نه‌وانیش به‌لاتینی ده‌نووسن، یه‌که‌مین واریق‌اتنامه (میژووی) گرینگ به‌ زمانی خۆمالی له‌لایه‌ن ئالفونسوی زاناوه ده‌نووسریت.

ئالفونسوى زانا (۱۲۲۶ - ۱۲۸۴):

شائى كاستىل، ئەدىب، شاعىر ۋە مېژوونوسە، بە چاولىكەرى بەرھەمەكانى روزرىگو لوكاس، ۋارىقاتنامەى جامىع-ى بە زمانى كاستىلى دا ئاۋە كە بە گىرنگىزىن سەرچاۋە ۋە بەرھەمى مېژوۋىي سەدەكانى ئافىن دەژمىزدى. ئەم ۋارىقاتنامەى بە تۇفانەكەى نوح دەست پىندەكات ۋە پاشان مېژوۋى تەۋاۋى ئەسپانىا لە رۇزگارى نىشتەجى بىۋىنى يۈنانى ۋە كارتاۋىيەكانەۋە تا پاشايەتى فردىناند-ى سىيەم (۱۲۵۲) دەگىرپتەۋە. ئەم بەرھەمە ۋەكو مېژوۋ جىيى مەتەنە نىيە ۋە پىشتى پى نەبەستى، ۋە تەنەت خۇدى نووسەرەكەشى كەمترىن ھەۋلى ئەداۋە كە ھەقىقەت ۋە ئەفسانە لىككى ھەلاۋىرى. بەلام لەگەل ئەمەشدا بەرھەمىكى جوان ۋە لەبەر دلاۋە. لەپروۋى ئەدەبىيەۋە گىرنگىزىن بەشى ئەم ۋارىقاتنامەى، نووسىنەۋە ۋە شەرح ۋە شەۋقى داستان ۋە مەلخەمە كۆنەكانە كە نووسەر بە ھەۋال ۋە زانىبارى رەسەنى مېژوۋىيان دەزانى.

ھۆزانىن لىرىكى

تەقريبەن ھىچ بەرھەمىكى شىعرى لىرىكى كۆنى ئەسپانىيى ئەمەۋەتەۋە، كەچى لەگەل ئەمەشدا كۆمەللىك نىشانە ۋە گەۋاھى ئەۋە ھەن كە لە سەدەكانى ئافىندا زۆر ھۆزانى لىرىكى نووسرايىن، لەۋانە گۆزانى نىگابانان، گۆزانى كرىسمەس، گۆزانى ئەفنىنى ۋە گۆزانى شۈانكارەيى. شاعىرانى تروبادور-ى پروۋانسال لە سەدەكانى دۈۋەدەيەم ۋە سىيانزەيەم-يىشدا برەۋىيان ھەبۋە، بەتەبىيەتى لە كاتولونىيا ۋە گالىسىيادا.

خۋان رۋىت (۱۲۸۳ - ۱۳۵۱):

كەشىشباشى (اسقف) ئىتا^{۱۶}، يەكەمىن پىكەنىنۆك نوۋسى ئەسپانىيى ۋە گەۋەرەترىن ھۆزانى لىرىكى ئەم ۋلاتە بوۋە لە سەدەكانى ئافىندا. ھەلبەتە بەرھەمى خۋان رۋىت يەكجىر ھەمە رەنگ ۋە جۆراۋجۆرە ۋە بە ئاسانى ئاخىرپتە خانەيەكى تەبىيەتپەۋە. ئاۋىبانگ ۋە شۆرەتى ۋى بە يەك بەرھەمىيەۋەيە كە ئەۋىش "گىتتى ئەفنىنى پەسند"ە (كە مەبەستى ئەشق ۋە ئەفنىنى خوا ۋە چاكەيە). بەلام ئەم بەرھەمە كەشكۆلىكە لە چىرۆكىن مەكشوف، دوعا ۋە نزا، سرۋودى پارانەۋە، چىرۆكىن مەجازى، ھۆزانىن شۈانكارەيى، گۆزانى ئاشقانە، ۋە ھىكايەتى ئەخلاقى. ۋادىارە شاعىر مەبەستى فېركردنى پەند ۋە ئامۇزگارى ئەخلاقىيە، لە رىگەي دەرخستنى جىۋازى ئاشكرائى ئىۋان ئەشقى ھەقىقى ۋە ئەشقى سىكىسيەۋە.

جوانى و ناسكى نەم بەرھەمە لە ناشكراکردنى كەسايەتى نووسەرەكەى، و وێنەگرتنى تەواو و راستگۆيانەى ژيانى سەدەى چواردەيەمدايە.

بالادەكان (Ballads):

بالاد، رەنگە پر خۆتەنەرتەرين ژانرى ئەدەبىياتى ئەسپانىيائى سەدەكانى ناڤين بووبى، كە لێرەدا مەبەست لە بالاد، كورتە ھۆزانى داستانى - ليرىكيە. ھەندىك لە ئەدىبان پييان وايە كە بالاد لە كۆنەو ھەبوو و سەرچاوى بەيتە داستانىيە قومىيەكانە، ھەندىكى دىكە پييان وا نىيە كە بالاد پيشىنەيەكى دوور و درىژى ھەبى و بە ھەندى كۆپلەى پاشاھى مەلھەمە و داستانى دەزانن، بە ھەر حال نەم باسە ھىشتاش ھەر جىتى مشتومر و گەنگەشەيە. ئەوھە گەلەك لەم شيعرە كورتانە بە درىژايى رۆژگارنىكى دوور و درىژ (تۆ بلى سەد سال) دەھاو دەم لە ئەوھە كەمە بۆ ئەوھەكى دىكە ھاتبى، ئەوھە دەچى زۆربەى نەم بالادانە (بەلای كەمەو بەم شىوھەى ئىستانيان) لە پاش سالى ۱۴۰۰ ھە دانرابن. چەند كۆمەلەيەكى گرنكى نەم ژانرە شيعرە لەبەر دەستان، بەلام ھەر ھەموويان لە سەدەى شانزەيەم يان پاشتردا كۆكراونەتەو، لەبەر ئەمە دەگەيژنەو بۆ قوناغى رينىساس.

گەلەك لە بالادانى تەقلیدى، شاد و رۆمانتيكىن، و سكاللا و گلەيى، تالى، نازايەتى و دوژمنايەتى رۆژانى شەرى مەسيحيان دەگەل ساراسنەكان و ھەير دیننەو. ژمارەيەك لەم بالادانە، جواميى و قارەمانىتى قوناغە داستانى و مەلھەمىيەكان دەگيژنەو. ژمارەيەكى دىكەشى، چيۆكى ئەڤىندارين، ھەندىكى تريان رووداو مېژووويەكان بەرجەستە دەكەن، كۆمەلەكيانیش رووداوين كۆمىدى باس دەكەن.

ھەندى لە بالادە مەنشورەكان بریتين لە: "شىوھى دون رودريك"، "نەشقبازى سەيد"، و "كۆت ئارنالەو".

ژيەدران:

- ۱- ئىيران: قومىتى كۆنن كە لە چاخى بەردىنى تازەدا لە ئەفريقاوە بۆ نيمچە دورگەى ئىيرى باكوورى رۆژئاواى ئەوروپا كۆچ دەكەن.
- ۲- بەر بەرەكان: دانىشتوانى بەرەرى زمانى ئەفريقاى باكوورى كە لە دەورووبەرى ۳۰۰۰ پ. ز لەم دەقەرەدا دەژيان.

بهشی پینجهم: نهده بیاتی روژناوا له سه ده کانی نافیندا ۲۸۷

۳- گالیسیا: له سه رچاوه نیسلا مییه کاندای به جلیقیه ناو براوه، مهمله که تیکی کۆنه له باکووری روژناوای نه سپانیا.

۴- کوردوبا: له سه رچاوه نیسلا مییه کاندای قرطبه-ی پی ده گوتری، ده فهریکی باشووری نه سپانیا.

۵- تولدو: ویلایه تیکه له نه سپانیای ناوه ندییدا، له سه رچاوه نیسلا مییه کاندای "گلیگله"یه.

۶- سه قیل: ده فهریکی باشووری روژناوای نه سپانیا، له سه رچاوه نیسلا مییه کاندای "نه شیبلیه"یه.

۷- فردیناند ئاراگون (۱۴۵۲-۱۵۱۶ ی ز): فهر دیناندی پینجهم له خانه دانی شاهانی نه سپانیا، فردیناندنی دووم له خانه دانی شاهانی ئاراگون و سیسیل، فردیناندی سییم له خانه دانی شاهانی ناپل، ناسراو به فهر دیناندی کاسولیک.

۸- نیزابیل کاستیل (۱۴۵۱-۱۵۰۴): به نیزابیل-ی کاسولیک ناسراوه. شابانۆی کاستیل که پاش شو کردن به فردیناند ئاراگون ده بی به شابانۆی نهو ولاته.

۹- گرانادا: ناوچهی باشووری نه سپانیا، له سه رچاوه نیسلا مییه کاندای (غرناگه)یه.

۱۰- روژریگوگوت: دوايه مین پاشای "گوته روژناواییه کان" بوو له نه سپانیادا، که له سالنی ۷۱۵ ز هاته سهر حوکم.

۱۱- سانچوی دووم (۱۰۷۲ ی ز): کوپی فردیناندی یه کهم و شای کاستیل بوو (۱۰۶۵-۱۰۷۲).

۱۲- ئالفونسوی شه شهم (۱۰۳۰-۱۱۰۹): ناسراو به دلواهر، شای لیون له سالانی (۱۰۶۵-۱۱۰۹ ی ز) و شای کاستیل له سالانی (۱۰۷۲-۱۱۰۹ ی ز).

۱۳- کاریون: ناوچهیه که له باکووری نه سپانیای ناوه ندی.

۱۴- نافارا: ویلایهت و حاکم نشینی جارانی باکووری نه سپانیا

۱۵- دوکاسترو "۱۵۶۹-۱۶۳۱" شانۆنامه نووسیکی ناوداری نه سپانیاییه.

۱۶- ئیتا: شارێکه له نه سپانیای ناوه ندی.

نه‌دهبیاتی ئیتالیایی

سه‌ره‌تایه‌کی میژوویی:

یه‌کێک له‌ خه‌سله‌ته‌ خودی و تایبه‌ته‌کانی میژوویی ئیتالیا ناکۆکی و جیاوازییه‌- جیاوازی نه‌ژاد و دیالیکت، جیاوازی په‌یوه‌ندی سیاسی، جیاوازی پێشکه‌وتنی ناوخۆ و داب و نه‌ریت و رێه‌ستی باو. له‌ ساڵی ٤٧٦ی ز که‌ دوا ئیمپراتۆر به‌ ده‌ستی هه‌ندی تیره‌ی هۆفی ده‌روخی و ده‌که‌وی، ئیدی ئیتالیا تا نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی نۆزده‌یه‌م هه‌یج کاتی‌ک یه‌کێتی و یه‌که‌پارچه‌یی به‌ خۆیه‌وه‌ نابیستی. ئوسترو گوته‌کان، ویزگوته‌کان، فانداله‌کان و بیزانسه‌کان، به‌ درێژایی سه‌ده‌کانی پانزه‌یه‌م و شانزه‌یه‌م ئهم ولات و سه‌رزه‌مینه‌ غه‌رقی ئاژاوه‌ و پاشاگه‌ردانی ده‌کهن، لومبارده‌کان له‌ ساڵی ٥٦٨دا په‌لاماری ئیتالیا ده‌دن و بۆ ماوه‌ی دوو قه‌پن حوکمرانی نه‌وێندهر ده‌کهن، به‌لام له‌ گه‌ڵ نه‌وه‌شدا، هه‌رگیز ناتوانن ناوچه‌ی رۆژه‌ه‌لاتی نیمچه‌ دورگه‌که‌، به‌شیک له‌ باشوور، روم، سیسیل، ساردنی و کرس بگرن و کۆنترۆلی بکه‌ن. شارلمانی له‌ ساڵی ٧٧٤دا لومبارده‌کان ده‌شکێنی، و له‌ ساڵی ٨٠٠دا وه‌کو ئیمپراتۆری ئیمپراتۆرییه‌تی موقه‌ده‌سی روم تاج له‌سه‌ر ده‌نی و تا ساڵی ٨٨٨ مالبات و خانه‌دانی وی له‌سه‌ر حوکم ده‌میئن. پاشان ئیتالیا ده‌که‌وێته‌ گێژاوی په‌شیوی و پاشاگه‌ردانییه‌وه‌ و هه‌ر به‌و ده‌قه‌وه‌ ده‌مینی تا له‌ ساڵی ٩٦٢دا ئوتوی ساکسون (ئوتوی "مه‌زن) جله‌وی حوکم ده‌گرێته‌ ده‌ست. له‌ سه‌ره‌تاکانی سه‌ده‌ی پانزه‌یه‌م دا نورمانه‌کان دزه‌ ده‌که‌نه‌ ناو ئیتالیای باشووری و حوکمرانی سیسیل، ناپل، کاپوا "٢"، و ناپولیا "٣" تا ساڵی ١١٣٧ ده‌گرته‌ ده‌ست. نه‌ه‌جم له‌ ساڵی ١١٩٧دا یه‌کێتی له‌ نێوان حکومه‌تی ده‌فهری باشوور و ئیمپراتۆرییه‌تی موقه‌ده‌سی رومدا چێده‌بی.

له سده‌کانی دوازدهیم و سیانزهیمدا نیتالیا دوو روودای میتزویی به خۆیهوه ده‌بینی که بۆ توێژه‌رانی نده‌بیاتی نهم ولاته یه‌جگار گرنگن، که بریتین له: په‌یدا بوون و سهره‌لانی ده‌وله‌تی -شاران له باکوور و هه‌ول و کۆششی پاپا له پیتناوی ده‌سه‌لاتی سیاسیدا.

له سایه‌ی سهره‌لانی چینی شارنشین و له‌بهر رۆشنایی به‌روی بازرگانی‌دا، گه‌لیک له شاره‌کانی نیتالیای باکووری و ناوه‌ندی سه‌روه‌ت و سامانیکی فره به ده‌ست دێنن و به‌جۆریک ده‌سه‌لاتی رامیاری خۆ فراوان ده‌کهن که- ههر چهند به‌ناو به‌په‌په‌روی نیمپراتۆری موقه‌ده‌سی روم یان نیمپراتۆری بیزانس ده‌ژمێردرێن- به‌ناشکرا خودموختاریان پێوه دیار ده‌بی، فلورانس، فینیز، جه‌نه‌وا، پیزا، میلان، بولونی، پابو، و کریونا، له‌په‌روی بازرگانی، رامیاری، و رۆشنه‌بیره‌وه‌ بایه‌خیکی شایسته په‌یدا ده‌کهن.

کاتی که هنری "ه" شه‌شم، پاپائینوست-ی سیته‌م "ه" به‌سه‌ر وه‌سیتی شازاده فردریک "ه" هه‌له‌به‌زێری، مشتمرپێکی توند ده‌ست پێده‌کات و تاوه‌کو سه‌ده‌ی چوارده‌یم درێژه ده‌کیشیت. له‌گه‌ڵ مردنی هنریدا له‌ سالی ۱۱۹۷، سه‌نگی سیاسی پاپا زیاده‌کات، و له‌ لایه‌ن نوتوی برونسویکی "ه"، له‌ خانه‌دانی گویل "ه" (ویل)، و داواکاری پاشایه‌تیه‌وه‌ پشتیوانی ده‌گریته‌. نیمپراتۆری لاو فردریکی دووهم، له‌ مالباتی گیلین "ه"، سه‌مرکرده‌یه‌تی تۆپۆزیسیۆن له‌ نه‌ستۆ ده‌گریته‌. هه‌فرکی و رقبه‌پێتی نێوان نهم ده‌وله‌ت و شار و نمو ده‌وله‌تی-شار، ده‌یه‌ته‌ مایه‌ی تاقم تاقمه‌نه‌ و مملانییه‌کی زۆر که به‌ زۆری له‌ ناو شاره‌کاندا دروست ده‌بی، شه‌پێکی یه‌جگار زۆر روو ده‌دا، به‌لام هه‌چ یه‌کی له‌ شه‌پانه‌ چاره‌نووساز نابێ، له‌ نه‌خامدا هه‌ردوو هه‌فرکه‌که‌ واته‌ گویل-ه‌کان و گیلینه‌کان له‌ پیتناوی برده‌نه‌وی شه‌په‌کاندا په‌نا وه‌به‌ر شاهانی بێگانه‌ ده‌به‌ن، و نهم وه‌زع و حاله‌ په‌شێو و ناله‌باره‌ تا زه‌مانی مردنی دانتی (۱۳۲۱) به‌رده‌وام ده‌بی.

نۆزینیکی گشتی:

زمانی نیتالیایی ده‌چیتته‌وه‌ سه‌ر زمانێ لاتینی - به‌تایبه‌تی لاتینی کلاسیک- نهم زمانه‌ به‌ره‌ به‌ره‌ گه‌شه‌ ده‌کات و ده‌خه‌ملی و تا ده‌وره‌یه‌ری سالی ۹۱۵ وه‌کو زمانیکی سه‌ربه‌خۆ و تازه‌ نیعترافی پیتناکریته‌.

شان و شه‌وه‌کت و سه‌نگ و پایه‌ی نووسه‌رانی گه‌وره‌ی نیمپراتۆریه‌تی رومی کۆن و قاییل نه‌بوون و نیعتراف نه‌کردن به‌ نیتالی و ه‌کو زمانیکی نوێ -نه‌که‌ له‌هه‌جیه‌کی میلی- کردیه‌ کارێک زۆریه‌ی نووسه‌رانی نیتالیایی به‌ره‌مه‌ه‌کانی خۆیان به‌ لاتینی بنووسن. بۆیه‌ نده‌بیاتی نیتالیایی له‌ سده‌کانی ناخیندا، به‌و مانا و چه‌مکه‌ی نده‌بیاتی فره‌نساوی، نه‌لانی، یا

نه‌سپانیایی له سه‌ده‌کانی ناییندا، نایه‌ته‌ئاراوه، به‌لام له‌گه‌ل نه‌مه‌شدا له سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌مدا، گوئیدو گونینچلی^{۱۰}، گوئیدو دل کولونه^{۱۱}، قه‌شه فرانسیس ئاسیزی^{۱۲}، گوئیدو کافالکانتی^{۱۳} و چینودا پیستویا^{۱۴} کۆمه‌له‌ شیعرێکی لهریکی جوان ده‌نووسن، و برون‌تولاتینی^{۱۵} نه‌نسکلوییدیایه‌ک و، گه‌نجینه که به‌یتیکی فیژکاری درێژه له قالب و چوارچێوه‌ی فیز^{۱۶} یوندا ده‌نووسیت. هه‌لبه‌ته دانان و نووسینی یه‌که‌مین به‌رده‌مه‌ی نه‌ده‌بیی به‌سه‌نگ و قه‌در و نیحتواری جیهانی بۆ دانتی ده‌مینیته‌وه.

دانتی (دورانتی) ئالیه‌گیری

(۱۲۶۵ - ۱۳۲۱):

دانتی ئالیه‌گیری، شاعیری گه‌وره و ده‌وله‌تپانی ئیتالیایی له‌ خانه‌دانی دیار و ناوداری گویل‌ف-ه و له‌ فلورانس هاتۆته‌ دنیاوه، زانیارییه‌کی شه‌وتۆ ده‌رباره‌ی سه‌ره‌تاکانی ژیا‌نی شاعیر له‌ به‌رده‌ستدا نییه، به‌لام گومان له‌وه نییه که له‌لای برون‌تولاتینی زانای ئیتالیا خۆیندویه‌تی. دانتی به‌ خۆی ده‌لێت له‌ مانگی ۵ / ۱۲۷۴دا، که ته‌مه‌نی نزیکه‌ی نۆ سالتیک ده‌بێ، تووشی بیاتریچه پورتیناری کیژی (که هه‌شت سالان ده‌بێ) یه‌کیک له‌ ده‌وله‌مهندانی شاری فلورانس ده‌بێ و یه‌که‌سه‌ر ناشقی کیژه ده‌بێ. بیاتریچه دوا‌ی نۆ سال بۆ یه‌که‌مین جار قسه‌ی له‌گه‌لدا ده‌کات و ته‌مه‌ دانتی ده‌کات به‌ شاعیر. دانتی هه‌میشه له‌ دووره‌وه، و ته‌نانه‌ت پاش شوو‌کردنی بیاتریچه به‌ پیاوێکی دیکه، ده‌یه‌رستی. مه‌رگی مه‌حبوبه له‌ سالتی ۱۲۹۰دا شاعیر له‌ ناو‌می‌دیه‌کی قولدا غه‌رق ده‌کات. دانتی له‌ سالتی ۱۲۸۹دا له‌گه‌ل گویل‌فه‌کاندا دژی گیب‌لینه‌کان ده‌که‌ونه شه‌ر و له‌ نه‌غامدا سه‌رکه‌وتنیکی گه‌وره به‌ده‌ست دیتن. نه‌و ده‌ سالتیک له‌وه دواتر له‌ سیاسه‌تی فلورانسدا رۆل و ده‌وریکی گه‌وره ده‌بینی. له‌ سالتی ۱۳۰۰دا بۆ با‌لاترین پایه و مه‌قامی سیاسی ناوچه‌یی به‌رزده‌بیته‌وه: ده‌بێ به‌ یه‌کیک له‌و شه‌ش رابه‌ره‌ی که حوکمرانی شار ده‌کهن. له‌وه دوا‌وه گویل‌فه‌کان ده‌بن به‌ دوو به‌شه‌وه: سپیه‌کان (بیانکی)، یان میان‌په‌وه‌کان، و ره‌شه‌کان (نیری)، یان لایه‌نگرانی پاپا و ته‌رفدارانی ریفۆرمی بنه‌ره‌تی. دانتی له‌ به‌ره‌ی سپیه‌کاندا ده‌بێ. له‌ سالتی ۱۳۰۱دا توندوتیژی زیاد ده‌کات و ره‌شه‌کان به‌سه‌ر سپیه‌کاندا سه‌رده‌که‌ون، دانتی و هاو‌پێسانی له‌ فلورانس دوور ده‌خه‌ینه‌وه. دانتی ئیدی هه‌رگیز بۆ فلورانس ناگه‌رێته‌وه، و دوا ییست سالتی ته‌مه‌نی له‌

شارانی جۆراوجۆردا بە گەشت و گەران دەقەتێنی و لە ھەموو شوینیکیدا دۆستان و ھەواداران بە دل و بە گیان خزمەتی دەکەن. نەجام لە رافینا^{۱۷} دا کۆچی دوایی دەکات و ھەر لەوێندەر بە خاک دەسپێردرێ.

بەرھەمەکانی:

ژبانی نوێ (۱۲۹۱-۱۳۰۰):

ناوڕۆک و ھەوێنی ئەم بەرھەمە لە ئەشقی دانتيیەو بە بیاتریچە وەرگیراوە. ئەم بەرھەمە بریتییە لە سی و یەک شیعەر - زیاتر لە قالبی سانت^{۱۸} و کنزۆنە^{۱۹} - دایە کە ناوی ئەم بەرھەمە لە ھەسلی یەکەمدا (دە شیعەر) باسی یەکتر دیتنی دانتي و بیاتریچە و کاریگەری جوانی و نازداری وی دەکری، لە ھەسلی دووەمدا (کە دە شیعەر) باسی ئەو موەجیزاتە دەکری کە سام و شکۆی ئەفشی بیاتریچە دەخولقێنی، لە ھەسلی سێیەمدا باسی مەرگی بیاتریچە و بیرەویریەکانی دانتي دەربارەی وی دەکری. دانتي لە بەشی کۆتایی ئەم ھەسڵەدا، قۆناغی گۆرانی ئەشقی دنیایی بیاتریچە بۆ نمونەییەکی ئەشقی ئاسمانی دەست پێ دەکات، ئەو قۆناغی کە لە کتیی بەھەشت-ی کۆمیدیای خاویدا کەمالتی پێ دەبەخشیت.

کۆمەڵە شیعری (ژبانی نوێ) بە پاشگوتاریکی (پاشەکیە) دانتي کۆتایی دیت کە لەویدا ناماژە بە بیروکەمی ئەفراندنی کۆمیدیای خاوی دەکات. دەلی لە دنیای خەوندە ھەندێ شتی دیتوو کە رینگیان نەداوە شیعەر بە بیاتریچەدا ھەلبەڵی مەگەر کاتی کە بتوانی لە شیعەر گەورەتری پێدا ھەلبەڵی، یان کاتی کە بتوانی بە جۆری باسی بکات کە ھەرگیز کەسێک نەیتوانی بێ باسی ھێچ ژنێک بەو شایستەییە بکات.

(زیافەت - ۱۳۰۱ - ۱۳۰۹):

دانتي ئەم بەرھەمەدا ھەولێداوە کە ھەلسەفە بۆ خەلکی ئاسایی و عەوام باس بکات، و زیافەتێک لە پاشاھەوی سەر سفرە و خوانی گەورە ھەیلەسووفان ساز بدات، جا بۆیە زیافەتەکی دانتي شتیکی ئەوتۆ نییە جگە لە وەرگیرانیکی عەوام پەسندی ھەندێ بەرھەمی ئالبرتوس ماگنوس^{۲۰}، و توماس ئاکویناس^{۲۱} لەمەر ھیکمەت و ھەلسەفە ئەرستۆ بۆ سەر زمانی نیتالیایی، ئەم بەرھەمەمی دانتي لە کاریگەری یوئیتوس^{۲۲} - یش بەدەر نییە.

دانتي پێوە بوو ھەولێجار پێشەکیەکی چڕ و پڕ دەربارەی ھەلسەفە بنووسیت، پاشان شروەتی ھەر یەکێک لەو ۱۴ کنزۆنیە بنووسیت کە پێدەچێ پێشتر نووسی بوونی. بەلام تەنیا پێشەکیە کە و سێ شروەتی پێ دەنووسیت.

لێره‌دا بیاتریچه به‌ شیوه‌یه‌کی مه‌جازی له‌ فه‌لسه‌فه‌ی خواپیه‌وه ته‌ج‌ه‌لی ده‌کات، و له‌م قۆناغه‌دا بیاتریچه وه‌کو بوونه‌وه‌ریکی خواپی ستایش ده‌کریته‌.

ده‌رباره‌ی زمانی میلی (۱۳۰۴):

ئهم به‌رهمه‌مه قه‌واله‌و به‌لگه‌نامه‌یه‌که به‌ په‌خشان و به‌ زمانی لاتینی نووسراوه و، دانستی لێره‌دا داکوکی له‌ زمانی ئیتالیایی له‌واری نووسینی نه‌ده‌بیاتدا (له‌ هه‌نهر لاتینی) ده‌کات، بایه‌خی ئهم قه‌واله‌یه ته‌نیا له‌و به‌ره‌فانی و داکوکییه‌ زیندووه‌دا نییه‌ که له‌ زمانی خۆمالي ده‌کری، به‌لکو له‌وه‌ش دایه‌ که زانیاری و روونکردنه‌وه‌یه‌کی ده‌وله‌مەندیشی ده‌رباره‌ی شیوه‌زاره‌ باوه‌کانی ئیتالیا له‌خۆگرتوه‌، هه‌روه‌ها له‌و ئامۆژگاریانه‌شدایه‌ که ده‌رباره‌ی کیش و وه‌زنی شیعری ئیتالیایی ده‌یکات. لێره‌شدا دانستی له‌و چوار کتێبه‌ی که مه‌به‌ستی بسووه‌ بیاننوو‌سیته‌، ته‌نیا کتێبی یه‌که‌م و هه‌ندێ به‌شی کتێبی دووه‌می پێ ته‌واو کراوه‌.

ده‌رباره‌ی ده‌سه‌لات و پاشایه‌تی (۱۳۱۳):

ئهم به‌رهمه‌مه به‌ په‌خشان و به‌ زمانی لاتینی نووسراوه. که دانستی بیروبو‌چوونی خۆی له‌مه‌ر جیاوازی قه‌له‌مه‌ره‌وی ده‌سه‌لاتی حکومه‌تی دنیایی و خواپی به‌ دوور و درێژی ده‌رده‌برێته‌، ئهم نامه‌یه بریتیه‌ له‌ سێ کتێب: له‌ کتێبی یه‌که‌مه‌دا باسی زه‌روهرت و پتووستی حکومه‌تی دنیایی بۆ جیهان ده‌کریته‌، له‌ کتێبی دووه‌مه‌دا، باس باسی نه‌وه‌یه‌ که قازانجی خه‌لکی روم له‌ په‌یره‌ویکردنی ویستی خواپی دایه‌، و له‌ کتێبی سێیه‌مه‌دا باس باسی نه‌وه‌یه‌ که ده‌سه‌لاتی نیمه‌راتۆزان له‌ ده‌سه‌لاتی خوداوه‌یه نه‌ک له‌ ده‌سه‌لاتی پاپاوه‌.

کۆمیدییای خواپی (سه‌ره‌تای ۱۳۰۷ - کۆتایی ۱۳۲۱):

کارپه‌گه‌ری فاکته‌ره‌ ژینگه‌یی و نه‌ده‌بییه‌کان:

نه‌گه‌ر بانه‌وی له‌ هه‌ر هه‌ممو نه‌و فاکته‌ره‌ ژینگه‌ییانه‌ بکۆلینه‌وه‌ که کارپه‌گه‌ریان به‌سه‌ر کۆمیدییای خواپیه‌وه هه‌بووه‌ نه‌وا ده‌بێ میژووی ته‌واوی فلورانس-ی سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌م و ژياننامه‌ی ته‌واوی دانستی بنووسینه‌وه‌. گه‌نده‌لی کلێسا، شه‌ری نیوان کویلغه‌کان و گیلینه‌کان، دابه‌ش بوونی گویلغه‌کان به‌سه‌ر سپییان و ره‌شاند، نه‌فی کردن و دوور خسته‌نه‌وی دانستی، تۆزانی دانستی له‌ فلورانسا، وه‌فاداری دانستی ده‌ره‌ق به‌ هه‌وادارانی خۆی و نه‌شقی وی (هه‌له‌به‌ته‌ له‌ هه‌ممو فاکته‌ره‌کانی دی گرنگ‌تره‌) بۆ بیاتریچه‌، له‌ ئاسۆی به‌رینی کۆمیدییای خواپیدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌.

نیو نه‌و نووسه‌رانه‌دا که کاریگه‌رییان به‌سمر شم شاکاره مه‌زنه به‌شه‌رییه‌وه حاشا هه‌لنه‌گره، ده‌کری ناوی نه‌مانه‌یان ببری: هۆمه‌ر، نه‌ره‌ستۆ، سیسرون، فیرجیل، ستاتیوس، لوکانوس، بوئتیوس، ئالبرتوس، ماگنوس، توماس ناکویناس، گونیدو گونینیچلی، گونیدو کاوالکانتی، چینوداپیستویا، و برون‌تولاتینی.

کرۆک و چه‌مکی کۆمیدیای خواپی:

کۆمیدیای خواپی، کاریکی مه‌جازیه‌ ده‌باره‌ی سه‌فه‌ری روح بۆ سۆ شوینی نه‌و دنیا، واته‌ بۆ دۆزه‌خ، به‌رزه‌خ، و به‌هشت، روح خۆی به‌ تاقی ته‌نی له‌ جه‌نگه‌ل و بی‌شه‌یه‌کی ترسان‌کدا ده‌بینیته‌وه. نه‌قل (له‌ شیوه‌ی فیرجیل-ی گه‌وره‌ شاعیری رومی) دا به‌ دیار ده‌که‌وی و به‌ کون و که‌له‌به‌ر و کۆلانه‌کانی دۆزه‌خیدا ده‌گپێتی، و بۆ کێوی نه‌عرف-ی (به‌رزه‌خ) ده‌بات. له‌ویدا روح، که‌ له‌ دۆزه‌خدا سزای سامناکی گونا‌ه‌کاران ده‌بینی، پالاوته و پاکژ ده‌بیته‌وه و شایسته‌یی نه‌وه پیدای ده‌کات که‌ بۆ سه‌ر نه‌ستێران بچی، هه‌نگی حیکمه‌تی خواپی (له‌ شیوه‌ی بیاتریچه‌) دا ده‌رده‌که‌وی، روح به‌سۆ بورجی به‌هه‌شتیدا ده‌په‌رێنێته‌وه و ده‌یگه‌یه‌نێته‌ مه‌له‌کو‌تی بالا. گه‌لێک له‌ هیما و ره‌مه‌زه‌کان، دوو یان سۆ مانای، نه‌خلاق، مه‌زه‌به‌ی، و میژوو‌ییان هه‌یه، هه‌ندی له‌م ره‌مزانه‌ هه‌شتاش هه‌ر ئالۆز و نامه‌فه‌وم دیارن. ژماره‌یه‌ک که‌سایه‌تی میژوو‌یی و نه‌فسانه‌یه‌ش باس کراون که‌ هه‌ر یه‌کێکیان نوێنه‌ری چاکه‌یه‌ک یان خراپه‌یه‌کی تایبه‌تین، هه‌ندیکیان له‌ دۆزه‌خدا یان له‌ به‌رزه‌خدا له‌ نازار و عه‌زابا ده‌ژین، و ژماره‌یه‌کیان که‌ به‌ر لوتف و مه‌رحمه‌ته‌ی خوا که‌وتوون له‌ یه‌کێک له‌ بورجه‌کانی به‌هه‌شتدا به‌ خۆشی و له‌ ناز و نیعمه‌تا ده‌ژین.

له‌م به‌ره‌مه‌دا ژماره‌ رازداره‌کانی وه‌کو ۳، ۷، ۹، ده‌ و سه‌د زۆر به‌کار هاتوون.

کۆمیدیای خواپی مه‌لحه‌مه‌یه‌کی (داستان) نه‌ده‌بییه، به‌لام له‌ داستانانی وه‌کو ئیلیاد و سه‌روودی رولان ناچیت، چونکه‌ نه‌مانه‌ له‌و نه‌فسانه‌ و گۆزانی و سه‌روودانه‌وه وه‌رگیراون و هه‌لێنجراون که‌ سالانیکی دوور و درێژ ده‌ماده‌میان کردووه و پشتا‌و‌پشت له‌ نه‌وه‌یه‌که‌وه بۆ نه‌وه‌یه‌کی دی هاتوون، لی کۆمیدیای خواپی به‌ره‌مه‌یه‌کی خالیه‌یه و زاده و خه‌لقی خه‌یاڵ و بلیمه‌تی یه‌ک مرۆفه، کۆمیدیا، به‌ پێچه‌وانه‌ی ئاننید-هوه، ناچیتته‌ خانه‌ی داستانانه‌وه، چونکه‌ که‌سایه‌تی یه‌که‌م (خودی دانته‌) ره‌نگدانه‌وه و به‌ره‌سته‌ی هه‌ندی چاکه‌ و فه‌زیله‌تی ته‌قلیدی و ناسایی ولات نییه، به‌لام ره‌نگه‌ له‌و رووه‌وه که‌ ره‌نگدانه‌وه‌یه‌کی مامۆستایانه و وه‌ستایانه‌ی په‌شپۆی و پاشاگه‌ردانییه‌کانی ئیتالیای سه‌ده‌ی سیانزیه‌مه‌ به‌ داستانیکێ نه‌ته‌وه‌یی بۆمێردی. ره‌نگه‌ گونجاوترین سه‌رناو بۆ نه‌م به‌یته‌ (داستانی سه‌ده‌کانی ناڤین) بی، چونکه‌

ناوهړۆك و تیمهكهی بریتییه له زه‌میننه خو‌شكردن بۆ ژیا‌نی دوا‌ی مردن، كه مایه‌ی دلته‌نگی و خه‌مباری مرو‌ثی سه‌ده‌كانی نافین بوو.

بونیا‌د و کیتی‌شی کۆمیدیای خوا‌یی:

دان‌تی ژماره‌ی رازدار‌ی (۳) هم له بونیادی کۆمیدیای و هم له قافییه به‌ندییه‌که‌یدا زۆر به‌کار دینی. ئهم به‌یته بریتییه له سێ کتیب یان له سێ چامه: دۆزه‌خ، به‌رزه‌خ، به‌هه‌شت، به‌رزه‌خ و به‌هه‌شت هم‌ریه‌که‌یان له ۳۳ پارچه پتکهاتوو، و دۆزه‌خ-یش له سی و سێ پارچه، نه‌مه جگه له پێشه‌کییه‌که‌ش كه له حوکمی یه‌ك پارچه‌دايه، به‌م پێیه، ژماره‌ی پارچه‌کانی ئهم شا‌کاره سه‌د پارچه‌ی خشته. به‌یتی کۆمیدیای خوا‌یی چوارده هه‌زار و دوو سه‌د و سی دێره.

هم به‌یتی‌کی کۆمیدیایازده هیجا یان برگه‌یه، وه‌ستان له‌سه‌ر ده‌نگی برگه‌ی پێش کۆتاییه (و هه‌ندی جار له‌سه‌ر ده‌نگی کۆتایی یان ده‌نگی به‌رله ده‌نگی پێش کۆتاییه).

قافییه‌ی شیعه‌ره‌كان (كه له دا‌هینانی خودی دان‌تییه) (ترزاری‌ما - Terzarima) ی پسی ده‌گوتری، (هۆنراوه‌یه‌کی سێ خشته‌کییه له نه‌سلدا ئیتالییه و قافییه‌که‌ی به‌مجۆره‌یه: Aba، cdc, bcb: "موشح". به‌مجۆره له شیعه‌ری سێ به‌ند، یا سێ خشته‌کید، له نه‌سلدا ئیتالییه و قافییه‌که‌ی به‌مجۆره‌یه: cdc, bcb, aba: (موشح). به‌مجۆره له شیعه‌ری سێ به‌ند یان سێ خشته‌که‌یدا. به‌یتی دووهم له به‌ندی یه‌که‌م، له‌گه‌ڵ به‌یتی یه‌که‌م و سێیه‌م له به‌ندی دووهمدا هاوقافییه‌ ده‌بی و هه‌روه‌ها به‌یتی دووهم له به‌ندی دووهم له‌گه‌ڵ به‌یتی یه‌که‌م و سێیه‌م له به‌ندی سێیه‌م هاوقافییه‌ ده‌بی. به‌مجۆره:

_____ ا
ب _____ به‌ندی یه‌که‌م
_____ ا

_____ ب
ج _____ به‌ندی دووهم
_____ ب

_____ ج
د _____ به‌ندی سێیه‌م
_____ ج

زمانی کۆمیدیا:

زمانی کۆمیدیاى خواىى دىالىکتى توسکا^{۲۳} نىیه که دانتى دەوریکى یە جگار گەورەى لە گۆرپن و چەسپاندنیا وەکو شێوەزاری ھەرە زالى و لاى ئىتالىا دیتووە. ئەم دىالىکتە بە بنچینە و بناغەى زمانى تازەى ئىتالىایى دەژمێردرێ.

چیرۆکی کۆمیدیا:

دانتى، زەوى بە چەق و ناوەندى جیهان دەزانێ. کاتى ئەھرىمەن و فرىشتە لە گەل ویدا لە بەھەشتەوہ بۆ سەر زەوى دین، لە ئەنجامى بەرخوردی واند، بیریکى شێوہ مەخرووتى چێدەبێ، کە سەرەکەى لە خالى چەقى زویدا جێگیر دەبێ. ئەم بیرە ھەزار بە ھەزارە دۆزەخە، کە نۆ تەبەقەى ھەییە و بەرەبەرە تەنگ و تەنگتر دەبێ.

شارى بەیتول مەقدس کەوتووەتە سەر بنکەى مەخروتە کە و بەرزترین خالى گۆزى زەوى. لەو بەرى گۆزى زەویەوہ، لە خالى بەرانبەرى بەیتول مەقدسدا، کێوکی گەورە سەرى بەرزکردۆتەوہ کە ئەعراف یان بەرزەخى پێ دەگوترێ و دەکرێ بە ھەوت سەکۆ سزاوہ. باخى ەدەن یا بەھەشتى زەمینى کەوتۆتە قوللە و لوتکەى ئەم کێوہە. نۆ بورج یان فەلەکى یەک چەق، یا ئاسمانان دەورى زەمینیان گرتووە، لە پاش بورجى کۆتایەوہ یان لە دواى دوا فەلەکەوہ، بورجى بلورین یان عەرش دى کە جێگەى خوايە.

۱- دۆزەخ:

دانتى لە دىای خەواندا خۆى لە بێشەییەکی تارىکدا، لەناو مەترسى و خەتەرى گیانەوہرانى ھۆفیدا دەبینیتەوہ. لەم کاتەدا فیرجیل (نۆتەر و نیشانەى نەقل و ئاوەزى مەزھابى) پەیدا دەبێ، و ریتۆتى دانتى لە سەفەرەکەیدا (کە بیاتریچە بە مەبەستى نامۆزگارى و پاکیزوونەوہى ناشقەکەى خۆى راي دەسپێرێ) دەکات. بە دوو قۆلى رێگەى سەفەر دەگرەن بەر. یەکەم قۆناغیان دەروازەى دۆزەخ، شوینى گیانە ترسنۆکەکان و ھەلپەرستانە. نەوجا سەفەرەکە بۆ ھەر نۆ بیرەکەى دۆزەخ بەردوام دەبێ، چەند لە چینیەکانى خوارى خوارەوہ نزیکتر دەبنەوہ، سزاکان توندتر دەبێ. بەلام لە سەرانبەرى دۆزەخدا ھەر سزایەک بەپێى جۆزى خەتا و تاوانەکە دەگۆرێ. لە چینی یەکەمدا گیانى منالانى تەعمید نەکراو و بى دینان دیدەنى فەزىلەت و بێگەردى دەکەن، و فیرجیل بە خۆى یەکیکە لە دانیشتوانى ئەم تەبەقەییە. لە تەبەقەى دووھەدا، سیکس پەرورەن، لە تەبەقەى سێھەدا چلێس و ورگ پەرورەن، لە تەبەقەى چوارەدا ھەسوود و پیسکە و بەغیلان، لە تەبەقەى پێنجەدا، تەمەل و توندە تەبیعیەتان، و لە تەبەقەى شەشەدا زەندىق و خوانەناسان

ناکنجی و نیشتهجێن. تەبەقەیی حەوتەم تاییەتە بە درێندە تەبیەت و دەست درێژکاران، و ھەر ھەموو زۆرداران، پیاوکوژان، خۆ کوژان، توندپەوان و دەست درێژیکاران بۆ سەر خوا و سروشت و ھونەر لەوێندەر خەربوونەتەو. تەبەقەیی ھەشتەم دەکری بە دە بەشەو و لە ھەر بەشتیکیدا بەریز نەم سنفانە: ۱- قورمساغان و دەغەلبازان. ۲- ریاکاران. ۳- فرۆشیاران مال و پایەیی روحانی. ۴- فالچییان و غەیبیگیان. ۵- دزان. ۶- موناققان. ۷- دزان و رێگران. ۸- راویژکارانی تەزویرجی. ۹- بەدزمانان ۱۰- ساختەچی و قەلپکاران، سزا دەدرێن. تەبەقەیی نۆیەم. بۆ شوومترین دۆزەخییان، واتە بۆ مەحکومان بەخیانەت و بەد ئەندێشی، تەرخان کراو، نەم تەبەقەیی چوار بەشی ھەیە و لە ھەر بەشتیکیاندا بەریز نەم سنفە خەلگانەن: ۱- خاینان بە کەسوکاران. ۲- خاینان بە نیشتیما. ۳- خاینان بە میوانان. ۴- خاینان بە پێشەوایان و خێرخوازان و چاکەخوازان سزا دەدرێن. لە بنکی بەشی چوارەمدا و لە قولایی سەھولبەنداندا (زەمەری) -لە چەقی زەویدا- شەیتان دەژی، کە بە بەردەوامی بە ددانەکانی یەھودا "یەھودا"، بروتوس "یەھودا" و کاسیوس "یەھودا" دەجوێ. لە پشت بارەگا و مالاھەکی شەیتانەو، رەچەبەکی پەنھان و ژێرزەمینیی بۆ کێوی نەعراف (بەرزەخ) دەچی، و فیرجیل و دانسی لەم رێگەیمو دەگەنە بەرزەخ.

ب- بەرزەخ:

دەکاتە بەشی دووھەمی چامەیی کۆمیدیای خوایی، لە چاو دۆزەخدا، کە بە تۆن و نەوایەکی ترسناک نووسراو، زۆر نەرم و خۆشە، گەرچی رەنج و عەزاب بەسەر سەرانسەری بەرزەخدا زالە، بەلام ھاماجیکیی ھەندێ گەشبینانە و ئومێدەوارانەیی ھەیە، چونکە شوێن و جێگای گوناحکارانی تۆبەکارە -کە لە ئەجامدا دەچنە بەھەشت. بەرزەخ حەوت سەکۆ و یەك حەوشە و مەیدانە. خەمساردان و بێ مویالاتان و ئەوانەیی کە بەبێ ئەقینیی خوا مردوون، لە حەوشە و مەیدانەکی بناری کێوھە کە پاڤ دێنەو، لەو حەوت سەکۆ جیاواژەشدا ئەوانەیی کە گوناحی گەورەیان کردووە، واتە خۆپەسندی و لوتبەرزێ، ھەسوودی، رق، تەمەلی، چاوەچنۆکی و زێدەمەسەرەفی، چلێسی و زیادەخۆری، و ئەفسەپرستی، ھەر سنفەیان لە سەکۆ و خانەیدە دا دەژین. دانسی تازیاتەر لە لوتکەیی کێوھە نزیک دەبێتەو بۆی دەردەکەوێ کە سەختی و دژواری سزا کە بە گۆرەیی گەورەیی و بچووکی گوناحکە کەم و زیاد دەبێ.

کاتی کە دانسی و فیرجیل لە لوتکەیی کێوھە نزیک دەبنەو، بیاتریجە دەردەکەوێ و ھەکو ریتۆین جێی فیرجیل دەگرێتەو، و لەبەر ئەوە سەرزەنشتی دانسی دەکات کە کەسیکی کەم تەقوا و عیبادەتە بەلام بۆ باخی عەدن و پاشان بۆ بەھەشت ریتۆینی دەکات.

ج- بههشت:

(فیردهوس یان بههشت نۆ مه‌داری هه‌یه: مانگ، عه‌تارد، زوهره، خۆر، مه‌ریخ، مشتەری، زوحمەل و مه‌دار "بورج، فه‌له‌ك" ی جیگه‌یران و بورجی بورجان).

دانتی که به ریتوینی بیاتریچه ده‌چته سه‌ری شۆ و مه‌زنایه‌تی نه‌فلاک (بورجان) ده‌بینی له‌ سۆ بورجی یه‌که‌مه‌دا، نه‌و روح و گیانانه ده‌بینی که له‌ رێگه‌ی خواپهرستی و پارێزکارییه‌وه چونه‌ته به‌ههشت، به‌لام نه‌وه‌نده پارێزکار و خواپهرست نه‌بوونه که بگه‌نه‌هه‌ به‌لاترین پله‌. له‌ بورجی مانگدا نه‌و گیانانه ده‌ژین که درێغیان له‌ نه‌نجامدانی نه‌زهره‌کانیان کردووه، له‌ بورجی عه‌تاردا نه‌و که‌سانه ده‌بینرێن که له‌ دادگه‌ریدا که‌مه‌ترخه‌مییان کردووه، نه‌و که‌سانه له‌ بورجی زوهره‌دان که له‌ رێگه‌ی دادپه‌روه‌ری لایانداوه. له‌ چوار بورجه‌که‌ی دواتردا نه‌وانه ده‌ژین که نمونه‌ی فه‌زلیه‌تی بنچینه‌ین: له‌ خۆردا زانایان و دووربینان، له‌ مه‌ریخدا دلاوه‌ران و جوامه‌ران، به‌تایه‌تی خه‌باتکاران، له‌ مشتەریدا دادپه‌روه‌ران، به‌تایه‌تی فه‌رمانه‌روایان، و له‌ زوحمەلدا عیباده‌تکاران، به‌تایه‌تی گیانی چله‌کێشان و سۆفییان، بورجی هه‌شته‌م، بورجی جیگه‌یره‌کانه که قهرینه و هاوتای به‌ههشتی عه‌ده‌نه، لێره‌دا دانتی خه‌ونی رزگاری نه‌اده‌میزاد، سه‌رکه‌وتنی مه‌سیح، و نه‌اده‌می تازه ده‌بینی، له‌م بورجه‌دا فه‌زلیه‌تی سییانه‌ی خواپی، واته‌ نیمان، ئومید، و چاکه ته‌جلی ده‌کات و به‌رجه‌سته ده‌بی، بورجی نۆیه‌م، بورجی بلسورین یا داینه‌مۆی بنچینه‌یه که ته‌بیعه‌ت، زه‌مان و جووله له‌وێنده‌روه‌ه ده‌ست پێده‌کات. له‌ دوا‌ی نه‌وه ئیدی عه‌رشێ باله‌یه، واته‌ (به‌ههشتی راسته‌قینه‌ی به‌سیره‌ت، و یه‌که‌پارچه‌یی و فه‌ر و به‌ره‌که‌ت، که له‌ویدا، خواستی نه‌اده‌می ده‌گاته‌ نارامی له‌ پال خه‌تری ره‌ها و له‌ خه‌یاڵ ده‌رده‌چی و حه‌قیقه‌تی موته‌لق به‌ ده‌ست دێنی). لێره‌دا که یه‌زدان هه‌ر هه‌موو قه‌دیسان و فریشته و مه‌لایه‌که‌تانی له‌ نور و رووناکی بوونی خۆی هه‌لکێشان و جوانی کردوون. نه‌مه به‌ههشتی راسته‌قینه‌ی نه‌ندیشه‌یه که هه‌موو جیهانه مه‌له‌کوویه‌کانی دیکه به‌ یه‌که‌روه ده‌به‌ستیت. دانتی لێره‌دا له‌ راز و نه‌هێنی Trinity "٣" سیینه "ته‌سلپ" و یه‌که‌بوونی نه‌اده‌میزاد له‌گه‌ڵ خوادا حاڵی ده‌بی، و مه‌به‌ست و ناما‌نجی بنچینه‌یی سه‌فه‌ره‌که‌ی نه‌ویش هه‌ر نه‌مه‌یه. به‌م‌جۆره کۆمیدیاکه‌ی ته‌واو ده‌بی و کۆتایی دیت.

کورته یه کی ره خنه کان:

به لای که مه وه یه کینک له ره خنه گره کان (چارلز هال گرانجیت) دانتی به یه کینک له و سئ شاعیره ده زانی (دوه که دی هومر و شکسپیر) که گه شه یان به توانای خه یالی مرؤ داوه. جگه له چهند راوبؤ چونیک دژ، ژماره یه کی زۆر له نه هلی نه ده ب و میژو و نووسانی میژووی نه ده بیاتیش دانتی به یه کینک له و ۵-۶ گه و ره شاعیره ده زانن که تا کو نیستا له ناسمانی شیعر و نه ده بی جیهاندا ده دره وشینه وه. رازی گه و ره بی و شکوی دانتی له شیوه ی پهر داخ و نیوه پۆکی به ره مه مه کانیدایه.

یه کینک له لایه نه هه ره سهیره کانی قهریبه ی دانتی ده وه له مه مندی خه یاله. شتواری وه سفکاری دانتی ده کری به میلتن بهر اوورد بکریت: نهم شاعیره نینگلیزه له باسی دۆزه خدا په نا وه بهر هیله گشتی و موباله غه نامیزه کان ده بات، دانتی به پیچه وانه ی نه وه وه پابه مندی وه سفی ورد و چر و پره. میلتن لایه نی ته جریدی ده گریت، دانتی که سینکی واقعی و بابته گه رایه و بایه خ به ورده کاریان ده دات.

هه مندی له تاییه ته مندی نه نیجاییه کانی دیکه ی شتواری دانتی بریتییه له: قهرینه سازی، هاوسه نگ، تیباق و لوتکه ی به ره مه مه کانیه تی.

هه له به ته عیب و ئیرادی نه وه ش له دانتی گه راوه که به ره مه مه کانی یه ک نه و، په خشان نامیز (به تاییه تی له کۆپله و پارچه فه لسه فییه کاندا)، نا ئۆز و نامۆن.

هه ره چهنده دانتی مامۆستای هونه ر و شتوازه، به لām گه و ره ترین هونه ری وی له واری شاعیریدا، له هزر و خه یال، ریچکه و ریباز، راوبؤ چون، و دید و گۆشه نیگای شایینی و نه خلاقه نه ودا په نه انه. هه ره چهنده هه مندی جار دوژمانی خۆی ده داته بهر شاگری دۆزه خ و بیزاری خۆی لیان ده رده بری و له م رووه وه مایه ی سه رزه نشت و گازانده یه، به لām له گه ل نه مه شدا (کومیدیا ی خوایی) یه که ی به تیکی یه جگار نه خلاقیه. له سه رانه ری نهم به یته دا که داستانی ناده میزاده، بنیاده م رووه پرووی داوه ریکی دادپه روه ره که به پیتی یاساین بنجیر، پاداشت و سزای نه و (بنیاده م) راده گه یه نی. دۆزه خ و به رزه خ و به ده شت چهند قۆناغیکن له گۆرانی روحی به شهر، له داننان به گونا حکاری و دزیوی خه تا و تاوان، له په شیمانی و تۆیه کاری، و سه فای روحی و نه شق و نه فین.

هه له به ته نهم به یته کاریگه ریبه کی جیهانی گه و ره شی هه یه، و له مه پتر چاوه پروانی چ له شاعیریک ده کری؟ دانتی هه ره هه موو ژیان و سه روست، وه کو چۆن لیی ده گات، ده کات به شیعر.

خه یالی بهرزی وی بالی به سهر سه رانسه ری جیهاندا کیشاوه، شیعی وی ههر هه موو سنووریککی به زاندووه و گه ییوه ته هه موو شویتیک.

به کورتی، بته وی و کۆکی په یف و زمان، قولی هزر و بیر، راشکاوی، کورتیری و جوانی و دلگیری وشه و په یقان، و راستگویی و دلسۆزی له تاییه تمندی و خهسله ته کانی بلیمه تی دانتی-ن.

په‌راویژ:

- ۱- نوتوی مه‌زن (۹۱۲-۹۷۳ ی ز) نیمپراتۆری موقه‌ده‌سی روم (۹۶۲-۹۷۳) و شای نه‌لمان (۹۳۶-۹۷۳).
- ۲- کاپوا: شارێکه له باشووری ئیتالیا.
- ۳- نابولیا: ناوچه‌یه‌ک له باشووری ئیتالیا.
- ۴- هنری شه‌شم (۱۱۵۶-۱۱۹۷): نیمپراتۆری موقه‌ده‌سی روم و شای نه‌لمانی (۱۱۹۰-۱۱۹۷).
- ۵- پاپا نینوست-سی سییم (۱۱۶۱-۱۲۱۶ ی ز) پاپا بسو له سالانی ۱۱۹۸-۱۲۱۶، و زانایه‌کی گه‌وره‌ی خواناسی و نیلاهییاتی مه‌سیحی بوو.
- ۶- شازاده فردریک (۱۱۹۴-۱۲۵۰ ی ز): پاشان ده‌بی به نیمپراتۆری موقه‌ده‌سی روم، شای نه‌لمان، شای سیسیل، و شای نورسه‌لیم و به فردریکی دووهم ناسراوه.
- ۷- نوتو برونسویکی (۱۱۷۴-۱۲۱۸ ی ز): نیمپراتۆری موقه‌ده‌سی روم (۱۲۰۹-۱۲۱۵)، و شای نه‌لمان (۱۱۹۸-۱۲۱۵).
- ۸- گویلف (ویلف): ده‌سته‌یه‌کی سیاسی جه‌ماوهری ئیتالیای ناخر و نوخری سه‌ده‌کانی نائین بسو که لایه‌نگری ده‌سه‌لاتداریتی پاپا بوو.
- ۹- گیبلین: گروویکی سیاسی فیودالانی ئیتالیای ناخر و نوخری سه‌ده‌کانی نائین بسووه که لایه‌نگری ده‌سه‌لاتداریتی نیمپراتۆر بوو.
- ۱۰- گوئید گونینچلی (۱۱۳۵-۱۲۷۶ ی ز): شاعیریکی ئیتالیایه.
- ۱۱- گوئیدو دل کولونه (سه‌ده‌ی سیانزه‌یه‌م) شاعیریکی سیسیلی بووه.
- ۱۲- فرانسیس ناسیزی (۱۱۸۲-۱۲۳۱ ی ز): له ناسیزی ئیتالیا له دایک‌بسووه، له قه‌شه گه‌وره‌کانی مه‌سیحی بووه و دامه‌زرینه‌ری فیه‌قی فرانسیسیان بووه.

- ۱۳- گونید و فالکانتی (۱۲۵۹-۱۳۰۰ ی ز): شاعیر و فیلوسوفیتیکی نیتالیاییه و له فلورانس هاتوته دنیاوه.
- ۱۴- چینودا پیستویا (۱۲۷۰-۱۳۳۶ ی ز): شاعیریکی نیتالیاییه.
- ۱۵- برونولاتیینی (۱۲۲۰-۱۲۹۴ ی ز): نه دیپ و سیاستوانیتیکی نیتالیاییه.
- ۱۶- فیزیون: "ژانریکی نهدیبی ره وادجاری سده کانی ناڤین بووه و بریتییه لهو شیعرانهی که شهرحی خهون و خهیاڵ و موکاشه فیه دهروونییه کانی شاعیر ده کهن.
- ۱۷- رافینا: ویلایه تیکه له باکووری نیتالیا، له نزیکه ده رای نادریاتیکه.
- ۱۸- سانت (سونیت - Sonnet): جۆره قهسیدهیه کی چوارده بهیتییه له سهر وه زنی نیامبیک و قافیه داره، نهم جۆره شیعره له سهره تا کانی سده ی سیانزه یه مدا له نیتالیا دا برهوی سهندووه .
- ۱۹- کزونه - Canzone: جۆره شیعریتیکی لیریکی نیتالیایی سده کانی ناڤینه. نهم شیعره بریتییه له چهند بهندیک، ههر بهندیک بریتییه له ۷- ۲۰ بهیتی یازده پرگهیی.
- ۲۰- نالیرتوس ماگنوس (۱۲۰۶-۱۲۸۰ ی ز): به ماموستای ههمووان ناسراوه، له فرقهی دومینیکیانه و خه لکی نه لمانیایه.
- ۲۱- ناکورناس (۱۲۲۵-۱۲۷۴): به حکیمی نه لمانی ناسراوه، فدیله سووفیتیکی نیتالیاییه و گه وره ترین که سایه تی فلسفه ی مه دره سییه.
- ۲۲- بونیتوس: نانیکوس مانلیوس سورینوس بونیتوس (۴۷۵-۵۲۵): فدیله سووفیتیکی رومی و له وه زیرانی تیودوریک ی گه وره بوو. به تۆمه تی خیانه ت زیندانی کرا و لهو رۆژگارانه دا که له زینداندن چاره پوانی مهرگ بوو، کتیبه به ناویانگه کی (تهسه لای فلسفه ی نووسیوه.
- ۲۳- توسکانی: ناوچه یه که له نیتالیای ناوهندی که له ناخر و نۆخری سده کانی ناڤیندا و له سهرده می رینسانسدا له مه لبه نده گرنگه کانی هونه ر و زانست بوو.
- ۲۴- یه هودا: یه کیک بوو له یاهورانی مه سیح که خیانه تی لیکرد.
- ۲۵- بروتوس: (۸۵-۴۲ ی پ.ز): سیاستوانیتیکی رومی بوو که له پیلانی کوشتنی قهیسردا به شدار بوو.
- ۲۶- کاسیوس (- ۴۴ ی پ.ز): یه کیکه لهو فرمانده رومیانه ی که دهستی له پیلانی کوشتنی قهیسردا هه بوو.
- ۲۷- سیینه Trinity: (له مه سیحیه تدا) سیینه یی خواجه له پرووی که سایه تییه وه، که له هه مان کاتدا له پرووی ته بیعه توه یه کیکه. نهم سی که سایه تییه بریتین له: باب، کور، روحی قودس.

ئەفسانەناسى (Mythology)

دووجۆرە دوو جۆرە ئەفسانە كارىيان كىردوۋەتە سەر ئەدەبىيات، و ھونەر و موسىقاي جىھان: ئەفسانانى كلاسىك و ئەفسانانى نورس (جەرمەنى). دىيارە ئەم ئەفسانانە پەيۋەندىيان بە سەرانسەرى ئەفسانانى دىئاۋە ھەيە، و زۆر بۆچوون و تىۋورى جىساۋاز لەمەر رەگ و رىشەى ئەفسانان ھەيە.

تىۋورى سىروشت:

بەگۈيرەى ئەم تىۋورىيە ئەفسانە زادە و بەرەنجامى ھەول و تەقەلاى مەرقە بۆ زانين و ناسىنى دىيارە سىروشتىيەكانى ۋەكەر تۇفان، ھەلھاتنى خۆر، گۆرۈنى ۋەرزەكانى سال و... ھتد.

تىۋورى سايكولوژى:

بەپىي ئەم تىۋورىيە، ئەفسانە ھىما و رەمزى مەملەتنى و كىشمانەكىشە رەگمى و سۆزدارىيەكانە.

تىۋورى كۆمەلئاسى:

بەگۈيرەى ئەم تىۋورىيە، ئەفسانە بۆ ئەۋە ھاتوۋەتە ئاراۋە كە دىيارە و رووداۋەكان بگىرپىتەۋە، تۇماريان بىكات، ئاراستەيان بىكات، و داب و نەرىت و خووخدەكان، ياساۋرپىسا عىبادەتكارىيەكان، و بەھا ئايىنى و ئەخلاقىيەكان رىشاۋبىكات و بىيانچەسپىتنى و بىيانپارزىنى. بەگۈيرەى ئەم تىۋورىيە، ئەفسانە گىرپانەۋەيەكى زىندوۋى رووداۋە كۆنەكانە كە لەپىتەۋى پاراۋكردن و رازىكردنى خواستە قولى مەزھەبىيەكان، ئارمانچ و مەبەستە ئەخلاقىيەكان، تەبابى كۆمەلەيەتى و تەننەت پىداۋىستىيە ۋاقىيەكانى بەشەر دەگىرپىتەۋە. ئەفسانە كارابى ياسا و رىسا مەزھەبىيەكان زامەن دەكات، زۆر پەندى بە كەلكى تىدايە بۆ رىتۋىنى كىردنى بەشەر.

ئەفسانانى كلاسىك

ئەفسانانى خولقان:

پەيدا بوۋنى ئاسمان و زەۋى:

ئەم ئەفسانەنى كە باسى خولقانى ئاسمان و زەۋى و توخم رەگمى و پىكھاتەكانىيان دەكەن زۆر ئالۋز و جىاۋازن لە يەكتى:

أ- تۆقیانوس دهوری همموو ده ریاکان و وشکایی ده گری (هومەر).

ب- شو و تاریکی همموو شوینی ده گریت و رووناکی له وهه پیدای ده بی.

ج- له زه مانه وه، همیولای بی شیوه پیدای ده بی، له همیولایه وه، شو، غویار، و نه تیر سهر هه لده دن، زه مان ده بیته مایه ی نه وه ی که گهر د و غویار به دهوری نه تیردا بگه ری تا سهره بجام شیوه یه کی هیلکه یی پیدای ده کات، و ده بی به دوو له ته وه، واته ئاسمان و زهوی، نه فین له ناوچه رگه ی نه م ناویته هیلکه ییه وه پیدای ده بی.

د- همیولای بی شه کل و شیوه له بۆشایی و قهواره و تاریکی پیکهاتوه، که گایا (زهوی دایک)، نه فین، و شو له وهه پیدای ده بن، له گایا شه وه نوارنۆس (ئاسمان) پاشان زهوی دیته ئاراهه.

پیدای بوونی خودایان:

یه که مین بنه ماله: گایا و ئورانوس:

له نه بجامی ویسالی گایا و ئورانوسدا سیانزه تیتان، سی سیلکوپ، و سی هکاتونشیر دینه ئاراهه. تیتانه کان Titans کۆمه له دیویکن نیشانه ی هه ندی نیروی سروشتی و به ده نی یان دیارده کانن، که دیارترینیان نه مانیه هورپرون Hyperion ئوکیانوسی Occanus، کرونوس Cronus، نه تله س Atlas، و پرومیتیسوس Prometheus. سیلکوپه کان Cyclope کۆمه له دیویکی بنیاده بخۆرن و یه ک چاویان له ناوه ندی ته ویلیان دا هیه و به هیمای هه وره تریشقه ده ژمیردرین. هکاتونشیره کان Hecatonchire همیولای سه د ده ست و هیمای بۆمه له رزه ن. به بخۆره کۆتایی به ده سه لاتی گایا و ئورانوس دیت: ئورانوس که ترس له توانای مهاله کانی خۆی، واته سیلکوپه کان و هکاتونشیره کان پیدای ده کات، له تارتاروس "Tartarus" هه پسپان ده کات. کرونوس له سهر داوای گایا، به داسیک نه ندای ئورانوس ده بری و زیندانیه کان نازاد ده کات. خیری ئورانوس ده بریته سهر زهوی و له م خۆنه وه هه ندی دیو پیدای ده بن که پییه کانیان نه ژدیهایه، خواوه ندانی تۆله پیدای ده بن که گیسویان ماره (نه م خواوه ندانه ناویان شه رینوس Erinys، و ئومیندس Euminides-ه، و ههروه ها هه ندی خۆریانی ئاوازه خۆن پیدای ده بن (کیژانی جهنگاوه که نیره له له شیاندا ده بری). ئورانوس لیده کهوی.

دووه مین مالبات: کرونوس و راء

له نه بجامی ویسالی کرونوس و راءدا هه ندی زورپیته له دایک ده بن که دواتر ده بن به خواوه ندانی تۆله مپی. نه م خواوه ندانه (زیوس - Zeus، پوسیدون - Poseidon، هادیس -

بهشی پېنځم: نه‌دەبیاتی روژناوا له سەده‌کانی نافیندا ۳۰۵

Hades، هیرا - Hera، دمتەر - Demeter، و هستیا - Hestia)یان ناوه. کۆتایی دووه‌مین مالتبات بهم شتویه ده‌گێڕدیتوه: که پیشبینی نه‌وه ده‌کړی که کرونوس به ده‌ستی یه‌کێک له فهرزنده‌کانی خۆی لێده‌خړی، له ترساندا پېنځ منالی یه‌که‌می خۆی ده‌خوات. شهر له نیتوان تیتانه‌کان و منالانی کرونوس و راءدا هه‌لده‌گیرسیت.

تیتانه‌کان ده‌شکێن و کرونوس له پاشایه‌تی ده‌خړی. هه‌موو تیتانه‌کان، جگه له نه‌تله‌س (که دنیای له‌سمر شانه‌کانی خۆی راگرتوه)، پرومتیوس، و نوکیانوس له تارتاروسدا چه‌پس ده‌کړین. سیتیه‌مین مالتبات: زیوس و هرا.

خواوه‌نده سه‌ره‌کییه‌کانی نهم بنه‌ماله‌یه نه‌مانه‌ن:

ناوی یونانی	ناوی رومی	ده‌روبه‌ری به‌رپرسیاره‌تی
زیوس، کوپری کرونوس و را	جویته‌ر	پاشای خودایان و ناسمان
هیرا، خوشک و هاوسه‌ری زیوس	ژونون	مه‌لیکه‌ی خودایان، پشت و په‌نای زه‌وجین
پوسیدون، برای زیوس	نبتون	خواوه‌ندی ده‌ریا
نافرودیته، کیژی زیوس و دیون	فینوس	خواوه‌ندی نه‌فین
ناریس، Ares کوپری زیوس و هیرا	مارس	خواوه‌ندی جه‌نگ
هادیس، برای زیوس	پلوتون	خواوه‌ندی جیهانی ژێرزه‌وی (هادیس)
هسیتا، خوشکی زیوس	وستا	خواوه‌ندی کوانگی ناگر، و ژیا‌نی خێزانه
خوشکی زیوس	کیریس Ceres	خوای به‌روبوم و کشتوکالی
هفانیستوس، کوپری زیوس و هیرا	فلکان	خوای ناگر و ناسنگه‌ری
ناپولون، کوپری زیوسو لیتو - Leto	ناپۆلۆن	خوای خۆر، شیعر، مۆسیقا، پزیشکی

هرمس، کوپی زیوس و مایا - Maia	میرکوری	ته‌تری خویان، خوی دزی، بازرگانی
دیونوسوس، کوپی زیوس و سمله Semele	باکوس	خوی فەر و شمران
پرسفونه، کیژی زیوس و دمیتر	پروسرپینا	خواه‌ندی جیهانی ژیرین، هاوسری هادیس
نارتیمیس، کیژی زیوس و لیتو	دیانا	خواه‌ندی مانگ و شکار، پاریزه‌ری داوین پاکي
ناتینه، کیژی زیوس که له ته‌ویلی نه‌وه‌وه	منیرفـا، پالاس	خواه‌ندی حیکمت، شهر، چین، رستی و هونه‌ره‌کانی ناوماال
په‌یدا ده‌بی		

خواه‌ندانی نوله‌مپی وه‌کو ناده‌میزاد وان، زۆر به‌توانا و که‌منه‌خلاق و بگره بیننه‌خلاقن، هه‌موو سۆزه به‌شهریه‌کانی وه‌کو هه‌سوودی، ناره‌زووی سینکسی، و کینه‌کیشیان تیدایه. خواردن و خواردنه‌وه‌ی خواه‌ندان هه‌نگوین و گیا و سه‌وزی به‌هه‌شتیه. شویتیان کیتی نوله‌مپه^۳ "Olympes، که شویتیکی ته‌واو یوتوبیایه، به‌لام کیتی نوله‌مپ له تسالی^۳ Tessaly، ته‌نیا به ره‌مزیکي نه‌و باره‌گایه ده‌ژمی‌دری.

په‌یدابوونی ناده‌میزاد:

زۆر ریوایه‌تی جیاواز له‌مه‌ر په‌یدابوونی ناده‌میزاد هه‌یه:

أ- ناده‌میزاد له‌گایا (زه‌وی دایک) ده‌بی، و ره‌نگه‌هاوته‌مهن و هاوسالی خواه‌ندانی نوله‌مپ بی.
ب- پرومیتوس، ناده‌میزاد له‌ناو و گل ده‌خولقینی، و نه‌و و نیپی میتوس-ی Epimetheus برای هیزوتوانای جزراو‌جو‌ری پی ده‌بخشن (به ناده‌میزاد).
که‌سایه‌تییه سه‌ره‌کییه‌کانی نه‌فسانه به‌ناویانگه کلاسیکه‌کان ناتالته^۴ "Atalanta:

ملیاگر Meleager، به‌رازه‌که‌ی شاری کالیدون^۵ ده‌کوژیت و پاشان باسی نه‌و زه‌ره‌ر و زیانانه بۆ مامه‌کانی ده‌کات که به‌رازی نیوبراو له ناتالته‌ی داوه. ملیاگر، مامه‌کانی له‌ناو ده‌بات، به‌لام به‌خویشی ده‌مریت، چونکه‌نالتیا Althea‌ی دایکی، نه‌و به‌سوته‌ی (سه‌ره‌زووت) که ژایانی ملیاگر-ی پیوه‌به‌نده، ده‌خاته‌ناگه‌وه. ناتالته، پاشان پیشبرکیتی غاردانی له‌گه‌ل هپپومینسدا Hippomenes‌دا ده‌کات و ده‌دۆری و زه‌ماوه‌ندی له‌گه‌ل‌دا ده‌کات.

نادونیس، Adonis:

لاویکی بەژن و بالا رێک و پێکە کە ئافرودیتە حەزی لێدەکات بەلام نادونیس ئەفینی وی رەتدەکاتەوه. لە ئەنجامدا، نادونیس لە راوی بەرازی کیتییه کدا دەکوژێ. ئافرودیتە گولالە سورە لە خوێنەکی ئەو دەپوێت.

ئەخۆ Echo:

یەکیەکە لە حۆریانی دەنگبێژ کە بە هۆی زۆروپۆییەوه بەوه مەحکوم دەبێ کە هەرگیز لێو لەبەر یەکدی هەلنەیهنێ، تەنیا بۆ وەلامدانەوه نەبێ. ئیخۆ ناشقی نارکیسوس Narcissus دەبێ، بەلام نارکیسوس خۆی لێ دەدزیتەوه، ئیخۆ لە سوێی ئەشقادا بە جوێ دەتوێتەوه کە جگە لە دەنگێک هێچی تری لێنامێتیتەوه. نارکیسوس-یش کە وێنەی خۆی لە سەرچاوەیە کدا دەبینێ، ناشقی جوانی خۆی دەبێ، و بە دەم سوێی ئەشقهوه دەمریت. گولی نێرگزی لەسەر گۆرەکی دەپوێ.

ئەراخنە، Erachne:

کیوێکی جوانە کە لە واری تەشی رێسیدا دەکەوتیتە رکا بەری ئاتنە، و ئاتنە غەزەبی لێدەگری و دەیکات بە جالجالۆکە.

ئاکتایون- Actaeon:

بابایەکی راوچییه کە ئارتەمیس بە رووتی لە ئاودا دەبینێ، ئارتەمیس غەزەبی لێدەگری و دەیکات بە گا کیتی و تازییه کانی ئاکتایون-یش لەت و پەتی دەکەن و ورگ و ریحۆلە هەلەدەدرن.

ئورفیوس Orpheus:

فەرەندی ئاپولون و کالیوپیه "Calliope"، شاعیر و چەنگۆزەنێکی جادووگەرە. ئورفیوس لەگەڵ ئورودییکەدا، کە لە پەری و حۆریانە، زەماوەند دەکات. مارتیک بە ئورودییکەوه دەدات و دەمریت. پلوتون، لەسەر داوا و تەکای ئورفیوس، رینگە ی دەدا کە ئورودییکە بۆ سەر زەوی بگەڕێتیتەوه -بەو مەرجە ی کە ئورفیوس تا دەگاتە سەر زەوی ئاوری پشتهوه نەدا و سەیری ئورودییکە نەکات. لە رینگەدا تاسە و کەلکەلە بەسەر ئورفیوسدا زان دەبێ و ئاوری پشتهوه دەداتەوه و دەمۆدەست ئورودییکە بۆ جیهانی ژێرین دەگەڕێتەوه. دوا ی ماویەیک ئورفیوس-یش بۆ هەمیشە دەچیتە پال وی.

ئیو - Io:

ئیو، کیژیکه که زیوس همزی لیده کات، و دهیکات به نوتینگینیک تاوه کو له خهشم و غمه بی هیرا به دوور بی، لی خه رهنگیزیک تیی ده نالی و بهرده وام سازاری دهدات. سمره نجام زیوس، پشتگویی ده خات، و ئیو دیسان شتوهی مرؤف پیدای ده کاته وه.

پاندورا - Pandora:

(خواه وندان پاندورا به باولیکه وه بۆ نیپی متیوس به دیاری دهنیرن).

پاندورا هوشیار ده کرتیه وه که سهری باوله که نه کاته وه، به لام پاندورا له پرووی فوزولیه تی ژنانه وه باوله که ده کاته وه و ههر هه موو نه م به لایانه کی تا نیستا یه خانگیری مرؤف بووه، له و باوله وه دینه ده ری. (تاقه نومی دیک که بۆ سوکنایی به شهر مابیتیه وه له بنی باوله که دا یه).

پرومیتئوس - Prometheus:

یه کینکه له و تیتانانه کی که ناگری له رۆژ دزی و بۆ به شهری هینایه سهر زه وی. زیوس، سزای دهدات و له کیتی قه و قازدا کۆت و زنجیری ده کات. دالاشیکیش بهرده بیتیه گیانی پرومیتئوس و نه دنامه کانی به ده نی ده خوات (و شه وانه نه دنامه کان ده رپوشه وه). پرومیتئوس ناگای له م سهریه که ههر کول-ی کوری زیوس، به ته مایه بابی خوی له ده سه لات بخت، به لام نه م نه تینییه ده پاریزی. له نه نجامدا ههر کول، پرومیتئوس تازاد ده کات و دالاشه که ده کوژیت.

تانتالوس - Tantalus:

پاشای لیدیایه، راز و نهینی خوداوه وندان ناشکرا ده کات. گه خه فیه به توانای ره هایان ده کات، و گۆشتی ناده میزادیان، واته گۆشتی کوره که ی خوی، ده رخوارد دهدات، زیوس به وه حوکی دهدا که تینوو و برسی له تار تاروسدا بۆی، به جۆری که هه موو به ده نی تا گهر دنی له ناوا غمرق بی به لام نه توانی ناو بخواته وه، به سهر سهریه وه میوه به لق و پۆیی دره ختانه وه شوپ بوو بیتیه وه به لام نه توانی بیانکاته وه.

تسیوس - Theseus:

پاله وانیکه نه تینییه. به کۆمه کی تار یاده نه "v" - Ariadne، مینوتاور "a" - Minotaur، (گا بنیاده م) له مله کانی کریتدا ده کوژی، پاشان تسیوس، تاردیانه به جیدیللی. تسیوس که مته رخمی ده کات و مژده و هه وائی سهرکه و تنی خوی له شهر ی پر خه ته ری مینوتارو، به بابی نادات. بابیشی خوی ده کوژیت. تسیوس-یش ده بی به پاشای ناتین.

دافنی Daphne:

یه کیځکه له خوری و پهرییه کان که ناپولون هزی لیډه کات، لی دافنی خزی لی ده‌دزیته‌وه. دافنی بۆ نه‌وهی له تاقیب و سوزاخی ناپولون به دوور بی، ده‌بی به دار سه‌روویهک (غار) که ناپولون به‌داری خویی هه‌لډه‌بژیږی.

سورینکس - Syrnix:

کیږیځکه که پان^۹ Pan ناشقی ده‌بی، و نه‌ویش بۆ نه‌وهی له تاقیب و تاقیبکاری پان به دوور بی ده‌بی به قامیش. له‌وه به دواوه قامیش بۆ دروستکردنی نای و شمشال به‌کار ده‌هینری.

فیلوملا - Philomela:

دۆتشیایه‌کی (کیڙه شا) ناتینییه. تریوس Tereus میږدی پروکنی Procne خوشکی، ته‌فری ده‌دات و ده‌ستدریژی ده‌کاته‌هه‌ر. فیلوملا به هاوده‌ستی پروکنی خوشکی، ئیتولوسی Itylos کوری تریوس و پروکنی ده‌کوژیته و ده‌رخواردی تریوس‌ی ده‌دا. فیلوملا و پروکنی هه‌لډین و تریوس ده‌که‌ویتیته تاقیبیان خواوه‌ندان‌یش فیلوملا ده‌که‌ن به بولبول و پروکنی به په‌رسته‌یلکه، و تریوس ده‌که‌ن به باز.

میداس - Midas:

شای نه‌فسانه‌یی لیدیایه که پینداویستییه‌کانی میوانداری و په‌زیرایی سیلنوس‌ی Silenus هاو‌نشیننی دیونوسوس فه‌راهه‌م ده‌کات. دیونوسوس‌یش له بری نه‌وه به‌هریه‌کی ده‌داتی که ده‌ست به‌هره‌رچییه‌که‌وه بدات به‌بی به زیږ.

له نه‌جامدا خواردنه‌وه و خواردنی میداس‌یش ده‌بی به زیږ. ئیدی ناچار داوا ده‌کات که له به‌هریه‌ه‌ر زنگار بی و داواکه‌ی په‌سند ده‌کری. پاشان میداس ده‌لی نه‌وا و ده‌نگی شمشاله‌که‌ی پان له نه‌وا و ناوازی چه‌نگه‌که‌ی ناپولون خۆشته، و له سزای نه‌مه‌دا گوپی گویدرژی لیډه‌پویتی.

نیوبه - Niobe:

کیږی تانتالوس‌ه، و دایکی چواره‌ه مندااله، نیوبه زۆر به خزی و به ژماره‌ی مناله‌کانیه‌وه ده‌فشی و پرکیشی نه‌وه ده‌کات که خزی به‌سه‌ر لیتۆدا Leto، که دایکی دوو مندااله، واته - نارتیمیس و ناپولون- با بدات و خزی له‌وه به‌گه‌وره‌تر بزانی. له سزای نه‌م پرکیشیه‌دا هه‌موو مناله‌کانی نیوبه به خواستی خواوه‌ندان ده‌کوژیږن. نیوبه سه‌ری خزی هه‌لډه‌گری و ده‌که‌ویتیته

کیوان و له خه مباریدا هیئده به کول و به دل دهگری دهبی به تاویر. کانیه کی روون و همیشنه رهوان لهم تاویره وه هه لده قولی که به ره مز و هیمای فرمیسه که کانی نیوبه دا دهنری.

هرکولس (هراکلس) — Heracles, Hercules :

کورپی زیوس و ئالکمیون، هرکول رق و به غیلی هیرا هه لده ستینی، و هیرا ده یخاته ژیر فرمانی نوریستیوس Eurystheus وه، نوریستیوس، دوانزه ندرک و ماموریه تی سهخت و دژوار به سهر هرکولدا ده دات:

- ۱- کوشتنی شیری نیمه "Nemea" ۱۰.
- ۲- کوشتنی نه ژدیهای نوسهر "Hyera" ۱۱.
- ۳- راوکردنی به رازی نارکادیا "Arcadea" ۱۲.
- ۴- راوکردنی مامزی سرینی "Cerynea" ۱۳.
- ۵- کوشتنی مه لانی ده ریاجهی ستومفالیس "Stymphalian" ۱۴.
- ۶- پاککردنه وه و مالیینی ته ویله کانی ناوگیاس "Augeas" ۱۵.
- ۷- راوکردنی گای کریت - "Cretan buil" ۱۶.
- ۸- راوکردنی ماینه کانی دیومد "Diomedes" ۱۷.
- ۹- هینانی پشتینه که ی هیپولیته "Hippolyta" ۱۸.
- ۱۰- راوکردنی گایه کانی گریون "Geryon" ۱۹.
- ۱۱- دزینی سیوه زیرینه کانی هسپریده کان "Hesperides" ۲۰.
- ۱۲- هینانی کربروس - "Cerberus" ۲۱.

هیاکینتوس - Hyacinthus :

لاویکی جوانه که ناپولون ناشقی دهبی. رۆژیک ناپولون نه لقه ده کی ناسنین تور ده دات که بهرئیکه موت به سهر هیاکینتوس ده که وی و دهیکوژی، که خوینه که ی ده پرژیته سهر زهوی، گوئی سنبل لی ده پوی.

یاسون - Jason :

قاره مانیکی یونانییه که به یارمه تی و کومه کی ژنیکی جادوویاز به نیتوی میدیا Medea، ده توانی خوری "Golden fleece" زپین به دهست بیی، و که به مهرامی خوی ده گات نه وسا میدیا به جیدلی.

نه‌فسانانی نورس (جه‌ر مه‌نی)

نه‌فسانانی خولقان:

په‌یدا بوونی ناسمان و زه‌وی

به‌گوێره‌ی ئییداکان Eddas^{۲۳}، به‌رله‌وه‌ی که ناسمان یا زه‌وی دروست بڼ و بخولقێن، ته‌نیا یه‌ک بیری بڼ پایانی قول، گینونگاگاپ - Ginungagap، ... دنیایه‌کی تاریک و غویماروی (نیفلهیم Niflheim) و دنیایه‌کی ناگرین (موسپلهیم Muspelheim) هه‌بووه. له‌ قولایی و جه‌رگه‌ی نیفلهیم-هوه، سه‌رچاوه‌یه‌ک (فیرگلمیر - Vergelmir) هه‌لده‌قولی، که دوانزه‌ رووباری لی ده‌بیته‌وه. نهم رووباران هه‌رژینه‌ ناو گینونگاگاپه‌وه، ده‌بن به‌ سه‌هۆل و بیره‌که‌ پیر ده‌که‌نده‌وه. بای گهرمی موسپلهیم سه‌هۆله‌کان ده‌توێنیتته‌وه، و ته‌م و مژیکه‌ یه‌جگار زرۆ به‌ریا ده‌بی، نهم ته‌مومزه‌ نیمیر Ymir ی دیوه‌ به‌فرینه‌ و نه‌ده‌هومبلا Audhumbla ی مانگای لی ده‌که‌ویتته‌وه که خواردنی سه‌هۆلی سوێره.

روژیک کاتی که نه‌ده‌هومبلا سه‌هۆله‌کان ده‌لیسیته‌وه، بوری Bori ده‌رده‌که‌وی، بوری خواوه‌ندیکه‌ که پاشان ژنیکی دیو نه‌ژاد ده‌خوای و کورپیکیان ده‌بی به‌ناوی بور Bor، بور بابی ئودن Odin، فیلی Vili و فه‌ Ve، نهم خواوه‌نده‌ لاوانه‌ نیمیر ده‌کوژن. زه‌وی له‌ جه‌سته‌ی نه‌و دروست ده‌که‌ن، له‌ خوێنه‌که‌ی ئۆقیانوسان، له‌ ئیسه‌که‌کانی کێوان، له‌ مووه‌کانی دره‌ختان، له‌ کاسه‌ی سه‌ری ناسمانان، و له‌ مێشکی هه‌وران، و له‌ برۆکانیشی دیواریک به‌ ده‌وری ده‌فهری نیوان موسپلهیم و نیفلهیم دروست ده‌که‌ن، نهم ده‌فهره‌ شوراداره‌ میدگارد Midgard، واته‌ پانتایی زه‌وییه، که شوینی ناینده‌ی ئاده‌میزاده.

یگدراسیل - yggdrasil:

ده‌رختیکی گهره‌ی زمانه‌ چۆله‌که‌یه که له‌ جه‌سته‌ی نیمیر-هوه‌ ده‌پوێت و به‌کۆله‌که‌ی جیهان داده‌نری. ریشه‌یه‌کی نهم دره‌خته‌ به‌ میدگارد رۆ ده‌چی، ره‌گیتی دیکه‌ی ده‌چیتته‌ سه‌ر بوتونهیم jotunheim (مه‌لنه‌ندی دیوان)، و ره‌گی سییه‌می له‌ نیفلهیم-هوه‌ ده‌چیت به‌و هیل hel نارامگه‌ی مردووان.

رێک له‌ ترۆیکی یگدراسیلدا، نه‌سگارد Asgard واته‌ باره‌گای خواوه‌ندان هه‌یه. نهم ده‌فهره‌ به‌سه‌ر دوو ناوچه‌دا دابه‌ش ده‌بیته‌: گلاسهیم Glad sheim (باره‌گای یه‌زدانان) و فینگولف Vingolf (باره‌گای ئیزه‌د خانمانه‌).

کۆشکانی ناسمانی خودایان، تنیا له ریگهی بیفروست Bifrost هوه واته له ریگهی پردی په لکه رهنگینه هوه ده گاته سمر زهوی. نهم کۆشک و باره گایانه همر هه موویان له زیو و زیر دروست کراون، و فالهالا Volhalla ی کۆشکی نودن له همر هه موویان جوانتره.

پهیدا بوونی خودایان:

میژووی نه فسانانی نورس له باسی بنچینه و رهنگ و ره گه ما و مالباتی خودایاندا، نه تیروته سه لی و نه راشکاو نه فسانانی کلاسیک-یان نییه. خواوهنده سمره کییه کانی نورس نه مانه ن: نودن - Odin (ودن Woden، نه لفادور - Alfadun):

کۆپی بورو دتیه میتجک یه که، شای خواوهنده نه.

فریگا - Frigga (فریکا Fricka): هاوسه ری نودن و مه لیکه ی خواوهنده نه.

تور - Thor:

کۆپی نودون، به هیزترین خواوهنده. گورزیکی نه فسونایی هیه که پاش هه لدان ی بۆ سمر دوژمن دوویاره ده گه پیتیه وه، ههروه ها که مه ره بندیکی هیه که هیز و توانای دوو چه نه نه ده کات، ههروه ها جووتیک ده ستکیشی ناسینی هیه که کارایی گورزه که ی زیاد ده کات.

فیدار - Vidar:

کۆپی نودونه، به هیزترین خواوهنده له دوا ی تور.

براگی - Bragi:

کۆپی نودونه، خوا ی شیعر و شاعیرییه.

نیدونا - Iduna:

هاوسه ری براگییه، پاسهوانی نمو سیوانیه که خواردنیان مایه ی گه نجیتی هه میشمی خواوهنده نه.

بالدر - Balder:

کۆپی نودنه، خواوهندی رووناکی، به هاران و شادییه.

هودر - Hodur:

هاوسه ری نودنه، خوا ی نابینای زستانه.

فریر - Feryr (فری - Frey): خواوهندی باران و فهر و به ره که کت

فرییا - Freyia (فریا - Freya):

خوشكى فريزە، نيزە [خامى ئەقىنە، دۆستدارى موسىقا، گولان، بەھاران و جۆرى و پەريمانە.

تير - Tyr (زىو - Ziu):

خواۋەندى شەپە.

ھېمدال - Heimdall:

پاسەوانى خواۋەندانە، پارىزەرى سنوورەكانى سگاردە بۇ رىگەگرتن لە ھېرشى ناگەھانى و كىتوپرى دىۋان.

فالىگىرەكان - Valkyries:

كىۋانى ئودنن، چەكدار، جەنگاور، پاكىزە و ئەسپ سوارن،

نەوانە بەردەوام بە مەيدانەكانى شەپدا دەگەپىتن تا دلىترتيرن كوزراۋان بۇ فالھالا بېنەنە. ئەم قارەمانە كوزراۋانە ھەموو شەۋىك لە گوشتى سىرىمىر - Serimnir (نەم بەرازەى كە ھەموو بەيانىيەك لىدەنرى، بەلام شەۋى زىندوو دەبىتتەۋە و ۋەكو خۆى لىدېتتەۋە). دەخۇن، قارەمانان بە رۆژەۋە دەجەنگن و يەكدى برىندار دەكەن، بەلام شەۋى برىنەكانىيان سارپىژ دەبىتتەۋە.

بەيدابوونى ئادەمىزاد:

ئودن، ئىلى و ئىيە، بەماۋەيەكى كەم پاش دروستبوونى جىھان، پىۋىك لە درەختى زمانە چۆلەكە دروست دەكەن و ناۋى دەنەن ئەسك - Ask. ئەۋجا ئىتەك لە دارى نارەۋەن دروست دەكەن ناۋى دەنەن نىمبلا - Embla ئودن ئىيان و گىيان بەم بوونەۋەرە تازانە دەبەخشىت، ئىلى، ئەقل و جۆلەيان پىدەبەخشىت، ئىيە بەھرى ھەستەكان و تواناى قسەكردىيان دەداتى. مىدگاردىش دەبى بە مەيدانى ئىيانىيان. ئەم ئن و مىردە بە سەرچاۋە و بىنەچەكى نەزادى بەشەر دەۋمىردىر.

ئەفسانەنى بەناۋىانگى دىكە

لوكى - Loki و مەنالىكانى:

بە گۆيرەى ئەفسانەنى نورس، لوكى لە نەزادى ئەھرىمەنە و سەرچاۋەى شەپ و تاۋانكارىيە، ئەمە سى فەرزەنى ھىيە. يەكەمىيان فنرىس - Fenris، ئەمە گورگىكە كە لە ئەنجامدا خواۋەندەن بە زىجىرەى گلىپىر "۲۴" دەبىيەستەۋە. دوۋەمىيان مىدگارد سىرپىن Midgard

Serpent (هم‌زیا) په که نودن تورې ددهاته ناو نوقیانووسی دهوړی زهوی، نهم هه‌یولایه هینده زل و زه‌بلاحه که به دهوړی جیهاندا نه‌لغه ده‌به‌ستی.

سییه‌میان هیلا Hela یه (مهرگ)ه که نودن تورې ددهاته هل-هوه (نارامگه‌ی مردووان)ه‌وه.

دیواری سگارد:

خواه‌ندان به‌لینی به‌خشینی خۆر و مانگ و همروه‌ها زه‌وجینی فریبا به کریکاریک دده‌ن که دیواریک به دهوړی سگاردا دروست بکات و به‌رله هموه‌لی هاوین ته‌واوی بکات. خواه‌ندان که هسته‌کمن کابرای کریکار ده‌توانی کاره‌که ته‌واو بکات، په‌نا وه‌بهر لوکی ده‌بن تا فیلنکی لیبکات. لوکی-ش ماینیک دینیتته به‌رانبر سقادیلفاری - Svadilfari ی نه‌سپی کابرای کریکار، و نه‌سپه‌که یاخی ده‌بی و کومه‌کی کابرای کریکار ناکات و دستبه‌رداری کاره‌که ده‌بی. نه‌وجا کابرای کریکار خۆی ناشکرا ده‌کات و ده‌رده‌که‌وی که دیوه، و دووباره ده‌چیتته‌وه پیستی دیو. لی به ده‌ستی تور ده‌کوژی. گورزه‌که‌ی تور سهری دیوه‌که پان ده‌کاته‌وه و داغانی ده‌کات.

دزینی گورزه‌که‌ی تور:

تریم-ی Thrym ی پاشای دیوه به‌فرینان، گورزه‌که‌ی تور ده‌دزی و ده‌بیات له هه‌شت مه‌تری قولایی یوتونهیم، واته له باره‌گای دیواندا ده‌یشاریتته‌وه و ده‌لی به مه‌رجی گورزه‌که ده‌داته‌وه که فریبا شووی پی بکات. تور به ناماژه‌یه‌کی لوکی ده‌چیتته پیستی فریباوه و بۆ یوتونهیم ده‌روات، و گورزه‌که به ده‌ست دینیتته‌وه و دیسان ده‌گه‌ریتته‌وه پیستی خۆی، و تریم و په‌یره‌وه‌کانی ده‌کوژیت.

چوونی تور بۆ یوتونهیم:

تور، لوکی و تیالفی - Thialfi پیشکاری تور، به پیاده ده‌چن بۆ دیتن و سهردانی باره‌گای دیوان. له ریگه‌دا توووشی سکریمیر - Skrymir ده‌بن، برخه پرخی نهم دیوه به جوژی تور په‌ریشان و ناره‌حت ده‌کات که سی جارن به گورزه‌که‌یه‌وه په‌لاماری دیوه‌که ده‌دا تا بیکوژیت، به‌لام گورزه‌که کار له دیوه‌که ناکات. تور و هاوړیکانی ده‌گه‌نه یوتگارد Utgard ی مه‌لپه‌ندی دیوان. یوتگارد- لوکی شای دیوان، تور و هاوړیکانی ناچار ده‌کات که بیتته مه‌یدانی چهند شه‌رپکی تنبه‌ته‌نوه. لوکی له پیشبرکییه‌کی خواردندا له به‌رانبر لوکی دیودا ده‌به‌زی، و تیالفی-ش له پیشبرکیی غاردانیدا له‌بهردهم هوگی - Hugi ی دیودا ده‌به‌زی. تور-یش هه‌ولده‌دات که نامانیتکی

پر له خواردنهوه به سێ قوم بخواستوه، بهلام نهم کاره ی پیناکرێ، پاشان دهیهوی گورپهیه که له سهر زهوی بهرز بکاتهوه، بهلام تهنیا یه پیتی گورپه که ی پێ بهرز دهکرێتهوه. له نهجامدا تور له پیشبرکییه کی زۆره بانیدا به پیره ئێنیک به نیوی (ئیلی - Elli) ده دۆرێ.

نهوسا یوتگار - لوگی خۆی ناشکرا دهکات، تومنز سکریعه و خۆی لیگژریون و له راستیدا گورزه که بهر قه دپالی کێوه که کهوتوه نه که بهر سه ری نهو، پیشبرکییه کانیش کۆمه له فهند و فیلنیک بوون و بهس. لوگی ناگر بووه، هوگی بیر و نه ندیشه، نامانه کهش ده ریا بووه. گورپه که میدگار سهرنت، و ئیلی - ش رۆژگار بووه. تور که له م فهند و فیلانه توپه ده بی، لێده بپێ گورزه که به سه رویتیه لوکی، بهلام پاشا و پهیره وانی پاشا و شاره که هه موو له بهرچاو ون ده بن.

شمشیره که ی فریر:

فریر خاوهنی شمشیرتکی جادوویه که له مهیدانی شهردا رۆژی رووناک له دوژمن دهکا به شهو و خهرمانی جهسته ی کورژاوان هه لده داتهوه. رۆژنیک فریر که له سهر تهخته که ی نودن داده نیشت له دووری دووره و له یوتونهیما، گیردا - Gerda که کێژیکێ جوانه ده بی، گێژده ی نه شقی نهو ده بی و ئۆقهری له بهر ده بری، فریر به لێن به په یکه ره که ی خۆی، واته سکریر - Skirnir ده دات که نه گهر بهو کێژێ بگه ی نه ی شمشیره جادوویه که ی ده دات، په یکه که نهو کاره نه جام ده دا و شمشیره که به ده ست دێنێ.

مهرگی بالدر - Baldur:

بالدر له نیو خواوه نداندا بلاوی ده کاتهوه که خه وونی ترسناکی دیتوه و بهو زووانه کۆمه لێنک نسیبه ت و به لای به سه را دیت، فریگا وه عد و به لێن له هه موو بوونه وهرانی دنیا وهر ده گری که چ ئاسیوینک به بالدر نه گه یه بن - تهنیا موزیک هیه قه ولیکی نه دا. نهوسا خودایان ههرچیه کیان بهر ده ست ده که وی ده یسه رویتنه بالدر و ده کهونه کایه و گه مان، و بالدر - یش هیه نازاریکی ناگاتی. هودر که نابینایه له م گه مه یه ی خویاندا به شداری ناکات و قاییل ده بی که لوکی له جیاتی نهو موزیه که که ی بهاوی. لوکی سه ری بالدر ده کا به نیشانه. موزیه که که بهر نیشانه که ده که وی و بالدر ده مرێ، هیرمود - Hermod که له هه موو خواوهنده کان گورج و گۆلته، به سواری نه سه په که ی نودن، واته به سواری سلپ نیر - Sleip nir بۆ هل ده روا تا داوا له هیلابکات که رینگه بدات بالدر بۆ سگارد بگه ریتتهوه. خواوهندی مهرگ داوا که قه بوول ده کات - به و مهرجه ی که هه موو بوونه وهرانی دنیا بۆ بالدر بکه ونه شین و گرین. هیرمود واریقاتی سه فهره که ی خۆی بۆ خواوه ندان ده گێرتتهوه، ههر هه موو گیانداران و بی گیانان شین و

گرین بژ بالدر قه‌بوول ده‌کهن، ته‌نی‌توک - Thok ی‌پیره‌ژنی سی‌حریاز نه‌بی (که له بن‌چینه‌دا لوکییه و خۆی گۆزیوه) .. بالدر له ه‌لدا ده‌مین‌تیه‌وه، جه‌نازه‌که‌ی بالدر به که‌شتیه‌که‌ی نه‌و، واته به ه‌رینگهام - Heringham ده‌به‌ن و ناگری تی به‌رده‌ده‌ن.

خواه‌ندان لوکی سزا ده‌ده‌ن و کۆت و زنجیری ده‌کهن و ماریکی به‌ر ده‌ده‌نه گیان که تا نه‌به‌د ه‌ر به‌س‌ه‌روچاویه‌وه بدات. سی‌گونای - Siguna هاوس‌ه‌ری لوکی، به‌رده‌وام ژه‌ه‌ری ماره‌که‌ی لیده‌گری و ده‌یکاته‌ه‌ی فین‌جانیکه‌وه، به‌لام که فین‌جانه‌که خالی ده‌کاته‌وه، ژه‌ره‌که ده‌چیتیه‌وه سه‌روچاوی لوکییه‌وه، لوکی - ش له تاو نازار و ژان به‌ جوژی ده‌لتیه‌وه که زه‌وی دین‌تیه له‌رزه.

راگناروک (ناوابوونی خودایان):

خه‌لکی نورس - ی کۆن باوه‌ریان وابوو که نا‌قیبه‌ت روژی‌ک دیت که هه‌موو دنیا نابوت ده‌بی و نامینی، پاش ش‌ه‌ش زستانی تووش، زه‌وی ده‌که‌ویتی له‌رزه، ده‌ریا وشک ده‌کات، ناسمان ده‌بی به‌ دوو له‌ته‌وه، زۆربه‌ی ه‌ره زۆری بنیاده‌مان ده‌مرن. لوکی و فن‌ریس کۆت و زنجیره‌کانیان ده‌پچ‌رینن، و له‌گه‌ل مید‌گارد‌س‌رینت، دتیه به‌فرینان، و دانیش‌توانی هیل و موس‌پله‌یم، به‌سه‌ر پردی بی‌فروستدا ((په‌لکه ره‌نگینه)) ده‌په‌رنه‌وه بژ مه‌یدانی شه‌ری فی‌گرید - Vigrid و له‌گه‌ل خودایاندا ده‌ست به‌ دوا شه‌ر و جه‌نگی یه‌که‌جاره‌کی ده‌کهن. فن‌ریس، ش‌ودن ده‌کوژی‌ت و به‌ خۆشی به‌ ده‌ستی فیدار - Vidar ده‌کوژی.

تور و مید‌گارد‌س‌رینت یه‌کتر ده‌کوژن، و لوکی و هیم‌دال - یش یه‌کدی له‌ ناو ده‌به‌ن. سرتور - Surtur، فریر - ی پیت‌شه‌وای دانیش‌توانی موس‌پله‌یم ده‌کوژی‌ت و نه‌وجا سه‌ران‌سه‌ری جیهان له‌ بل‌تیه‌ی ناگرده‌ غه‌رق ده‌کات. خۆز تاریک ده‌بی، زه‌وی غه‌رقی ده‌ریا ده‌بی، ستیران راده‌خوشن و ده‌که‌ون و زه‌مه‌ن و کات ده‌وه‌ستیت. نه‌وسا به‌ فه‌رمانی ئیلفاد‌رۆ (خوای بالا ده‌ستی ش‌ودن) ناسمان و زه‌ویه‌کی تازه له‌ ده‌ریاوه پیدایه‌ده‌ن، و سه‌رده‌می شادی و نیعمه‌ت، به‌ده‌ر له‌ هه‌ژاری و گونا‌ه دیت، بنیاده‌مان و خودایان به‌ خۆشی و شادی ده‌ژین.

ژێده‌ران:

- ۱- Tartarus - تارتاروس: به‌گوێره‌ی نه‌فسانانی یونانی بۆی‌کی زۆر قوڵ و تاریکه‌ له‌ ژێر هادیسدا.
- ۲- ئۆله‌مپ - Olympus: زنجیره‌ چیا به‌که‌ له‌ باکووری یونان که‌ لوتکه‌که‌ی به‌رزترین شوێنه‌ له‌ یوناندا.
- ۳- تسالی - Thessaly: ناوچه‌یه‌که‌ له‌ به‌شی باکووری یوناندا.
- ۴- ناتالانته - Atalanta: مهرجی شووکردنی ناتالانته‌ نه‌وه‌ ده‌بی که‌ خوازیینی که‌ره‌که‌ی له‌ پیشپڕیکی غاردانیدا براوه‌ بێ.
- هیپومنس سێ سێوی زێترین له‌سه‌ر رینگه‌ی پیشپڕیکیه‌که‌ داده‌نی، ناتالانته‌ به‌هۆی سه‌رقالی به‌ هه‌لگرتنه‌وه‌ی سێوه‌کانه‌وه‌ دوا ده‌که‌وی و پیشپڕیکیه‌که‌ ده‌دۆڕینی.
- ۵- کالیدون - Calydon: شارێکه‌ له‌ باشووری یونان، که‌ خه‌لکی شار له‌ رێپه‌وه‌می قوربانیدا درێفی ده‌که‌ن، شارتیمس به‌رازێک راده‌سپێژی بۆ وێرانکردنی شاره‌که‌.
- ۶- کالیوپه - Calliope: به‌گوێره‌ی نه‌فسانانی یونانی، خواوه‌ندی شیعری هه‌ماسییه‌.
- ۷- ناریادنه - Ariadne: شازاده‌ خانیکی کریتییه‌، کیژی مینوس و پاسیفانییه‌.
- ۸- مینوتاور - Minotaur: هه‌یولایه‌کی سه‌یره‌ که‌ به‌ به‌ده‌ن ناده‌می و به‌سه‌ر گایه‌.
- ۹- پان - Pan: به‌شی پینجهم: نه‌ده‌بیاتی روژناوا له‌ سه‌ده‌کانی ناڤیندا

به گوئری نه‌فسانانی یونانی خواهنندی شوانکاران و راوچیپانه.

۱۰- نیمه - Nemea:

شاریکه له یونانی کؤندا که هیرا شیریکی پۆلایین بۆ ویرانکردنی ده‌نیی.

۱۱- نه‌ژدیهایی نۆ سمر - Hydra:

نه‌ژدیهاییکی سه‌یره که نۆ سه‌ری هه‌یه، و نه‌گهر سه‌ریکی بیری، دوو سه‌ری دیکه‌ی له شوین ده‌پۆتته‌وه.

۱۲- نارکادیا - Arcadea:

ناوچه‌یه که له یونانی کؤندا، که به‌رازیکێ ترسناک له که‌نار رووباره‌که‌یدا ده‌ژیا.

۱۳- مامزی سیرنی - Cerynea:

نهم مامزه (ناسکی میچکه) له زۆزانه‌کانی سیرنیدا ده‌ژیا و وه‌قفی نارتمیس بوو، بۆیه کوشتنی نه‌و مامزه به‌کوفر ده‌ژمێردرا.

۱۴- ستمفالیس - Stympthalian:

ده‌ریاچه‌یه که له ئارکادیا که له ییشه‌کانی ده‌رووبه‌ریا مه‌لانی بنیاده‌بخۆز ده‌ژیان.

۱۵- ناوگیاس - Augeas:

پاشایه‌ک بوو که ۳ هه‌زار جوانه‌گای هه‌بوو و ته‌ویله و گه‌وره‌کانی بۆ ماوه‌ی سی سالا‌ن پاک نه‌کرا‌بوونه‌وه.

۱۶- گای کریت - Cretan Bull -

گایه‌کی سه‌یره که رۆژی له ده‌ریاوه دیته‌ ده‌ری و مینوس به‌لێن ده‌دات که له رای پوسیدوندا بی‌کات به‌ قوربانی، پاشان ژێوان ده‌یتته‌وه و گایه‌که ده‌نیی بۆ ناو گاگه‌له‌که‌ی خۆی. پوسیدون تۆله ده‌کاته‌وه و گایه‌که ده‌کا به‌ گایه‌کی سه‌رکیش و توره.

۱۷- دیومد - Diomedes:

یه‌کیکه له شاهانی تراکیه، که نه‌سه‌په‌کانی خۆیان له گوشتی بنیاده‌م نالیک ده‌دا.

۱۸- هپپولیته - Hippolyta:

مه‌لیکه‌ی ده‌قهری نامازۆنییه‌کان بووه، ئارس که‌مه‌ریه‌ندیکی نه‌فسوناوی ده‌داتسی تا نیشانه‌ی توانا و ده‌سه‌لاتی وی بێ به‌سه‌ر خه‌لکی وڵاته‌که‌یدا.

۱۹- گریون - Geryon:

یه‌کیکه له دیوه سی سه‌ره‌کان و خودان چه‌ندین گه‌له‌ گاگه‌له‌که‌ جگه له گاران سه‌گیتی گه‌وره‌ش پاسه‌وانییان ده‌کات.

۲۰- هسپریده‌کان - Hesperides:

به‌شی پیتنجه‌م: نه‌ده‌بیاتی رۆژناوا له سه‌ده‌کانی ناییندا _____ ۳۱۹

سێ خواوهندی شهون که به کۆمه‌کی نه‌ژدیهایانی سه‌د سه‌ر، پاسه‌وانی باخی سیتی زێڕینی هیرا، له بناری کیتی نه‌تله‌سدا ده‌که‌ن.

۲۱- کیربوس - Cerberus: سه‌گتکی سێ سه‌ری کلک نه‌ژدیهایه، که پاسه‌وانی ده‌روازه‌ی هادیس ده‌کات.

۲۲- خوری زێڕین - Golden fleece

خورییه‌کی سی‌هه‌رناسای به‌رانییه‌که که له‌به‌ر ده‌ستی ناییتس-ی شای کولخیسدایه و نه‌ژدیهایه‌ک نیگابانی ده‌کرد.

۲۳- نیداکان - Eddas:

کۆمه‌له‌ سه‌رچاوه‌یه‌کی نه‌فسانانی نه‌سه‌که‌ندیناخی و نیسه‌ندین بۆ سه‌ده‌ی سیازده‌یه‌م ده‌گه‌ڕێنه‌وه.

۲۴- گلیپنر - Gleipner:

زنجیریه‌که له‌ ده‌نگی پیتی گوریه، کاکله‌ی به‌رد، هه‌ناسه‌ی ماسی، هه‌ستیاری ورج، و تفی مه‌لان دروستکراوه.

سەرچاوه:

* تاریخ ادبیات جهان (جلد اول) بوکتر، ب- تراویک/ عربعلی رضانی/ و یراستار:

سعید حمیدیان

* چاپ اول: ۱۳۷۳، تیراژ: ۳۰۰۰ نسخه.

حه‌مه‌ گه‌ریم عارف

- که‌رکوکییه و له‌ سالی ۱۹۵۱دا له‌دایک بووه‌.
- له‌ سالی ۱۹۷۵ کۆلیژی نه‌ده‌بیاتی به‌غدا‌ی ته‌واو کردووه‌.
- یه‌که‌م به‌ره‌مه‌می شیعریکه‌ به‌ناوی (هه‌لبه‌ستێکی هه‌تیو که‌وتوو) که‌ له‌ ژماره‌ (۱۷۰) رۆژنامه‌ی هاوکاری سالی ۱۹۷۳ ب‌لا‌ویوه‌ته‌وه‌.
- له‌ سالی ۱۹۷۶وه‌ به‌ به‌رده‌وامی نووسین و به‌ره‌مه‌می نه‌ده‌بی ب‌لا‌و ده‌کاته‌وه‌.
- سه‌رنووسه‌ر یان به‌رپۆه‌به‌ری نووسین یان سه‌کرته‌ری نووسین یان نه‌ندامی ده‌سته‌ی نووسه‌رانی نه‌م گۆڤار و ب‌لا‌وکرا‌وانه‌ بووه‌: گۆڤاری گزنگی نووسه‌رانی که‌رکووک، نووسه‌ری کوردستان، که‌لتوو، نووسه‌ری کورد، گولانی عه‌ره‌بی، ئالای نازادی تا ژماره‌ ۰۰۲۲۲، گۆڤاری نه‌وشه‌فه‌ق.
- جگه‌ له‌ ناوی خۆی، به‌ تایبه‌تی له‌ گۆڤاری گزنگی نووسه‌رانی که‌رکووک، نووسه‌ری کوردستان، که‌لتوو، رۆژنامه‌ی ئالای نازادی تا ژ: ۲۲۲ به‌ناوی گۆشه‌ند، زنا‌ر، سپیان، پا‌کزا‌د، عه‌مه‌دی حاجی، سه‌روان عه‌لی، دیدا‌ر هه‌مه‌وه‌ندی، هی‌ژا، ح. ع به‌ره‌مه‌می ب‌لا‌و کردۆته‌وه‌.
- جگه‌ له‌ پا‌رتی دیموکرا‌تی کوردستان و یه‌کیته‌ی قوتا‌بیانی کوردستان ئیدی نه‌ندامی هی‌چ حیزب و رێکخرا‌ویکی سیاسي نه‌بووه‌، له‌ سالی ۱۹۷۴ - ۱۹۷۵دا پێشمه‌رگه‌ی شو‌رشی نه‌یلوول بووه‌، له‌ هه‌شتاکاندا بۆ ما‌وه‌ی نه‌و سا‌ل، ب‌ی وابه‌سته‌گی حیزبی، پێشمه‌رگه‌ بووه‌ و هه‌کو به‌شداریه‌کی مه‌یدانی و بیژدانی له‌ خه‌باتی ره‌وا‌ی نه‌تمه‌وی کورددا شانازی پێوه‌ ده‌کات و منه‌ت به‌سه‌ر که‌سدا ناکات، چونکه‌ با‌وه‌ری وایه‌ که‌ رۆله‌ی میللته‌ی مه‌زلوم مه‌حکومه‌ به‌ پێشمه‌رگایه‌تی.
- له‌ هه‌شتاکانه‌وه‌ تا ئیستا راسته‌وخۆ سه‌ره‌رشته‌ی و سه‌روکایه‌تی لقی که‌رکوکی یه‌کیته‌ی نووسه‌رانی کوردی کردووه‌.

• زۆر بەرھەم و كىتېبى چاپ و بلاۋ كىردۈتەتە، لى زۆربەى ھەمە زۆرىسان، بە تايىبەتە ئەوانە لە چىادا چاپ بوون بە نوسخەى ھىندە كەم بلاۋ بوونەتەتە، لە نرخى نەبوو دان و ھەم ئەۋەندەيە كە لە فەوتان رزگار بوون. ھەندىك لە وانە:

- ۱- تېرۇژ، كۆ چىرۇك، چاپى يەكەم ۱۹۷۹.
- ۲- كۆچى سوور، رۆمان، چاپى يەكەم ۱۹۸۸.
- ۳- بەيداخ، چىرۇك، ۱۹۸۸.
- ۴- داۋەتى كۆچەرىيان، كۆ چىرۇك چاپى دوۋەم ۲۰۰۵.
- ۵- لە خۆ بېنگانە بوون، كۆمەللە چىرۇك، چاپى يەكەم (۱۹۹۹) دەزگای گولان.
- ۶- كوچ سرخ، كۆ چىرۇك، بە فارسى، ۱۹۸۷ شاخ.
- ۷- نىنا، رۆمان، سابىت رەھمان، دوو چاپ، شاخ، ۲۰۰۲.
- ۸- نامۆ، رۆمان، ئەلبىر كامۆ، دوو چاپ، شاخ، ۲۰۰۳ دەزگای ناراس.
- ۹- رېبەر، رۆمان، مەھدى حسين، يەك چاپ (شاخ).
- ۱۰- شىكىست، رۆمان، ئەلكساندەر فەدايەف، چاپى شاخ (راھ كارگر).
- ۱۱- ھاۋمالەكان، رۆمان، ئەحمەد مەھمۇد، دوو چاپ، شاخ، ۲۰۰۰ گولان.
- ۱۲- بىناسنامەكان، رۆمان، غەزىز نەسىن، ۳ چاپ شاخ، ۲۰۰۳.
- ۱۳- قورىبانى، رۆمان، ھىرب مىدۆ، چاپى يەكەم ۲۰۰۴ دەزگای شەفەق.
- ۱۴- دوۋرە ۋلات، رۆمان ع. فاسوف، چاپى يەكەم ۲۰۰۰ دەزگای گولان.
- ۱۵- نازادى يا مەرگ، رۆمان، كازانتزاكىس، چاپى يەكەم ۲۰۰۳ كىتېبخانەى سۆران.
- ۱۶- چىرۇكەكانى سەمەدى بېيەرەنگى، دوو چاپ، شاخ، ۲۰۰۴ كىتېبخانەى سۆران ھەولير.
- ۱۷- نامانغى ئەدەبىيات. م. گۆركى، چاپى شاخ ۱۹۸۵.
- ۱۸- دلىرى خۇراگرتن، ئەشەرەفى دھقانى، چاپى شاخ.
- ۱۹- مەسەلەى كورد لە عىراقدا، غەزىز شەرىف.
- ۲۰- مىژۋى رەگ و رەجەلەكى كورد، نىحسان نۇرى پاشا، يەك چاپ.
- ۲۱- خەباتى چەكدارى ھەم تاكتىكە ھەم ستراتىژ، مەسعودى ئەھمەد زادە، چاپى شاخ.
- ۲۲- كورد گەلى لە خىشتەبراۋى غەدر لىكراۋ، د. كوينتەر دىشەنەر، چاپى سىيەم ۲۰۰۴ دەزگای ناراس.
- ۲۳- لە مەھابادى خوينايىيەۋە بۆكەنارىن ناراس، نەجەف قولى پىسيان.
- ۲۴- گوزارشتى مۆسىقا، د. فۇاد زەكەريا.

- ۲۵- دەربارەى شیعەر و شاعیری، رەزا بەراھەنى.
- ۲۶- ڤنستنت ڤان گوگ، شانۆنامە، باول نایز لەر.
- ۲۷- بە دوغا شاعیرەکان، شانۆنامە، جەلیل قەیسى (گزنګ ژ: ۱۲).
- ۲۸- جوله کە کەى مالتا، شانۆنامە، مالرۆ.
- ۲۹- دادپەرورەران، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
- ۳۰- بەد ھالى بوون، شانۆنامە، ئەلبیر کامۆ.
- ۳۱- چاۋ بە چاۋ، شانۆنامە، گەوھەر مراد (غولام حوسەینی ساعیدی).
- ۳۲- ریحاردی سییەم، شانۆنامە، شەکسپیر.
- ۳۳- گەمەى پاشا و وەزیر، شانۆنامە، عەبدوللەنەلبوسیتى.
- ۳۴- کورد لە نەنسکلۆیدیای نیسلام دا، چاپى یە کەم ۱۹۹۸ وەزارەتى رۆشنبیری.
- ۳۵- ھونەر و ژيانى کۆمەلایەتى، پلیخانۆڤ، چاپى یە کەم ۲۰۰۵ دەزگای موکریانى.
- ۳۶- پێکھاتەى بەدەنى و چارەنووسى ئافرەت، نیفلین ریید.
- ۳۷- لێکدانەوێدەک لە مەڕ نامۆ، لوئیس ریی.
- ۳۸- منداڵە دارینە، چیرۆکى درێژ بۆ منداڵان.
- ۳۹- فاشیزم چى؟ کۆمەلە چیرۆک بۆ منداڵان، یەلماز گونای.
- ۴۰- شوانە بچکۆلەکە، چیرۆکێکى درێژى چینییه بۆ منداڵان.
- ۴۱- زارۆکستان (چوار شانۆنامە بۆ منداڵان).
- ۴۲- لە گەنجینەى حیکایەتى تورکمانییەو.
- ۴۳- کۆمەلێک نەفسانەى جیھانى (۲۳ نەفسانە).
- ۴۴- زیندە خەون کۆمەلە چیرۆکى چیخوف، چاپى یە کەم (۲۰۰۱) دەزگای موکریانى.
- ۴۵- نەفسانەتێن گریکى و رۆمانى، چاپى یە کەم (۲۰۰۴) کتێبخانەى سۆران، ھەولێر.
- ۴۶- جى پى، کۆمەلێک چیرۆکى فارسى چیرۆکنووسان: (سادقى ھیدایەت، جەلال نال ئەحمەد، بوزرگى عەلەوى، سادقى چوبەک، مەنسورى یاقوتى).
- ۴۷- چیرۆکستان، کۆمەلێک ھەق و رەخنە، چاپى یە کەم ۲۰۰۵ نووسەرانى کەرکووک.
- ۴۸- چۆنیەتى فیزیوونى زمانى فارسى، چاپى یە کەم (۲۰۰۰) ھەممە کەرىم عارف.
- ۴۹- گۆڤەند و زنار (فەرھەنگى فارسى- کوردی) ھەممە کەرىم عارف.
- ۵۰- پەلکەر رەنگینە، ھەممە کەرىم عارف، چاپى یە کەم (۲۰۰۴) وەزارەتى رۆشنبیری.
- ۵۱- کۆمەلێک چیرۆکى بێگانە.

- ۵۲- چزیشفسکی، فەیلەسووف و زانای گەورە ی میللەتی روس.
- ۵۳- چاپکۆفسکی، ژیان و بەرھەمی.
- ۵۴- نیدگار ئالین پۆ، ژیان و بەرھەمی.
- ۵۵- جاک لەندەن، ژیان و بەرھەمی.
- ۵۶- گوگول، نووسەری ریالیست.
- ۵۷- یەلماز گونای، ژیان و بەرھەمی.
- ۵۸- سادقی ھیدایەت، ژیان و بەرھەمی.
- ۵۹- خاتو فروغ لە شیعەر دەدوی، ژیان و بەرھەمی.
- ۶۰- رەبازە ھونەرپەکانی جیھان
- ۶۱- ریالیزم و دژە ریالیزم لە ئەدەبیات دا، چاپی یەكەم (۲۰۰۴) دەزگای سپرپۆز.
- ۶۲- راگەیاندن لە پەرراوی دەسلەتدا (بە شەریکی) چاپی یەكەم (۲۰۰۱) دەزگای گولان.
- ۶۳- راگەیاندن لە نێوان حەقیقەت بیژی و عەوام خەڵەتینی دا، ھەمە کەریم عارف
- ۶۴- دیدار و دەق و رەخنە.
- ۶۵- دیداری چیرۆکفانی.
- ۶۶- قوتابخانە ئەدەبیەکان، رەزا سەید حوسەینی.
- ۶۷- ناودارانێ ئەدەب، ھەمە کەریم عارف.
- ۶۸- ھەزار تۆپی شیعری نوێخوازی و چەند باسێکی دی، ھەمە کەریم عارف.
- ۶۹- کورد لە سەدەی نۆزدە و بیستدا، کریس کۆچرا، چاپی یەكەم ۲۰۰۳ کتێبخانەی سۆزان.
- * لە راپەرینەو تا ھوو چالاکانە بەشداری بزاڤی ئەدەبی و رۆشنبیری کوردی دەکات و بەرھەمی ھەمە جۆر (نووسین و نامادە کردن و ھەرگێڕان) بلۆ دەکاتەو.
- * ھەر بەرھەمانە و زۆری دیکە نامادەن بۆ چاپ و چاپکردنەو و ھەر کەس و گرووپ و لایەن و دەزگایەك تەماحی بلۆ کردنەوێ ھەبن، نامادەبە بە خۆزایی پیشکەشیان بکات و...
- ۷۰- میژووی ئەدەبیاتی جیھان (لە کۆنەو تا سەدەکانی ناڤین).
- ۷۱- میژووی ئەدەبیاتی جیھان (لە سەردەمی رینسانسەو تا ئێستا).
- ۷۲- میژووی ئەدەبیاتی جیھان (ئەدەبیاتی ئینگلیزی زمان- ئەمریکا و ئینگلیستان لە سەرەتاو تا ئێستا).